

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ АПК

Збірник наукових праць

№ 1 (189) 2024

Засновник, редакція, видавець і виготовлювач:
Білоцерківський національний аграрний університет (БНАУ)
Збірник розглянуто і затверджено до друку рішенням Вченої ради БНАУ
(Протокол № 4 від 24.05.2024 р.)

Збірник наукових праць «Економіка та управління АПК» («AIC Economics and Management») є фаховим виданням, що включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» (Наказ Міністерства освіти і науки України № 1643 від 28.12.2019 р.) і є продовженням «Вісника Білоцерківського державного аграрного університету», започаткованого 1992 року. Збірник представлено на порталі Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського та включено до міжнародних наукометричних баз: *Index Copernicus, Google Scholar, Crossref, DOAJ*.

Періодичність виходу збірника «Економіка та управління АПК» – двічі на рік.

Редакційна колегія:

Головний редактор – **Варченко О.М.**, д-р екон. наук, проф., Білоцерківський НАУ, м. Біла Церква, Україна

Заступник головного редактора – **Ткаченко К.В.**, канд. екон. наук, доц., Білоцерківський НАУ, м. Біла Церква, Україна

Члени редколегії:

Божнеч Стефан, проф. економіки, Приморський університет, м. Копере, Словенія
Вагнер Клаус, д-р філософії, Федеральний інститут економіки сільського господарства, м. Відень, Австрія

Гринчук Ю.С., д-р екон. наук, проф., Білоцерківський НАУ, м. Біла Церква, Україна
Клішінські Януш, д-р габіл., Університет технологій та гуманітарних наук, м. Бельсько-Бяла, Польща

Котікова О.І., д-р екон. наук, проф., Миколаївський НАУ, м. Миколаїв, Україна
Майєрс Вільям Х., д-р наук, проф. аграрної та прикладної економіки, Університет Міссурі, м. Колумбія, США

Непочатенко В.А., д-р екон. наук, доц., Білоцерківський НАУ, м. Біла Церква, Україна
Паска І.М., д-р екон. наук, проф., Білоцерківський НАУ, м. Біла Церква, Україна
Рябченко Оксана, д-р екон. наук, Словацький сільськогосподарський університет, м. Нітра, Словацька Республіка

Сатир Л.М., д-р екон. наук, проф., Білоцерківський НАУ, м. Біла Церква, Україна
Свиноус І.В., д-р екон. наук, проф., Білоцерківський НАУ, м. Біла Церква, Україна
Сокольська Т.В., д-р екон. наук, проф., Білоцерківський НАУ, м. Біла Церква, Україна
Шубравська О.В., д-р екон. наук, проф., ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ, Україна

Шуст О.А., д-р екон. наук, проф., Білоцерківський НАУ, м. Біла Церква, Україна
Філдсенд Ендрю, д-р наук, Науково-дослідний інститут сільського господарства, м. Будапешт, Угорщина

Харайшвілі Етер, проф. економіки, Тбіліський державний університет імені Іване Джавахішвілі, м. Тбілісі, Грузія

Хмелінські Павел, д-р філософії, Інститут економіки сільського господарства та продовольства – Національний науково-дослідний інститут, м. Варшава, Польща

Юхименко П.І., д-р екон. наук, проф., Білоцерківський НАУ, м. Біла Церква, Україна

Editorial board:

Editor-in-Chief – **Varchenko O.M.**, D.Sc. in Economics, Prof., Bila Tserkva NAU, Bila Tserkva, Ukraine

Deputy Editor-in-Chief – **Tkachenko K.V.**, PhD in Economics, Bila Tserkva NAU, Bila Tserkva, Ukraine

Members of the Editorial Board:

Bozic Stefan, Prof. of Economics, Maritime University, Koper, Slovenia

Fieldsend Andrew, PhD, Agricultural Research Institute, Budapest, Hungary

Grinchuk Yu.S., D.Sc. in Economics, Prof., Bila Tserkva NAU, Bila Tserkva, Ukraine

Haraishvili Eteri, Prof. of Economics, Ivan Javakhishvili Tbilisi State University, Tbilisi, Georgia

Khmelinsky Pavel, PhD, Institute of Agricultural Economics and Food-National Research Institute, Warsaw, Poland

Klisinski Janusz, Dr. habil., University of Technology and Humanities, Bielsko-Biala, Poland

Kotikova O.I., D.Sc. in Economics, Prof., Mykolaiv NAU, Mykolaiv, Ukraine

Myers William H., D.Sc. in Economics, Prof. of Agrarian and Applied Economics, University of Missouri, Columbia, USA

Nepochatenko V.A., D.Sc. in Economics, Ass. Prof., Bila Tserkva NAU, Bila Tserkva, Ukraine

Paska I.M., D.Sc. in Economics, Prof., Bila Tserkva NAU, Bila Tserkva, Ukraine

Ryabchenko Oksana, PhD of Economics, Slovak University of Agriculture, Nitra, Slovak Republic

Satir L.M., D.Sc. in Economics, Prof., Bila Tserkva NAU, Bila Tserkva, Ukraine

Shubravskaya O.V., D.Sc. in Economics, Prof., State Institution «Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Shust O.A., D.Sc. in Economics, Prof., Bila Tserkva NAU, Bila Tserkva, Ukraine

Sokolska T.V., D.Sc. in Economics, Prof., Bila Tserkva NAU, Bila Tserkva, Ukraine

Svynous I.V., D.Sc. in Economics, Prof., Bila Tserkva NAU, Bila Tserkva, Ukraine

Wagner Klaus, PhD, Federal Institute of Agricultural Economics, Vienna, Austria

Yukhymenko P.I., D.Sc. in Economics, Prof., Bila Tserkva NAU, Bila Tserkva, Ukraine

Адреса редакції: Білоцерківський національний аграрний університет, Соборна площа, 8/1,
м. Біла Церква, Київська обл., 09117, Україна. E-mail: redakciavidil@ukr.net.

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА

Шуст О.А., Варченко О.М., Крисанов Д.Ф., Драган О.О., Ткаченко К.В. Досвід ідентифікації територіальних одиниць та управління розвитком сільських територій в Європейському Союзі та напрями його використання у вітчизняній практиці.....	6
Варченко О.О. Концептуальні засади розвитку агропродовольчих систем в умовах повоєнного відновлення України.....	28
Головашенко Ю.В. Наукові засади дослідження інфраструктурної системи сільських територій.....	43
Григорян Р.Х. Теоретичні основи виникнення та розвитку кризових явищ в економічних системах.....	59
Пархоменко Л.М. Методичні підходи до аналізу кон'юнктури ринку цукру.....	74
Сало І.А., Завальнюк О.І., Скакун В.М. Розвиток світового та вітчизняного ринку кісточкових плодів.....	85
Сандульський Р.П. Теоретичні засади дослідження інвестицій та інвестиційної діяльності	95
Юхименко П.І. Зміна парадигми розвитку агропідприємств на основі технологій Індустрії 5.0.....	110

МЕНЕДЖМЕНТ

Лупенко Ю.О., Копитець Н.Г., Волошин В.М. Організаційно-економічні засади формування виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств галузі свинарства.....	119
Сабіту Олалекан Овотуту, Ково Соломон Акповіоро, Гбемі Мозес Содейнде. Розмір та структура - основні компоненти для ефективної діяльності фірми.....	132
Василенко О.І. Напрями активізації науково-дослідної та інноваційної діяльності в аграрних закладах вищої освіти.....	142

МАРКЕТИНГ

Кофанов О.Є., Кофанова О.В. Імплементация засад циркулярної і «зеленої» економіки в стратегічне управління маркетинговою діяльністю інноваційно-орієнтованих підприємств у воєнний та післявоєнний періоди.....	153
--	-----

CONTENT

ECONOMY

Shust O., Varchenko O., Krysanov D., Dragan O., Tkachenko K. The experience of identifying territorial units and managing the development of rural areas in the European Union and the directions of its use in domestic practice.....	6
Varchenko O. Conceptual principles of the agri-food systems development in the conditions of Ukraine post-war recovery.....	28
Holovashenko Yu. Scientific foundations of the infrastructure system research of rural areas.....	43
Hryhorian R. Theoretical foundations of the emergence and development of crisis phenomena in economic systems.....	59
Parkhomenko L. Methodical approaches to the analysis of sugar market conditions.....	74
Salo I., Zavalniuk O., Skakun V. Stone fruit crops market development in Ukraine and throughout the world.....	85
Sandulskyi R. Theoretical basis of investments and investment activity research.....	95
Yukhymenko P. Changing the paradigm of agricultural business development based on Industry 5.0 technologies.....	110

MANAGEMENT

Lupenko Yu., Kopytets N., Voloshyn V. Organizational and economic principles of the formation of production activities of agricultural enterprises in the field of pig breeding.....	119
Sabitu Olalekan Owotutu, Kowo Solomon Akpoviroro, Gbemi Moses Sodeinde. Efficacy of firm size and structure on organizational performance.....	132
Vasylenko O. Directions of research activation and innovation activities in agricultural institutions of higher education.....	142

MARKETING

Kofanov O., Kofanova O. Implementation of the principles of circular and «green» economy in the strategic management of marketing activities of innovation-oriented enterprises in the war and post-war conditions.....	153
--	-----

УДК 339.976.4

JEL R19; R58

Досвід ідентифікації територіальних одиниць та управління розвитком сільських територій в Європейському Союзі та напрями його використання у вітчизняній практиці

Шуст О.А. , Варченко О.М. , Крисанов Д.Ф. ,

Драган О.О. , Ткаченко К.В.

Білоцерківський національний аграрний університет

E-mail: Шуст О.А. olena.shust@btsau.edu.ua; Варченко О.М. omvarchenko@ukr.net;; Крисанов Д.Ф. d_krysanov@ukr.net; Драган О.О. draganok@ukr.net; Ткаченко К.В. k-tkachenko@ukr.net

Шуст О.А., Варченко О.М., Крисанов Д.Ф., Драган О.О., Ткаченко К.В. Досвід ідентифікації територіальних одиниць та управління розвитком сільських територій в Європейському Союзі та напрями його використання у вітчизняній практиці. Економіка та управління АПК. 2024. № 1. С. 6–27.

Shust O., Varchenko O., Krysanov D., Dragan O., Tkachenko K. The experience of identifying territorial units and managing the development of rural areas in the European Union and the directions of its use in domestic practice. AIC Economics and Management. 2024. № 1. PP. 6–27.

Рукопис отримано: 03.01.2024 р.

Прийнято: 17.01.2024 р.

Затверджено до друку: 24.05.2024 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2024-189-1-6-27

Стаття присвячена узагальненню підходів до ідентифікації територіальних одиниць й управління розвитком сільських територій в ЄС та обґрунтування необхідності його використання у вітчизняній практиці. Встановлено, що за майже двадцятирічний підготовчий період було апробовано кілька різних підходів до ідентифікації сільських територій і територіальних одиниць (типологія на основі сітки 1 км²; типології на рівні LAU 2, зокрема, ступінь урбанізації та ін.; на рівні NUTS 3, зокрема, місько-сільська типологія та ін.), які були удосконалені і представлені в Методичному посібнику з територіальних типологій. На сьогодні ця методика є базовою при встановленні спільної статистичної класифікації територіальних одиниць (NUTS).

Узагальнено, що політику згуртування спрямовано на скорочення регіональних диспропорцій та сприяння економічній і соціальній згуртованості, а також територіальне зближення між державами-членами ЄС, яка проводиться з часу заснування ЄС – 1957 р. У 1992 р. було створено четвертий фонд політики згуртування – Фонд згуртування (ФЗ) для фінансування проектів щодо покращення стану довкілля та транспортної інфраструктури в державах-членах, де ВВП на душу населення становить менше 90 % від середнього показника ЄС. Виявлено, що доповненням до інституційної архітектури стало формування у 2021 р. Фонду справедливого переходу, який відповідає парадигмі «зеленого» переходу ЄС.

Аргументовано, що європейські структурні та інвестиційні фонди (ЄСІФ) є основним фінансовим інструментом підтримки політики згуртування і включають такі складові: ЄФРР (Європейський фонд регіонального розвитку), ЄСФ (Європейський соціальний фонд), Фонд згуртування (ФЗ), Європейський сільськогосподарський фонд розвитку сільських територій (ЕАФРД) і Європейський фонд морського та рибного господарства (ЕМФР). Встановлено, що ЄФРР є найбільшим компонентом ЄСІФ, який зосереджений на сприянні економічній та соціальній згуртованості шляхом інвестування в інфраструктуру, інновації та підприємництво. Виявлено, що цей Фонд підтримує проекти, пов'язані з транспортом, енергетикою, цифровою інфраструктурою, науковими дослідженнями та інноваціями, а також переходом до низьковуглецевої економіки. Наголошено,

що цей фонд сприяє зайнятості, соціальній інтеграції та розвитку навичок населення. Розглянуто особливості фонду згуртування, який передбачає надання фінансової допомоги країнам-членам, що мають нижче значення ВНД на душу населення за певний граничний рівень. Встановлено, що цей фонд підтримує великомасштабні інфраструктурні проєкти у сферах транспорту, енергетики та навколишнього середовища. Водночас фонди EAFRD та EMFF підтримують розвиток сільської місцевості та рибальства, відповідно, сприяючи досягненню загальних цілей політики згуртування.

Доведено, що, починаючи з 2013 р., розроблення багаторічних програм розвитку сільських територій країн ЄС було зосереджено на шести пріоритетах сталого розвитку: сприяння передачі знань та інновацій; підвищення конкурентоспроможності; сприяння організації продовольчого виробничого ланцюга й управління ризиками; відновлення, збереження і розвиток екосистем; підвищення ефективності використання ресурсів і перехід до низьковуглецевої економіки; сприяння соціальній інтеграції, скорочення бідності та економічний розвиток в сільській місцевості.

Проаналізовано Європейський «зелений курс», який має на меті зробити Європу першим кліматично-нейтральним континентом до 2050 року. Щодо сільського господарства і продовольства, то «зелений курс» передбачає заходи підвищення стійкості у землеустрої, виробництві та споживанні продуктів харчування, зокрема, за допомогою заходів, які будуть включені до стратегічних планів спільної сільськогосподарської політики. Визначено активності та практичні дії у вітчизняній практиці щодо створення умов до імплементації європейського досвіду ідентифікації територіальних одиниць та готовності брати участь у залученні фінансових асигнувань в рамках діючих програм на основі імплементації нормативно-правового забезпечення та спроможності освоювати виділені фінансові кошти у повному обсязі.

Ключові слова: сільські території, територіальні одиниці, ССП - спільна сільськогосподарська політика, фонд згуртування, «зелений курс», пріоритети сталого розвитку, структурні фонди.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. В умовах децентралізації влади проблеми розвитку сільських територій вийшли на більш широкий і глибокий рівень розуміння їх сутності та потребують обґрунтування нових підходів до їх вирішення. На сьогодні політика держави щодо стимулювання соціально-економічного розвитку сільських територій повинна наближатись до подібної в Європейському Союзі, як це і було передбачено Угодою про асоціацію між Україною та ЄС (далі УА Україна-ЄС або УА). Зокрема, співробітництво між Сторонами у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій охоплює такі сфери: сприяння взаємному розумінню політик у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій; обмін знаннями та найкращими практиками щодо політики розвитку сільських територій з метою сприяння економічному добробуту сільських громад; обмін провідними практиками щодо механізмів підтримки у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій.

Отже, серед основних завдань національної політики розвитку сільських територій слід виділити такі: в економічному аспекті – досягнення стабілізації та посилення позитивного впливу на формування зростаючої динаміки у розвитку аграрного сектора; створення сприятливих умов для здійснення господарської діяльності сільських жителів; у соціальному аспекті – збереження існуючої системи сільського розселення на основі поліпшення умов життя селян, задоволення повсякденних (фізіологічних) та безпекових (зайнятість і соціальні умови) потреб, повноцінної реалізації міжособистісних стосунків, потреби у повазі та самоактуалізації (реалізації особистісного потенціалу) сільського населення; в екологічному аспекті – збереження навколишнього середовища. На сьогодні більшість перелічених завдань переважно реалізується у межах територіальних громад, але особлива складність їх виконання виникає в тих із них, які функціонують на сільських територіях, які є окупованими чи прифронтовими. Оскільки сільські

території мають надзвичайно широкий діапазон економічних, соціальних, демографічних, екологічних й інших проблем, залежних від розвитку транспортних комунікацій, доступу до сфер зайнятості і послуг, природних і людських ресурсів, то така геопросторова різноманітність надзвичайно обтяжує завдання щодо ідентифікації та типологізації територій і сільських населених пунктів.

У зв'язку з цим доцільно вивчити досвід Європейського Союзу, де прийнято Регламент Європейського Парламенту і Ради ЄС № 1059/2003 від 26.05.2003, яким встановлено спільну класифікацію територіальних одиниць для статистики (NUTS) [1]. Цей регламент встановлює спільну статистичну класифікацію територіальних одиниць і надає можливість щодо збору, складання, зберігання, аналізу, агрегування та розповсюдження гармонізованої регіональної статистики на території Співтовариства. Цю роботу проводять наднаціональні органи ЄС та ОЕСР (Організація економічного співробітництва і розвитку) і ними розроблено кілька методик ідентифікації територій. Оскільки Регламент NUTS розроблено Євростатом і в нашій країні-кандидата в члени є перспектива стати членом ЄС, то його необхідно детально розглянути і проаналізувати, а за потреби – включити до розроблення ОЕСР. Зокрема, методики ОЕСР в результаті аналізу виділяють за показниками міські або сільські території.

Зазначимо, що економічна територія країн-членів Співтовариства та Великої Британії розподілена на територіальні одиниці, кожній із яких присвоєно спеціальний код та назву, які ніколи і ніде не повторюються. Вперше цю класифікацію почали розробляти ще на початку 1970-х років, а остання, шоста поправка до додатків, була внесена у 2019 р. і застосовується для передачі даних Євростату як NUTS 2021. Класифікація NUTS є ієрархічною: за рівнем територіальних одиниць його номенклатура включає п'ять рівнів територіальних одиниць – три регіональні і два (один) місцеві рівні (за станом на 01.01.2022), зокрема:

NUTS 1 – основні соціально-економічні регіони (суб'єкти федерації, автономні утворення, великі регіони) – 104 регіони;

NUTS 2 – базові регіони для застосування регіональної політики (провінції, департаменти, урядові округи) – 283 регіони, які мають право на підтримку політики згуртованості;

NUTS 3 – невеликі регіони для проведення конкретних діагнозів (графства, префектури) – 1345 регіонів.

Зазначимо, що до 2016 р. існувало два рівні місцевих адміністративних одиниць: верхній

LAU1 і нижній LAU2, а починаючи з 2017 р., збережено лише один рівень LAU. Євростат підтримує систему місцевих адміністративних одиниць LAU, яка сумісна з NUTS. Місцеві адміністративні одиниці LAU є складовими частинами NUTS і включають в себе муніципалітети та комуни Європейського Союзу.

У таблиці 1 представлено характеристики мінімальних та максимальних порогових значень визначення середнього розміру регіонів.

Таблиця 1 – Порогові значення чисельності населення для розміру регіонів NUTS

Адміністративний рівень	Мінімальне значення	Максимальне значення
NUTS 1	3 000 000	7 000 000
NUTS 2	800 000	3 000 000
NUTS 3	150 000	800 000

Джерело: складено на основі [1].

Для адміністративних рівнів NUTS достатньо, щоб середній розмір відповідних регіонів знаходився у рамках порогових значень, хоча є винятки. Для умов України NUTS 3 представлений укрупненими районами [2], а LAU – територіальними громадами [3, 4]. З метою більш точного розуміння сутності територіальної типологізації відповідно до стандартів ЄС із урахуванням ініціативи TERCET [5] доцільно проаналізувати еволюцію розроблення та удосконалення NUTS.

Проблемами ідентифікації територіальних одиниць в ЄС активно займалися Mauro Scardoni, Marcos del Mazo Valentin, Anna Lurye, Aetherial Images, Steve Goss [6, 7] та ін. Водночас ця тема зовсім недавно почала розроблятися вченими-регіоналістами [8], але вітчизняними дослідниками на сьогодні практично не вивчена.

Метою статті є узагальнення досвіду європейських країн щодо ідентифікації територіальних одиниць та управління розвитком сільських територій в Європейському Союзі та обґрунтування пропозицій щодо його імплементації у вітчизняній практиці із урахуванням діючих методичних рекомендацій.

Матеріал і методи дослідження. Теоретичною основою послужили наукові праці з питань територіальних типологій (TERCET), запроваджені в Європейському Союзі та практичні результати їх реалізації. При проведенні дослідження використано загальнонаукові методи дослідження: діалектичний, історичний, абстрактно-логічний, монографічний, ретроспективного аналізу, методи деталізації та узагальнення.

Результати дослідження та обговорення.

З метою забезпечення повноти розуміння та логіки розвитку підходів до ідентифікації територіальних одиниць необхідно розглянути еволюцію та засадничі принципи їх формування.

Розглянемо підходи до вимірювання сільськості (село-місто). З метою проведення регіональної типологізації в ОЕСР опрацьовано методичний підхід, згідно з яким визначають функціональний тип адміністративно-територіальних одиниць рівня LAU 2 (2003 р.) [7]. Існує декілька різних визначень «сільського» у загальному вжитку. Деякі з них «область / підходи», як правило, визначають муніципалітет або округ як сільський або міський, згідно з його щільністю та кількістю населення, тоді як інші є «підходами до поселення», які класифікують окремі поселення як міські чи сільські, залежно від їх розміру. Цей загальний підхід розглядає невеликі місцеві адміністративні одиниці, відомі як LAU 2. Зазначимо, що у більшості колишніх югославських республік ця одиниця згадується як «муніципалітет». Місцева адміністративна одиниця класифікується як сільська, якщо щільність її населення менше 150 осіб на квадратний кілометр (1,5 людини на гектар). Отже, йдеться не про сільські поселення, а про сільські території (місцевість).

Цей підхід характеризується простотою у використанні, однак певною мірою залежить від розміру адміністративних одиниць та не враховує нерівномірності заселення території. Наприклад, у столиці Чорногорії Підгоріца розміщено до третини населення країни, але муніципалітет настільки великий, що загальна густина населення становить менше 150 осіб на км², а тому столицю класифікують як сільську місцевість. Застосування цього підходу до останніх оцінок чисельності населення у Боснії та Герцоговині дає 114 із 142. Муніципалітети класифікуються як «сільські», 60 % населення проживає в сільській місцевості.

Тристоронній розподіл у підході ОЕСР передбачає розгляд більших територій, відомих як одиниці NUTS 2, які мають містити від 800 000 до 3 мільйонів людей, хоча не завжди може бути застосованим. Використовуючи попередній поділ місцевих адміністративних одиниць на «міські» та «сільські», методика розглядає більші одиниці NUTS 2 та виділяє три групи: переважно сільське населення: понад 50 % населення проживає в сільській місцевості; середній рівень: 20-50 % мешкає у сільській місцевості; переважно міське населення: менше 20 % мешкає у сільській місцевості.

Цей підхід також враховує наявність міст і, відповідно, коригує статус регіонів на-

ступним чином: переважно сільський регіон, який містить міський центр із понад 200 000 мешканців; але якщо його жителі становлять не менше 25 % населення області, то виділяється проміжний регіон; проміжний регіон, який містить міський центр з населенням понад 500 000 осіб; якщо жителі становлять не менше 25 % населення області, то переважно міський регіон.

Труднощі щодо застосування цього підходу до Боснії та Герцоговини полягає в тому, що одиниці NUTS 2 ще не були формально визначеними. Найпоширенішим наближенням для цілей політики є використання двох одиниць та округу Брчко, де зазвичай застосовуються одиниці NUTS 2, хоча Брчко округ набагато менший, ніж будь-який з регіонів. Застосування цього підходу до Боснії та Герцоговини призводить до великих масивів даних і класифікується як «переважно міський», оскільки його єдиний муніципалітет має населення, щільність якого перевищує 150 осіб/км², а Республіка Сербія і Федерація Боснії і Герцоговини класифікуються як «переважно сільські», тому що більшість їх населення проживає в муніципалітетах з менш, ніж 150 осіб/км² (наявність Сараєво не змінює класифікацію Федерації Боснії і Герцоговини, хоча в місті проживає понад 200 000 людей, але вони становлять менше 25 % загальної кількості населення суб'єкта). Отже, цей підхід може використовуватися, однак не відіграє важливої ролі для формування політики сільського розвитку.

Саме тому деякі аналітики використовували дещо інший підхід до муніципалітетів зі щільністю менш, ніж 50 осіб/км² і класифікуються як «переважно сільські», зі значенням цього показника 50-100 осіб/км² – як «напівміські», а вище 100 осіб/км² – «міські». Цей підхід (з його нижнім порогом 100 замість 150 осіб/км²) показує, що 42 % населення проживає у країнах, розглянутих вище, «переважно в сільській місцевості» та «напівміських» районах.

З метою розв'язання проблеми щодо муніципалітетів різного розміру, Євростат вирішив перейти до класифікації на основі щільності населення у квадратах сітки розміром 1 км, а саме: будь-який квадрат сітки зі щільністю населення щонайменше 300 осіб/км² розглядається як потенційно міський, що є вищим пороговим значенням порівняно зі встановленим ОЕСР значення 150/км²; суміжні потенційно міські квадрати сітки групуються разом, і якщо їх сукупне населення сягає принаймні 5000 осіб, то вони вважаються «міськими»; усі квадрати сітки, які не класифікуються як міські, вважаються «сільськими».

Складність використання цього підходу на практиці зумовлена тим, що окремі країни Європи ще не сформували відповідних масивів даних. Зазначимо, що площа сітки в 1 км значно менша за адміністративні одиниці, які зазвичай використовуються для застосування визначення сільської місцевості ОЕСР, а тому новий підхід ЄС забезпечить більш точне визначення та наблизить класифікацію сільських територій до ідеї «класифікації поселень».

Щодо класифікації поселень Боснії та Герцоговини спільно з іншими колишніми югославськими республіками розрізняють поселення «міське» або «інше». Ці класифікації є частиною національного просторового плану який фіксує, що 60 % населення проживає в сільській місцевості. Зазначимо, що ФАО також використовує цей методичний підхід до розрахунків у базі даних FAOSTAT шляхом застосування цілого ряду коефіцієнтів для виділення міського поселення. Іншу частину населення розглядають як сільське.

Очевидно, що ці два підходи можуть дати відмінні результати, а саме: сільське поселення на околиці великого міста зазвичай вважається «міським» за класифікацією територій, але «сільським» – за населеним пунктом класифікації, тоді як головне місто в малонаселеному муніципалітеті зазвичай вважається «сільським» за класифікацією району, але є «міським» за класифікацією поселення. Постає запитання, яка класифікація є більш об'єктивною та дозволяє повною мірою врахувати характеристики сільської місцевості, що вивчається.

Відомо, що окремі підходи розрізняють «віддалені сільські» та «приміські» райони на основі урахування часу, необхідного для того, щоб дійти до найближчого міста, з часом у дорозі менше 30-60 хвилин, виділяючи територію як «приміську» або «доступну». Ознакою виділення цих груп є різниця у часі, який витрачається багатьма мешканцями міста, щоб дістатися до роботи та з роботи в годину пік. Типологією ОЕСР було розширено групи сільських районів шляхом виділення таких двох груп: переважно сільська місцевість поблизу міста, де проживає щонайменше 50 % населення в межах 45 хвилин їзди від міського центру з населенням не менше 50 000 осіб; переважно віддалена сільська місцевість.

Цікавим є підхід до класифікації територій на основі врахування ознаки щільності населення шотландської виконавчої влади, який виділяє, окрім вищезазначених класів, «доступні малі міста» та «доступні сільські райони». Як зазначає більшість експертів, цей підхід склад-

но використати при класифікації території, оскільки залежатиме від часу їзди та вибраного порогового значення населення. Так, більшість населення проживає досить близько до малого або середнього міста, щоб мати можливість подорожувати щодня, якщо вони мають доступ до автомобіля та готові витратити значну суму і час у дорозі. Але й міста, часто відносно невеликі, мають обмежені можливості щодо використання значення ОЕСР 50 000 осіб для визначення «міста», що охоплює меншу частку сільського населення в цій категорії.

Розглянемо підхід до визначення територій, придатних для фінансування IPARD (EU pre-accession assistance for rural development – передвступна допомога ЄС для розвитку сільської місцевості). При визначенні розподілу коштів ІРА між різними компонентами, які впливатимуть на розвиток сільських і міських територій, Європейська комісія та влада країни повинні визначити територію охоплення як регіонального, так і сільського фонду розвитку, оскільки у деяких випадках обидва фонди потенційно можуть фінансувати подібні заходи. Поділ здійснюється, як правило, територіально, відповідно до чисельності населення. У випадку з Хорватією і Болгарією демаркація встановлювала поріг населення муніципалітету в 10 000 осіб. Муніципалітети нижче цього порогу мали право на інвестиції в місцеву інфраструктуру в рамках IPARD (розвиток сільської місцевості), тоді як ті, хто перевищував цей поріг, мали право на участь в ІРА, компонент 3 (регіональний розвиток), незалежно від щільності їх населення чи їх сільсько-міського статусу.

Встановлено, що від моменту прийняття Регламенту NUTS до нині відбулося багато змін, які передбачали подолання неузгодженостей у підходах до ідентифікації територій. Так, наголошується на «розмитості» кордонів між містами і селами, посиленні процесів обезлюднення територій і зменшення щільності населених пунктів впродовж останніх десятиліть. Водночас неможливість врахування впливу низки зовнішніх чинників ускладнює процес класифікації територій, і тому існує необхідність переходу на вищий рівень TL 3 (територіальна класифікація ОЕСР, яка відповідає рівню NUTS 3 за класифікацією ЄС). Цей підхід базується на аналізі місто-сільської типології [5, с. 74-82].

Розглянемо більш детально цей методичний підхід. Типологія «місто-село», що застосовується до рівня NUTS 3, визначає три типи регіонів на основі урахування частки сільського населення, а саме: переважно сільські регіо-

ни, де проживає понад 80 % населення в міських кластерах; проміжні регіони, де проживає понад 50 % і до 80 % населення в міських кластерах; переважно міські регіони, де принаймні 50 % населення проживає в сільській мережі.

Класифікація територій за рівнем урбанізації території, за підходом DEGURBA, передбачає виділення таких місцевих адміністративних одиниць (LAU): малонаселеної місцевості (сільської місцевості); середньої щільності району (селища та передмістя/малі міські райони); густонаселений район (міста/великі міські райони).

За цим методичним підходом, на першому етапі територія класифікується за ознакою чисельності та щільності населення на 1 км²: кластер високої щільності/міський центр із щільністю не менше 1500 мешканців на км² та мінімальною чисельністю населення 50 000 осіб; міський кластер із щільністю не менше 300 осіб на км² та населення мінімум 5 000 осіб; сільський кластер визначається шляхом виключення кластерів високої щільності та міських кластерів.

На другому етапі місцеві адміністративні одиниці класифікуються за ознакою щільності населення: густонаселений район (альтернативні назви: міста або великі міські райони), у якому щонайменше 50 % проживає у кластерах високої щільності. Зазначимо, що у густонаселених LAU кожен кластер із високою щільністю має становити не менше, ніж 75 % населення, що дозволяє представити всі кластери високої щільності одним густонаселеним LAU, навіть якщо цей кластер становить менше 50 % жителів цього LAU; проміжна щільність населення (альтернативна назва: міста та передмістя або малі міські райони), у якому менше 50 % жителів; сільських осередках, менше 50 % живуть у кластерах високої щільності; малонаселена область (альтернативна назва: сільська місцевість) передбачає, що у сільських осередках проживає понад 50 % населення.

Методика типології території за ознакою класифікації «місто-село» базується на даних щільності населення на одиницю площі. Кожна клітина має однакоvu форму і площу поверхні, що дозволяє уникнути певних спотворень, що є перевагою порівняно з альтернативними підходами, які передбачають використання адміністративних даних про місцеві адміністративні одиниці (як от муніципалітети). Використання відносно невеликої площі (1 км²) і рівномірної сітки осередків означає, що складові частини для типології міського-сільського типу розглядаються всередині більшої місце-

вої адміністративної одиниці, що забезпечує більш точні дані для визначення трьох видів території. Зазначимо, що з метою одержання сітки населення на рівні країн-членів ЄС необхідно було застосувати підхід «зверху-вниз» для тих держав-членів, які не мали розробленої сітки території площею 1 км². Такий підхід базується на основі дезагрегування даних про населення за місцевими адміністративними одиницями, відповідно до землекористування або земельного покриву інформації. Крім того, окремі країни-члени ЄС використовують гібридний підхід до управління ситуаціями, коли охоплення сітки населення є неповним.

За ознакою щільності населення визначають наступні види території: сільські, міські кластери (кластери помірної щільності) або міські центри (кластери високої щільності). Це дозволяє виділити місцеві адміністративні одиниці (LAU) з метою формування статистики на місцевому рівні, які є адміністративно-територіальними одиницями нижчого рівня всередині країни, оскільки знаходяться нижче рівня провінції, регіону або штату.

Отже, в результаті формується так звана сітка населення - графічне зображення розподілу населення, що складається з клітинок сітки площею 1 км², з якої збирається інформація щодо кількості мешканців. Ці сітки є потужним інструментом для опису території щодо розподілу населення, який можна використовувати для аналізу взаємозв'язків між людською діяльністю та навколишнім середовищем. Мережа, стабільна в часі, не залежить від змін адміністративних меж і може використовуватися для просторових агрегацій до різних територій.

Отже, Євростат збирає статистику населення на основі клітинок сітки площею 1 км², що забезпечує встановлення різних типів кластерів, а саме: міські центри, міські кластери та сільські. У результаті формуються місцеві типології на основі статистики для місцевих адміністративних одиниць (LAU), які зазвичай включають муніципалітети чи комуни по всьому ЄС. Цю статистичну інформацію для LAU можна використовувати для встановлення місцевих типологій, в тому числі ступінь урбанізації (міста; селища і передмістя; сільські райони); функціональні міські території (міста і їх навколишні зони поїздок); прибережні райони (прибережні та неприбережні території).

Крім того, на основі цієї інформації можна формувати регіональні типології, тобто, статистичні дані, які згруповані за класифікацією територіальних одиниць статистики (NUTS), надають інформацію щодо агрегованого рівня деталізації з даними, представленими для

NUTS регіонів рівня 1, рівня 2 і рівня 3, відповідно, деталізація від більших до менших територіальних одиниць. Лише детальніші статистичні дані на рівні NUTS 3 використовуються для встановлення типології «місто-село» (переважно міські регіони, проміжні регіони і переважно сільські регіони), столична типологія (метрополії і неметрополісні регіони), прибережна типологія (прибережні та неприбережні регіони), кожна із яких має відповідну законодавчу основу.

Зазначимо, що у практиці європейських країн використовуються ще три регіональні типології, для яких поки що відсутня законодавча база: типологія кордону (межі і прикордонні регіони), острівна типологія (острів і неострівні регіони) і гірська типологія (гірські та позагірські райони).

Відомо, що ЄС також має низку віддалених регіонів (визначених статтею 349 Договору про функціонування Європейського Союзу (TFEU), які географічно віддалені від європейського континенту. Однак, типологія цих територій не розглядається. Отже, найвіддаленіші регіони є невід'ємною частиною ЄС і входять як окремі регіональні суб'єкти у межах кожної регіональної типології.

У практиці ЄС існують три різні типи територіальних типологій – сітки, локальні та регіональні, які тісно взаємопов'язані між собою, оскільки базуються на однакових блоках, а саме, класифікації комірок сітки сукупності за різними типами кластерів, а потім агрегування цієї інформації або за LAU, або за регіоном для отримання статистики для широкого вибору різних типологій. Наприклад, визначення міських територій в ЄС проводиться на трьох рівнях: на початковому рівні міські центри (високої щільності кластери) ідентифікуються як групи клітинок сітки з щільністю населення не менше 1500 жителів/км² і сукупне населення не менше 50 000 жителів; ці міські центри можуть бути накладені на LAU і визначати міста (LAU, де принаймні 50 % населення живе в міському центрі) та їздить на роботу (LAU, розміщені навколо міста, характеризується принаймні тим, що 15 % їх населення добирається на роботу в місто); використовується термін функціональна міська зона; можуть бути накладені функціональні міські зони на регіони рівня NUTS 3 для визначення метрополії й нестоличних регіонів, визначені як NUTS регіон рівня 3 чи групи регіонів NUTS 3, де принаймні 50 % населення проживає всередині, а функціональна міська зона складається із понад 250 000 жителів.

З метою уникнення спотворень класифікації, що може бути результатом відмінностей у

розмірі площі NUTS регіонів рівня 3 по всьому ЄС, передбачається об'єднання регіонів NUTS із площею поверхні менше 500 км² одним (або декількома) сусідніми регіонами для визначення їх класифікації. Водночас населення регіонів рівня NUTS 3 із площею поверхні менше, ніж визначено 500 км², обчислюється точкою центроїда; це середній центр точки для регіону (іноді його називають центр ваги), який можна знайти, взявши середнє арифметичне кожної координати або геокодування для точкових даних сітки населення.

Наступним кроком є розрахунок відстані між ними (центроїд малої області рівня NUTS 3 і центроїд найближчої сусідньої області). Якщо два невеликих регіони рівня NUTS 3 є суміжними один із одним, можливо доведеться повторити цей процес, щоб додати більше сусідів. У результаті передбачаються такі випадки: якщо обидва регіони мають однакові міський-сільський клас, то ніякі зміни не вносять до класифікації; якщо в малих регіонах є різні класи між містом і селом, тоді вони розглядаються (разом) як ad-hoc NUTS регіон. Для визначення проводиться новий розрахунок: частка від загальної кількості населення, що проживає в містах, кластери для спеціального регіону NUTS. Якщо одержано інший результат, порівняно з початковим класом для невеликого регіону NUTS, тоді клас для невеликого NUTS регіону коригується.

Зазначимо, що таке коригування проводиться лише для невеликих регіонів і стосується сусідніх регіонів із держави-члена ЄС, а регіони з різних країн не розглядаються. Крім того, малі острівні регіони (які є окремими регіонами NUTS) не об'єднуються, оскільки вважається, що вони не мають сусідніх областей. Якщо немає очевидного способу групування невеликих сусідніх регіонів разом, тоді ці зміни не проводяться.

Інше трактування, що вноситься у типологію «місто-село», пов'язане з головними містами. Із цією метою використовуються дані останнього перепису (2011 р.) на основі таких правил: будь-який регіон рівня NUTS 3, який класифікується за критеріями, описаними вище, переважно сільський, стає проміжним, якщо містить місто із чисельністю населення понад 200 000 жителів (щонайменше 25 % від загальної кількості населення області); будь-який регіон рівня NUTS 3, який класифікується як проміжний, стає переважно міським, якщо він містить місто понад 500 000 жителів, що становить щонайменше 25 % від загальної кількості населення області.

Класифікація «місто-село» передбачає подібні, але не тотожні просторові поняття до класифікації ступеня урбанізації як, наприклад, сільські регіони, так і сільські місцевості на основі населення, що проживає в сільській місцевості. Існують також тісні зв'язки між переважно міськими регіонами та столичними регіонами. За результатами цієї класифікації, серед 1 348 регіонів 3 рівня NUTS (2016 р.) у ЄС-28, приблизно 367 були класифіковані як переважно міські райони, 553 – як проміжні регіони, 428 – як переважно сільські. Водночас одержано 358 NUTS регіонів рівня 3, класифікація яких зазнала змін на основі врахування класифікації NUTS 2016. Розглядаючи більш детально результати NUTS 2016 визначено, що 25 держав-членів ЄС мають усі три типи регіонів у місько-сільській типології, але були три винятки: Кіпр і Люксембург (обидва складаються з одного регіону NUTS рівня 3), які класифіковані як проміжні області; Мальта (складається з двох регіонів рівня NUTS 3), обидва з яких класифіковані як переважно міські регіони.

При класифікації регіонів NUTS 2016 одержано 145 регіонів рівня NUTS 3, які були рекласифіковані в межах «місто-сільська типологія» в результаті поправки на наявність невеликих областей із площею менше 500 км².

Важливо розглянути політику згуртування ЄС і структурні фонди її підтримки, яка враховує класифікації територій. Відомо, що політика згуртування є однією із ключових політик та основний інвестиційний інструмент Європейського Союзу, спрямований на скорочення регіональних диспропорцій та сприяння економічній і соціальній згуртованості між його державами-членами. Ця політика охоплює всі європейські регіони, які класифікуються за економічною, соціальною та територіальною ситуацією. Зокрема, стаття 174 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС; підписано у 1957 р.) [9] передбачає, що з метою зміцнення економічної, соціальної та територіальної згуртованості ЄС прагне до скорочення відмінностей між рівнями розвитку різних регіонів та відсталості з найменш благополучних регіонів або островів, зокрема, особливу увагу слід приділяти сільським та промисловим районам, а також регіонам, які перебувають під негативним впливом демографічних та природних проблем. Отже, хоча політика згуртування прямо не згадується в Римському договорі, але в ньому чітко визначено завдання ЄС – сприяти солідарності, а також економічній і соціальній згуртованості між державами-членами, зменшенню регіональних

відмінностей та скороченню розривів між місцевостями у соціально-економічному розвитку. У Договорі про Європейський Союз (ДЄС) [9] це зобов'язання, закріплене у статті 2 Створення Європейського соціального фонду (ЄСФ) та Європейського інвестиційного банку (ЄІБ), ще більше зміцнило цілі політики згуртування. Це знайшло продовження у розширенні можливостей працевлаштування, підвищенні рівня життя, посиленні економічної, соціальної та територіальної згуртованості, скороченні диспропорцій між благополучними регіонами й відсталими місцевостями [10-13] та ін.

Зазначимо, що упродовж першого десятиліття існування Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) [10] політика згуртування не була важливим політичним пріоритетом через незначні економічні диспропорції між країнами-засновницями. Однак ситуація змінилася після першого розширення в 1973 р. з приєднанням Сполученого Королівства, Данії та Ірландії, що призвело до зростання економічної нерівності і стало поштовхом до заснування в 1975 р. Європейського фонду регіонального розвитку (ЄФРР). Його завданням було вирівняти регіональні диспропорції шляхом співфінансування виробничих інвестицій, створення робочих місць та інфраструктури, що особливо покращило ситуацію в депресивних промислових районах Великої Британії.

Подальше розширення ЄЕС – із приєднанням Греції у 1981 р., Португалії та Іспанії у 1985 р. – ще раз засвідчили потребу в суттєвому фінансуванні менш розвинених держав-членів з метою скорочення розриву в рівні їх розвитку порівняно з середнім показником у ЄС. Однак лише у 1985 р., з ухваленням Єдиного європейського акту, політика згуртування стала повноцінною політикою ЄС, спрямованою на завершення формування внутрішнього ринку та його доповнення соціальною та перерозподільчою політикою. Як наслідок, до Лісабонського договору (ст. 174-178 ДФЄС) додали окремий розділ, де сформульовано загальні засади економічної, соціальної та територіальної згуртованості ЄС та наголошено на меті скорочення нерівності та відсталості в регіонах.

У Багаторічних фінансових рамках (БФР), зокрема в пакеті Делора I (1988-1992 рр.), політика згуртування отримала значний поштовх до розвитку не лише з точки зору забезпечення фінансових ресурсів, але й з точки зору механізмів її реалізації. Відбувся перехід із фінансової підтримки окремих проєктів на створення комплексного політичного інструменту, що передбачає реалізацію багаторічних фінансових програм та принципів партнерства і вза-

емодоповнюваності. У 1992 р. було створено четвертий фонд політики згуртування (Фонд згуртування (ФЗ) для фінансування проєктів, зорієнтованих на покращення стану довкілля та транспортної інфраструктури в державах-членах, в яких ВВП на душу населення становить менше 90 % від середнього показника в ЄС. Зазначимо, що у 2021 р. був створений Фонд справедливого переходу (ФСП), який відповідає парадигмі «зеленого» переходу ЄС.

Отже, політика згуртування ЄС передбачала підтримку пріоритетів політики ЄС. Так, у БФР на 2000-2006 рр. та 2007-2013 рр. пріоритетом була ефективна реалізація Лісабонської стратегії, спрямованої на економічне зростання, створення робочих місць та підвищення продуктивності. Крім того, під час останньої завершеної програми БФР (2014-2020 рр.) ця політика підтримувала цілі стратегії «Європа 2020», орієнтованої на розумне, стале й інклюзивне зростання. У цей період також відбулася інтеграція у політику згуртування 13 нових країн-членів з Центральної та Східної Європи, які були менш розвиненими, ніж в середньому держави-члени ЄС.

Вищезазначене дає змогу зробити висновок про те, що політика згуртування ЄС є інструментом сприяння економічному та соціальному добробуту країн та подолання регіональних диспропорцій у межах ЄС. Упродовж багатьох років ця політика адаптувалася до мінливих обставин і політичних пріоритетів європейської спільноти, підтримуючи цілі розвитку держав-членів і сприяючи загальному гармонійному розвитку та згуртованості європейських регіонів.

Вихід політики згуртування ЄС на новий рівень її практичної реалізації вимагає обґрунтування нових принципів управління коштами фондів Співтовариства. Серед новітніх цілей політики згуртування ЄС слід виділити такі: кліматичні цілі передбачають зважений внесок у клімат та довкілля, мінімальні цільові показники фондів, механізм адаптації до клімату; розширення прав та можливостей на основі управління засобами місцевих, міських та територіальних органів влади; простота у використанні – запроваджено єдиний набір правил для восьми фондів та суттєво скорочено кількість підзаконних актів; створення умов для успіху через упорядковані та чіткі сприятливі умови, яких необхідно дотримуватися упродовж усього періоду відшкодування витратів з бюджету ЄС; гнучке пристосування, що передбачає адаптацію до нових завдань і потреб, виділення гнучкої суми тільки після середньострокового аналізу соціально-економіч-

ної ситуації та нових завдань; положення про посилення прозорості та комунікації включає вимоги до бенефіціарів (одержувачів, визначених вигід, що виникають у результаті реалізації проєкту) та операцій, що мають стратегічне значення.

Очевидно, що практична реалізація положень політики згуртування потребує фінансової підтримки з різних фондів Європейського Співтовариства. Зазначимо, що політика згуртування відіграє важливу роль у бюджеті ЄС, оскільки є однією із інвестиційних політик, на яку припадає значна частина витраток ЄС. Так, багаторічні фінансові рамки (БФР) відображають домовленості між державами-членами ЄС та парламентом щодо бюджетних пріоритетів, які полегшують процедуру формування бюджету та управління різними програмами. Вони встановлюють фінансові рамки для політики згуртування, окреслюючи загальну суму, виділену для різних фондів і програм протягом певного періоду, зазвичай протягом семи років.

Відомо, що європейські структурні та інвестиційні фонди (ЄСІФ) є основним фінансовим інструментом підтримки політики згуртування. Ці фонди мають декілька складових, такі як ЄФРР (Європейський фонд регіонального розвитку), ЄСФ (Європейський соціальний фонд), Фонд згуртування (ФЗ), Європейський сільськогосподарський фонд розвитку сільських територій (EAFRD) і Європейський фонд морського та рибного господарства (EMFF). Своєю чергою, ЄФРР зосереджений на сприянні економічній та соціальній згуртованості шляхом інвестування в інфраструктуру, інновації та підприємництво. Цей фонд підтримує проєкти, пов'язані з транспортом, енергетикою, цифровою інфраструктурою, науковими дослідженнями та інноваціями, а також переходом до низьковуглецевої економіки.

Європейський соціальний фонд зорієнтований на сприяння зайнятості, соціальній інтеграції та розвитку навичок у населення. Натомість, Фонд згуртування надає фінансову допомогу країнам-членам, чий ВНД на душу населення є нижчим за певний граничний рівень. Цей фонд підтримує великомасштабні інфраструктурні проєкти у сферах транспорту, енергетики та навколишнього середовища. Європейський сільськогосподарський фонд розвитку сільських територій (EAFRD) та Європейський фонд морського та рибного господарства (EMFF) підтримують розвиток сільської місцевості та рибальства, відповідно, задля досягнення загальних цілей політики згуртування.

Встановлено, що для БФР на поточний період 2021-2027 рр. країни-члени ЄС колективно погодили комплексний фінансовий пакет на суму 1 824 млрд євро (табл. 2). Зазначимо, що БФР приділяє значну увагу політиці згуртування, на основі якої реалізує зобов'язання ЄС щодо скорочення диспропорцій та сприяння сталому розвитку. Цей пакет складається із двох складових: звичайної БФР (на цей період загальним обсягом 1 074 млрд євро (58,9 %) та програми «Нове покоління ЄС» (NGEU) обсягом 750 млрд євро (41,1 %).

Наведені дані таблиці 2 характеризують узгоджений розподіл коштів БФР та Програ-

ми наступного покоління ЄС за пріоритетами видатків.

Зазначимо, що у рамках нинішньої семирічної фінансової програми існує шість структурних фондів, які діють у рамках Політики згуртування, по одному – в рамках Спільної сільськогосподарської політики (САП) та Спільної політики у сфері рибальства (СПР). Загальний обсяг коштів фінансової програми становить майже 635 млрд євро на 2021-2027 рр. Фонди розподіляються у формі грантів, позик, гарантій та інших фінансових інструментів, які можуть використовувати уряди, бізнес, міста, громади, неурядові організації.

Таблиця 2 – Розподіл коштів БФР на 2021-2027 рр. та Програми NGEU*, млрд євро; у цінах 2018 р.

Види програм	2014-2018 рр. (ЄС-27)	Пропозиція Європейської Комісії від 02.05.2018 р.	Пропозиція Євро- пейської Комісії від 27.05.2018 р.			Узгоджено Європейською Радою від 27.07.2020 р.		
	БФР	БФР	БФР	NGEU	Всього	БФР	NGEU	Всього
1. Ринок комунікацій, інновацій та цифровізації	116	166	141	70	210	133	11	143
2. Згуртування, стійкість та цінності	387	392	379	610	989	378	722	1100
Політика згуртування	369	332	323	-	323	330	-	330
IRR	-	-	-	560	560	-	673	673
Гранти	-	-	-	310	310	-	313	313
Кредити	-	-	-	250	250	-	360	360
Програма REACT-EU	-	-	-	50	50	-	48	48
3. Національні джерела та довідання	400	337	357	45	402	356	18	374
Спільна аграрна політика	383	324	333	15	348	336	8	344
Фонд справедливо-го переходу	-	-	10	30	40	68	10	78
4. Управління міграцією та кордонами	10	31	31	-	31	23	-	23
5. Безпека та оборона	2	24	15	10	25	13	-	13
6. ЄС як глобальний партнер	96	109	103	15	118	98	-	98
7. Адміністрування	71	76	75	-	75	73	-	73
Всього	1082	1135	1100	750	1850	1074	750	1824

Джерело: складено за даними [10].

***REACT-EU** - допомога для відновлення згуртованості територій Європи з метою підтримки біженців з України. Загалом у 2022 р. мало бути виплачено 3,5 млрд євро.

Розглянемо детально існуючі фонди, які використовуються у реалізації політики згуртування. Так, на Європейський фонд регіонального розвитку (ЄФРР) передбачено витратити майже половину всіх коштів, виділених на структурні фонди, понад 300 млрд євро. У межах цього фонду реалізується понад 300 проєктів, що спрямовані на зменшення дисбалансу між регіонами і соціальними групами. Відомо, що через цей фонд ЄС досягаються цілі щодо сприяння більш конкурентоспроможної Європи та переходу до безвуглецевої економіки.

Європейський соціальний фонд (ЄСФ) зорієнтований на вирішення питань соціальної політики та людського розвитку. Так, понад 135 млрд євро, виділених на сім років, спрямовуються на боротьбу з безробіттям, бідністю, підвищення інклюзивності, інвестування в освіту та навчання впродовж життя та соціальні інновації. До фонду можуть мати доступ також деякі треті країни, включно з країнами-кандидатами. Отже, на ці кошти вже тепер може претендувати Україна.

Фонд згуртованості передбачає підтримку держав-членів ЄС, у яких валовий національний дохід на душу населення нижче від 90 % середнього рівня країн-членів ЄС. Так, до 2027 р. Фонд згуртованості доступним є для країн Центральної та Східної Європи, а також Балканських країн. Водночас єдиною західноєвропейською країною, яка за своїми макропоказниками має доступ до цих коштів, є Португалія. Величина коштів фонду становить понад 49 млрд євро, які спрямовуються на розвиток трансєвропейських транспортних мереж і проєкти сталого розвитку.

Фонд справедливого переходу (ФСП) зорієнтований на так званий «зелений перехід», тобто, відмову від викопного палива. Метою фонду є підтримка країн-членів ЄС, які зазнають найбільших втрат через перехід до кліматичної нейтральності, бо мають розвинені вуглецевоємні галузі та залежні від твердого викопного палива. Програмою передбачено спрямування понад 25 млрд євро на підтримку «зеленого переходу».

Європейський аграрний фонд розвитку сільських територій (ЄФРСТ), зорієнтований на стимулювання розвитку сільської місцевості на основі вкладення інвестицій у локальні проєкти. Величина бюджету цього фонду становить понад 95 млрд євро.

Європейський фонд морського та рибного господарства (ЄФМРГ) надає підтримку інноваційним проєктам, забезпеченню сталого використання водних ресурсів, обсяг якого

складає біля 7 млрд євро. Крім цього, у межах політики згуртованості є активності, які охоплюють також співпрацю із країнами-кандидатами на вступ та державами-сусідами ЄС, які мають високий потенціал для набуття членства.

Отже, політика згуртованості передбачає функціонування структурних та інвестиційних фондів ЄС, які розподілені за цілями і напрямками інвестування, а саме: 1. Структурні фонди для інвестицій у створенні робочих місць та для досягнення цілей зростання – Європейський фонд регіонального розвитку (ЄФРР); Фонд згуртованості (ФЗ); Європейський соціальний фонд + (ЄСФ+); Фонд справедливого переходу (ФСП); 2. Interreg: Європейське територіальне співробітництво; 3. Інші інструменти ЄС та технічна допомога, керовані Єврокомісією.

Загальна сума фінансування всіх напрямів на стратегічний період 2021-2027 рр. становить 392 млрд євро, із якої 11,3 млрд євро буде перераховано для фінансування інструменту та ще 2,5 млрд євро буде використано в рамках окремих керованих Комісією інструментів і технічної допомоги ЄС. Отже, планована сума фінансування ініціатив у рамках політики згуртованості в ЄС на 2021-2027 рр. становить у цінах 2018 р. 378 млрд євро. Водночас для країн-кандидатів на вступ передбачено 14,16 млрд євро (14,72 млрд євро у поточних цінах для 2023 р.), загальна сума бюджетів проєктів Interreg, у яких бере участь Україна, становить понад 0,5 млрд євро. Отже, через структурні та інвестиційні фонди в ЄС відбувається розподіл приблизно третини власного бюджету, що підтверджує широку участь на рівні країн та регіонів у подоланні поточних проблем та викликів.

Зазначимо, що пряме фінансування з таких фондів як ЄФРР, ЄСФ+, ФСП та Фонд згуртованості одержати можливо лише країнам-членам ЄС. Водночас в останній час керівні органи ЄС почали вважати, що задля відновлення України та залучення фінансових ресурсів доцільно не лише переглянути багаторічну фінансову програму, частину якої становлять структурні та інвестиційні фонди ЄС, але й вести пошук нового позабюджетного фінансування. Так, Україні як державі-кандидату на вступ до ЄС (цей статус надано Європейською Радою 23.06.2022 р., а рішення про доступні переговори очікується вже цього року), доступне пряме фінансування програм із фонду ІРА (Інструмент допомоги на етапі підготовки до вступу) та Interreg (Європейське територіальне співробітництво). Фінансування з боку ІРА є потенційно можливим, оскільки поки не затверджено жодної програми підтримки України.

Отже, наша країна у новому статусі може отримувати вищі можливості, зокрема, участь у механізмах фінансування ініціатив, які раніше були недоступними. Одним із таких має стати Інструмент допомоги на етапі підготовки до вступу (Instrument for Pre-accession Assistance / IPA). Крім того, зберігається можливість фінансування різних проєктів у межах ініціативи Європейського територіального співробітництва (Interreg), а також ініціатив, які координує Єврокомісія.

Відомо, що завершується фінансування з інструменту NDICI-Globall (Інструмент сусідства, розвитку та міжнародного співробітництва – Глобальна Європа) з асигнуваннями у 79,5 млрд євро, однак із широким списком бенефіціарів та цілями. Так, для цілей у країнах-партнерах Європейської політики сусідства (куди входить наша держава) плануються асигнування сумою 19,32 млрд євро впродовж семирічного періоду, з них індикативне фінансування для України впродовж 2021-2024 рр. складає 0,64 млрд євро, на інші роки фінансування мало б визначитися окремим рішенням ЄС. Однак фінансування недоступне для країн-кандидатів до ЄС, яким не так давно стала Україна.

Крім того, країні-кандидату в члени ЄС відкриваються можливості для участі у програмах, агенціях та ініціативах Співтовариства. Перелік програм участі для кожної країни є індивідуальним, зважаючи на її потреби у залученні фінансових коштів з метою посилення євроінтеграції. Зазначимо, що у більшості з них Україна вже бере участь.

Встановлено, що розподіл коштів між державами ЄС є нерівномірним. Так, основним бенефіціаром є Польща, яка отримує понад 80 млрд євро. Для таких європейських країн як Іспанія, Італія, Румунія, Німеччина та Франція передбачено суми виплат понад 20 млрд євро, а для Люксембургу, Мальти і Кіпру – менше мільярда євро. Крім того, на Францію, Німеччину та Італію припадають значні обсяги надходжень із структурних фондів, але ці країни також є ключовими донорами бюджету ЄС. Саме тому бенефіціарами структурних фондів є здебільшого нові члени Євросоюзу, тобто, ті, що приєдналися в останніх хвилях розширення.

Встановлено, що частка коштів структурних фондів щодо ВВП країн у більшості країн не перевищує 1,75 % [12]. Однак, для Хорватії, Латвії, Литви, Угорщини та Болгарії така частка сягає понад 3 % та становить майже 50 % усіх державних інвестицій. Цікавою є ситуація, що значна частина зарезервованих у фондах коштів залишається невикористаною. Так, шість із десяти найбільших держав-бене-

фіціарів змогли поглинути лише 54-74 % виділених для них коштів. Натомість Люксембург, Фінляндія, Естонія, Ірландія, Велика Британія, Словенія, Угорщина та Швеція змогли освоїти понад 80 % запланованого бюджету.

Це пояснюється тим, що кошти ЄС надаються лише для реалізації проєктів, що підпадають під визначені пріоритети. Вважаємо, що цей факт доцільно враховувати Україні, тобто, створити відповідні передумови для підготовки та управління європейськими проєктами на момент, коли будуть відкритими можливості щодо використання коштів таких фондів.

Очевидною є необхідність освоєння цих фондів державою, оскільки кошти структурних фондів допомагають прискорити економічне зростання країн-членів. Наприклад, Угорщина на момент подання заявки на вступ до ЄС у 1994 р. мала рівень ВВП на душу населення за рівнем купівельної спроможності лише на рівні майже 50 % від середнього в Євросоюзі. У 2021 р. цей показник сягнув вже 75 % середнього по ЄС. Вважаємо, що цього результату було досягнуто й за рахунок позитивного впливу політики згуртованості ЄС, у рамках якої Угорщина отримала додаткове фінансування для скорочення розриву у рівнях ВВП із країнами-членами ЄС.

Щодо Польщі, то ця країна одержала 80-90 млрд євро у рамках кожної з двох останніх семирічних фінансових програм. Україна, яка має співставне з Польщею населення, змогла б отримувати приблизно таку ж величину асигнувань. Зазначимо, що структурні фонди – це не кредити, а грантові кошти, їх не потрібно повертати. У разі, якщо кошти спрямовуються на втілення реформ, фінансування з цих фондів закладає фундамент нової економіки, трансформації у європейську країну.

Важливо забезпечити освоєння коштів політики згуртування ЄС в реальних умовах, для чого виділяють три основні види спроможності до освоєння коштів політики згуртування в державах-членах ЄС [13].

Макроекономічна спроможність до освоєння коштів – це загальна спроможність економіки створювати життєздатні інвестиційні можливості, які можуть бути профінансовані за рахунок зовнішньої інвестиційної підтримки.

Фінансова спроможність до освоєння коштів може бути визначена як здатність співфінансувати програми та проєкти, що підтримуються ЄС, спроможність виконувати вимоги взаємодоповнення, планування та гарантування будь-яких національних внесків у багаторічні бюджети, а також збирати ці внески від декількох партнерів, зацікавлених у програмі або проєкті.

Адміністративна або інституційна спроможність з точки зору попиту визначається здатністю заявників створювати проекти, які відповідають вимогам конкурсів, що проводяться за процедурою державних закупівель. З точки зору пропозиції, адміністративна спроможність визначається здатністю органів влади ефективно і результативно управляти довіреними коштами політики згуртування на всіх етапах процесу програмування – від початкового планування до реалізації та оцінки проєктів.

Отже, під освоєнням коштів ЄС найчастіше розуміють здатність певної країни, регіону або програми витратити кошти, отримані від ЄС. При цьому показником успіху є відсоток використаних коштів ЄС щодо виділених на кінець звітного періоду та/або на фінансового горизонту.

Такий підхід до визначення рівня освоєння найчастіше домінує у наукових дослідженнях та звітах, підготовлених країнами-членами та інституціями ЄС. Це пов'язано з тим, що цей показник досить просто виміряти. В узагальненому вигляді він демонструє спроможність всієї інституційної системи, а також показує здатність мобілізувати політичний рівень для забезпечення витрачання виділених коштів ЄС.

У країнах Центральної і Південної Європи таке розуміння спроможності до освоєння коштів стало предметом інтересу та дискусії громадськості та засобів масової інформації. Основна увага завжди зосереджується на тому, щоб не втратити жодної копійки з виділених коштів. Тому досягнутий відсоток витрат щодо до виділених коштів став важливим показником спроможності до освоєння коштів, а отже, як опосередкований показник, який характеризує якість системи управління політикою згуртування в окремих країнах. Обсяги коштів, які необхідно витратити до закінчення БФР, щоб не втратити виділені суми, є найвищими за останні роки. Це пов'язано з великою кількістю масштабних інфраструктурних проєктів, терміни реалізації яких є найдовшими за останні роки: так, Польщі, за станом на кінець січня 2023 р., залишалось витратити 30 % від загального обсягу виділених коштів і підтвердити це Єврокомісії до завершення 2023 р. (кінець періоду реалізації програми 2014-2020 рр.). Підвищена увага держав-членів до витрачання якомога більших обсягів фінансових ресурсів, незалежно від ефективності в досягненні поставлених цілей і результатів (сприяння структурним змінам, підвищення конкурентоспроможності та соціально-економічної згуртованості), зазнавала

критики упродовж років як у наукових колах, так і в інституціях ЄС, а час від часу – і з боку держав-членів ЄС. Досвід останніх дванадцяти років показав, що основним моментом у критиці політики згуртування ЄС є те, що кожна країна прагне за будь-яку ціну не втратити кошти ЄС, а залишає поза увагою найважливіший показник освоєння коштів ЄС – співвідношення обсягу використаних коштів до обсягу виділених коштів.

Однак, у рамках політики згуртування ЄС у БФР на 2014-2020 рр. та 2021-2027 рр. важливим показником освоєння коштів окремими країнами-членами та регіонами є також оцінювання здатності досягти поставлених цілей розвитку. На практиці для БФР на 2021-2027 рр. це означає, що програми та фонди, які не досягнуть передбачуваних проміжних і цільових показників, встановлених для індикаторів результативності у межах системи оцінки ефективності (стаття 16 Регламенту про загальні положення на 2021-2027 рр.), можуть зазнати призупинення виплат або навіть їх втрати. Саме тому з метою підвищення ефективності використання коштів ЄС у БФР на 2014-2020 рр. були передбачені так звані попередньо визначені умови (умови *ex-ante*). Це означає, що держава-член ЄС має виконати попередньо визначену ключову умову (інституційного або правового характеру) перед початком реалізації відповідного пріоритету програми Європейських структурних та інвестиційних фондів (ЄСІФ).

У БФР на 2021-2027 рр. також передбачено посилений механізм прив'язування Європейських структурних та інвестиційних фондів до європейського економічного врядування (Європейський семестр). Кошти можуть бути утримані або навіть втрачені державами-членами ЄС через недостатнє виконання рекомендацій для конкретних країн, які щорічно надаються Радою ЄС у рамках циклу Європейського семестру. Рекомендації для кожної окремої країни-члена спрямовані на підвищення якості реалізації різних національних державних політик, а не лише тих, які прямо пов'язані з реалізацією політики згуртування та забезпечення їх відповідності поточним пріоритетам ЄС.

Якість врядування є ширшим поняттям, ніж адміністративна спроможність освоювати структурні фонди. До найважливіших компонентів якості врядування належать: ефективна нормативно-правова база для реалізації державної політики; людський та соціальний капітал; ефективне адміністрування у сфері надання суспільних благ і послуг; ефективна

система багаторівневого управління та партнерства; рівень прихильності до процесу європеїзації.

Згідно з даними Європейського індексу якості врядування 2021 р., індекс якості врядування загалом вищий у країнах і регіонах, які є більш розвиненими, тобто, мають вищий рівень ВВП на душу населення або вищий індекс людського розвитку (ІЛР). Однак це не означає, що всі бідніші країни та регіони повільно освоюють кошти структурних фондів і/або менш ефективні в досягненні цілей політики, ніж більш розвинені держави і регіони.

Відомо, що існують приклади країн з високими показниками освоєння коштів ЄС, які мають високий рівень регіональної автономії (Польща), або низький рівень регіональної автономії або взагалі її не мають (країни Балтії). Здається, що з технічної точки зору найважливішим фактором швидкості та рівня освоєння коштів є дієва інституційна система реалізації, в якій уряд і відповідні територіальні органи влади мають чітко визначені обов'язки та здатні результативно співпрацювати на будь-якому територіальному рівні. Водночас за деякими дослідженнями, децентралізація, особливо у випадку великих держав і розвинених країн, є важливим фактором прискорення процесів модернізації, структурних перетворень та ефективного використання інтеграційних процесів, зокрема, глобалізації та європеїзації.

Отже, спроможність до освоєння коштів європейських структурних та інвестиційних фондів у вужчому розумінні визначається як загальна спроможність органів державного управління країни або регіону. У ширшому розумінні – це всі інституції, залучені до процесу програмування, моніторингу, управління та фінансування проєктів з метою реалізації програм і проєктів, що співфінансуються зі структурних фондів та фондів згуртування, відповідно до вимог законодавства ЄС. Слід звернути увагу на роль інституцій та врядування в контексті розвитку. Як правило, вища якість врядування асоціюється з кращими регіональними інноваційними показниками. Мало того, чим краща інституційна якість та більші обсяги інвестицій в місцеву інфраструктуру доріг, тим більші зміни у регіональному ВВП завдяки програмам.

Можна виділити чотири тематичні групи ключових факторів, що впливають на здатність освоювати кошти структурних фондів ЄС та ефективно використовувати їх у процесі модернізації та досягнення європейських цілей і цінностей, а саме: програмування – фактори, що впливають на здатність держави-члена

програмувати витрати ЄС на стратегічному та операційному рівнях; управління – фактори, що впливають на здатність ефективно управляти процесом координації та реалізації структурних фондів ЄС на стратегічному та операційному рівнях; моніторинг та контроль – фактори, що впливають на процес моніторингу та контролю програм і проєктів; оцінювання та навчання – фактори, що впливають на здатність вчитися на основі виявлених проблем і помилок, а також використання позитивних прикладів.

Освоєння коштів структурних фондів ЄС здійснюється безпосередньо на підставі регламентів ЄС, які мають пряму дію в державах-членах ЄС. З метою роз'яснення окремих положень регламентів Європейська Комісія готує імплементаційні акти та директиви, які формально не мають юридичної сили. Однак вони відіграють важливу роль у роз'ясненні та розумінні методів застосування принципів політики згуртування та конкретизації окремих положень регламентів. Це означає, що теоретично немає необхідності ухвалювати національне законодавство для реалізації політики згуртування ЄС. Однак на практиці держави-члени ЄС, як правило, ухвалюють певні правові акти або національні керівництва для різних груп бенефіціарів і різних процесів (критерії, які мають бути виконані для отримання фінансування, правила застосування територіальних інструментів, моніторинг, оцінювання, промоційні заходи тощо).

Водночас з метою забезпечення здатності реалізовувати проєкти, які співфінансуються із структурних та інвестиційних фондів ЄС, необхідно гармонізувати національне законодавство із законодавством ЄС у конкретних сферах – охорона довкілля, державні закупівлі, конкурентна політика, забезпечення принципу недискримінації та політики рівних можливостей, які набувають в цьому контексті важливого значення. Тому для забезпечення ефективного освоєння коштів державам-членам необхідно створити систему моніторингу відповідності національного законодавства і, за необхідності, виступити з відповідною законодавчою ініціативою.

Розглянемо особливості політики підтримки розвитку сільських районів держав-членів ЄС у контексті стратегічних планів спільної сільськогосподарської політики (ССП). Так, стаття 33 ДЗЕС [14] визначає, що метою ССП є: підвищення продуктивності сільського господарства через сприяння технічному прогресу, забезпечення раціонального розвитку сільськогосподарського виробництва та оптимальне використання виробничих чинників, зокрема

робочої сили; забезпечення належного рівня життя сільськогосподарської спільноти, зокрема, збільшуючи особистий прибуток людей, які працюють у сільському господарстві; стабілізування ринків; забезпечення доступності постачання; забезпечення надходження постачання до споживача за прийнятними цінами.

Відомо, що упродовж тривалого періоду на національному і регіональному рівнях ЄС паралельно існувало кілька концепцій розвитку сільських територій, основними з яких є такі [15]: концепція, яка ідентифікує сільський розвиток із загальною модернізацією сільського господарства та агропродовольчого комплексу; бере за основу розвиток сектору (галузева модель), яка спирається на розвиток сільського господарства, не враховуючи особливості місцевого розвитку та відмінності між окремими сільськими територіями; концепція, яка пов'язує сільський розвиток виключно зі зменшенням відмінностей між найбільш відсталими сільськими районами і рештою секторів економіки (концепція зближення). У концепції зроблено акцент на необхідності диверсифікації виробництва у цих районах, а саме – на розвитку традиційних галузей (агротуризм, сільський туризм, перероблення сільськогосподарської продукції тощо). У рамках концепції сільських районів як районів слабких, які потребують постійних дотацій через їх несприятливі природні та соціально-економічні передумови розвитку, окремої ідентифікації набули гірські і несприятливі райони, визначення яких були введені класичною структурною політикою; концепція, яка ідентифікує сільський розвиток із загальним розвитком сільських районів через використання всіх ресурсів, які містяться на їх території (людських, фізичних, природних, ландшафтних та ін.) та інтеграції між усіма компонентами і галузями на місцевому рівні; концепція використовує можливості території у найширшому її розумінні (територіальна модель), що передбачає два паралельні варіанти розвитку – зосередженість на розвитку аграрного і агропромислового секторів як рушіїв сільських територій та акцентуванні на необхідності економічної диверсифікації місцевої економіки і, відповідно, на несільськогосподарських галузях як факторах розвитку місцевої економіки.

З прийняттям Європейської «Стратегії 2020» на період 2014–2020 рр. було оприлюднено нові тенденції розвитку сільських територій для реалізації політики сільського розвитку, зокрема [15]: диверсифікація сільськогосподарського виробництва, розширення переліку виробленої продукції і збільшення видів наданих послуг, що знижує ризики і підвищує стійкість

економіки сільських регіонів країн ЄС; реструктуризація сільського господарства на основі вдосконалення земельних відносин, гнучкого пристосування до кон'юнктури агропродовольчих ринків; передача землі і ліквідного майна в руки ефективних власників і користувачів; інтеграція підприємств малого та середнього агробізнесу; орієнтація та субсидування сільськогосподарських виробників на виробництво високоякісної продукції; стабілізація і розвиток соціальної сфери на селі. На основі соціальної політики в сільській місцевості розвиваються такі напрями, як підвищення зайнятості і створення додаткових джерел доходу, підтримка соціальної та інженерної інфраструктури на селі, впровадження програм зі зменшення відтоку найактивніших верств сільського населення; інституційні перетворення, які впливають на розвиток сільської економічної системи. Крім того, створюються інституційні структури, які запроваджують фінансові інструменти для підтримки малих і середніх підприємств, а також сільськогосподарських виробників (фонди підтримки малого та середнього бізнесу); застосовується комплексний та відкритий підхід у розробці та реалізації проєктів економічного розвитку сільських територій країн ЄС, що враховує всі можливі види господарської діяльності, здійснення яких може підвищити дохід сільського населення на основі застосування методів інтерактивного планування за участю населення; використовуються місцеві фінансові, матеріально-технічні, культурні, трудові ресурси, що мають першочергове значення для створення стійких механізмів забезпечення зайнятості та доходів.

Починаючи з 2013 р., розробка багаторічних програм розвитку сільських територій країн ЄС була зосереджена на шести пріоритетах сталого розвитку: сприяння передачі знань та інновацій; підвищення конкурентоспроможності; сприяння організації продовольчого виробничого ланцюга й управлінню ризиками; відновлення, збереження і розвиток екосистем; підвищення ефективності використання ресурсів і перехід до низьковуглецевої економіки; сприяння соціальної інтеграції, подоланню бідності та економічному розвитку в сільській місцевості.

У результаті ухвалення перехідного регламенту ССП (Регламент (ЄС) 2020/2220), виділено додаткові кошти до бюджету ССП на розвиток сільських територій (8,1 млрд євро у поточних цінах) і передбачено Багаторічну фінансову програму ЄС на 2021–2027 рр. Аналогічно з попередніми програмними періодами, лівова частка бюджету на 2021–2027 роки буде доступна для базових схем підтримки доходів

фермерів (майже 70 % від загальної суми), а решта буде спрямована на заходи розвитку сільських територій (майже 25 %), заходи підтримки та стабілізації аграрних ринків (табл. 3).

Порівняльний аналіз бюджету САП на 2014–2020 рр. і планового бюджету на 2021–2027 рр. свідчить про його суттєве скорочення у абсолютному виразі на -15 %, що пов'язано з виходом із ЄС Великобританії і потребами у фінансуванні нових пріоритетів ЄС (міграція, зовнішні кордони, цифрова економіка, транспорт). Бюджет на 2021–2027 рр. за програмою ССП становить 324,2 млрд. євро в постійних цінах 2018 р., що становить 28,5 % у обсягах прямої фінансової рамки. Водночас у 2021–2027 рр. спостерігається скорочення обсягів асигнувань у рамках Європейського сільськогосподарського фонду розвитку сільських територій порівняно із 2014–2020 рр. на 28 %.

Зазначимо, що на сьогодні для Європейської Спільноти пріоритетами у розвитку сільського господарства та сільських територій є європейський «зелений курс», стратегія «Від ферми до виделки» та стратегія біорізноманіття. Так, Європейський «зелений курс» має на меті зробити Європу першим кліматично-нейтральним континентом до 2050 р., спрямовуючи політику ЄС та кошти на досягнення цієї мети. Щодо сільського господарства і продовольства, то «зелений курс» передбачає

заходи підвищення стійкості у землеустрої, виробництві та споживанні продуктів харчування, зокрема, на основі заходів, які будуть включені до стратегічних планів ССП [16–20]. Визначено необхідність дотримання принципу «не відступати від досягнутого», нарощування амбіцій порівняно з поточними екологічними та кліматичними цілями, а також необхідність дотримання стандартів у всіх областях та під час виплат ССП за тварин та використання обов'язкових екосхем.

Кількісні цілі Європейського «зеленого курсу» до 2030 р. характеризуються такими показниками: скорочення використання хімічних пестицидів та зниження ризику на 50 %, а також скорочення використання більш небезпечних пестицидів; скорочення продажів протимікробних препаратів для сільськогосподарських тварин і в аквакультури на 50 %; забезпечення 100 % доступу до швидкісного широкосмугового доступу до інтернету в сільській місцевості до 2025 р.; спрямування 25 % сільськогосподарських угідь ЄС під органічне землеробство; виділення 10 % сільськогосподарських площ під ландшафтні об'єкти з різноманітними елементами; зниження втрати поживних речовин на 50 % при відсутності погіршення родючості ґрунту; внесок у скорочення викидів парникових газів на 55 % до 2030 року та кліматичну нейтральність до 2050 року [16].

Таблиця 3 – Бюджет САП ЄС на 2014–2020 рр. і запропонований бюджет на 2021–2027 рр. (у постійних цінах 2018 р.)

Показник	EU28, 2014-2020 рр. (A)	EU27, 2014-2020 рр. (x7) (B)	EU27, 2014-2020 рр. (C)	EU27, 2021-2027 рр. (D)	Відсоток зміни (B/D) (E)	Відсоток зміни (C/D) (F)
Європейський гарантійний фонд сільського господарства (EAGF1)	309 064	273 743	286 143	254 247	-7	-11
Європейський сільськогосподарський фонд розвитку сільських територій (EAFRD2)	102 004	93 877	96 712	70 037	-25	-28
Спільна сільськогосподарська політика (CAP)	411 068	367 621	382 855	324 284	-12	-15
Багаторічна фінансова рамка (MFF)	1 136 105	1 107 138	1 082 320	1 134 583	2	5
Співвідношення обсягів фінансування CAP до MFF, %	36,1	33,2	35,3	28,5	-	-

Джерело: складено за даними [16, с.5].

Згідно з планом дій Зеленої угоди, в окремих повідомленнях Європейської Комісії, опублікованих у травні 2020 р., було оприлюднено дві стратегії: стратегія «Від ферми до виделки» для справедливої, здорової та екологічно чистої продовольчої системи та стратегія біорізноманіття ЄС на 2030 р. «Повернемо природу назад у наші життя». Разом з Європейським «зеленим курсом» ці стратегії встановлюють кількісні цілі для сільського господарства ЄС та сільських територій.

Стратегія «Від ферми до виделки» сприяє розв'язанню проблем агропродовольчої політики (наприклад, використання пестицидів та маркування харчових продуктів), а також охоплює нові елементи, виявлені через коронавірусну кризу (проблеми з постачанням продовольства та загрози продовольчій безпеці). Стратегія охоплює всі кроки у ланцюгу постачання – від виробництва до споживання – із залученням всіх суб'єктів – від фермерів і рибалок до переробників, операторів послуг, ритейлерів і споживачів. Багато заходів зосереджено у сільському господарстві, враховуючи його роль у досягненні екологічних та кліматичних цілей.

Стратегія біорізноманіття висуває зобов'язання ЄС щодо захисту та відродження біорізноманіття та екосистем, щоб рухатися на шляху до відновлення до 2030 р. Ця стратегія зорієнтована на розширення мережі охоронних природних об'єктів (більшість із яких є сільськогосподарськими угіддями) і на відновлення природи із залученням сільського господарства серед інших галузей. Стратегія підкреслює вирішальний зв'язок між біорізноманіттям і виробництвом агропродовольства. Внаслідок цього стратегія біорізноманіття поділяє деякі цілі та завдання стратегії «Від ферми до виделки», додає інші цілі, більш пов'язані з природою, і розраховує на стратегічні плани ССП для встановлення національних цільових значень, щоб сприяти сталим методам ведення сільського господарства. План дій стратегії пропонує орієнтовний графік ключових заходів, що мають прямий зв'язок з сільським господарством, як-от ініціативи щодо запилювачів, органічного виробництва, захисту ґрунтів, біопального, забору води та лісового господарства.

Рекомендації Європейської Комісії, наведені в таблиці 4, дають уявлення про її очікування щодо нових планів та вказують на необхідність «справедливішої та більш цілеспрямованої системи прямої підтримки», включно із використанням інструментів управління ризиками. Визнається також вразливість сільського

господарства до наслідків зміни клімату та втрати біорізноманіття, а також відзначається необхідність підтримувати зміну раціону харчування у бік збільшення використання продукції рослинництва, що сприятиме сталому споживанню здорової їжі.

Важливу роль відіграють системи сільськогосподарських знань та інновацій (AKIS), які надають підтримку фермерам і сільським громадам під час подолання поточних та майбутніх викликів. Наявність швидкого та надійного інтернет-з'єднання в сільській місцевості разом із розвитком цифрових навичок розглядається як вирішальне значення для застосування інтелектуальних рішень у сільському господарстві, сільськогосподарських підприємствах та громадах.

Отже, сільськогосподарська політика ЄС, інші європейські чи національні політики зорієнтовані на досягненні цілей Європейського «зеленого курсу» шляхом реалізації наступних рекомендацій: здійснення комплексу заходів, що сприятиме впровадженню інновацій для підвищення ефективності як на рівні ферм, так і в харчовому ланцюгу, визнаючи необхідність мінімізувати недоліки, які призводять до надмірного використання води, добрив, пестицидів та антибіотиків; перепроєктування виробничих систем, заснованих на агроекологічних принципах (як-от використання запасів вуглецю, агролісництво); змін у поведінці споживачів та моделях харчування з позитивними наслідками для здоров'я та зниження кліматичного та екологічного впливу на харчовий сектор; вимоги щодо додержання певних умов, а також цілі, інструменти та бюджети екосхем (в рамках сільськогосподарських платежів) і заходи, пов'язані з кліматом та довкіллям (в рамках розвитку сільських територій).

У зв'язку із цим експерти наголошують, що європейська орієнтація України вимагає розроблення заходів та здійснення практичних дій, які сприятимуть урахуванню ініціатив спільної сільськогосподарської політики та можливостей щодо їх реалізації [21, 22]. У цьому аспекті необхідно пам'ятати, що дотримання відповідних сільськогосподарських та екологічних умов (GAEC) повинно бути обов'язковим на водно-болотних і торф'яних угіддях. Зокрема, рекомендується ввести нові умови GAEC для підвищення обізнаності сільгоспвиробників про потік поживних речовин і викиди парникових газів, які вони генерують, тобто, як методи господарювання впливають на клімат і довкілля. Ці умови забезпечать орієнтир для надання виплат за використання екосхем та винагород фермерів за їх зусилля, що виходять за

Таблиця 4 – Рекомендації Єврокомісії країнам-членам ЄС щодо їх стратегічних планів ССП

Виклики	Питання, на яких слід зосередити дії ССП
Розумний, стійкий та диверсифікований сільськогосподарський сектор	Трансформація і модернізація фермерства; більш справедлива та цільова система безпосередньої підтримки; використання інструментів управління ризиками; доступ до фінансування; посилення співпраці виробників та використання схем якості ЄС.
Турбота про довкілля та кліматичні заходи	Розумніше, більш точне та стале землеробство; краще управління поживними речовинами, зниження використання засобів захисту рослин, ведення тваринництва та управління процесом видалення гною, більш ефективне зрошування; наукомістке ведення сільського господарства; сівозміни, ландшафти з великою різноманітністю, використання нових екосхем.
Соціально-економічна структура сільських територій	Цільові та інтегровані інвестиції як у фізичний, так і в людський капітал; заходи щодо задоволення конкретних потреб жінок у сільському господарстві та сільській місцевості; захист працівників сільського господарства; зміна поколінь; зусилля щодо подолання резистентності до антимікробних препаратів, точне землеробство, переходу до більш здорових, екологічно сталих раціонів; продовольчі втрати і харчові відходи.
Знання, інновації та цифровізація	Оптимізація програми «Горизонт Європа» (Horizon Europe), Європейського інноваційного партнерства щодо сільськогосподарської продуктивності та сталого розвитку (EIP- AGRI), цифровий перехід аграрного сектору; наявність покриття швидкісним широкосмуговим інтернетом в сільській місцевості.

Джерело: складено на основі [20].

межі вимог, і виплати будуть зростати пропорційно із зусиллями фермерів. Щодо екосхем, то рекомендуються чотири типи заходів, пов'язані із пом'якшенням наслідків зміни клімату, спрямованих на постійні пасовища, водно-болотні угіддя та торф'яні угіддя, різноманітні ландшафти та ферми, які дають нижчі викиди парникових газів за середнє значення або медіану. Для виплат фермерам рекомендовано два нові цільові бюджети, із яких 20 % витрат зарезервовано для заходів із пом'якшення наслідків зміни клімату, 20 % – для заходів, спрямованих на збереження біорізноманіття, і 35 % витрат спрямовуються на розвиток сільської місцевості, зокрема, на заходи природоохоронного характеру. Крім того, передбачено, що екосхеми мають доповнювати заходи, орієнтовані на місцеві суспільні блага, такі як кількість і якість води, родючість ґрунтів і диверсифікація ландшафтів.

Рекомендації Комісії призначені для того, щоб вказати напрям стратегічних планів ССП для реалізації конкретних цілей ССП, зокрема: щорічні темпи скорочення викидів парникових газів (ПГ) на рівні ЄС повинні майже подвоїтися для досягнення істотних скорочень, передбачених Регламентом щодо розподілу зусиль; зниження використання пестицидів у ЄС на 50

%; до 2030 р. майже 25 % сільськогосподарських угідь ЄС мають перебувати під органічним землеробством; завдання для наступної ССП полягатиме в тому, щоб заохотити фермерів декларувати для сільськогосподарських територій не лише площі під орні культури, а й під ландшафтні об'єкти з різноманітними елементами (наприклад, передати 10 % сільськогосподарських територій під ландшафтні об'єкти з різноманітними елементами, такі як буферні смуги, перелоги чи живі огорожі); щодо мети «зеленого курсу», скорочення кількості харчових відходів, очікується, що держави-члени вкажуть у стратегічних планах, як вони сприяють вирішенню проблемі продовольчих втрат і харчових відходів.

Висновки вищезазначеного аналізу вказують на проблеми, які можуть виникнути не лише з погляду досягнення цілей Європейського «зеленого курсу», але й узгодження законодавчих пропозицій ССП та подальших стратегічних планів ССП (САП) із Європейським «зеленим курсом» в цілому. На сьогодні тривають два процеси, обидва з яких впливають на ступінь досягнення такої стратегічної інтеграції, а саме: перший – це законодавчий процес, який передбачає переговори між співзаконодавцями («потрійний альянс міністерств

сільського господарства Співтовариства, союзів фермерів і великих підприємств харчової промисловості, які прагнуть вести «бізнес як зазвичай»); другий – це процес планування, який здійснюється країнами-членами, згідно з їх стратегічними планами ССП. Безперечно, що дизайн і зміст нових стратегічних планів ССП будуть ключовими елементами у процесі прийняття рішення щодо застосування нової «зеленої» архітектури у спільній сільськогосподарській програмі.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного дослідження щодо підходів до ідентифікації територіальних одиниць та управління розвитком сільських територій в Європейському Союзі, важливо визначити напрями їх використання у вітчизняній практиці. Вважаємо, що на сьогодні необхідно чітко розуміти, які структурні фонди існують та, відповідно, які напрями проєктів, що фінансуються у рамках цих фондів, Україна зможе впроваджувати після набуття членства, отримуючи колосальну підтримку для розвитку стратегічно важливих сфер. Водночас необхідно врахувати ту обставину, що, крім структурних фондів, є інструменти ЄС, які дозволяють брати участь у проєктах не лише країнам-членам, але й кандидатам. Очевидно, що на сьогодні для України доступним стане у використанні такий інструмент як передвступна допомога, а також Європейський соціальний фонд. Вважаємо, що на макро-, мезо- та мікрорівнях управління від Уряду країни до територіальних громад, доцільно дослідити можливості використання цих коштів та розробити відповідні організаційно-інформаційні заходи.

Безперечно, для нашої країни необхідно розуміти, як працює політика згуртованості і структурні фонди, оскільки це є частиною нормативно-правового регулювання ЄС, яке необхідно гармонійно імплементувати в українське законодавство. У цій сфері, за результатами оцінки Єврокомісії, проведеної у лютому 2023 р., Україна поки що має лише 2 із 5 балів, а, отже, в майбутньому необхідно провести цілий ряд дій та активностей щодо приведення вітчизняного законодавства у відповідність до нормативно-правового забезпечення ЄС.

Існує також необхідність у створенні сприятливих умов щодо підвищення спроможності використовувати кошти структурних фондів ЄС у національній практиці, оскільки результатами дослідження встановлено, що виділені кошти зазвичай європейськими країнами використовуються не повністю. Доведено, що незначна кількість країн ЄС може освоїти, тобто, прийняти і використати за цільовим призна-

ченням понад 75 % виділених коштів зі структурних фондів. Однак, необхідно враховувати такий факт, що за умови управління проєктами більш ефективно існує можливість одержати більші обсяги фінансування. Це дозволяє зробити висновок, що Україна має підвищувати спроможність щодо впровадження проєктів розвитку та забезпечувати орієнтацію на найкращі практики країн із високим рівнем поглинання європейських коштів, і трансформувати цю підтримку на прояв позитивних змін у нашій країні.

У ЄС значно просунулися на шляху розроблення та ідентифікації територіальних типів типологій і результати цих зусиль були узагальнені у відповідних Методичних рекомендаціях. В Україні цими проблемами займається державна установа «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», яка імплементує європейський досвід в українську практику. Перший досвід застосування європейського інструментарію ідентифікації сільських територій України було оприлюднено в 2020 р. за статистикою населення, за станом на 01.01.2020 р., тобто, коли адміністративно-територіальна реформа була ще в процесі реалізації. Однак на сьогодні доступними є статистичні дані, за станом на 01.01.2021 р., що актуалізують розроблення в області ідентифікації сільських територій України та вимагають продовження дослідження у цьому напрямі з метою одержання нових результатів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 1059/2003 від 26 травня 2003 року про встановлення спільної класифікації територіальних одиниць для статистики (NUTS). Прийняття Європейський Союз; Регламент № 1059/2003. Офіційний вісник Європейського Союзу від 21.06.2003. L 154. С. 1.
2. Про утворення та ліквідацію районів. Постанова Верховної Ради України від 17.07.2020 №807-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text>
3. Про добровільне об'єднання територіальних громад. Закон України від 05.02.2015 №157-УІІ. Офіційний вісник України. 2015. №18.
4. Методика формування спроможних територіальних громад. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 08.04.2015. № 214. *Офіційний вісник України*. №33. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF#Text>
5. European Commission. TERCET. URL: <https://gisco.services.ec.europa.eu/tercet/flat-files>
6. Methodological manual on territorial typologies 2018 edition. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019. 132 p. URL: <https://>

ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/9507230/KS-GQ-18-008-EN-N.pdf/a275fd66-b56b-4ace-8666-f39754ede66b?t=1573550953000

7. Goss S. Annex 2: Defining and measuring rurality. June 2013. 9 p. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ba/Annex-2---Defining-and-Measuring-Rurality.pdf>.

8. Функціональні типи територій у фокусі державної регіональної політики: методологія ідентифікації та інструментарій стимулювання розвитку: монографія; наук. ред. Сторонянська І. З. / ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАН України». Львів, 2022. 492 с.

9. Консолідовані версії договору про Європейський Союз (вчиненого в Маастрихті сьомого дня лютого тисяча дев'ятсот дев'яносто другого року) та договору про функціонування Європейського Союзу (вчиненого в Римі двадцять п'ятого дня березня місяця року одна тисяча дев'ятсот п'ятдесят сьомого) з протоколами та деклараціями. Офіційний вісник Європейського Союзу від 30.03.2010. С. 83.

10. Мрак Моймір, Жубер Пьотр. Політика згуртування ЄС як основа регіонального розвитку держав-членів. URL: <https://voxukraine.org/politykazgurtuvannya-yes-yak-osnova-regionalno-rozvytku-derzhav-chleniv>.

11. Що нового на 2021-2027 рік? URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/2021-2027_en#inline-nav-1.

12. Ливч Д., Шаїпова Ю., Костриба О. Що таке структурні фонди ЄС та що про них потрібно знати українцям. Європейська правда 10.05.2023. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/05/10/716135/>.

13. Мрак Моймір, Жубер Пьотр. Спроможність освоювати кошти політики згуртування ЄС: концепція, досвід та отримані уроки. URL: <https://voxukraine.org/spromozhnist-osvoyuvaty-koshty-polityky-zgurtuvannya-yes-kontseptsiya-dosvid-ta-otrymani-uroky>

14. Договір про заснування Європейської Спільноти (консолідована версія станом на 1 січня 2005 року). URL: https://ips.ligazakon.net/document/mu57013?ed=1957_03_21

15. Жукова Н. В. Політика сталого розвитку сільських та урбанізованих територій. Регіональна політика Європейського Союзу [Електронний ресурс]: підручник за ред. Віктора Чужикова. К.: КНЕУ, 2016. 495 с.

16. Towards the Common Agricultural Policy beyond 2020: comparing the reform package with the current regulations. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/617494/IPOL_BRI\(2018\)617494_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/617494/IPOL_BRI(2018)617494_EN.pdf)

17. МакЕлдауні Джеймс, Россі Ракеле. Стратегічні плани ЄС. Проблеми та прогнози щодо сільського господарства ЄС. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690608/EPRS_BRI\(2021\)690608_XL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690608/EPRS_BRI(2021)690608_XL.pdf)

18. Шибасва Н. В., Квятко Т. М. Вектори реформування САП ЄС на період 2021-2027 рр. Дер-

жава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво, 2021. №5 (122). С. 8-13. DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2021-5-2>

19. Matthews A. The budgetary context for the CAP after 2020. URL: <http://capreform.eu/thebudgetary-context-forthe-cap-after-2020>.

20. Key policy objectives of the CAP 2023-27.

21. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/cap-overview/cap-2023-27/key-policy-objectives-cap-2023-27_en#:~:text=Key%20objective%3A%20promote%20employment%2C%20grow%20the%20economy%20and%20sustainable%20forestry

22. Sievidova I., Oliynik T., Chorna A., Vitkovskiy Y., Kvyatko T., Plyhun S. Problems and Prospects of Budgetary Financing of Social Protection in Ukraine. European Journal of Sustainable Development. 2021. No. 10 (2). P. 219–230. DOI: <https://doi.org/10.14207/ejsd.2021.v10n2p219>

23. Чуб А. В. Сучасні аспекти формування організаційно-економічного механізму розвитку сільського господарства України. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління, 2022. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-3-04-02>

REFERENCES

1. Rehlament Yevropeiskoho Parlamentu i Rady (ES) № 1059/2003 vid 26.05. 2003 roku pro vstanovlennia spilnoi klasyfikatsii terytorialnykh odynyts dlia statystyky (NUTS) [Regulation of the European Parliament and of the Council (EC) No. 1059/2003 of May 26, 2003 on establishing a common classification of territorial units for statistics (NUTS)]. Acceptance of the European Union; Regulation No. 1059/2003. Official Gazette of the European Union dated 21.06.2003. L 154. P 1.

2. Pro utvorennia ta likvidatsiiu raioniv. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 17.07.2020 №807-IKh [About the formation and liquidation of districts. Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated July 17, 2020 No. 807-IX]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text>

3. Pro dobrovilne obiednannia terytorialnykh hromad. Zakon Ukrainy vid 05.02.2015 №157-UIII [On the voluntary association of territorial communities. Law of Ukraine dated 05.02.2015 No. 157-UIII]. Ofitsiyni visnyk Ukrainy [Official Gazette of Ukraine]. 2015. No. 18.

4. Metodyka formuvannia spromozhnykh terytorialnykh hromad [Methodology of formation of capable territorial communities]. Zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 08.04.2015. № 214. Ofitsiyni visnyk Ukrainy. №33. Approved by the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 04/08/2015. No. 214. Official Gazette of Ukraine. No. 33. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF#Text>

5. European Commission. TERCET. Available at: <https://gisco.services.ec.europa.eu/tercet/flat-files>

6. Methodological manual on territorial typologies 2018 edition. (2019). Luxembourg: Publications Office

of the European Union, 132 p. Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/9507230/KS-GQ-18-008-EN-N.pdf/a275fd66-b56b-4ace-8666-f39754ede66b?t=1573550953000>

7. Goss, S. (2013). Annex 2: Defining and measuring rurality. 9 p. Available at: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ba/Anne_x-2_Defining-and-Measuring-Rurality.pdf.

8. Funktsionalni typy terytorii u fokusi derzhavnoi rehionalnoi polityky: metodolohiia identyfikatsii ta instrumentarii stymulivannia rozvytku: monohrafiia [Functional types of territories in the focus of state regional policy: identification methodology and development stimulation tools: monograph]. DU «Instytut rehionalnykh doslidzhen im. M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy» [State University

9. «Institute of Regional Studies named after M. I. Dolishnyi National Academy of Sciences of Ukraine». Lviv, 2022. 492 p.

10. Konsolidovani versii dohovoru pro Yevropeyskyi Soiuz (vchynenoho v Maastrykhti somoho dnia liutoho tysiacha devyatsot devyanosto druhoho roku) ta dohovoru pro funktsionuvannia Yevropeiskoho Soiuzu (vchynenoho v Rymi dvadtsiat piatoho dnia bereznia misiatsia roku odna tysiacha devyatsot piatdesiat somoho) z protokolamy ta deklaratsiamy [Consolidated versions of the Treaty on the European Union (done in Maastricht on the seventh day of February, nineteen ninety-two) and the Treaty on the Functioning of the European Union (done in Rome on the twenty-fifth day of March, one thousand nine hundred and five seventy-seventh) with protocols and declarations]. Ofitsiinyi visnyk Yevropeiskoho Soiuzu [Official Gazette of the European Union] 30.03.2010. 83 p.

11. Mrak Moymir, Joubert Piotr. Polityka zghurtuvannia YeS yak osnova rehionalnoho rozvytku derzhav-chleniv [EU cohesion policy as a basis for regional development of member states]. Available at: <https://voxukraine.org/polityka-zgurtuvannya-yes-yak-osnova-regionalnogo-rozvytku-derzhav-chleniv>.

12. Shcho novoho na 2021-2027 rik? [What's new for 2021-2027?] Available at: https://ec.europa.eu/regional_policy/2021-2027_en#inline-nav-1.

13. Lyvch, D., Shaipova, Yu., Kostyba, O. Shcho take strukturni fondy YeS ta shcho pro nykh potribno znaty ukraintsiam [What are EU structural funds and what Ukrainians need to know about them] Yevropeiska pravda 10.05.2023 [European truth 10.05.2023]. Available at: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/05/10/716135/>.

14. Mrak Moymir, Joubert Piotr. Polityka zghurtuvannia YeS yak osnova rehionalnoho rozvytku derzhav-chleniv [The ability to absorb EU cohesion policy funds: concept, experience and lessons learned]. Available at: <https://voxukraine.org/spromozhmist-osvoyuvaty-koshty-polityky-zgurtuvannya-yes-kontseptsiya-dosvid-ta-otrymani-uroky>

15. Dohovir pro zasnuvannia Yevropeiskoi Spilnoty (konsolidovana versiia stanom na 1 sichnia 2005 roku) [Treaty establishing the European Community (consolidated version as of January 1, 2005)]. Available at: https://ips.ligazakon.net/document/mu57013?ed=1957_03_21

16. Zhukova, N. V. (2016). Polityka staloho rozvytku silskykh ta urbanizovanykh terytorii [Policy of sustainable development of rural and urban areas]. [Electronic resource]: textbook edited by Viktor Chuzhikov. K.: KNEU. 495 p.

17. Towards the Common Agricultural Policy beyond 2020: comparing the reform package with the current regulations. Available at: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/617494/IPOL_BRI\(2018\)617494_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/617494/IPOL_BRI(2018)617494_EN.pdf)

18. McEldowney James, Rossi Raquel. Stratehichni plany SSP. Problemy ta prohnozy shchodo silskoho hospodarstva YeS [Strategic plans of the SSP. Problems and forecasts regarding EU agriculture]. Available at: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690608/EPRS_BRI\(2021\)690608_XL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690608/EPRS_BRI(2021)690608_XL.pdf)

19. Shybaieva, N. V., Kviatko, T. M. (2021). Vektory reforuvannia SAP YeS na period 2021-2027 rr. [Vectors of the reform of the EU SAP for the period 2021-2027]. Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpriemnytstvo [State and regions. Series: Economy and entrepreneurship]. No. 5 (122). 8-13 pp. DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2021-5-2>

20. Matthews A. The budgetary context for the CAP after 2020. Available at: <http://capreform.eu/thebudgetary-context-forthe-cap-after-2020>.

21. Key policy objectives of the CAP 2023-27. Available at: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/cap-overview/cap-2023-27/key-policy-objectives-cap-2023-27_en#:~:text=Key%20objective%3A%20promote%20employment%2C%20growth,bio%2Deconomy%20and%20sustainable%20forestry

22. Sievidova, I., Oliynik, T., Chorna, A., Vitkovskyy, Y., Kvyatko, T., Plyhun S. (2021). Problems and Prospects of Budgetary Financing of Social Protection in Ukraine. European Journal of Sustainable Development. No. 10 (2). 219–230 pp. DOI: <https://doi.org/10.14207/ejsd.2021.v10n2p219>

23. Chub, A. V. (2022). Suchasni aspekty formuvannia orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy [Modern aspects of the formation of the organizational and economic mechanism of the development of agriculture in Ukraine]. Problemy suchasnykh transformatsii. Seriya: ekonomika ta upravlinnia [Problems of modern transformations. Series: Economics and Management]. Available at: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-3-04-02>

The experience of identifying territorial units and managing the development of rural areas in the European Union and the directions of its use in domestic practice

Shust O., Varchenko O., Krysanov D., Dragan O., Tkachenko K.

The article is devoted to the generalization of approaches to the identification of territorial units and management of the rural areas development in the EU and the justification of the need for its use in domestic practice. It was established that several different approaches to the identification of rural territories and territorial units were tested during the nearly twenty-year

preparatory period (typology based on a 1 km² grid; typologies at the LAU 2 level, in particular the degree of urbanization, etc.; at the NUTS 3 levels, in particular urban-rural typology, etc.) which were improved and presented in the Methodological manual on territorial typologies. Today, this technique is basic in establishing the common statistical classification of territorial units (NUTS).

It is summarized that cohesion policy is aimed at reducing regional disparities and promoting economic and social cohesion, as well as territorial convergence between EU member states, which has been carried out since the founding of the EU in 1957. In 1992, the fourth cohesion policy fund was created - the Cohesion Fund (FZ) - to finance projects to improve the state of the environment and transport infrastructure in member states where the GNP per capita is less than 90% of the EU average. It was revealed that the formation of the Just Transition Fund in 2021, which corresponds to the EU "green" transition paradigm, was an addition to the institutional architecture.

It is argued that the European Structural and Investment Funds (ESIF) are the main financial instrument for supporting cohesion policy and include the following components: ERDF (European Regional Development Fund), ESF (European Social Fund), Cohesion Fund (FZ), European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) and the European Maritime and Fisheries Fund (EMFF). The ERDF has been identified as the largest component of the ESIF, which focuses on promoting economic and social cohesion by investing in infrastructure, innovation and entrepreneurship. This Fund was found to support projects related to transport, energy, digital infrastructure, research and innovation, and the transition to a low-carbon economy. It is emphasized that this fund contributes to employment, social integration and development of skills of the population. The peculiarities of the cohesion fund,

which provides financial assistance to member countries whose GNI per capita is below a certain threshold level, have been considered. It has been established that this fund supports large-scale infrastructure projects in the fields of transport, energy and the environment. At the same time, the EAFRD and EMFF funds support rural development and fisheries respectively, contributing to the overall objectives of cohesion policy.

It has been proven that since 2013, the development of multi-year programs for the development of rural areas of the EU countries has been focused on six priorities of sustainable development: promoting the transfer of knowledge and innovations; increasing competitiveness; promoting the organization of the food production chain and risk management; restoration, preservation and development of ecosystems; increasing the efficiency of resource use and transition to a low-carbon economy; promotion of social integration, reduction of poverty and economic development in rural areas.

The European Green Course, which aims to make Europe the first climate-neutral continent by 2050, is analyzed. As for agriculture and food, the Green Deal envisages measures to increase sustainability in land management, food production and consumption, in particular through measures that will be included in the strategic plans of the common agricultural policy. Activities and practical actions in domestic practice regarding the creation of conditions for the implementation of the European experience regarding the identification of territorial units and the readiness to participate in attracting financial allocations within the framework of current programs based on the implementation of regulatory and legal support and the ability to master the allocated financial funds in full have been determined.

Key words: rural territories, territorial units, cohesion fund, green course, sustainable development priorities, structural funds.

Copyright: Шуст О.А. та ін. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:

Шуст О.А.

Варченко О.М.

Крисанов Д.Ф.

Драган О.О.

Ткаченко К.В.

<https://orcid.org/0000-0001-7066-8020>

<https://orcid.org/0000-0002-9090-0605>

<https://orcid.org/0000-0002-9065-3325>

<https://orcid.org/0000-0001-6431-8825>

<https://orcid.org/0000-0002-0369-3100>

УДК 338.439.02

JEL Q18, O13

Концептуальні засади розвитку агропродовольчих систем в умовах повоєнного відновлення України

Варченко О.О.

Білоцерківський національний аграрний університет

 Варченко О.О. E-mail: 1207Olia@gmail.com

Варченко О.О. Концептуальні засади розвитку агропродовольчих систем в умовах повоєнного відновлення України. Економіка та управління АПК. 2024. № 1. С. 28–42.

Varchenko O. Conceptual principles of the agri-food systems development in the conditions of Ukraine post-war recovery. AIC Economics and Management. 2024. № 1. PP. 28–42.

Рукопис отримано: 17.01.2024 р.

Прийнято: 31.01.2024 р.

Затверджено до друку: 24.05.2024 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2024-189-1-28-42

У статті розроблено концептуальні засади стратегічного повоєнного відновлення агропродовольчих систем на основі забезпечення економічного зростання національної економіки та забезпечення продовольчої безпеки країни, а також формування експортного потенціалу агропродовольчої продукції із високим значенням доданої вартості. В основу розробки системи заходів та практичних дій щодо стратегічного відновлення агропродовольчого сектору доцільно покласти міжгалузевий аналіз створення доданої вартості та її зорієнтованість на досягнення Цілей сталого розвитку.

Аргументовано, що нинішні умови функціонування агропродовольчого сектору вимагають перегляду стратегічних програм та визначення інструментів його державної підтримки. Встановлено, що частка сільського господарства у багатьох країнах світу скорочується внаслідок розвитку галузей глибокого перероблення сільськогосподарської сировини, міграції населення, однак в Україні спостерігається досить високе значення цього показника при недостатній величині доданої вартості на одного працюючого.

Зроблено висновок про відновлення набутих у минулому трендів порівняльних переваг української агропродукції, динаміки зростання її виробництва, розширення експорту за рахунок харчової продукції глибокого перероблення. З метою посилення позицій досліджуваного сектору економіки у світовому експорті та подолання імпортозалежності у технологіях та матеріально-технічних ресурсах передбачено реалізацію заходів з відродження цих галузей на основі забезпечення орієнтації сільського господарства на реалізацію моделі науково-технологічного розвитку «Agriculture 4.0».

Висвітлено виклики глобальних кліматичних змін, волатильності цін на світовому ринку агропродовольства, воєнного стану в країні та інші, які впливають на розвиток національної агропродовольчої системи та визначено основні заходи щодо мінімізації їх негативного впливу. Зроблено висновок, що існує необхідність у розрахунку величини ресурсного потенціалу сільського господарства та розроблення системи практичних дій та заходів щодо його відновлення до величин довоєнного періоду, а також впровадження інноваційних технологій підвищення урожайності, продуктивності та зменшення продовольчих втрат.

Доведено, що розвиток харчової індустрії повинен бути зорієнтованим на техніко-технологічну модернізацію існуючих потужностей харчової промисловості та створення нових виробництв з глибокого перероблення сільгоспсировини. Обґрунтовано комплекс заходів та інструментів підтримки підприємств харчової індустрії з метою диверсифікації товарного асортименту за рахунок виробництва здорової, функціональної їжі, продуктів глибокого перероблення сільськогосподарської сировини.

Ключові слова: агропродовольча система, повоєнне відновлення, сільське господарство, харчова індустрія, стратегія відновлення, ланцюги постачання агропродовольства.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Обґрунтування концептуальних засад стратегічного розвитку агропродовольчих систем є складним завданням не лише через відмінності в концепціях і теоріях, а й через велику мінливість і невизначеність економічної та кліматичної ситуації, як на національному, так і на глобальному рівнях. Крім того, слід врахувати негативний вплив на економічну стійкість агропродовольчих систем на внутрішньому та зовнішніх ринках, продовження війни України із російським агресором.

Відомо, що теоретичною концепцією та основою для побудови стратегічної програми є підходи які передбачають наступне: перший – базується на використанні ринкового механізму, інструменту конкуренції та вибір товаровиробниками напрямів діяльності, які спроможні забезпечити максимізацію їх економічних цілей; другий – має міждисциплінарний характер та враховує макроекономічні передумови, які забезпечують збалансований економічно, екологічно та соціально сталий розвиток, а отже, багатофункціональність сільських територій та сільського господарства [1-3]. Зазначимо, що впродовж останніх десятиліть аграрна європейська політика повільно еволюціонувала від суто ринкової до багатофункціональної та сталої політики розвитку сільських територій.

Встановлено, що сучасна доктрина сталості агропродовольчих систем, розроблена ФАО (Продовольча та сільськогосподарська організація), базується на комплексному підході, який об'єднує різні елементи та види діяльності, пов'язані із виробництвом, розподілом, переробленням та споживанням продовольства, а також результати такої діяльності, включаючи економічні, соціальні та екологічні аспекти. Отже, комплексний характер концепції сталості агропродовольчих систем враховує їх взаємозв'язки з іншими системами, які створюють екосистему виробництва продовольства, як-от людські, енергетичні, економічні системи, системи охорони здоров'я, освіти тощо. Саме це зумовлює перед агропродовольчими системами численні невирішені проблеми не лише щодо забезпечення продовольчої безпеки, але й щодо деградації природних ресурсів, зміни клімату та демографічної структури населення, воєнних конфліктів, соціальних криз, нерівності в доступі до продовольства та сільськогосподарських ресурсів [4,5]. Очевидно, що за таких умов виникає необхідність зміщення акцентів із кількісних оцінок на якісні аспекти у розвитку національних агропродовольчих систем.

Концептуальний підхід до розвитку агропродовольчих систем передбачає розроблення комплексу ключових положень, які визначають загальну спрямованість їх розвитку в узгодженні глобальних та національних цілей та пріоритетів при додержанні наукових принципів та методів дослідження. Вважаємо, що розвиток вітчизняної агропродовольчої системи на сьогодні вимагає розроблення таких механізмів та інструментів, які спроможні були в період повоєнного відновлення країни забезпечити їх поступове відродження та досягнення стійкості з подальшим досягненням економічного зростання. З іншого боку, висока інтеграція національної агропродовольчої системи в світову агропродовольчу систему зумовлює необхідність досягнення цілей на глобальному рівні. Так насамперед досягнення Цілей сталого розвитку до 2030 року і має на меті розкрити потенціал агропродовольчих систем у забезпеченні прогресу в досягненні всіх ЦСР. Зокрема, на сьогодні у розвитку агропродовольчих систем доцільно забезпечити їх стійкість, конкурентоспроможність та сталість на основі вирішення наступних завдань: забезпечення доступу до безпечної та поживної їжі для всіх; перехід до сталих моделей споживання; стимулювання екологічно чистого виробництва; сприяння справедливим засобам до існування та підвищення стійкості до загроз. Відомо, що сталі агропродовольчі системи також є одним з ключових елементів Європейського «зеленого курсу» [6-8] і, зокрема, стратегії Європейського Союзу «Від лану до столу» [9,10]. Так, стратегія «Від лану до столу» спрямована на сприяння переходу до сталого розвитку, до стійких та інклюзивних продовольчих систем у Європейському Союзі.

Якщо взяти до уваги розуміння агропродовольчих систем як сукупності господарюючих суб'єктів, які здійснюють бізнес-процеси та діяльність від виробництва сільськогосподарської продукції до її споживання, перероблення та утилізації відходів під впливом чинників середовища їх функціонування та з додержанням принципів сталого розвитку, то концепція їх формування та функціонування виходить за рамки діяльності (тобто, виробництва, перероблення, розподілу, приготування та споживання) і охоплює інші складові елементи, а також результати та наслідки діяльності, пов'язані з продовольством [11]. Тобто, агропродовольчі системи охоплюють ланцюги постачання, середовище їх функціонування, зокрема, зовнішні чинники (зростання чисельності населення, процеси урбанізації, зміну клімату, торгівлю, глобалізацію,

державну політику підтримки, поведінку споживачів на продовольчому ринку) та результати (екологічні, соціальні, економічні). Отже, агропродовольчі системи включають не лише сільськогосподарські системи у сфері виробництва продуктів харчування, але й інститути, технології та практики, які регулюють спосіб виробництва продуктів харчування, та технології й інструменти, а також способи продажу, перероблення, транспортування, зберігання та складування, доступу до продуктів харчування та їх споживання, а також перероблення продовольчих відходів. У зв'язку з цим існує необхідність урахування в концепції стратегічного розвитку агропродовольчої системи розвитку її складових у забезпеченні стійкості, сталості та конкурентоспроможності.

Агропродовольчі системи перебувають у центрі глобальних викликів, як-от зміна клімату, цифровізація, нестача виробничих ресурсів та посилення екологічних ризиків, поширення воєнних дій та соціальних конфліктів тощо [12,13]. Якщо розглянути детально виклики для розвитку агропродовольчих систем, то серед них доцільно виокремити соціально-економічні (бідність, незбалансоване харчування, голод і недоїдання, соціальна нерівність) та екологічні (зміна клімату, деградація водних ресурсів, втрата біорізноманіття), які впливають на виробництво, перероблення, розподіл, обмін і споживання продовольства. Відомо, що вразливість сучасної глобальної агропродовольчої системи чітко проявилася під час пандемії COVID-19, яка вплинула на ланцюги постачання продовольства, продовольче середовище та моделі споживання [14,15]. Потужний негативний вплив на глобальну агропродовольчу систему має війна в Україні з російським загарбником, внаслідок чого відбулися зміни у вітчизняному агропродовольчому секторі щодо формування пропозиції агропродовольства та постачання його на зовнішні ринки [16].

Очевидно, що перспективу розвитку національної агропродовольчої системи доцільно розглядати через призму забезпечення продовольчої безпеки та безпеки харчування для населення, одночасно вирішуючи питання повоєнного відновлення агропродовольчого сектору економіки та досягнення його стійкості, а також вирішення сучасних глобальних викликів, що доводить нагальність сприяння їх переходу до реалізації принципів сталого розвитку. Концепція сталості агропродовольчої системи включає різні аспекти: стале сільське господарство, екологоорієнтовану харчову індустрію, раціональне харчування, екологічно здорове навколишнє середовище.

Мета дослідження. Метою статті є розроблення концептуальних засад стратегічного розвитку агропродовольчих систем у період повоєнного відновлення на основі додержання принципів сталого розвитку, циркулярної економіки, що сприятиме забезпеченню економічного зростання національної економіки, продовольчої безпеки країни та формуванню експортного потенціалу агропродовольчої продукції із високим значенням доданої вартості.

При досягненні мети передбачено вирішити наступні завдання: узагальнити стан кон'юнктури світового та національного агропродовольчого ринку та основні тренди його розвитку; виявити особливості розвитку агропродовольчих систем в умовах ведення війни з російським загарбником; обґрунтувати пріоритети та основні завдання щодо повоєнного відновлення агропродовольчого виробництва у країні та забезпечити його зростаючу динаміку в майбутньому.

Матеріал і методи дослідження. Дослідження проводилося із додержанням системного підходу, що забезпечило розкриття цілісності об'єкта дослідження, виявлення численних зв'язків та відносин, характеристику агропродовольчих систем та вплив на їх динамічність, стійкість та сталість. При проведенні дослідження використано такі методи: абстрактно-логічний, узагальнення наукової літератури – для розкриття теоретичних та методологічних засад концепції повоєнного відновлення вітчизняної агропродовольчої системи; методи систематизації, логіко-структурного, компаративного і причинно-наслідкового аналізу – для обґрунтування тенденцій та закономірностей трансформаційного процесу в агропродовольчому виробництві у період повоєнного відновлення та досягнення його стійкості та сталості в перспективі. При узагальненні підходів до розуміння економічної категорії «агропродовольча система», її складових та взаємозв'язків між ними, досягнення нею сталості та стійкості використано монографічний метод.

В основу обґрунтування концептуальних засад перспективного розвитку агропродовольчої системи покладено міжгалузевий підхід, враховано взаємозв'язки між її складовими, що дозволило виявити нові тенденції розвитку їх структурної динаміки.

Результати дослідження та обговорення. Агропродовольча система нами розглядається як сукупність господарюючих суб'єктів, які здійснюють бізнес-процеси та діяльності від виробництва сільськогосподарської продукції до її споживання, переро-

блення та утилізації відходів із додержанням принципів сталого розвитку, зорієнтованих на забезпечення продовольчої безпеки країни, соціальної стабільності та мінімізацію негативного впливу на навколишнє середовище [11]. Розвиток агропродовольчої системи в нинішніх ризикових умовах вимагає удосконалення методів розробки стратегічних перспектив розвитку досліджуваної галузі, підвищення наукової обґрунтованості цільових показників прогнозів та ресурсного забезпечення. Безперечно, що використання міжгалузевого підходу до розроблення цільових програм розвитку національної агропродовольчої системи, її продуктивних ланцюгів дозволяє забезпечити стійке зростання кінцевих результатів її функціонування. Вважаємо, що міжгалузевий аналіз формування агропродовольчої системи країни та ланцюгів створення доданої вартості щодо їх збалансованості, пропорційності, цілісності, зорієнтованості на кінцеві результати дозволяє виявити мультиплікативні ефекти. Вважаємо, що концептуальне бачення стратегічного розвитку національної агропродовольчої системи на перспективу повинно ґрунтуватися на її орієнтації до реалізації всіх 17 Цілей сталого розвитку.

Необхідність такого підходу зумовлена динамічно мінливими зовнішніми та внутрішніми умовами функціонування агропродовольчої системи, її багатофункціональністю, загостренням світової продовольчої безпеки, втратою нею потенціалу внаслідок окупації окремих територій, активізацією бойових дій у прифронтових регіонах країни, що зумовило порушення зв'язків між окремими її складовими та спадну динаміку в її розвитку. Нові умови функціонування національної агропродовольчої системи вимагають перегляду прогнозних оцінок розвитку агропродовольчого сектору та змін в обґрунтуванні пріоритетних напрямів та інструментів державної підтримки з метою забезпечення збалансованого розвитку.

Відомо, що сучасні наукові дослідження розглядають зміни у будь-якій економічній системі не як наслідок, а як можливість економічного зростання [18]. Вивченню економічних систем та структурних змін, їх впливу на довгострокове зростання та стагнацію, трансформацію інститутів, особливості формування глобальних ланцюгів доданої вартості приділяється значна увага як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками [19,20]. Вітчизняні дослідники стратегічну спрямованість розвитку агропродовольчих систем розглядають на основі структурної модернізації

її складових, а саме сільського господарства та харчової індустрії, подолання структурних диспропорцій за рахунок розвитку аграрної науки та виробничої інфраструктури, які б сприяли формуванню довгострокових конкурентних переваг [21].

Водночас процеси глобалізації, кліматичні зміни, пандемія COVID-19, воєнні дії в окремих регіонах світу, зокрема, війна на території нашої країни посилюють вплив стохастичних чинників на функціонування агропродовольчих систем. Зазначимо, що стійкість економічного розвитку агропродовольчого сектору в довоєнні роки зберігалася за рахунок позитивної динаміки економічного зростання у експортоорієнтованих галузях рослинництва та виробництві м'яса птиці, яєць та яєчних продуктів, диверсифікації виробничої діяльності тощо. Крім того, на зростання в національному агропродовольчому виробництві мали вплив об'єктивні чинники, пов'язані із макроекономічними умовами його функціонування. Серед основних факторів позитивних змін є розширення потенціалу внутрішнього споживання агропродовольства, активізація світової кон'юнктури для експортоорієнтованих галузей, дієвість державної підтримки, сприятливі кліматичні умови останніх років. Однак нинішні умови війни істотно змінили середовище функціонування агропродовольчих систем, що вимагає виявлення пріоритетів, обґрунтування факторів та джерел повоєнного відновлення та досягнення стійкості, а надалі - якісного економічного зростання.

Вважаємо, що стратегічні перспективи розвитку агропродовольчих систем доцільно розглядати за їх важливими складовими – сільським господарством та харчовою індустрією. Так, сільське господарство є потенційним драйвером розвитку агропродовольчого сектору та економіки країни в цілому. Встановлено, що частка сільського господарства у багатьох країнах світу скорочується внаслідок розвитку галузей глибокого перероблення сільськогосподарської сировини, міграції населення із сільських територій в урбанізовані центри тощо (рис. 1).

Наведені дані рисунку 1 демонструють, що частка сільського господарства у ВВП у провідних європейських країнах у 2022 р. становила до 2 %, та несуттєво знизилася порівняно із значенням цього показника у 2013 році. Водночас у європейських країнах, які нещодавно вступили до європейської співдружності, частка сільського господарства у 2022 р. коливалася біля значення 4 %, а в таких країнах як Бол-

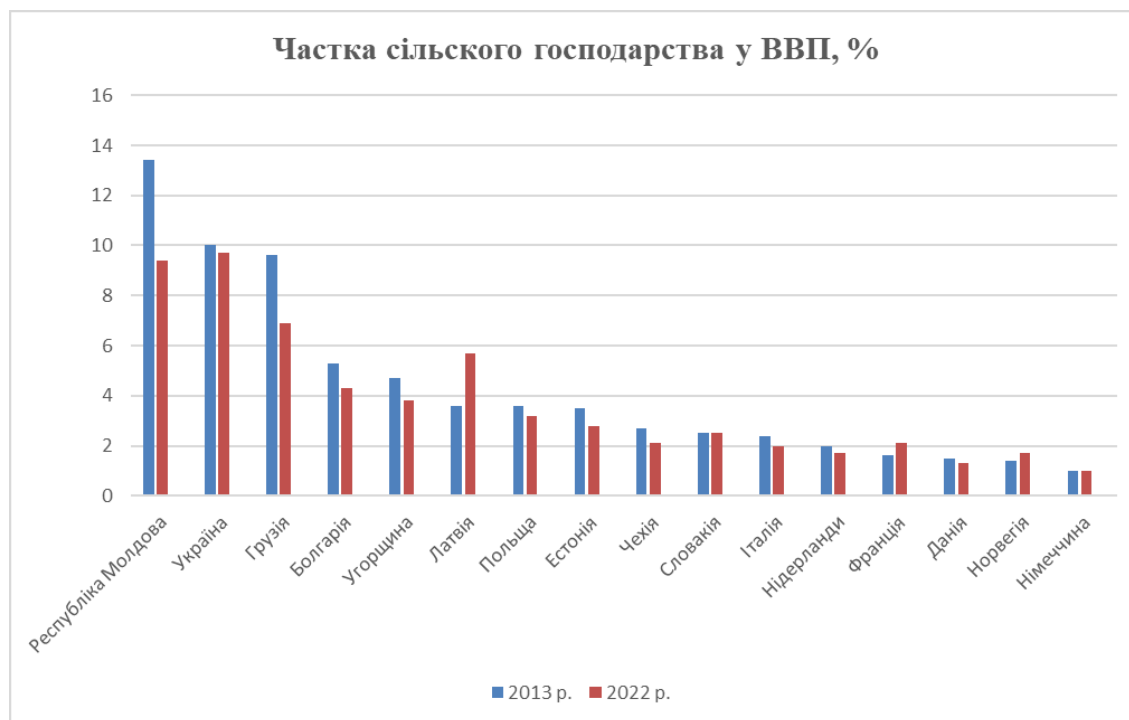

Рис. 1. Частка сільського господарства у ВВП в розрізі окремих країн, %

Джерело: побудовано автором за даними Світового банку.

гарія, Латвія – вище.

Зазначимо, що сільське господарство України в 2022 р. становило 8,2 % доданої вартості у валовому внутрішньому продукті (ВВП), що безперечно є досить високим значенням і підтверджує важливу роль агропродовольчого сектору в забезпеченні стабільного розвитку національної економіки. Зазначимо, що порівняно з попереднім роком ця частка зменшилася до значення показника 2013 р., а найвище значення було зафіксовано у 2015 р. – понад 12 %.

Стратегічний розвиток вітчизняного сільського господарства доцільно розглядати із врахуванням структурних ефектів, прояв яких зумовлює ця галузь, зокрема, з одного боку, попит на мінеральні добрива, засоби захисту, пестициди, гербіциди та продукцію сільськогосподарського машинобудування, а також потенційний попит на інноваційні технології, насіннєвий матеріал, породи тварин, з іншого боку – пропозиції сировини для харчової промисловості, громадського харчування, туризму, альтернативної енергетики, фармацевтичної промисловості тощо.

Водночас спостерігається неоднорідність країн за продуктивністю в сільському господарстві, що підтверджують дані рисунку 2. На сьогодні виокремлюється група країн-лідерів

щодо формування високих значень доданої вартості у сільському господарстві, зокрема, серед європейських країн слід виділити Норвегію, Нідерланди, Бельгію, Францію, Німеччину. Зазначимо, що в Україні галузь сільського господарства у 2019 р. при достатньо високій частці у ВВП забезпечила значення показника доданої вартості на 1 працівника на рівні 4487,78 дол. США, що майже вдвічі нижче значень провідних європейських країн.

За такої ситуації виникає необхідність обґрунтування моделі повоєнного відновлення вітчизняної галузі сільського господарства, зорієнтованого на інноваційно-інвестиційний розвиток ресурсного потенціалу. Щодо відновлення придатності використання сільськогосподарських угідь у виробництві сільгосппродукції, особливо у районах ведення бойових дій та прифронтових територіях, необхідно провести очищення їх від замінувань, нездетонованих російських мін та снарядів, що може тривати не один-два роки, а, за окремими оцінками експертів, навіть десять і більше. Отже, відновлення виробничого потенціалу галузі сільського господарства буде вимагати значних інвестицій та часу на проведення відповідних робіт у звільнених територіях, що означає можливість досягнення показників обсягів виробництва сільської продукції

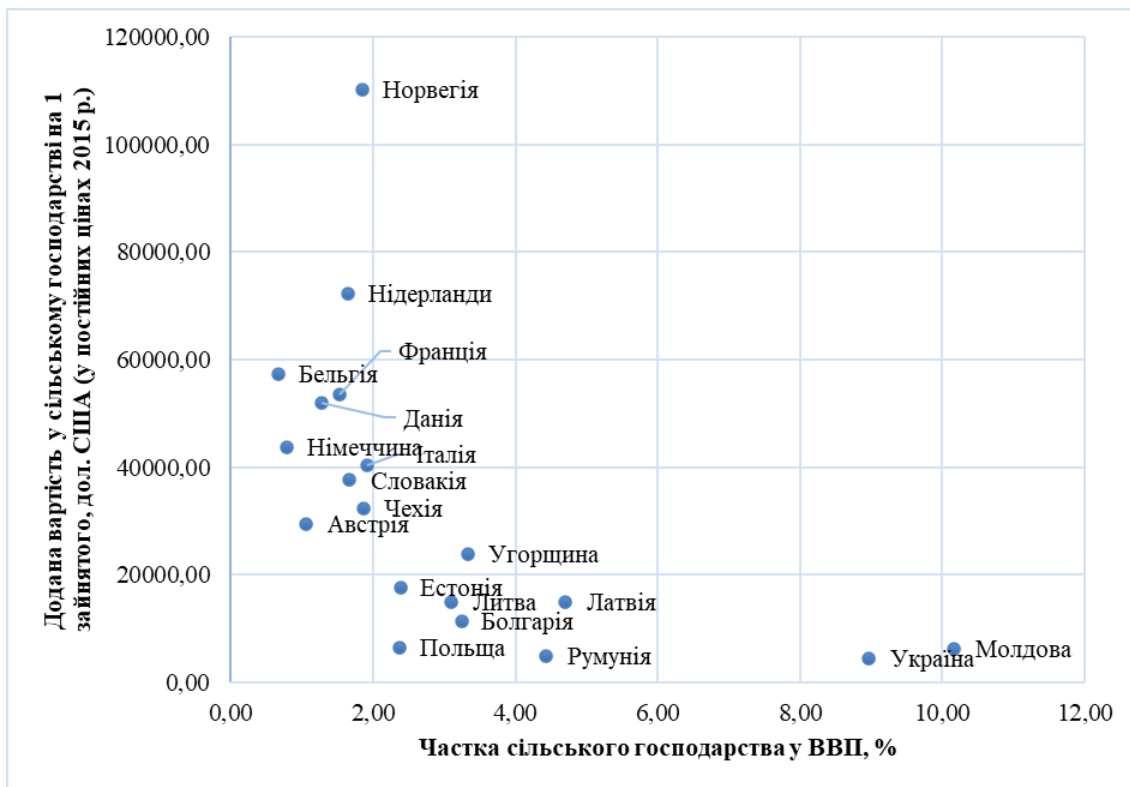

Рис. 2. Внесок сільського господарства у ВВП та його продуктивність у розрізі окремих країн, 2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними Світового банку.

довоєнного періоду.

Важливим питанням для стратегічного розвитку сільського господарства є підвищення продуктивності та ефективності виробничої діяльності на основі створення сприятливих умов для розвитку малих фермерських господарств та середніх сільськогосподарських підприємств до рівня вертикально інтегрованих структур холдингового типу. Очевидно, що інструменти стимулювання продуктивності у галузі повинні бути зорієнтованими на штучний інтелект, «зелений» водень, технології IoT (Інтернет речей) та Blockchain, Smart Agricultural, технології цифрових близнюків (Digital Twin (DT)), систему глобального позиціонування (Global Positioning System (GPS)), радіочастотної ідентифікації (Radio Frequency Identification (RFID)), машинне навчання (Machine Learning (ML)) та ін.

Очевидно, що в повоєнний період доцільно забезпечити відновлення трендів у розвитку порівняльних переваг української агропродовольчої продукції, динамічного зростання виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства, розширення експорту за рахунок харчової продукції. У цьому аспек-

ті варто врахувати тенденцію до зростання цін на енергетичні ресурси та передбачити в програмі повоєнного відновлення сільського господарства тренд європейських країн на «декарбонізацію» та стимулювання розвитку індустрії альтернативних джерел енергії, зокрема, зростання використання біодизелю та біоетанолу сільськогосподарськими товаровиробниками.

Одним із стримувальних чинників у розвитку вітчизняного агропродовольчого сектору є недостатнє техніко-технологічне забезпечення малих та середніх сільськогосподарських підприємств, переробних підприємств, низька продуктивність праці, а також недостатній рівень їх включення у національні ланцюги доданої вартості. Вітчизняне сільське господарство відчуває техніко-технологічну залежність від зарубіжних постачальників, що можна пояснити недостатніми вкладеннями в українську аграрну науку [22] та поступовим руйнуванням галузі сільськогосподарського машинобудування. Відомо, що вітчизняний агропродовольчий сектор у довоєнний період був одним із драйверів національної економіки, а обсяги виробництва окремих продуктів досягли висо-

ких значень.

З метою подолання несприятливої тенденції привабливості інвестицій у проекти щодо впровадження зарубіжних технологій у сільськогосподарське виробництво доцільно в період повоєнного відновлення забезпечити орієнтацію сільського господарства на реалізацію моделі науково-технологічного розвитку «Agriculture 4.0», що вимагає стимулювання розвитку партнерства українських науково-дослідних аграрних організацій у розробці нових технологій з науково-дослідними установами зарубіжних країн; підтримку попиту агробізнесу на техніко-технологічні продукти; побудову горизонтальних схем взаємодії аграрної науки та аграрних товаровиробників; підтримку розвитку малозатратних інновацій; технологічних стартапів тощо. Новий технологічний етап «Agriculture 4.0» передбачає впровадження «розумних» рішень, а саме: штучного інтелекту, ІоЕ (інтернету речей), біо- і нанотехнологій, роботехніки, урахування нових ціннісних вимог споживачів продовольства, змін у структурі ключових факторів забезпечення конкурентоспроможності агропродовольства за рахунок створення високої доданої вартості у ланцюгах постачання, зокрема, й аграрній науці.

Очевидно, що розвиток сільського господарства та харчової індустрії перебуває під впливом стану кон'юнктури світового ринку продовольства та макроекономічних показників функціонування національної економіки. Так, високі темпи інфляційних ризиків, безробіття, бюджетний дефіцит, недостатні темпи економічного зростання, низька дієвість інструментів державного регулювання зумовлюють подальше підвищення відсоткових ставок, що призведе до зниження цін на біржові товари, до яких належить сільськогосподарська продукція. Крім того, затягування війни в Україні та інших регіонах світу, де ведуться бойові дії, високий рівень невизначеності перспектив «зернової угоди» створюють напруженість на ринках зернових культур, соняшнику.

Не можна ігнорувати посилення ризиків глобальних кліматичних змін, зокрема, настання феномену Ель-Ніньо в країнах Південно-Східної Азії та Австралії, тобто, кліматичного явища, яке істотно впливає на погоду значної частини країн [23]. Зазначимо, що сезон Ель-Ніньо почався в червні 2023 р. і тривав до лютого 2024 р. з великомасштабними змінами температури повітря. Внаслідок глобального потепління окремі країни світу відчують гуманітарну кризу через спеку, лісові пожежі, повені, засухи та поширення епідемій. Водночас цей феномен вплине на погір-

шення продовольчої безпеки у світі, оскільки основні товаровиробники пальмової олії та цукрової тростини перебувають під впливом цього кліматичного явища. Як зазначають експерти, вплив Ель-Ніньо не буде лінійним, тобто, зумовлювати не лише засухи або похолодання в одному регіоні, але також може зумовлювати повені та підвищення температури в інших регіонах, як-от в Австралії, Китаї або Бразилії. Безперечно, наша країна певним чином захищена від агресивного впливу цього кліматичного явища, однак наслідки будуть відчутними для вітчизняних аграрних операторів, оскільки очікується висока волатильність цін на сільськогосподарську продукцію та їх високий рівень, передбачаються перебої у постачанні.

Підвищення температури в останні десятиліття внаслідок глобального потепління супроводжується зростанням частоти прояву екстремальних явищ, як-от пожежі, циклони, засухи і повені, різкі коливання температури, зростання концентрації CO₂ в атмосфері. У результаті посилюються ризики зниження урожайності та якості сільськогосподарської продукції за вмістом білку, мікроелементів та вітамінів. Крім того, відбувається поширення шкідників та хвороб сільськогосподарських рослин і тварин, що підвищує ризики значних втрат окремими галузями сільського господарства, наприклад, від африканської чуми у свинарстві, а також їх негативний вплив на здоров'я людини, так звані зоонозні інфекції. Вважаємо, що у стратегічній програмі відновлення сільського господарства доцільно спрогнозувати вплив глобального потепління та розробити песимістичний, реалістичний та оптимістичний варіанти прогнозів із системою першочергових завдань з їх реалізації.

Зазначимо, що наша країна навіть в умовах війни забезпечує продовольчу безпеку, однак не має можливості повністю виконати взяті на себе зобов'язання щодо постачання агропродовольства на зовнішні ринки, зважаючи на ту обставину, що відбулося різке зниження обсягів виробництва агропродукції. Відомо, що вітчизняна галузь сільського господарства внаслідок війни одержала збитки у розмірі 8,72 млрд дол. США, а загальна величина сукупних збитків – 31,50 млрд дол. США [24] через часткове або повне знищення технічних ресурсів, складських приміщень, біологічних активів, викрадення матеріально-технічних засобів та сільгосппродукції, а також незібраний урожай, вищу собівартість виробництва та нижчі експортні ціни тощо. За оцінками експертів, майже 30 % сільськогосподарських угодь України,

що знаходяться в окупованих та прифронтових територіях, на сьогодні не використовуються для здійснення виробничої діяльності.

Очевидно, що війна вплинула на прибутковість сільськогосподарського виробництва, серед основних чинників експерти виділяють наступні: порушення експортної логістики, девальвацію гривні, ріст цін на матеріально-технічне забезпечення [25]. Однак навіть в умовах війни галузь сільського господарства зберегла прибутковість у 2023 р., але вирощування зернових культур стало збитковим. Без перебільшення подовження воєнних дій буде негативно впливати на економічну стійкість сільськогосподарських товаровиробників, що зумовить зростання банкрутів та трансформації аграрного виробництва в країні. Це означає, що на сьогодні існує потреба у розробці дієвих інструментів державної підтримки аграрного сектору економіки, а також диверсифікації логістики постачання на зарубіжні ринки. Вважаємо, що в стратегічній програмі повоєнного відновлення сільського господарства доцільно врахувати вплив таких чинників та розробити дієві заходи щодо мінімізації їх негативного впливу, а саме: динаміки цін на світовому ринку; відновлення можливості експорту через південні порти та/або ЄС, пошук шляхів диверсифікації каналів постачання на зовнішні ринки; вплив глобального потепління на урожайність сільськогосподарських культур та продуктивність худоби; величину витрат на логістику; доступність до кредитних ресурсів; ціни на енергетичні ресурси; динаміку обмінного курсу гривні.

Загострення питання продовольчої безпеки на сьогодні зумовлене здебільшого розірванням логістичних ланцюгів постачання агропродовольства з нашої країни, а також його економічною недоступністю в окремих країнах світу. Це означає, що в світі виробляється достатньо продовольства, але прогнози експертів щодо зростання чисельності населення планети дають змогу піддати сумніву це твердження. Так, зростання чисельності населення, за оцінками ООН, до 2023 р. досягне 8,5 млрд і до 2050 р. – величини 10 млрд осіб [26]. Зазначимо, що, за попередніми розрахунками ООН, половина глобального приросту населення в період до 2050 р. буде припадати лише на дев'ять країн Азії та Африки. Водночас буде спостерігатися підвищення купівельної спроможності через зростання чисельності середнього класу, який до 2030 р. досягне 5,3 млрд [27]. Безперечно, що ці тенденції загострять питання продовольчої безпеки у світі, що для вітчизняного агропродовольчого сектору є новими можливостями для формування експорт-

ного потенціалу продовольства.

Вважаємо, що в країні відбулася деградація екосистем під впливом сільськогосподарської діяльності через масштабну інтенсифікацію сільськогосподарського виробництва, недодержання наукових вимог технології та сівозміни, монокультури, що зумовило скорочення площ сільськогосподарських угідь внаслідок ерозії ґрунтів та агрохімічного забруднення. Ці негативні тенденції посилюються через війну на території країни, погіршення екологічної ситуації внаслідок забруднення повітря, води та ґрунту, оскільки бомбардування та обстріли населених пунктів супроводжуються викидами великої кількості токсичних хімічних речовин у навколишнє середовище. Очевидно, що це зумовить втрату природного біорізноманіття, погіршення екологічної безпеки, поширення шкідників та хвороб, які не будуть чутливими до існуючих пестицидів та іншого.

У підсумку це призведе до скорочення площ, які будуть придатними у післявоєнний період до використання для виробництва сільськогосподарської продукції, що зумовить скорочення ресурсного потенціалу галузі у повоєнний період. На посилення цієї ситуації вплинуть глобальні кліматичні зміни, а також процеси урбанізації. Саме тому у стратегічній перспективі доцільно виважено розрахувати ресурсний потенціал сільського господарства та розробити систему практичних дій та заходів щодо його відновлення до величин довоєнного періоду. Це є основним завданням на перспективу, оскільки в глобальному вимірі розвиток аграрної галузі буде супроводжуватися нестачею ресурсів для забезпечення зростаючих потреб на фоні кризи агропродовольчих систем та посилення проблем біобезпеки.

Отже, перспективний розвиток національної агропродовольчої системи буде залежати від інноваційних технологій підвищення урожайності, продуктивності та зменшення продовольчих втрат, а також дієвих заходів щодо подолання впливу зовнішніх кліматичних та біологічних факторів. Водночас слід передбачити запровадження механізму ощадливого використання матеріально-технічних ресурсів, відновлення галузі тваринництва, яке в умовах війни катастрофічно скорочує поголів'я сільськогосподарських тварин та птиці, формування цивілізованого ринку кормів на основі диверсифікації виробничих програм сільськогосподарських товаровиробників за рахунок включення до сівозмін фуражних культур, створення виробничих потужностей з виробництва якісних та конкурентоспроможних комбікормів і преміксів. Вважаємо, що це

сприятиме створенню ланцюгів з високою доданою вартістю, відродженню потужної бази тваринництва, що на тлі негативного ставлення європейських країн до українського зерна стане найбільш раціональним рішенням для забезпечення економічного зростання національної економіки.

Водночас загострення продовольчої безпеки буде відбуватися на тлі інтеграції продовольчого та енергетичного секторів. Безумовно, забезпечення національної продовольчої безпеки повинно стати ключовим у стратегічній програмі повоєнного відновлення, однак часткове вирішення енергозалежності країни може вирішуватися у галузі за рахунок використання біомаси. Це також стане позитивним чинником у подовженні агропродовольчих ланцюгів із високою доданою вартістю, скороченні залежності країни від зовнішніх постачань енергоресурсів.

Вирішення питання втрат в агропродовольчому виробництві та продовольчих відходів доцільно розглянути у стратегічній програмі повоєнного відновлення галузі, оскільки за умови їх зниження можливо говорити про ефективну систему виробництва та розподілу агропродовольства. Вважаємо, що в стратегічній програмі доцільно окреслити напрями скорочення продовольчих затрат та відходів, серед яких доцільно виділити такі заходи: запровадження дієвих важелів державного регулювання, розроблення методичних підходів до об'єктивного та прозорого оцінювання їх величини, формування відповідного масиву даних щодо оцінювання, запровадження адресної продовольчої допомоги населенню в умовах війни, особливо у прифронтових районах та для внутрішньо переміщених осіб [28]. За оцінками ФАО, майже 54 % втрат відбувається на етапі виробництва, збирання і зберігання сільськогосподарської продукції, а 46 % - на стадії перероблення, розподілу і споживання продовольства [29]. У нашій країні найвищий рівень втрат агропродовольства – на стадії виробництва, перероблення та розподілу.

Очевидно, що обґрунтування шляхів зниження продовольчих втрат та відходів необхідно базувати на концептуальному підході, що враховує не лише вплив на екологію та навколишнє середовище, однак варто також врахувати соціальні та економічні ефекти. Крім того, мотивація учасників агропродовольчих ланцюгів постачання до інвестування в технології та обладнання зі збереження, ощадливого ставлення та раціонального розподілу продовольства потребує розроблення національної стратегії та прийняття законопроектів в області скороченні

продовольчих втрат і харчових відходів.

Важливе місце у стратегічній програмі повоєнного відновлення агропродовольчого сектору необхідно відвести для пріоритетів підприємств харчової індустрії, розвиток яких дасть змогу вирішити завдання формування ланцюгів постачання продовольства з високою доданою вартістю, розширення експортного потенціалу країни за рахунок продуктів харчування. Це – надзвичайно складне завдання, оскільки вимагає зміни пріоритетів агропродовольчого сектору в зовнішньоекономічній діяльності, дозволить сформулювати пропозицію додаткових місць працевзайнятості, посилить переваги, які мають місце у сфері сільськогосподарського виробництва. Очевидно, що майбутній розвиток харчової індустрії буде вимагати техніко-технологічної модернізації виробничого потенціалу існуючих виробничих структур та створення нових потужностей, які б могли забезпечити глибоке перероблення сільськогосподарської сировини. Крім того, у стратегічній програмі повоєнного відновлення доцільно врахувати вплив таких соціокультурних факторів як розвиток просюмеризму, що передбачає залучення кінцевих споживачів у виробництво (домогосподарства залучаються у виробництво електроенергії, міні-ферми вертикального типу, 3D-друк харчових продуктів тощо); нові форми розподілу продукції на основі запровадження підходів «crowdfarming», «food sharing»; підвищення споживчого попиту на готову їжу та оброблені продукти, лікувальне харчування.

Важливою вимогою для забезпечення прозорого функціонування ланцюгів постачання продовольства є надання повної та правдивої інформації про товар, що зумовлено підвищенням споживчого попиту на здорове і безпечне харчування. Існує необхідність у спрощенні сертифікації продовольчої продукції з метою зниження адміністративних затрат для аграрних товаровиробників та постачальників на основі скорочення бюрократичних процедур. Без перебільшення, спрощення сертифікації сприятиме експорту харчової продукції на зовнішні ринки.

Розвиток онлайн-торгівлі продуктами харчування буде наступним трендом, яким доцільно врахувати у стратегічній програмі повоєнного відновлення агропродовольчого сектору. Так, за оцінками експертів, до 2025 р. частка онлайн-торгівлі продовольчими товарами досягне майже 30 % від загального обсягу їх продажу у світі [30]. Це вимагає передбачення на перспективу інструментів стимулювання найбільш вразливих верств населення залучи-

ти до придбання продуктів харчування через Інтернет-торгівлю, наприклад, запровадження програм доставляння для людей похилого віку, інвалідів. У програмі також доцільно передбачити подолання існуючого розриву у доступності цифрових продуктів для населення, наприклад, у сільських віддалених регіонах можливо забезпечити якісне покриття мобільним зв'язком та інтернетом, розширити доступ до фінансових послуг, підвищити рівень довіри та набуття навичок для участі в електронній торгівлі.

Поширення онлайн-торгівлі продуктами харчування буде вимагати розроблення системи заходів щодо підтримки створення інноваційних бізнес-моделей електронної комерції, удосконалення нормативно-правової бази в аспекті забезпечення її гнучкості для поєднання онлайн- і офлайн-бізнес-функцій. Крім того, у стратегічній програмі повоєнного відновлення агропродовольчого сектору доцільно передбачити розширення участі особистих сільських домогосподарств, малих фермерських господарств та переробних підприємств до майданчиків онлайн-торгівлі шляхом використання стимулів для диверсифікації каналів збуту.

Як зазначалося вище, підприємства харчової індустрії недоодержують значну величину доданої вартості, що вимагає розроблення системи інструментів державного регулювання з метою перепрофілювання, модернізації, оновлення виробничого потенціалу підприємств, які функціонують, та будівництва нових інноваційних виробничих потужностей з глибокого перероблення сільськогосподарської сировини. У стратегічній програмі доцільно передбачити стимулювання державою переробних підприємств у впровадженні міжнародних стандартів з якості й безпеки. За такого підходу стане можливим підвищення виробничого потенціалу щодо пропозиції продукції глибокого перероблення та експорту, яка характеризується високими споживчими властивостями та конкурентними перевагами як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках.

Безумовно, що проведення інноваційного оновлення та модернізації підприємств переробної промисловості в повоєнний період можливо забезпечити на основі державної підтримки, оскільки посилення ризиків втрати економічної стійкості не дозволяє формувати у достатньому обсязі власних інвестиційних ресурсів. У зв'язку з цим можна передбачити, що після завершення війни буде мати місце обмеженість в коштах бюджету країни для спрямування на оновлення виробничого потенціалу підприємств харчової промисловості, що вима-

гатиме розроблення заходів щодо підвищення їх інвестиційної привабливості. Це означає, що на державному, регіональному та локальному рівнях доцільно передбачити надання преференцій для іноземних інвесторів щодо залучення приватних інвестицій у модернізацію існуючих та створення нових підприємств харчової промисловості. Вважаємо, що необхідно на державному рівні прийняти інструменти підтримки виробників харчової індустрії, а саме: передбачити відшкодування частини витрат, пов'язаних з будівництвом нових виробничих потужностей, до 70 % від їх кошторисної вартості, до 50 % вартості інноваційного обладнання, а також надання податкових пільг з місцевих податків у перші роки їх роботи.

З метою формування стабільних сировинних зон для переробних підприємств доцільно запровадити нульову ставку ПДВ для сільськогосподарських товаровиробників, часткове відшкодування відсоткової ставки по залучених кредитах, розвиток програм страхування з державною підтримкою.

На регіональному рівні доцільно запровадити програми підтримки підприємств харчової індустрії задля реалізації стратегії смарт-спеціалізації та передбачити спрямування фінансових ресурсів на модернізацію, оновлення виробничих потужностей та створення нових інноваційних потужностей. Водночас на локальному рівні доцільно запровадити нульову ставку на сплату земельного податку для нових підприємств харчової промисловості, а також передбачити пільги при сплаті податку на нерухомість і транспортного податку в розмірі 50 % від його розрахункової величини.

Крім того, у стратегічній програмі необхідно врахувати глобальний тренд на реалізацію принципів сталого розвитку на основі розвитку біоекономіки і концепції економіки замкнутого циклу. Додержання засад зазначених вище концепцій вітчизняними підприємствами агробізнесу є обов'язковим, оскільки на сьогодні окремі дискримінаційні заходи використовуються лише у регулюванні внутрішніх ринків, однак в найближчій перспективі очікується глобальний перехід до більш циклічної економічної моделі. Доказом цієї думки є рішення європейських країн до регулювання імпорту окремих видів продукції щодо додержання екологічних вимог при їх виробництві товаровиробниками інших країн та запровадження так званого сертифікату, роль якого розглядається як захист ринку та європейських товаровиробників, починаючи із 2026 року.

Враховуючи критичний стан національної енергосистеми через ворожі атаки російського

агресора та потенційних ризиків подальших руйнувань енерго- та теплоінфраструктури, актуальним є питання розвитку біоенергетики та розгляду можливостей щодо використання розподіленої генерації в Україні. Одним з підходів до вирішення цієї нагальної проблеми є розвиток біоенергетики на основі використання всіх доступних видів біомаси.

Вважаємо, що розвиток біоенергетики, зокрема, відповідає принципам сталого розвитку, циркулярної та «зеленої економіки» та є однією з умов виконання міжнародних зобов'язань України в аспекті досягнення Цілей сталого розвитку, Паризької кліматичної угоди, інших нормативних документів. Біоенергетика – галузь енергетики, яка передбачає використання біомаси, є результатом сільськогосподарського виробництва: соломи пшениці, стебел кукурудзи, лушпиння соняшника; відходів тваринницьких ферм, рибного господарства; харчової та переробної промисловості, наприклад, цукрових заводів. Саме тому в концепції повоєнного відновлення аграрного сектору економіки доцільно передбачити розвиток біоенергетики в країні, що вимагає розробки стратегічних програм державної підтримки виробників біогазу на основі використання як адміністративних, так і фіскальних методів державного регулювання, що в сукупності буде стимулом до розвитку біоенергетики.

Очевидно, що однією з умов розвитку біогазового виробництва є створення цивілізованого ринку біосировини (біомаси), який діє задля задоволення економічних інтересів виробників біосировини із сільськогосподарської продукції та її реалізації виробникам біопалив з наступним продажем споживачам кінцевої продукції. Існує необхідність у зміцненні взаємовигідних економічних зв'язків між двома ринками – біосировини (ресурс) і біопального (кінцевий продукт), оскільки за всіх інших умов не можна очікувати стабільності у виробництві біогазу.

Вважаємо, що за умови додержання вищевикладених концептуальних засад повоєнне відновлення національної агропродовольчої системи буде відбуватися у рамках нової моделі розвитку, яка сприятиме нарощенню доданої вартості, створенню нових можливостей для підвищення конкурентоспроможності продукції та аграрних товаровиробників. У перспективі це сприятиме посиленню позиції нашої країни на зовнішніх ринках агропродовольства внаслідок підвищення продуктивності та ефективності агропродовольчої системи, а також посилення її ролі у формуванні ВВП країни та

величини доданої вартості.

Висновки. Доведено, що розвиток національної агропродовольчої системи у період повоєнного відновлення будуть визначати такі умови: перехід на нову технологічну платформу, яка буде поєднувати нано-, біоінформаційні технології, які внесуть зміни у ключові фактори виробництва та забезпечення конкурентоспроможності продукції, виробників, галузі та країни в цілому. Пріоритетними стануть технології підвищення продуктивності рослинництва та тваринництва, а також глибокого перероблення сільськогосподарської сировини, які спроможні подолати залежність від природних агрокліматичних та біологічних факторів. Особливу увагу необхідно приділити підвищенню та забезпеченню високої якості та безпечності, оскільки лише за такої вимоги існує можливість включення вітчизняних товаровиробників як сільськогосподарської продукції, так і продуктів харчування у глобальні ланцюги постачання агропродовольства.

У стратегічній перспективі важливо врахувати можливість підвищення купівельної спроможності населення та зміну споживчого попиту від традиційної продовольчої сировини до нових продуктів, які відповідають ціннісним вимогам нових поколінь, у пріоритеті – споживання готової до вживання їжі, продуктів харчування з покращеними споживчими властивостями. Важливо врахувати, що критеріями у прийнятті рішення при купівлі продовольства у нового покоління споживачів будуть не лише якість, корисність та безпечність продовольства, але і його походження, технології та етичність виробництва.

Окреслені засади концепції повоєнного відновлення агропродовольчої системи зорієнтовані на якісні зміни величини доданої вартості у ланцюгах постачання, що зумовить активізацію діяльності закладів аграрної науки та суб'єктів матеріально-технічного постачання. Відомо, що великі аграрні інтегровані структури холдингового типу у вітчизняній практиці є економічно ефективними внаслідок впровадження інноваційних технологій та спроможні забезпечувати досягнення економічних, соціальних та екологічних цілей, а також формувати конкурентоспроможні та сталі глобальні ланцюги створення доданої вартості. У зв'язку з цим існує необхідність у збереженні чисельності малих фермерських та середніх сільськогосподарських підприємств, які в умовах війни відчують погіршення економічної стійкості, що може призвести до порушення структури виробництва агропродовольчої продукції та, відповідно, посилення ризиків монополізації

ринку. Саме тому особливу увагу доцільно приділити техніко-технологічній модернізації виробничого потенціалу цих суб'єктів господарювання, забезпеченні їх доступу до зовнішніх ланцюгів постачання продовольства, програм державної підтримки тощо.

Результати дослідження переконують, що, незважаючи на потужний агровиробничий потенціал країни та сприятливі природно-кліматичні умови, агропродовольчий сектор характеризується невисокою продуктивністю за показниками високої частки у формуванні національного ВВП та низької величини доданої вартості, що ним створюється. Така ситуація зумовлена низкою суб'єктивних та об'єктивних чинників, серед яких слід виокремити сильні позиції в експорті сільськогосподарської сировини та продуктів невисокого рівня перероблення, а також імпортозалежність у технологічних та матеріально-технічних ресурсах. Очевидно, що така ситуація не дозволяє агропродовольчому сектору забезпечувати підвищення глобальної конкурентоспроможності, оскільки придбання матеріально-технічних товарів за світовими цінами забезпечує низький ресурс для досягнення цінової переваги на зовнішніх ринках агропродовольства. За таких умов пріоритетом у стратегічному розвитку агропродовольчого сектору повинно стати посилення національної продовольчої безпеки у всьому ланцюгу постачання, а не лише на рівні готової продукції, що є надзвичайно складним завданням, вирішення якого можливо забезпечити за умови підвищення його інвестиційної привабливості для залучення інвестицій з різних джерел. Водночас варто врахувати, що сільське господарство та харчова індустрія можуть стати постачальниками біомаси для виробництва біоетанолу та біодизелю, що вимагає також реалізації низки заходів – впровадження інноваційних технологій виробництва цих видів палива з низьким рівнем негативного впливу на навколишнє середовище та підготовки споживачів до їх використання, підтримки у реалізації суб'єктами господарювання інвестиційних проєктів у цьому напрямі.

Запропоновано на державному, регіональному та локальному рівнях використовувати інструменти державної підтримки в модернізації існуючих виробничих потужностей харчової промисловості та створенні нових підприємств, що дозволить диверсифікувати товарний асортимент продовольчих товарів за рахунок розвитку нових сегментів здорової, функціональної їжі, продуктів глибокого перероблення сільськогосподарської сировини, які мають високі темпи зростання на зовнішніх

ринках.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. FAO. 2023. The State of Food and Agriculture 2023. Revealing the true cost of food to transform agrifood systems. Rome. DOI: <https://doi.org/10.4060/cc7724en>
2. Аграрні та агропродовольчі структури в умовах посилення турбулентності: монографія / Шуст О. А., Варченко О. М., Крисанов Д. Ф. та ін.; за ред. О. А. Шуст. – К.: ТОВ «ТРОПЕА». 2023. – 440 с.
3. Strategies for the agri-food sector and rural areas – dilemmas of development: Editor: M. Wigier, A. Kowalski. Warszawa, 2017. 265 pp. URL: <https://doi.org/10.22004/ag.econ.302751>
4. Cantillo Marco V. Sánchez. The State of Food and Agriculture 2021 agrifood systems resilient to shocks and stresses. 2023. DOI: <https://doi.org/10.4060/cb4476en>
5. FAO. 2023. Agrifood solutions to climate change – FAO's work to tackle the climate crisis. Rome. DOI: <https://doi.org/10.4060/cc8055en>
6. European Commission. What is the European Green Deal? URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/859152/What_is_the_European_Green_Deal_en.pdf.pdf
7. European Commission. A European Green Deal. Striving to be the First Climate-Neutral Continent. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en
8. European Commission. Europe's Moment: Repair and Prepare for the Next Generation. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/ip_20_940/IP_20_940_EN.pdf
9. European Commission. A Farm to Fork Strategy for a Fair, Healthy and Environmentally-Friendly Food System. URL: https://ec.europa.eu/food/farm2fork_en
10. European Commission. From Farm to Fork—Our food, our Health, Our Planet, Our Future. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/actions-being-taken-eu/farm-fork_en
11. Варченко О. О. Агропродовольча система: структура та особливості функціонування. Економіка та управління АПК. 2023. № 1. С. 39–51. DOI: <https://doi.org/10.33245/2310-9262-2023-181-1-39-51>
12. Borodina O., Rykovska O., Mykhailenko O., Fraier O. Digital Transformations in Agri-Food Systems: Innovation Drivers and New Threats to Sustainable Rural Development. IV International Scientific Congress «Society of Ambient Intelligence – 2021». 2021. DOI: <https://doi.org/10.1051/shs-conf/202110003002>
13. New Trends in Agri-Food Sector: Environmental, Economic and Social Perspectives. 2023. URL: <https://www.mdpi.com/books/reprint/8201-new-trends-in-agri-food-sector-environmental-economic-and-social-perspectives>
14. Mardones F. O., Rich K. M., Boden L. A., Moreno-Switt A. I., Caipo M. L., Zimin-Veselkoff N., Alateeqi A. M., Baltenweck I. The COVID-19 Pandemic and Global Food Security. *Front. Vet. Sci.* 2020, 7, 928.

DOI: <https://doi.org/10.3389/fvets.2020.578508>

15. Stephens E. C., Martin G., van Wijk M., Timsina J., Snow V. Editorial: Impacts of COVID-19 on agricultural and food systems worldwide and on progress to the sustainable development goals. *Agric. Syst.* 2020. 10. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2020.102873>

16. FAO. Ukraine: Note on the impact of the war on food security in Ukraine. Rome. 2022. 14 p. URL: <https://doi.org/10.4060/cb917en>

17. HLPE. Food Losses and Waste in the Context of Sustainable Food Systems; HLPE: Rome, Italy, 2014. URL: <https://www.fao.org/3/i3901e/i3901e.pdf>

18. Lin J. Y., Rosenblatt D. Shifting Patterns of Economic Growth and Rethinking Development. *Journal of Economic Policy Reform.* 2012. № 15 (3). P. 171–194. DOI: <https://doi.org/10.1080/17487870.2012.700565>

19. Dobrescu E. Sectoral Structure and Economic Growth. *Romanian Journal of Economic Forecasting.* 2011. № 3. P. 5–36. URL: http://www.ipe.ro/rjef/rjef3_11/rjef3_2011p5-36.pdf

20. Dietzenbacher E., Los B., Stehrer R., Timmer M., Gaaitzen de Vries The construction of world input–output tables in the wiod project. *Economic Systems Research.* 2013. № 25:1. P. 71–98. DOI: <https://doi.org/10.1080/08535314.2012.761180>

21. Аграрні та агропродовольчі структури в умовах посилення турбулентності: монографія / Шуст О. А., Варченко О. М., Крисанов Д. Ф. та ін.; за ред. О. А. Шуст. – К.: ТОВ «ТРОПЕА». 2023. – 440 с.

22. Гадзало Я. М., Лузан Ю. Я. Підвищення ролі аграрної науки на етапі євроінтеграції. *Вісник аграрної науки*, 2023. №12(849). DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202312>

23. El Niño overview: Anticipated humanitarian impact in 2023. Thematic report 25 July 2023. URL: https://www.acaps.org/fileadmin/Data_Product/Main_media/20230725_ACAPS_Thematic_report_El_Nino_overview_anticipated_humanitarian_impact_in_2023.pdf

24. Ukraine rapid damage and needs assessment February 2022 – February 2023. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099184503212328877/pdf/P1801740d1177f03c0ab180057556615497.pdf>

25. Україна: Вплив війни на прибутковість сільськогосподарського виробництва. URL: https://export.gov.ua/news/5042-prezentovano_doslidzhennia_ukraina_vpliv_viini_na_pributkovist_silskogospodarskogo_virobnitstva

26. World Population Prospects 2022: Summary of Results. URL: https://reliefweb.int/report/world/world-population-prospects-2022-summary-results?gad_source=1&gclid=CjwKCAjw_e2wBhAEEiwAyFFFo330rIHCIjtj105jEdseOT8z8ywjxAbKQONJ004Na0Rv_hjKorX-E1whoCDaYQAvD_BwE

27. Kharas H. The unprecedented expansion of the global middle class: an update. URL: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2017/02/global_20170228_global-middle-class.pdf

28. 2022. № 2. С. 20–33. DOI: <https://doi.org/10.33245/2310-9262-2022-177-2-20-33>

29. FAO. Food loss and waste and value chains. Cairo, 2019. URL: <https://www.fao.org/3/CA5183EN/CA5183EN.pdf>

30. FMI and Nielsen Report: 70 % of Consumers Will Be Grocery Shopping Online by 2024. 2019. URL: <https://www.prnewswire.com/news-releases/fmi-and-nielsen-report-70-of-consumers-will-be-grocery-shopping-online-by-2024-300589495.html>

REFERENCES

1. FAO. 2023. The State of Food and Agriculture 2023. Revealing the true cost of food to transform agri-food systems. Rome. DOI: <https://doi.org/10.4060/cc7724en>

2. Ahrarni ta ahroprodovolchi struktury v umovakh posylenia turbulentsnosti: monohrafiia / Shust O. A., Varchenko O. M., Krysanov D. F. ta in.; za red.. O. A. Shust [Agrarian and agro-food structures in conditions of increased turbulence: monograph / O. A. Shust, O. M. Varchenko, D. F. Krysanov, etc.; edited by O. A. Shust]. – K.: TOV «TROPEA»- K.: «TROPEA» LLC. 2023. – 440 p.

3. Strategies for the agri-food sector and rural areas – dilemmas of development: Editor: M. Wigier, A. Kowalski. Warszawa, 2017. 265 pp. Available at: <https://doi.org/10.22004/ag.econ.302751>

4. Cantillo Marco V. Sánchez. The State of Food and Agriculture 2021 agrifood systems resilient to shocks and stresses. 2023. DOI: <https://doi.org/10.4060/cb4476en>

5. FAO. 2023. Agrifood solutions to climate change – FAO's work to tackle the climate crisis. Rome. DOI: <https://doi.org/10.4060/cc8055en>

6. European Commission. What is the European Green Deal? Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/859152/What_is_the_European_Green_Deal_en.pdf.pdf

7. European Commission. A European Green Deal. Striving to be the First Climate-Neutral Continent. Available at: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en

8. European Commission. Europe's Moment: Repair and Prepare for the Next Generation. Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/ip_20_940/IP_20_940_EN.pdf

9. European Commission. A Farm to Fork Strategy for a Fair, Healthy and Environmentally-Friendly Food System. Available at: https://ec.europa.eu/food/farm-2fork_en

10. European Commission. From Farm to Fork - Our food, our Health, Our Planet, Our Future. Available at: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/actions-being-taken-eu/farm-fork_en

11. Varchenko, O. O. Ahroprodovolcha systema: struktura ta osoblyvosti funkcionuvannia. *Ekonomika ta upravlinnia APK*, [Varchenko, O. O. Agro-food system: structure and features of functioning. Economy and management of agriculture]. 2023. No. 1. P. 39–51. DOI: <https://doi.org/10.33245/2310-9262-2023-181-1-39-51>

12. Borodina, O., Rykovska, O., Mykhailenko, O.,

- Fraier, O. Digital Transformations in Agri-Food Systems: Innovation Drivers and New Threats to Sustainable Rural Development. IV International Scientific Congress «Society of Ambient Intelligence – 2021». 2021. DOI: <https://doi.org/10.1051/shs-conf/202110003002>
13. New Trends in Agri-Food Sector: Environmental, Economic and Social Perspectives. 2023. Available at: <https://www.mdpi.com/books/reprint/8201-new-trends-in-agri-food-sector-environmental-economic-and-social-perspectives>
14. Mardones, F. O., Rich, K. M., Boden, L. A., Moreno-Switt, A. I., Caipo, M. L., Zimin-Veselkoff, N., Alateeqi, A. M., Baltenweck, I. The COVID-19 Pandemic and Global Food Security. *Front. Vet. Sci.* 2020, 7, 928. DOI: <https://doi.org/10.3389/fvets.2020.578508>
15. Stephens, E. C., Martin, G., van Wijk, M., Timsina, J., Snow, V. Editorial: Impacts of COVID-19 on agricultural and food systems worldwide and on progress to the sustainable development goals. *Agric. Syst.* 2020. 10. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.agry.2020.102873>
16. FAO. Ukraine: Note on the impact of the war on food security in Ukraine. Rome. 2022. 14 p. Available at: <https://doi.org/10.4060/cb917en>
17. HLPE. Food Losses and Waste in the Context of Sustainable Food Systems; HLPE: Rome, Italy, 2014. Available at: <https://www.fao.org/3/i3901e/i3901e.pdf>
18. Lin, J. Y., Rosenblatt, D. Shifting Patterns of Economic Growth and Rethinking Development. *Journal of Economic Policy Reform.* 2012. No. 15 (3). P. 171–194. DOI: <https://doi.org/10.1080/17487870.2012.700565>
19. Dobrescu, E. Sectoral Structure and Economic Growth. *Romanian Journal of Economic Forecasting.* 2011. № 3. P. 5–36. Available at: http://www.ipe.ro/rjef/rjef3_11/rjef3_2011p5-36.pdf
20. Dietzenbacher, E., Los, B., Stehrer, R., Timmer, M., Gaaitzen de Vries The construction of world input–output tables in the wiod project. *Economic Systems Research.* 2013. No. 25:1. P. 71–98. DOI: <https://doi.org/10.1080/08535314.2012.761180>
21. Ahrarni ta ahroprodovolchi struktury v umovakh posylenia turbulentsnosti: monohrafiia / Shust O. A., Varchenko O. M., Krysanov D. F. ta in.; za red.. O. A. Shust. – K.: TOV «TROPEA». [Agrarian and agro-food structures in conditions of increased turbulence: monograph / O. A. Shust, O. M. Varchenko, D. F. Krysanov, etc.; edited by O. A. Shust. - K.: «TROPEA» LLC]. 2023. – 440 p.
22. Hadzalo, Ya, M., Luzan, Yu. Ya. Pidvyshchennia roli ahrarnoi nauky na etapi yevrointehratsii. *Visnyk ahrarnoi nauky* [Increasing the role of agricultural science at the stage of European integration. *Herald of Agrarian Science*]. 2023. No. 12 (849). DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202312>
23. El Niño overview: Anticipated humanitarian impact in 2023. Thematic report 25 July 2023. Available at: https://www.acaps.org/fileadmin/Data_Product/Main_media/20230725_ACAPS_Thematic_report_El_Niño_overview_anticipated_humanitarian_impact_in_2023.pdf
24. Ukraine rapid damage and needs assessment February 2022 – February 2023. Available at: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099184503212328877/pdf/P1801740d1177f03c0ab180057556615497.pdf>
25. Ukraina: Vplyv viiny na prybutkovist silskohospodarskoho vyrobnytstva. [Ukraine: The impact of the war on the profitability of agricultural production]. Available at: https://export.gov.ua/news/5042-prezentovano_doslidzhennia_ukraina_vplyv_viiny_na_prybutkovist_silskogospodarskogo_virobnitstva
26. World Population Prospects 2022: Summary of Results. Available at: https://reliefweb.int/report/world/world-population-prospects-2022-summary-results?gad_source=1&gclid=CjwKCAjw_e2wBhAEE-iwAyFFFo330rIHCIj105jEdscOT8z8ywjxAbKQON-J0O4Na0RvhjKorX-E1whoCDaYQAvD_BwE
27. Kharas, H. The unprecedented expansion of the global middle class: an update. URL: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2017/02/global_20170228_global-middle-class.pdf
28. Varchenko, O. O. Kontseptualni zasady skorochnennia vtrat prodovolstva ta kharchovykh vidkhodiv. *Ekonomika ta upravlinnia APK* [Varchenko, O. O. Conceptual principles of reducing food losses and food waste. *Economy and management of agriculture*]. 2022. No. 2. P. 20–33. DOI: <https://doi.org/10.33245/2310-9262-2022-177-2-20-33>
29. FAO. Food loss and waste and value chains. Cairo, 2019. Available at: <https://www.fao.org/3/CA5183EN/CA5183EN.pdf>
30. FMI and Nielsen Report: 70 % of Consumers Will Be Grocery Shopping Online by 2024. 2019. Available at: <https://www.prnewswire.com/news-releases/fmi-and-nielsen-report-70-of-consumers-will-be-grocery-shopping-online-by-2024-300589495.html>

Conceptual principles of the agri-food systems development in the conditions of Ukraine post-war recovery

Varchenko O.

The strategic post-war restoration conceptual principles of agri-food systems on the ensuring basis of the economic growth of the national economy and ensuring the country's food security and the export potential formation of agro-food products with a high added value are developed in the article. The creation interdisciplinary analysis of added value and its orientation towards the achievement of the country's Sustainable Development Goals was used as the basis for the development of measures system and practical actions for the strategic recovery of the agri-food sector.

The current operating conditions of the agri-food sector is proved to require the strategic programs review and tools definition for its state support. It has been established that the agriculture share in many world countries is decreasing due to the industries development of deep processing of agricultural raw materials, population migration, however, in Ukraine, a rather high value of this indicator is observed with an

insufficient amount of added value per worker.

It was concluded about the comparative advantages trends restoration of Ukrainian agricultural products acquired in the past, the production growth dynamics, the exports expansion of deeply processed food products. In order to strengthen the studied sector position of the economy in world exports and overcome import dependence in technologies and material and technical resources, measures implementation for industries revival is foreseen on the basis of ensuring the agriculture orientation towards the «Agriculture 4.0» model implementation of scientific and technological development.

The challenges of global climate changes, price volatility on the global agri-food market, martial law in the country, etc., which affect the development of the national agri-food system, are highlighted, and the main measures to minimize their negative impact are

identified. To sum up, there is a need to calculate the resource potential amount of agriculture and develop a practical action system and measures to restore it to the pre-war period values, as well as the introduction of innovative technologies to increase crop capacity, productivity and reduce food losses.

It has been proven that the development of the food industry should be oriented towards the technical and technological modernization of the existing capacities of the food industry and the creation of new factories for deep processing of agricultural raw materials. Measures set and tools for supporting food industry enterprises with the aim of diversifying the product range due to the production of healthy, functional food, deep processing products of agricultural raw materials has been substantiated.

Key words: agri-food system, post-war recovery, agriculture, food industry, recovery strategy, agri-food

Copyright: Варченко О.О. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:

Варченко О.О.

<https://orcid.org/0000-0002-3543-6926>

ЕКОНОМІКА

УДК 338.43(1-22):001.8
JEL O18, Q16, L70

Наукові засади дослідження інфраструктурної системи сільських територій

Головащенко Ю.В.

Білоцерківський національний аграрний університет

 E-mail: Головащенко Ю.В. yurii.holovashchenko@btsau.edu.ua

Головащенко Ю.В. Наукові засади дослідження інфраструктурної системи сільських територій. Економіка та управління АПК. 2024. № 1. С. 43–58.

Holovashenko Yu. Scientific foundations of the infrastructure system research of rural areas. AIC Economics and Management. 2024. № 1. PP. 43–58.

Рукопис отримано: 05.02.2024 р.
Прийнято: 19.02.2024 р.
Затверджено до друку: 24.05.2024 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2024-189-1-43-58

У статті систематизовано наукові засади дослідження інфраструктурної системи сільських територій. Метою статті є узагальнення теоретичних засад дослідження інфраструктурних систем сільських територій на основі вивчення положень системного, еволюційного, структурно-функціонального, просторового підходів, принципів сталого розвитку, стратегічного управління та обґрунтування методологічних основ вивчення специфіки інфраструктури сільських територій.

Визначено найбільш поширені підходи до дефініції поняття «інфраструктура»: сервісний, у рамках якого інфраструктура розглядається як основа обслуговування населення, виробничої діяльності тощо; відтворювальний – інфраструктура є основою для відтворення товарів, послуг, життєдіяльності та ін.; комплексний – інфраструктура як комплекс об'єктів; системний – інфраструктура як система, сукупність взаємопов'язаних між собою і зовнішнім середовищем об'єктів; просторовий – інфраструктура як утворювальна основа регіону, локальної території.

Встановлено, що у сучасних дослідженнях інфраструктура розглядається як загальносистемне поняття, формується підхід до її розуміння як окремої цілісної системи, так і підсистеми іншого порядку, зокрема, просторової, соціально-економічної. Аргументовано, що в дослідженнях інфраструктури сільських територій найбільшого поширення набув просторовий підхід.

Обґрунтовано, що просторові дослідження інфраструктури передбачають її розгляд не лише як системи обслуговування, але й як засобу розвитку, комунікаційної зв'язувальної платформи для територій, повноцінне функціонування якої зумовлюють системні ефекти галузевих і регіональних складових просторових формувань, соціально-економічних систем. Доповнено теоретичні аспекти концепції регіональної інфраструктури, які базуються на міждисциплінарному підході, на основі поєднання ключових положень теорії регіональної, просторової економіки, теорії систем, еволюційної економіки, теорії інфраструктури.

Запропоновано дефініцію поняття «інфраструктурна система сільської території» як динамічної комплементарної структури, яка формує і трансформує просторову основу соціально-економічної діяльності на рівні сільської території, забезпечує розвиток взаємопов'язаних, взаємодіючих між собою і зовнішнім середовищем систем, елементів, об'єктів територій різних ієрархічних рівнів на основі взаємного доповнення.

Ключові слова: інфраструктура, інфраструктурна система, сільські території, просторова економіка, еволюційна економіка, системний підхід, теорії інфраструктури.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Провідна роль аграрного сектору України у структурі національного валового продукту зумовлює підвищення актуальності питання забезпечення сталого соціально-економічного розвитку сільських територій, що досягається на основі розвитку інфраструктурних елементів. Ці питання набувають особливої важливості в умовах воєнного стану, що вимагає від науковців, керівників органів державної влади та місцевого самоврядування обґрунтування нових підходів до інфраструктурного забезпечення сільських територій [1, 2]. Безсумнівно, що забезпечення якісного зростання національної економіки, зокрема, аграрного сектору в умовах війни потребує розробки дієвих заходів щодо забезпечення стабільного функціонування та відтворення діючої інфраструктури сільських територій за рахунок внутрішніх резервів, оскільки на сьогодні вони стали новим місцем проживання для внутрішньо переміщених осіб із окупованих територій, розміщенням релокованого бізнесу тощо.

Сільські території останнім часом зазнали істотних змін внаслідок проведення реформи територіальної децентралізації, що зумовило підвищення наукового інтересу до питань самоврядування, функціонування територіальних громад, розвитку підприємницької ініціативи, транспортних мереж, інфраструктурних об'єктів в рамках локального економічного простору [3]. Це спричинює те, що в сучасних дослідженнях формується дещо інше уявлення щодо розвитку інфраструктури, згідно з яким вона розглядається не лише як обслуговуюча система, а і як інструмент забезпечення сталого розвитку, комунікаційна платформа сільської території. Крім того, актуальними є дослідження щодо створення інфраструктурного забезпечення, орієнтованого на посилення синергетичних ефектів галузевих та просторових формувань, локальних соціально-економічних систем.

Дослідженню інфраструктури сільських територій присвячені численні наукові праці вітчизняних та зарубіжних науковців. Зазначимо, що більшість досліджень в області теорії та методології базуються на галузевих аспектах функціонування інфраструктури, пов'язаних із оцінюванням економічних функцій затрат та результатів усіх видів підприємницької діяльності, які здійснюються на рівні сільської території, та їх впливу на локальний розвиток території. Водночас загальносистемний характер інфраструкту-

ри вимагає удосконалення методологічного підходу до її вивчення на основі постулатів еволюційної та системної парадигм у контексті вирішення завдання сільського розвитку. Еволюція економічних теорій доводить, що на сьогодні відбувається посилення наукового інтересу дослідників до вивчення ускладнених факторів динаміки розвитку сільських територій, зокрема, поглиблення теоретичних засад розуміння інфраструктури як важливого просторово утворювального елементу, стратегічного, критично значимого фактору функціонування сільської території, формування просторової структури аграрної економіки, що потребує системного дослідження взаємозв'язків, взаємозалежностей елементів інфраструктури у просторово-господарських утвореннях, оцінювання їх впливу на процеси розвитку сільських територій [5, 6]. Отже, існує необхідність у продовженні досліджень щодо поглиблення теоретично-методичних засад розвитку інфраструктури сільських територій, оскільки в умовах ведення війни країни з російським агресором, актуальності економіки знань та цифровізації економіки відбулася зміна як елементів інфраструктури, так і їх ролі у реалізації принципів сталого розвитку.

Мета дослідження. Метою статті є узагальнення теоретичних засад дослідження інфраструктурних систем сільських територій на основі вивчення положень системного, еволюційного, структурно-функціонального, просторового підходів, принципів сталого розвитку, стратегічного управління та обґрунтування методичних основ вивчення специфіки інфраструктури сільських територій.

Матеріал і методи дослідження. Теоретичні засади дослідження становили теорії та концепції інфраструктурних систем, які є основою проведення наукових досліджень фундаментального та наукового характеру в області регіонального, просторового розвитку, сталого розвитку інфраструктурного забезпечення сільських територій.

У якості дослідження використано загальнонаукові та спеціальні підходи наукового пізнання інфраструктурних систем, зокрема, системний, концептуальний, функціонально-інтеграційний, економіко-просторовий та синтезу методик (системно-структурний та системно-стратегічного аналізу). При проведенні дослідження використано такі методи і прийоми: контент-аналіз наукової літератури, історичного та логічного аналізу та синтезу, індукції та дедукції, узагальнення, причин-

но-наслідкового аналізу, що дозволило систематизувати еволюцію розуміння поняття «інфраструктура» та основні її функції на рівні сільської території, а також взаємозв'язки та взаємозалежності між ними.

Результати дослідження та обговорення.

Відомо, що основні положення інфраструктури знайшли відображення у фундаментальних працях з еволюційної, системної економіки, в регіональних та просторових дослідженнях. Інфраструктурний підхід до розвитку та функціонування соціально-економічної системи локальної території є одним з найбільш поширених. Теорія інфраструктури набула розвитку як різновид неокейнсіанської концепції економічного зростання [7-11]. Згідно з цією теорією, створення і розвиток інфраструктури сприятиме залученню капіталу в різні сектори економіки. Термін «інфраструктура» (лат. «infra» – нижче, під; «structura» – будова, розміщення) надійшов у сучасну економіку з воєнної науки та до теперішнього часу одержав значне поширення у багатьох наукових дослідженнях, але при цьому не має точного тлумачення.

Вперше термін «інфраструктура» був використаний на початку ХХ століття у рамках економічного аналізу з метою створення належних умов для виробничої діяльності, які включають об'єкти і споруди, що забезпечують нормальне функціонування господарюючої одиниці. Водночас в окремих дослідженнях інфраструктура з позиції її сутності розглядається як «загальні умови виробництва», «загальні умови суспільного процесу виробництва» і «загальні умови праці» та інше, що було описано у працях економістів ХVIII-XIX ст. (А. Сміт [12], К. Маркс [13] та ін.). У неокласичній економічній науці з теоретичних позицій це поняття не може бути обґрунтоване повністю. Із середини ХХ ст. інфраструктура стає об'єктом вивчення економічної теорії та економічних систем. Слід виділити наукові праці в області дослідження інфраструктури таких науковців, як П. Самуельсон [7], П. Розенштен-Родан [14], Р. Йохімсен [15], Х. Зінгер [16], які здійснили істотний внесок у розвиток засад відтворювального характеру інфраструктури. Упродовж ХХ ст. теоретичні дослідження зарубіжними дослідниками були продовжені у рамках інституціональної парадигми (Дж. Кларк [17], Р. Коуз [18], Р. Нурксе [19], А. Хіршман [20] та ін.). Результати досліджень науковців забезпечили розвиток теорії інфраструктури, розширення її сутності, виділення у її структурі виробничої та невиробни-

чої сфер. Зарубіжні дослідники упродовж ХХ ст. сформували сутнісне уявлення про інфраструктуру як необхідний елемент будь-якої економічної системи, а основною її функцією розглядалося створення умов для здійснення основного виробництва.

Дослідження інфраструктури радянськими економістами у 1970-1980 рр. базувалося на матеріально-речовій концепції, тобто, складових матеріально-технічного забезпечення суспільного відтворення, у результаті чого було виділено виробничу та соціальну інфраструктури. Поняття інфраструктури розглядалися дослідниками, які вивчали питання економічного районування, територіальної організації господарства та умов його забезпечення на основі створення різних типів інфраструктури, формування інфраструктурно-територіальних комплексів. Серед наукових праць цього періоду виділяються розробки радянського дослідника в області економічної географії та регіональної економіки Е. Алаєва, у яких розкривається контент поняття «інфраструктура». Дослідником обґрунтовується, що інфраструктура означає «будова, споруда», яку необхідно розглядати як інфрасистему, оскільки інфраструктура є підсистемою складної системи «виробництво й інфраструктура» і «населення й інфраструктура» [21].

Поширеним підходом у дослідженні інфраструктури стало вивчення її на основі розміщення продуктивних сил, територіального планування та невиробничої інфраструктури. Однак в умовах ринкової економіки більшість вітчизняних досліджень були присвячені ринковій інфраструктурі, що зумовлено пріоритетом сфери обігу.

Нами систематизовано підходи до дефініції поняття «інфраструктура», які представлені у таблиці 1.

Отже, аналіз еволюції сутності поняття «інфраструктура» дозволив виділити найбільш поширені підходи до його визначення: сервісний, у рамках якого інфраструктура розглядається як основа обслуговування населення, виробничої діяльності тощо; відтворювальний – інфраструктура є основою для відтворення товарів, послуг, життєдіяльності та ін.; комплексний – інфраструктура як комплекс об'єктів; системний – інфраструктура як система, сукупність взаємопов'язаних між собою і зовнішнім середовищем об'єктів; просторовий – інфраструктура як простороутворювальна основа регіону, локальної території.

Таблиця 1 - Еволюція сутності та підходів до дефініції поняття «інфраструктура»

Автор	Сутність поняття «інфраструктура»	Підходи
А. Хіршман [9]	Базові послуги, без яких первинні, вторинні та третинні види виробничої діяльності не можуть функціонувати	Сервісний
П. Розенштейн-Родан [14]	Комплекс умов, які забезпечують сприятливий розвиток приватного підприємництва в основних галузях економіки та задоволення потреб всього населення	Комплексний
У. Росту [11]	Інструмент, необхідний для ефективного задоволення (соціальних) потреб населення, які постійно зростають	Сервісний
Р. Йохімсон [15]	Система взаємодії економічних агентів, які забезпечують зв'язок між фазами виробництва і споживання, що включає індивідуальні, інституціональні, матеріальні рівні інфраструктур	Системний
П. Самуельсон [7]	Крупні капіталовкладення, які використовуються урядом для здійснення важливих проєктів збільшення «суспільного допоміжного капіталу» (social overhead capital): дороги, школи, лікарні, греблі для електростанцій та ін.), що мають надзвичайну цінність, невлومی вигоди, особливу роль для розвитку приватного сектору	Відтворювальний
Е. Алаєв [21]	Поєднання діючих споруд, будівель, мереж і систем, що прямо не відносяться до виробництва матеріальних благ, але необхідних як для процесу виробництва (виробнича інфраструктура – транспорт, зв'язок, мережі електропостачання, водопостачання та ін.), так і для забезпечення повсякденного життя населення	Комплексний, сервісний
А. Янгсон [22]	Інфраструктура сприяє створенню певної рівноваги у часі та просторі; інвестиції в інфраструктуру є неприбутковими, тому вони виступають як накладні витрати суспільства	Сервісний
А. Пезенті [23]	Інфраструктура (дорожня мережа, транспортні засоби, землеустрій тощо) зменшує накладні витрати капіталістичних підприємств	Системний, сервісний
Р. Нурксе [24]	Інфраструктура виконує функції свого роду «кровеносної системи народного господарського організму» і «покликана» безперебійно, раціонально й чітко обслуговувати усі процеси виробництва, розподілу, обміну та споживання у структурі народного господарства	Сервісний
Д. Ашауер [25]	Підвищення результативності інфраструктури впливає на результативність приватного сектору економіки	Відтворювальний
О. Васильєв [26]	Інфраструктура - невід'ємна складова регіонального простору	Просторовий
О. Серьогіна-Берестовська [27]	Впорядковане складноорганізоване ціле, яке містить багатофункціональне навантаження і характеризується комплексними процесами відтворення диференційованих соціальних суб'єктів з їх здібностями, потребами і різноманітним інтересів	Комплексний
Н. Трушкіна [28]	Інфраструктура як сукупність різноманітних інституцій (установи, організації), інститутів (правила, норми), видів економічної діяльності, необхідних для обслуговування й забезпечення дієвого функціонування та управління національним господарством у контексті сталого розвитку	Системний

Джерело: узагальнено автором.

Встановлено, що в окремих дослідженнях можна виділити еволюційний, інституціональний підходи до тлумачення поняття «інфраструктура». Результати узагальнення сутності досліджуваного поняття у працях вітчизняних дослідників свідчать, що відбувся перехід від її розуміння в рамках сервісного і комплексного до системного, зокрема, системно-синергетичного, системно-структурного. Так, у сучасних дослідженнях інфраструктура розглядається як загальносистемне поняття, формується підхід до її розуміння як окремої цілісної системи, так і підсистеми другого порядку, зокрема, просторової, соціально-економічної. Саме тому в дослідженні інфраструктури сільських територій особливої уваги набуває просторовий підхід. За такого підходу постає завдання щодо дослідження інфраструктури як просторової системи, у якій її функціонування перебуває у взаємозв'язку та взаємозалежності із локальним розвитком.

Дослідження інфраструктури як фактора територіального, регіонального і просторового розвитку обґрунтовано у відповідних теоретичних розробках. Відомо, що диференціація рівнів регіонального розвитку, посилення неоднорідності простору, зміна його меж сприяли розвитку територіальної концепції інфраструктури, вивченню взаємозв'язків із розвитком території [7, 14, 21, 29]. За такого підходу територіальний розвиток інфраструктури відображає зміни соціально-економічного, екологічного та іншого характеру, які відбуваються на певній території, що є відмінним порівняно з просторовим підходом. Розвиток інфраструктури пов'язаний із змінами її морфології (будови). Результати досліджень доводять, що інфраструктура виконує забезпечувальну функцію. Розвиток території залежить від рівня інфраструктурного розвитку, від сукупності виробництв, закладів, мереж, пристроїв, які гарантують функціонування господарства, життєдіяльності населення.

Комплексність розвитку інфраструктури в просторі та можливості планування розглядаються у рамках просторового розвитку. Зазначимо, що за просторовою ознакою виділяють: міжнародну, національну, міжрегіональну, регіональну, локальну інфраструктури [30]. Просторовий розвиток пов'язаний із змінами конфігурації і просторової структури території та її складових систем і комплексів, а територіальний базується на соціальних, економічних, культурних та інших перетвореннях.

У зв'язку із цим особливої уваги набуває визначення поняття економічного простору як сфери локалізації та функціонування інфраструктури.

Нами систематизовано основні теорії регіонального і просторового розвитку в аспекті дослідження інфраструктури, що дозволило охарактеризувати її роль як чинника розвитку регіону, просторової організації господарської діяльності з урахуванням ролі окремих елементів. Інфраструктуру можна віднести до матеріальних факторів регіонального розвитку, особливостями яких є матеріально-речова форма, тривалий період впливу, інертність до змін, формування територіальної організації господарської діяльності, системи розселення, структури господарства та ін. Інфраструктуру як категорію регіональної економіки можна представити як поєднання певних об'єктів (споруд, будівель, систем і служб та ін.), необхідних для функціонування матеріального, нематеріального виробництва, життєдіяльності населення певної території, що відображає рівень освоєння цієї території. Отже, інфраструктура є необхідною умовою забезпечення поточних потреб території, а також інструментом розвитку депресивних регіонів.

Вплив інфраструктури на регіональну економіку досліджено багатьма науковцями, однак на сьогодні це питання не втрачає актуальності. Необхідно виділити регіональні та просторові теорії та їх напрями, які, на нашу думку, є важливими для розвитку інфраструктурних систем регіону: локаційні (А. Вебер, В. Лаунхардт, А. Леш, А. Предель, І. Тюнен, Т. Хегерstrand, Г. Готеллінг, М. Сторпер, Р. Уокер та ін.); регіональні каркасні теорії (М. Лаппо, І. Маєргойз та ін.), які передбачають розвиток систем мережевої інфраструктури (транспорт, енергетики, зв'язку), що забезпечує її інтегративну роль в регіональному розвитку, вирішення завдань територіальної організації економічної діяльності. У дослідженнях піднімається проблема неоднорідності розвитку інфраструктури у просторі, що корелює із центр-периферійною моделлю Дж. Фрідмана [31]: недостатній розвиток, нестача сполучної інфраструктури стримує розвиток периферії і, відповідно, реалізацію самої концепції.

Щодо дослідження ролі інфраструктури в регіональному розвитку необхідно виділити теорію полюсів та центрів зростання (Ж. Будвіль, Ф. Перру) [32, 33]. За такого підходу економічний простір розглядається як центр,

у якому діють певні сили, направлені до полюсів або фокусів зростання, для яких інфраструктура виконує забезпечувальну функцію. Доцільно також розглянути теорію П. Потье про осі (коридори) розвитку [34], основні положення якої полягають у тому, що розвиток відбувається вздовж основних інфраструктурних транспортних каналів, які поєднують між собою важливі промислові центри.

Важливо при розгляді теорій просторової економіки висвітлити дослідження окремих аспектів розвитку господарської діяльності, а саме: класичні економічні штандортні теорії, концепцію нової економічної географії [35-37]. Особливостями цих теорій є те, що розгляд одного, окремо взятого сільсько-господарського чи промислового підприємства, розміщення якого доцільно визначати із урахуванням усіх факторів, дозволить зібрати, узагальнити й обґрунтувати оптимальне місце будівництва підприємства (розміщення виробництва).

Водночас на розширення підходів до організації простору помітний вплив на розвиток інфраструктури у рамках певної території мали такі теоретичні розробки: соціальний підхід, представлений в моделі Берджеса [38]; соціальний та комунікаційний підходи в моделі центральних міст Кристалера-Леша, які оптимізують ринкову, адміністративну та транспортну структури в моделі Хойта та Харріса-Ульмана [40]; комунікаційний підхід в концептуальній моделі осей розвитку П. Потье [34].

В еволюції просторових теорій чітко простежується зміна підходів до організації та зміна системної концепції економічного простору і, відповідно, й ролі просторового фактора в розвитку. Теоретичною основою сутності простору є теорія соціального простору П. Бурдье [40], соціологічні концепції простору М. Кастельса [41] та Е. Гіденса [42], концепції глобального і соціетального простору. Концепція соціетального простору дозволяє зрозуміти механізм трансформаційних процесів в економіці, пов'язаний з рівнем людського потенціалу спільнот, успішну його реалізацію з метою підвищення ефективності інституціональних систем.

Зазначимо, що у теорії П. Бурдье простір уособлює сукупність полів діяльності агентів. На основі соціального підходу дослідник пропонує стратифікувати багатомірний простір за видами полів і за сферами діяльності акторів [44].

Розвиток концепції простору як сукупності полів акторів, які цілеспрямовано трансформують його на основі урахування їх власних інтересів, обґрунтовано у парадигмі багатомірного фрактального простору. Виділено три основні підпростори: простір як зона господарювання; простір як зона життєдіяльності; простір як об'єкт державного управління. Безперечно, описану вище парадигму доцільно покласти в основу дослідження інфраструктурних систем сільських територій.

Представлена стратифікація простору відображає стейкхолдерівський підхід. Концепція стейкхолдерів Е. Фрімена передбачає максимальне задоволення інтересів зацікавлених сторін [45]. У якості суб'єктів сільських територій як носіїв відособлених інтересів можна виділити стейкхолдерів (резидентів і нерезидентів території), які можна згрупувати наступним чином: господарюючі суб'єкти агробізнесу, малі підприємницькі структури, інвестори; населення, різні громадські організації; органи державної влади, місцевого самоврядування територіальної громади. Так, інтереси господарюючих суб'єктів та інвесторів спираються на систему економічних цінностей та орієнтуються, насамперед, на максимізації прибутку на вкладений капітал.

Привабливість простору як зони господарювання для цієї групи стейкхолдерів слід розглядати в рамках теорії зростання за рахунок посилення конкурентних переваг регіону, серед яких виокремлюють таких дослідників: М. Портера, П. Кругмана, І. Беґе, які обґрунтували концепцію регіональних конкурентних переваг, кластерного розвитку, концепцію регіональних інноваційних мереж; Б. Гардінера, Р. Мартіна, П. Тайлера, які розробили модель так званої «піраміди конкурентоспроможності регіону»; Дж. МакКомбі, М. Сеттерфілда, які обґрунтували циклічну теорію кумулятивної конкурентоспроможності. Відомо, що конкурентоспроможність окремого регіону можна забезпечити на основі кластерної концепції М. Портера, яку відзначають як нову парадигму в економічній думці, згідно з якою кластерна організація усіх зацікавлених стейкхолдерів може виступати рушійною силою для забезпечення конкурентоспроможності території. Дослідник обґрунтував так званий «конкурентний ромб М. Портера», тобто, територія (країни, регіону) оцінюється сукупністю чотирьох детермінант: параметри факторів (доступність, якість та вартість факторів виробництва); параметри попиту (ємність

ринку та платоспроможність покупців); конкуренція в сегментів господарювання; споріднені та підтримувальні (інфраструктурні) галузі. Політика, яку проводять органи влади та місцевого самоврядування щодо розвитку бізнесу, має значний вплив на привабливість території як зони господарювання [46].

Один із прибічників нової економічної географії П. Кругман виділив дві групи просторових факторів [47]. Перша група – це фактори, які визначаються перевагами території, до них відносять наявність природних багатств, вигідне географічне розміщення, що дозволяє знизити транспортні витрати. Наступна група включила фактори «другої природи», а саме: агломераційні ефекти і високу густоту населення, що забезпечує економію на масштабах; розвинену інфраструктуру, що скорочує відстань; людський капітал і мобільність населення; інститути, що впливають на підприємницький капітал.

Інші прихильники концепції регіонального розвитку Дж. МакКомбі та М. Сеттерфілд довели, що нарощення обсягів валової регіональної продукції є функцією попиту на експортну продукцію регіону, який визначається співвідношенням світових та експортних цін [48]. Отже, цей напрям концепцій регіонального розвитку включає теорії, які формують привабливість простору як зони господарювання, внаслідок чого забезпечується підвищення ділової активності господарюючих суб'єктів, залучення інвестицій, нарощення ВВП і ВРП, обсягів експорту.

Очевидно, що привабливість простору як зони господарювання здебільшого залежить від рівня розвитку людського капіталу та середовища життєдіяльності, а також від політики, яка проводиться владою. З іншого боку, його розвиток дозволяє досягнути не лише цілей господарюючих суб'єктів, але також забезпечити створення нових робочих місць, зростання доходів населення та надходжень податкових платежів до бюджетів різних рівнів. Це сприяє підвищенню комфорту середовища життєдіяльності та конкурентоспроможності територій, що забезпечує органічний взаємозв'язок всіх трьох виділених сфер єдиного соціально-економічного простору.

Серед сучасних теорій регіонального розвитку слід виділити: теорію «інформаційного суспільства» Дж. Нейсбіта; теорію «нового регіоналізму» М. Кітінга; теорію «соціального капіталу» М. Сторпера; концепцію «соціально орієнтованої економіки, людського роз-

витку» Л. Ерхарда, В. Ойкена, Е. Прайзера, А. Сен, Е. Лібанова, Л. Семів [49]. Перелічені теорії вказують на значення формування середовища життєдіяльності людини, оскільки від нього залежать вибір форм і методів освоєння природно-ресурсного потенціалу, масштаби і характер систем розселення. В основі інтересів сільського населення, яке становить найбільш значиму групу стейкхолдерів, знаходиться можливість задоволення життєво важливих потреб, включаючи фізіологічні потреби, комфорт і безпеку проживання, рівень зайнятості, привабливість сільської території з позиції саморозвитку індивідууму.

Сутність простору як середовища життєдіяльності органічно входить у концепцію сталого розвитку та якості життя, яка передбачає використання людиноорієнтованої парадигми. Підвищення привабливості простору як середовища життєдіяльності виявляється у зростанні чисельності населення завдяки його природному і механічному приросту. Крім того, якість середовища впливає на тривалість життя, рівень освіти та фахових компетентностей, можливості залучення і територію робочої сили з вищими кваліфікаційними характеристиками. Очевидно, що зростання кількості та якості людського капіталу підвищує індекс конкурентоспроможності території, сприяє покращенню її інвестиційного клімату, що перетворює середовище життєдіяльності у важливий фактор ендегенного економічного зростання.

Розвиток простору як об'єкта державного управління, згідно зі стратегічними програмами, які приймаються на макро-, мезо- та мікрорівнях територіального простору, переважно орієнтуються на реалізації цілей сталого розвитку (ЦСР), що передбачає покращення людського капіталу, скорочення відмінностей в якості життя сільського та міського населення, подолання голоду, доступу до якісної освіти, прискорення темпів економічного зростання, техніко-технологічного розвитку, а також національну безпеку країни тощо. Відомо, що до переліку ЦСР відносять наступні: подолання бідності; подолання голоду, розвиток сільського господарства; міцне здоров'я і благополуччя; якісну освіту; гендерну рівність; чисту воду та належні санітарні умови; доступну та чисту енергію; гідну працю та економічне зростання; промисловість, інновацію та інфраструктуру; скорочення нерівності; сталий розвиток міст і громад; відповідальне споживання та виробництво; пом'якшення наслідків

зміни клімату; збереження морських ресурсів; захист та відновлення екосистем суші; мир, справедливість та сильні інститути; партнерство заради сталого розвитку [50], досягнення яких позитивно вплине на підвищення якості та комфортності життєвого середовища для населення будь-якої території.

Еволюцію підходів у просторовій організації суспільства дослідив А. Гранберг, який базував позиції на фундаментальній праці Н. Лумана щодо створення нової теорії соціології систем, яка визначила «гносеологічне зближення соціології та просторової економіки». На основі використання теорії еволюції та самоорганізації систем Н. Луман охарактеризував суспільство як простір комунікацій, який виступає у вигляді глобального узагальнення всіх видів соціальної діяльності [51]. Сільську територію як багатовимірний соціально-економічний простір слід розглядати за сферами діяльності акторів (стейкхолдерів) як зони господарювання, середовища життєдіяльності, як об'єкта державного управління, а також за типами комунікацій (матеріальні, інституціональні, ментальні).

Просторовий розвиток уособлює розвиток простору соціально-економічної системи з позиції різних його сфер та інтересів акторів (населення, бізнесу та державної влади по системній вертикалі), який включає найбільш доцільне розміщення факторів виробництва, об'єктів соціальної та виробничої інфраструктури, концентрації населення та бізнесу, його територіальну спеціалізацію, підвищення щільності комунікацій, гармонізацію сфер простору і міжрегіональної інтеграції його підсистем.

Отже, аналіз теорій регіонального розвитку в аспекті дослідження інфраструктури свідчить, що інфраструктура є чинником регіонального розвитку, необхідною умовою забезпечення поточних потреб територіального утворення, інструментом розвитку депресивних регіонів, елементом формування каркасу територій, поєднання соціальних, економічних, територіальних, галузевих систем і підсистем. У теоріях просторової економіки, з одного боку, економічний простір розглядається як середовище для функціонування інфраструктури, яке визначає її особливості, специфічні характеристики, структуру, динаміку, а з іншого боку, інфраструктура є основою для з'єднання елементів потенціалу території, функціонування простору та ін. Результати дослідження доводять, що на різних етапах

та напрямках становлення теоретичних засад інфраструктура розглядається у складі активних факторів розвитку регіонів, окремих територій, зв'язування економічного простору формування каркасу соціально-економічної діяльності. Інфраструктурне забезпечення визначає можливості ведення господарської діяльності в регіоні, розміщення виробництва, систему розселення. Отже, у якості теоретичних засад дослідження прийнято положення теорій опорного каркасу, осей розвитку, регіонального зростання та сучасних просторових теорій.

Нами систематизовано теоретичні засади сутності поняття «інфраструктура» в аспекті розвитку територій та їх систем, а саме: необхідна умова організації продуктивних сил у просторі; фактор визначення меж, простороутворення, розміщення виробництва, розселення; умови формування точок зростання, зокрема, на інфраструктурній основі; фактор зміни відмінностей в динаміці економіки регіонів; об'єкт регіонального управління місцевого самоврядування; спосіб вирішення соціальних проблем; канал поширення інновацій.

Теорія еволюційного розвитку в економіці набула поширення у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників, які доводять поступальний характер розвитку економіки, виявляють ключові технології, траєкторії, пріоритети, фактори її трансформації [52]. Аналіз показує, що ідеї та концепції еволюційної теорії базуються на розгляді економіки як системи, яка характеризується нелінійною взаємодією елементів, відкритістю, багаторівневістю, залежністю від попереднього розвитку та від початкових умов, наявністю самоорганізованих процесів, що дозволяє встановити найбільш значимі тенденції та фактори, які зумовлюють ті чи інші зміни, що перешкоджають розвитку. В еволюційній економіці виділяють наступні вектори аналізу: еволюційний інституціоналізм та інноваційно-технологічний напрям, які вивчають вплив технологічних змін у довгостроковому розвитку. Саме тому для дослідження інфраструктурних систем сільських територій великого значення набувають питання систематизації та узагальнення положень, що характеризують контент та сутність інфраструктури в контексті цієї теорії.

Отже, виділимо положення, на яких базується дослідження інфраструктури в рамках еволюційного підходу: обґрунтування необхідності функціонування інфраструктури та існування конкуренції між окремими її еле-

ментами; можливість дослідити еволюцію властивостей інфраструктури; встановлення залежності між еволюцією інфраструктури та розвитком економічної системи, зміною її структури та економічного простору; обґрунтування інфраструктури як чинника трансформації економічного простору; необхідність оцінювання впливу державного регулювання на розвиток інфраструктури території; системне, а не лише економічне, оцінювання ефективності інфраструктури у просторово-господарській організації розвитку країни, функціонування відтворення циклів і ланцюгів.

Використання положень еволюційної теорії до дослідження сутності інфраструктури дозволяє виявити особливості її функціонування, стійкості (життєздатності), встановити вплив інфраструктури, зокрема, її окремих елементів, на розвиток економічного простору із урахуванням її системного характеру, властивостей в умовах незворотних процесів, змін, зумовлених дією екзогенних та ендегенних факторів, інституціонального середовища; сформулювати методологічні засади дослідження.

Відомо, що в науковій літературі найбільш поширеним є поняття «інфраструктура», однак часто зустрічається поняття «система інфраструктури», яке використовується як синонім, що, на нашу думку, є недостатньо обґрунтованим. Вважаємо, що, розглядаючи інфраструктуру як інфраструктурну систему, доцільно звернутися до поняття «система» і положення теорії систем, що дозволить обґрунтувати висновки щодо сутності кожного з понять.

Розглянемо більш детально положення теорії систем, системного і системно-структурного підходу до дослідження інфраструктури. Так, основи системного (системно-структурного) підходу були закладені в середині ХХ ст. Л. фон Берталанфі та відображені в його праці «Загальна теорія систем» [53]. Слід зазначити, що формування системного підходу (англ. «systems approach») розглядається як сукупність методів, інструментів, засобів, що забезпечують проведення дослідження об'єкта як системи із численними взаємозв'язками.

На основі вищезазначеного можна зробити висновок, що, незважаючи на певні відмінності у підходах до дефініції поняття «система» в контексті різних наук (філософія, математика, біологія, кібернетика та ін.), спільним є наявність сукупності елементів та зв'язків між ними, при одночасній неможливості зведення властивостей системи до властивостей елементів, і навпаки. Елементи системи

можуть бути об'єднані в певну структуру на основі специфічних видів зв'язків та системи функцій, які виконуються в межах цієї системи. Структура може розглядатися як характеристика взаємозв'язку елементів всередині системи, що зумовило появу системно-структурного підходу.

Вивчення структури системи вимагає дослідження її цілісності, що розкривається на основі протилежності єдності та множини, включаючи підсистеми. Так, до складу організованої цілісної системи можуть входити як організовані, так й дезорганізовані, неорганізовані підсистеми. Однак з метою забезпечення стійкості, життєздатності переважати повинні організовані підсистеми. Саме тому в аспекті дослідження інфраструктури як системи (тобто, інфраструктурної системи) необхідним є аналіз її складу та структури, а також взаємозв'язків з іншими системами регіону (території), зокрема, як підсистеми регіональної економіки (регіональної економічної системи). Тоді із позиції системного підходу інфраструктура може бути визначена як підсистема території (сукупність обслуговуючих елементів, які взаємопов'язані між собою і зовнішнім середовищем, що забезпечують розвиток економічної системи території в довгостроковому періоді із урахуванням зовнішніх впливів, шокових подій). Зазначимо, що системного підходу до дослідження інфраструктури дотримуються й вітчизняні науковці [54, 55], що дозволяє розширити поняття інфраструктури в аспектах інфраструктурної системи та представити її структуру у вигляді взаємопов'язаних відносно самостійних систем.

Інфраструктура як системний об'єкт розглядається в рамках таких наук: економіка, управління, регіональна економіка, економічна географія, що визначає її властивості. Основними положеннями і принципами, які утворюють основу для розгляду інфраструктури як інфраструктурної системи, є: інфраструктура, представлена як відносно самостійна система і водночас як підсистема системи більш високого рівня (регіональної, локальної економічної системи (ієрархічність); інфраструктурна система, яка складається із елементів (об'єктів), для кожного з яких притаманними є певні властивості, при цьому властивості інфраструктурної системи в цілому відмінні від суми властивостей її об'єктів (гетерогенність); між об'єктами інфраструктурної системи існують певні взаємозв'язки, співвідношення, ієрархія (взаємопов'яз-

заність); інфраструктурна система виконує певні функції в просторі, які зумовлені взаємодією її об'єктів між собою, із зовнішнім середовищем та їх структурою (функціональність); інфраструктурна система перебуває у постійному розвитку, її об'єкти можуть змінюватися кількісно, якісно, структурно (організмopodobність).

Вищезазначене дозволяє уточнити дефініцію досліджуваного поняття, якого будемо додержуватися: інфраструктурна система - це підсистема локальної економічної системи, що включає систему взаємопов'язаних, взаємодіючих між собою і з зовнішнім середовищем елементів, структур або об'єктів, які забезпечуються сталий розвиток сільської території.

Дослідження інфраструктури як інфраструктурної системи в рамках регіонального та просторового розвитку дозволяє виділити такі її особливості: взаємовплив, взаємозумовленість розвитку соціально-економічної, просторової та інфраструктурної систем сільської території; створення основи для організації економічних відносин у просторі, розселення населення, розміщення, переміщення виробництва, просторових взаємодій тощо; наявність горизонтальних і вертикальних взаємозв'язків об'єктів інфраструктурної системи і сільської території (технологічних, управлінських та ін.); формування інфраструктурних осей розвитку простору господарської діяльності, життєдіяльності населення у певній галузі.

Особливості розвитку інфраструктурної системи в просторі дозволяють розглядати її просторову економічну систему, яка є одним із видів економічних систем, у якій крім структурних елементів територій різного масштабу, самостійним самоутворювальним компонентом виступають взаємозв'язки, сукупність характеристик яких забезпечує функціонування і розвиток просторових економічних систем: щільність, протяжність, компліментарність, динамічність, гнучкість, персистентність, конвергентність / дивергентність. Зазначимо, що в економічній літературі пропонують розглядати просторові системи як у широкому аспекті (як економічні), та і у вузькому (інфраструктурні, інноваційні та ін.).

Отже, просторова система може бути визначена як система взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою і зовнішнім середовищем об'єктів, що забезпечують формування просторових форм організації економічних

відносин, видів діяльності, розселення населення, пов'язаності територій.

Очевидно, що для елементів просторової системи властивим є певний тип зв'язків та форма їх вираження. Так, зв'язок визначається як співвідношення, при якому наявність, відсутність або зміна об'єктів є умовою наявності або зміни інших об'єктів, форми взаємодії. Для просторових систем носіями зв'язку є в основному матеріальні, енергетичні, інформаційні, фінансові потоки між елементами системи різних рівнів.

Системний опис інфраструктури дає можливість виділити спільні ознаки інфраструктури як системи, а також її відмінності як просторової системи від інших систем. Розглянувши сутність поняття «інфраструктурна система» і «просторова система» можна запропонувати дефініцію «інфраструктурна система сільської території» – динамічна комплементарна структура, що формує та трансформує просторову основу соціально-економічної діяльності на рівні сільської території, забезпечує розвиток взаємопов'язаних, взаємодіючих між собою і зовнішнім середовищем систем, елементів, об'єктів територій різних ієрархічних рівнів на основі взаємного доповнення.

Теоретичні засади дослідження інфраструктурної системи сільської території формується на положеннях теорій регіонального, просторового розвитку, теорії інфраструктури, системної та еволюційної теорій (рис. 1).

Отже, на основі узагальнення положень теорії систем можна виділити основні характеристики інфраструктурної системи сільської території: формує умови; середовище для економічної діяльності; не має чітко визначених часових і просторових меж (використання інфраструктури може відбуватися не лише в межах одного адміністративно-територіального утворення); як системи об'єктного типу, яка виробляє інфраструктурні блага на певній території, тобто такої, що має просторові межі, але невизначеної у часі; як системи проектного типу, оскільки її розвиток забезпечується на основі реалізації крупних інфраструктурних проектів, обмежених у часі та просторі.

Узагальнюючи вищезазначене, підсумовуємо, що просторові інфраструктурні системи включають у себе параметри різних типів, що дозволяє використати у дослідженні положення загальної теорії систем у поєднанні із принципами сталого розвитку, економіки знань та цифровізації.

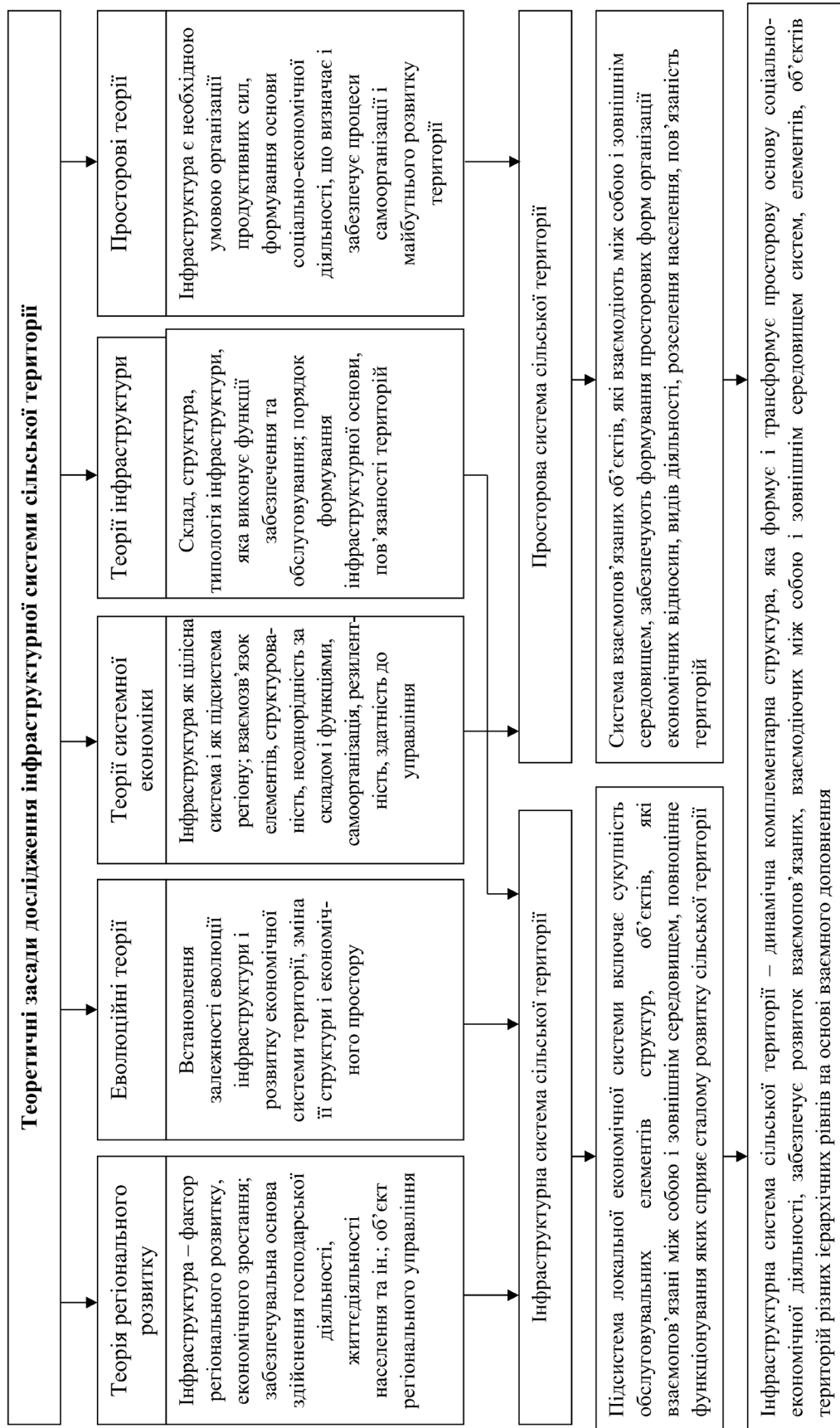

Рис 1. Теоретичні засади дослідження інфраструктурної системи сільської території

Джерело: узагальнено автором.

Висновки. Систематизація теоретичних засад дослідження інфраструктурної системи сільських територій дозволила обґрунтувати, що на сучасному етапі розвитку економічної теорії актуальними є просторові дослідження, у рамках яких інфраструктура розглядається не лише як система обслуговування, але й як засіб регіонального розвитку, комунікаційна зв'язувальна платформа для територій, яка спроможна посилювати системні ефекти галузевих і регіональних складових просторових формувань, соціально-економічних систем. Вивчення засад розвитку інфраструктурних систем на регіональному, локальному рівнях дозволило доповнити теоретичні аспекти концепції регіональної інфраструктури, які базуються на міждисциплінарному підході, на основі поєднання ключових положень теорії регіональної, просторової економіки, систем, еволюційної економіки, теорії інфраструктури.

На основі теорій просторового, регіонального розвитку, системної, еволюційної економіки та теорії інфраструктури проаналізовано та уточнено дефініцію поняття «інфраструктура», що дозволило систематизувати, узагальнити його трактування в різних аспектах, визначити напрям дослідження інфраструктури як просторової системи і уточнити розуміння поняття «інфраструктурна система сільської території». Обґрунтовано, що функціонування інфраструктурної системи зорієнтовано на забезпечення сталого розвитку сільської території, пов'язаності територій, їх конфігурації, формування просторових форм організації економічних відносин, видів підприємницької діяльності, розселення населення.

Запропоновано дефініцію поняття «інфраструктурна система сільської території», яка розглядається як динамічна комплексна структура, що формує та трансформує просторову основу соціально-економічної діяльності на рівні сільської території, забезпечує розвиток взаємопов'язаних, взаємодіючих між собою і зовнішнім середовищем систем, елементів, об'єктів територій різних ієрархічних рівнів на основі взаємного доповнення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Талавира М., Косач І. Сучасні аспекти розвитку інфраструктури сільських територій. Проблема і перспективи економіки та управління. 2023. Вип.2 (30). С. 85-92. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-2\(30\)-85-92](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-2(30)-85-92)
2. Попело О. В. Сучасні тенденції інфраструктурного розвитку сільських територій на державному рівні. Науковий вісник Ужгородського університету. 2023. №1 (61).

3. Сільський сектор Київської області в умовах суспільних трансформацій: колективна монографія / Даниленко А. С., Варченко О. М., Крисанов Д. Ф., Гринчук Ю. С., Гринчук В. Ю., Утеченко Д. М., Артімонова І. В., Герасименко І. О., Драган О. О., Ткаченко К. В., Біла Церква: БНАУ, 2020. 310 с.

4. Петрецький І. І. Потенціал розвитку сільських територій в умовах децентралізації. Науковий вісник Ужгородського університету. 2022. №1 (59). DOI: [https://doi.org/10.24144/2409-6857.2022.1\(59\).41-46](https://doi.org/10.24144/2409-6857.2022.1(59).41-46)

5. Даниленко А. С. Методологічні засади пріоритетних напрямів наукових досліджень у аграрній економіці України / Даниленко А.С., Варченко О.М., Крисанов Д.Ф. // Економіка та управління АПК. 2021. № 1. С. 50–64. DOI: <https://doi.org/10.33245/2310-9262-2021-162-1-50-62>

6. Дудзяк О. А. Загальна методологія дослідження розвитку сільських територій. Інноваційна економіка. 2018. № 3-4. С. 75-79.

7. Samelson P., Nordhaus W. D. Economics. URL: https://moodle.estgv.ipv.pt/201920/pluginfile.php/59329/mod_resource/content/1/samunord19.pdf

8. Hansen N. Criteria for a growth center policy // Conference on growth poles hypotheses and policies, papers. Madrid, 1970. P. 12–24.

9. Hirschman A. O. Strategy of economic development. New Haven: Yale University Press, 1958. 230 p.

10. Nurkse R. Problems of capital formation in underdeveloped countries. – New York: Oxford University Press, 1958. 163 p.

11. Rostow W. The economics of take-off into sustained growth. – London: Palgrave Macmillan, 1963. 482 p.

12. Сміт А. Багатство народів. Дослідження про природу та причини добробуту націй / пер. Олександра Васильєва. – К.: Наш Формат, 2018. 722 с.

13. Маркс К. Капітал. Критика політичної економії. Том 3. Книга 2 // Маркс К., Енгельс Ф. Повне зібрання творів: у 50 т. / Пер. з рос. Київ: Видавництво політичної літератури України, 1965. Т. 25. Ч. 2. 511 с.

14. Rosenstein-Rodan P. N. Notes on the theory of the «Big Push» // Economic development for Latin America: proceedings of a conference held by the international economic association / ed. by H. S. Ellis, H. C. Wallich. London: Macmillan, 1961. P. 57–81.

15. Jochimsen R. Theorie der Infrastruktur: Grundlagen der marktwirtschaftlichen Entwicklung. Tübingen: Universität Tübingen, 1966. 253 pp.

16. Singer H. International development: growth and change. New York: McGraw-Hill, 1964. 295 p.

17. Clark J. M. Studies in the economic of overhead costs. Chicago: LBB, 1923. 515 pp.

18. Coase R. The Nature of the Firm. *Economica*, New Series, Vol. 4, No. 16 (Nov., 1937), pp. 386-405. URL: <https://www.scribd.com/document/341564476/The-Nature-of-the-Firm-Ronald-Coase>

19. Nurkse R. Problems of capital formation in under developed countries. New York: Oxford University Press, 1958. 163 p.

20. Hirschman A. O. *Strategy of economic development*. New Haven: Yale University Press, 1958. 230 p.
21. Гукалова І. В., Омельченко Н. В. *Вісник ОНУ. Сер.: Географічні та геологічні науки*. 2015. Т. 20, вип. 2. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/394992.pdf>
22. Youngson A. *Overhead Capital Study Development Economics*. 1st ed. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1967. 192 p.
23. Pesenti A. *Manuale di economia politica*. Vol. primo. Roma: Editori Riuniti Nuova Biblioteca di Cultura, 1970. 652 p.
24. Nurkse R. *Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries*. Oxford: Oxford University Press, 1966. 163 p.
25. Aschauer D. A. Is Public Expenditure Productive? *Journal of Monetary Economics*. 1989. Vol. 23. No. 2. P. 177-200. DOI: [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(89\)90047-0](https://doi.org/10.1016/0304-3932(89)90047-0)
26. Васильєв О. В. *Методологія і практика інфраструктурного забезпечення функціонування і розвитку регіонів України: монографія*. Харків: ХНАМГ, 2007. 341 с.
27. Серьогіна-Берестовська О. В. *Державне регулювання розвитку сільської соціальної інфраструктури. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису*. Харків, 2019. С. 21-22.
28. Трушкіна Н. Еволюція теоретичних поглядів на сутність поняття «інфраструктура». *Міжнародний міждисциплінарний журнал. Věda a perspektivy*. 2023. No. 3 (22). DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-3\(22\)-125-143](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-3(22)-125-143)
29. Мельник А., Шимко І. *Інфраструктура адміністративного району в умовах секторальних і адміністративно-територіальної реформ. Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2020. Вип. 25. С.31-41. DOI: <https://doi.org/10.35774/rarrrpsu2020.25.031>
30. Дубницький В. І., Федулова С. О., Василюк О. В. *Регіональна інфраструктура: модернізація, пріоритети та перспективи розвитку. Проблеми економіки* 2017. № 2. С. 161-166.
31. Friedmann J. *Regional development policy: a case study of Venezuela*. Cambridge: MIT Press, 1966. 279 p.
32. Boudeville J. *Les espaces économiques*. Paris: Presses universitaires de France, 1961. 128 p.
33. Perrou F. *L'économie du XXe siècle*. Paris: Presses universitaires de France, 1961. 610 p.
34. Pottier P. *Axes de communication et développement économique*. *Révue économique*. 1963. Vol. 14, no. 1. P. 58-132.
35. Weber A. *Standort der Industrien*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1922. 268 S.
36. Christaller W. *Die zentralen Orte in Süddeutschland. Eine ökonomisch-geographische Untersuchung über die Gesetzmäßigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1980. 331 pp.
37. Launhardt W. *Die Bestimmung des zweckmässigsten Standortes einer gewerblichen Anlage*. *Zeitschrift des Vereines deutscher Ingenieure*. 1882. Vol. 26. Pp. 106-115.
38. Park R. E. *The city* / R.E. Park, E.W. Burgess, R.D. McKenzie. – Chicago, Illinois: The University of Chicago Press, 1925. 240 pp.
39. Hoyt H. *The Structure and Growth of Residential Neighborhoods in American Cities* / H. Hoyt. p. – Washington DC: Federal Housing Administration, 1939. 178 pp.
40. Hilgers M., Mangez É. *Bourdieu's Theory of Social Fields: Concepts and Applications*. Routledge, 2015. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315772493>
41. Castells M. *The Information Age: Economy, Society and Culture Volume 1: The Rise of the Network Society*. 2nd ed. Oxford: Wiley Blackwell. 2010. URL: https://urb.bme.hu/wp-content/uploads/2014/05/manuel_castells_the_rise_of_the_network_societybookfi-org.compressed.pdf
42. Giddens E. *The Structure of Society: An Essay on Structure Theory*. United State by the California Press, 1984. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=x2bf4g9Z6ZwC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
43. Ємельянова Ю. *Поняття людського потенціалу у контексті трансформаційних процесів в Україні. Соціологічні студії*, 2018. 1(12), pp. 12-18. DOI: <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2018-01-12-18>
44. Дюфо Ф. *Значущість та неоднозначності економічної соціології Бурдьє* / Пер. з фр. О. Кучма. *Спільне*. 2011. URL: <https://commons.com.ua/en/sotsialni-strukturi-ekonomiki/>
45. Freeman R. E. *Strategic Management: A Stakeholder Approach* / R.E. Freeman; First Edition. – Boston: Harpercollins College Div, January 1984. – 275 p.
46. Porter M. *The competitive advantage of nations*. New York: Free Press. 1990. 855 pp.
47. Krugman P. *First Nature, Second Nature and Metropolitan Location* / P. Krugman // *Journal of Regional Science*. 1993. Vol. 33:2. P. 129–144.
48. McCombie J., *Productivity Growth and Economic Growth: Essays on Verdoorn's Law*, Editor (with M Pugno and B Soro), Houndmills: Palgrave, 2002. Setterfield M., *A model of Kaldorian traverse: cumulative causation, structural change and evolutionary hysteresis*, 2002.
49. Возняк Г. В. *Сучасні теорії та парадигми регіонального розвитку: практичний вимір для України. Глобальні та національні проблеми економіки*. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. 2015. Вип. 5. С. 671-677. URL: <http://global-national.in.ua/archive/5-2015/138.pdf>
50. *Цілі Сталого Розвитку: Україна: національна доповідь*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/natsionalna-dopovid-csr-Ukrainy.pdf>
51. Luhmann N. *Theory of society*. Stanford, CA: Stanford University Press. 1997.
52. Бажал Ю. *Еволюційна парадигма економіки перехідного періоду*. *Економіка України*, 1993. №8. С. 3-11 URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/149235851.pdf>

53. Bertalanffy L. von. General system theory: foundations, development, applications. New York: G. Braziller, 1968. 289 p.

54. Недбалюк О. П., Дем'янишина О. А. Системний підхід до формування сучасної інфраструктури управління розвитком територіальних громад. Електронне видання: Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020, №8. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.8.51>,

55. Котелевець Д. Системний підхід до пізнання сутності до пізнання сутності державного регулювання інфраструктури цифрової економіки. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2022. №4(28). С. 35-42. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-4\(28\)-35-42](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-4(28)-35-42)

REFERENCES

1. Talavirya, M., Kosach, I. (2023). Suchasni aspekty rozvitku infrastrukturi silskih teritorij [Modern aspects of rural infrastructure development]. Problema i perspektivi ekonomiki ta upravlinnya [The problem and prospects of economics and management]. 2023. Issue 2 (30). P. 85-92. Available at: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-2\(30\)-85-92](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-2(30)-85-92)

2. Popelo, O. V. (2023). Suchasni tendencyi infrastruktornogo rozvitku silskih teritorij na derzhavnomu rivni [Modern trends of infrastructural development of rural areas at the state level]. Naukovij visnik Uzhgorodskogo universitetu [Scientific Bulletin of Uzhhorod University]. No. 1. (61).

3. Danilenko, A. S., Varchenko, O. M., Krisanov, D. F. ets. (2020). Silskij sektor Kiyivskoyi oblasti v umovah suspilnih transformacij: kolektivna monografiya [The rural sector of the Kyiv region in the conditions of social transformations: a collective monograph]. Bila Tserkva: BNAU. 310 p.

4. Petretsky, I. I. (2022). Potencial rozvitku silskih teritorij v umovah decentralizaciyi [Development potential of rural areas in conditions of decentralization]. Scientific Bulletin of Uzhhorod University. No. 1 (59). Available at: [https://doi.org/10.24144/2409-6857.2022.1\(59\).41-46](https://doi.org/10.24144/2409-6857.2022.1(59).41-46) p.

5. Danylenko, A. S. (2021). Metodologichni zasadi prioritetnih napryamiv naukovih doslidzhen u agrarnij ekonomici Ukrayini [Methodological principles of priority areas of scientific research in the agrarian economy of Ukraine]. Economics and management of agriculture. No. 1. P. 50-64. Available at: <https://doi.org/10.33245/2310-9262-2021-162-1-50-62>

6. Dudziak, O. A. (2018). Zagalna metodologiya doslidzhennya rozvitku silskih teritorij [General methodology for the study of the development of rural areas]. Innovative economy. No. 3-4. P. 75-79.

7. Samelson, P., Nordhaus, W. Economics. Available at: https://moodle.estgv.ipv.pt/201920/pluginfile.php/59329/mod_resource/content/1/samunord19.pdf

8. Hansen, N. (1970). Criteria for a growth center policy. Conference on growth poles hypotheses and policies, papers. Madrid. P. 12-24.

9. Hirschman, A. O. (1958). Strategy of economic development. New Haven: Yale University Press. 230 p.

10. Nurkse, R. (1958). Problems of capital formation in underdeveloped countries. New York: Oxford University Press. 163 p.

11. Rostow, W. (1963). The economics of take-off into sustained growth. London: Palgrave Macmillan. 482 p.

12. Smith, A. (2018). Bagatstvo narodiv. Doslidzhennya pro prirodu ta prichini dobrobutu nacij: pereklad Oleksandra Vasilyeva [The wealth of nations. Research on the nature and causes of the well-being of nations: translated by Oleksandr Vasiliev]. K.: Nash Format. 722 p.

13. Marx, K. (1965). Kapital. Kritika politichnoyi ekonomiyi [Capital. Criticism of political economy]. Volume 3. Book 2. Complete collection of works: in 50 volumes: trans. from Russian Kyiv: Publishing House of Political Literature of Ukraine, 1965. Vol. 25. Part 2. 511 p.

14. Rosenstein-Rodan, P. N. (1961). Notes on the theory of the «Big Push». Economic development for Latin America: proceedings of a conference held by the international economic association: ed. by H. S. Ellis, H. C. Wallich. London: Macmillan. P. 57-81.

15. Jochimsen, R. (1966). Theorie der Infrastruktur: Grundlagen der marktwirtschaftlichen Entwicklung. Tübingen: Universität Tübingen. 253 p.

16. Singer, H. (1964). International development: growth and change. New York: McGraw-Hill. 295 p.

17. Clark, J. M. (1923). Studies in the economic of overhead costs. Chicago: LBB. 515 pp.

18. Coase, R. (1937). The Nature of the Firm. Economica, New Series, Vol. 4, No. 16. P. 386-405. Available at: <https://www.scribd.com/document/341564476/The-Nature-of-the-Firm-Ronald-Coase>

19. Nurkse, R. (1958). Problems of capital formation in under developed countries. New York: Oxford University Press. 163 p.

20. Hirschman, A. O. (1958). Strategy of economic development. New Haven: Yale University Press. 230 p.

21. Gukalova, I. V., Omelchenko, N. V. (2015). Visnik ONU [Bulletin of ONU]. Ser.: Geographical and geological sciences. Vol. 20, issue 2. Available at: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewById/394992.pdf>

22. Youngson, A. (1967). Overhead Capital Study Development Economics. 1st ed. Edinburgh: Edinburgh University Press. 192 p.

23. Pesenti, A. (1970). Manuale di economia politica. Vol. primo. Roma: Editori Riuniti Nuova Biblioteca di Cultura. 652 p.

24. Nurkse, R. (1966). Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries. Oxford: Oxford University Press. 163 p.

25. Aschauer, D. A. (1989). Is Public Expenditure Productive? Journal of Monetary Economics. Vol. 23. No. 2. P. 177-200. Available at: [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(89\)90047-0](https://doi.org/10.1016/0304-3932(89)90047-0)

26. Vasiliev, O. V. (2007). Metodologiya i praktika infrastruktornogo zabezpechennya funkcionuvannya i rozvitku regioniv Ukrayini: monografiya [Methodology and practice of infrastructural support for the functioning and development of the regions of Ukraine: monograph]. Kharkiv: KhNAMG. 341 p.

27. Seryogina-Berestovska, O. V. (2019). Derzhavne reguluvannya rozvitku silskoyi socialnoyi infrastrukturi [State regulation of rural social infrastructure development]. Kvalifikacijna naukova praca na pravah rukopisu [Qualifying scientific work on manuscript rights]. Kharkiv. P. 21-22.
28. Trushkina, N. (2023). Evolyuciya teoretichnih poglyadiv na sutnist ponyattya infrastruktura [Evolution of theoretical views on the essence of the concept of infrastructure]. International interdisciplinary journal. Science and perspective. No. 3 (22). Available at: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-3\(22\)-125-143](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-3(22)-125-143)
29. Melnyk, A., Shimko, I. (2020). Infrastruktura administrativnogo rajonu v umovah sektoralnih i administrativno-teritorialnoyi reform [Infrastructure of the administrative district in the conditions of sectoral and administrative-territorial reforms]. Regional aspects of the development of productive forces of Ukraine. Issue 25. P.31-41. DOI: <https://doi.org/10.35774/rarpsu2020.25.031>
30. Dubnytskyi, V. I., Fedulova, S. O., Vasylyuk, O. V. (2017). Regionalna infrastruktura: modernizaciya, prioriteti ta perspektivi rozvitku [Regional infrastructure: modernization, priorities and development prospects]. Problemi ekonomiki [Problems of the economy]. No. 2. P. 161-166.
31. Friedmann, J. (1966). Regional development policy: a case study of Venezuela. Cambridge: MIT Press. 279 p.
32. Boudeville, J. (1961). Les espaces économiques. Paris: Presses universitaires de France. 128 p.
33. Perrou, F. (1961). L'économie du XXe siècle. Paris: Presses universitaires de France. 610 p.
34. Pottier, P. (1963). Axes de communication et développement économique. *Révue économique*. Vol. 14, no. 1. P. 58-132.
35. Weber, A. (1922). Standort der Industrien. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck). 268 p.
36. Christaller, W. (1980). Die zentralen Orte in Süddeutschland. Eine ökonomisch-geographische Untersuchung über die Gesetzmäßigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 331 p.
37. Launhardt, W. (1882). Die Bestimmung des zweckmässigsten Standortes einer gewerblichen Anlage. *Zeitschrift des Vereines deutscher Ingenieure*. Vol. 26. P. 106-115.
38. Park, R. E. (1925). The city. Chicago, Illinois: The University of Chicago Press. 240 p.
39. Hoyt, H. (1939). The Structure and Growth of Residential Neighborhoods in American Cities. Washington DC: Federal Housing Administration. 178 p.
40. Hilgers, M., Mangez, É. (2015). Bourdieu's Theory of Social Fields: Concepts and Applications. Routledge. Available at: <https://doi.org/10.4324/9781315772493>
41. Castells, M. (2010). The Information Age: Economy, Society and Culture Volume 1: The Rise of the Network Society. 2nd ed. Oxford: Wiley Blackwell. Available at: https://urb.bme.hu/wp-content/uploads/2014/05/manual_castells_the_rise_of_the_network_societybookfi-org.compressed.pdf
42. Giddens, E. (1984). The Structure of Society: An Essay on Structure Theory. United State by the California Press. Available at: <https://books.google.com.ua/books?id=x2bf4g9Z6ZwC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
43. Yemelyanova, Yu. (2018). Ponyattya lyudskogo potencialu u konteksti transformacijnih procesiv v Ukraini [The concept of human potential in the context of transformational processes in Ukraine]. Sociological studies. 1(12), pp. 12-18. DOI: <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2018-01-12-18>
44. Dufo, F. (2011). Znachushist ta neodnoznachnosti ekonomichnoyi sociologiyi Burdye: per. z fr. O. Kuchma [Significance and ambiguities of Bourdieu's economic sociology: trans. from Fr. O. Kuchma]. Available at: <https://commons.com.ua/en/sotsialni-strukturi-ekonomiki/>
45. Freeman, R. E. (1984). Strategic Management: A Stakeholder Approach. Boston: Harpercollins College Div, January. 275 p.
46. Porter, M. (1990). The competitive advantage of nations. New York: Free Press. 855 pp.
47. Krugman, P. (1993). First Nature, Second Nature and Metropolitan Location. *Journal of Regional Science*. Vol. 33:2. P. 129-144.
48. McCombie, J. (2002). Productivity Growth and Economic Growth: Essays on Verdoorn's Law, Editor (with M Pugno and B Soro), Houndmills: Palgrave.
49. Wozniak, G. V. (2015). Suchasni teoriyi ta paradigmi regionalnogo rozvitku: praktichnij vimirdlya Ukraini [Modern theories and paradigms of regional development: practical dimension for Ukraine]. Globalni ta nacionalni problemi ekonomiki. Mikolajivskij nacionalnij universitet imeni V.O. Suhomlinsko [Global and national economic problems. Mykolaiv National University named V.O. Sukhomlynskyi]. Issue 5. P. 671-677. Available at: <http://global-national.in.ua/archive/5-2015/138.pdf>
50. Sustainable Development Goals: Ukraine: national report. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/natsionalna-dopovid-csr-Ukrainy.pdf>
51. Luhmann, N. (1997). Theory of society. Stanford, CA: Stanford University Press.
52. Bazhal, Yu. (1993). Evolyuciynna paradigma ekonomiki perehidnogo periodu [The evolutionary paradigm of the economy of the transition period]. *Economy of Ukraine*. No. 8. P. 3-11. Available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/149235851.pdf>
53. Bertalanffy, L. (1968). General system theory: foundations, development, applications. New York: G. Braziller, 1968. 289 p.
54. Nedbalyuk, O. P., Demyanyshina, O. A. (2020). Sistemnij pidhid do formuvannya suchasnoyi infrastrukturi upravlinnya rozvitkom teritorialnih gromad [Systematic approach to the formation of modern infrastructure for managing the development of territorial communities]. Electronic edition: Public administration: improvement and development. 2020, No. 8. Available at: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.8.51>,
55. Kotelevets, D. A. (2022). Sistemnij pidhid do piznannya sutnosti do piznannya sutnosti derzhavnogo

regulyuvannya infrastrukturi cifrovoyi ekonomiki [Systematic approach to understanding the essence of state regulation of the infrastructure of the digital economy]. *Problems and prospects of economics and management*. 2022. No. 4 (28). P. 35-42. Available at: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-4\(28\)-35-42](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-4(28)-35-42)

Scientific foundations of the infrastructure system research of rural areas

Holovashenko Yu.

The article systematizes the scientific principles of research into the infrastructure system of rural areas. The purpose of the article is to generalize the theoretical foundations of the infrastructure systems study of rural areas based on the provisions of systemic, evolutionary, structural-functional, spatial approaches, principles study of sustainable development, strategic management and substantiation of the methodological foundations for studying the specifics of the rural areas infrastructure.

The most common approaches to the definition of the concept of «infrastructure» are identified: service, in which infrastructure is considered as the basis of public service, production activity, etc.; reproductive - infrastructure is the basis for reproduction of goods, services, life activities, etc.; complex - infrastructure as a complex of objects; systemic - infrastructure as a system, a set of objects interconnected with each other and the external environment; spatial - infrastructure as the forming basis of the region, local territory.

It has been established that in modern research, infrastructure is considered as a system-wide concept, an approach to its understanding is being formed as a separate integral system, as well as a subsystem of the second order, in particular, spatial, socio-economic. It is argued that the spatial approach to the understanding of infrastructure has become the most widespread in the research of the infrastructure of rural areas.

It is substantiated that spatial studies of infrastructure involve considering it not only as a service system, but also as a means of development, a communication connecting platform for territories, the full functioning of which determines the systemic effects of branch and regional components of spatial formations, socio-economic systems. The theoretical aspects of the regional infrastructure concept which are based on an interdisciplinary approach, based on a combination of key provisions of the regional and spatial economics theory, systems theory, evolutionary economics, and infrastructure theory, have been supplemented.

The definition of the «infrastructural system of a rural area» concept is proposed as a dynamic complementary structure that forms and transforms the spatial basis of socio-economic activity at the area rural level, ensures the development of interconnected, interacting systems, elements, objects of various territories hierarchical levels based on mutual complementarity.

Key words: infrastructure, infrastructure system, rural areas, spatial economy, evolutionary economy, system approach, infrastructure theories.

Copyright: Головащенко Ю.В. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:

Головащенко Ю.В.

<https://orcid.org/0000-0001-7380-5879>

ЕКОНОМІКА

УДК 33.05-044.372

JEL P00, D57

Теоретичні основи виникнення та розвитку кризових явищ в економічних системахГригорян Р.Х. *Уманський національний університет садівництва* E-mail: Григорян Р.Х. robertgrigoryan7474@gmail.com

Григорян Р.Х. Теоретичні основи виникнення та розвитку кризових явищ в економічних системах. Економіка та управління АПК. 2024. № 1. С. 59–73.

Nryhorian R. H. Theoretical foundations of the emergence and development of crisis phenomena in economic systems. AIC Economics and Management. 2024. № 1. PP. 59–73.

Рукопис отримано: 07.03.2024 р.

Прийнято: 21.03.2024 р.

Затверджено до друку: 24.05.2024 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2024-189-1-59-73

У статті узагальнено теоретичні основи виникнення та розвитку кризових явищ в економічних системах та особливості їх прояву на макрорівні. Наголошено, що економічна криза - це складно структурована та багатофакторна система взаємозв'язків із зовнішнім середовищем, а також багатокомпонентна внутрішня структура, що й ускладнює процес її вивчення. Встановлено, що в науковій літературі переважає позиція розгляду кризи як несприятливої ситуації у розвитку окремих економічних систем, однак спостерігається наявність різних підходів до дефініції цього поняття, а також переваг її сприятливих і несприятливих характеристик.

Узагальнено теоретичні засади економічної науки щодо розуміння сутності економічних криз та виділено такі підходи: класичний, раціонального поєднання ринкового саморегулювання та державного регулювання, посередницько-поведінковий. Встановлено, що кризу розглядали як чинник негативного впливу на економіку, зумовлений нестабільністю ринків, а також як процес, який вимагає оперативного реагування з метою стабілізації кризової ситуації та нейтралізації її наслідків.

Привернуто увагу до такої характеристики кризи, як її тривалість, що залежить від стану зовнішнього і внутрішнього середовищ функціонування економічних систем та потребує проведення детальної ідентифікації чинників та векторів впливу. Систематизовано існуючі підходи до дефініції поняття «криза» та виділено дві основні групи, одна з яких розглядає кризу як негативне явище, а друга – як переломний період у життєвому циклі підприємства, як імпульс для подальшого розвитку, який може мати як негативні, так і позитивні наслідки. Зроблено висновок про необхідність відстеження менеджментом будь-якого підприємства середовища його функціонування з метою виявлення можливих причин виникнення криз та їх моніторингу.

Обґрунтовано причини ймовірності виникнення кризи на рівні підприємства внаслідок зміни зовнішнього та внутрішнього середовищ його функціонування. Запропоновано розмежувати поняття «криза» як стан підприємства, який передбачає його дезорганізацію, та «кризовий процес» як нестабільний динамічний процес зміни значень основних параметрів його внутрішнього та зовнішнього середовищ.

Авторський підхід до розгляду кризи передбачає розгляд стану підприємства в точці перелому, що визначається протиріччями між внутрішнім і зовнішнім середовищами, які за відсутності можливості їх розв'язання можуть спричинити незворотні наслідки для системи функціонування. Щодо розуміння кризового процесу, то його слід розглядати як процес, який змінює стан підприємства під

впливом протиріч між внутрішнім та зовнішнім середовищами, що постійно змінює значення основних їх параметрів та має неперервний, динамічний, нестабільний, циклічний характер. Аргументовано, що кризовий процес починає виникати за умови невідповідності внутрішнього стану підприємства його макросередовищу, що може призвести до можливої його ліквідації. Обґрунтовано необхідність вивчення кризи за етапами кризового процесу, що дозволить визначити точки біфуркації, у яких підприємство стає нестійким, за періодами розвитку кризового процесу, та виділити такі види кризи: стратегічну, ліквідності, неплатоспроможності, критичну.

Ключові слова: криза, кризовий процес, економічна система, підприємство, тривалість кризи, точки біфуркації.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. В умовах посилення невизначеності, внаслідок продовження війни на території країни із російським агресором, ускладнення зовнішнього середовища функціонування бізнесу, підприємницькі структури дедалі більше перебувають під впливом кризових ситуацій та їх наслідків. Очевидно, що в нинішніх високо ризикових умовах кризові явища зумовлюють як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники їх виникнення, що спричинює високу частоту їх прояву та значно ускладнює процес передбачення та прогнозування ризиків.

Безсумнівно, що із початком повномасштабного воєнного вторгнення росії на територію України відбулося порушення виробничих зв'язків; розрив ланцюгів постачання сировини, матеріально-технічних ресурсів; втрата збуту готової продукції та інші чинники, які зумовили глибоку затяжну економічну кризу. Отже, вітчизняні бізнесові структури відчувають зростання існуючих та появу якісно нових викликів та загроз, які постійно генеруються кризогенними факторами, що потребують розробки дієвих управлінських рішень щодо реагування на них. У зв'язку із цим доцільно уточнити теоретичні засади виникнення та розвитку кризових явищ, що сприятиме поглибленню теоретичного апарату антикризового менеджменту.

Вивчення наукової літератури щодо дефініції кризи, систематизації чинників, які зумовлюють прояви кризових явищ, підходів до дослідження цього економічного поняття [1-4] дозволило зробити висновок про те, що існує необхідність у теоретичному переосмисленні питань циклічності розвитку кризових процесів з метою пошуку напрямів удосконалення та формування інструментів антикризового управління.

Зазначимо, що національна економічна система перебуває не лише під впливом негативного впливу війни, різних аспектів макро-

економічної нестабільності, як-от безробіття, інфляція, послаблення національної валюти, дисбалансів у зовнішньоекономічній діяльності тощо, але й потребує додержання принципів економіки знань, циркулярної та «зеленої економіки» [5, 6]. Кожне із перелічених явищ хоча й має різну природу та рівень впливу на стабільність економічної системи, може бути охарактеризоване як частина економічного ризику.

Водночас, розглядаючи соціально-економічні особливості кризових явищ в економічній сфері, необхідно зазначити, що дефініція «криза» має багатофункціональний характер, однак у дослідженнях економічної теорії часто згадується у зв'язку із високою значимістю цієї категорії стабільності економіки як на національному, так і на світовому рівнях. Водночас з точки зору цілі та логіки проведення наукового дослідження найбільш важливим є визначення взаємозв'язку досліджуваного виду кризи із економічною кризою, а також оцінювання впливу макроекономічної кризи на досліджуваний вид кризи.

Очевидно, що пошук та обґрунтування оптимальних рішень щодо зміни кризової ситуації неможливо здійснити без визначення чітких взаємозв'язків цього виду кризи з іншими ризиковими ситуаціями на різних рівнях економічних систем. Особливо очевидним є це припущення в сучасних умовах, коли можна спостерігати високий рівень залежності економічних систем від глобальних кліматичних умов, нестабільності світової системи, а також від наслідків ведення війни як в окремих регіонах, так і на рівні національної економіки.

Економічна криза є складно структурованою та багатофакторною системою, яка передбачає не лише наявність різноманітних і не завжди очевидних для дослідників взаємозв'язків із зовнішнім середовищем, але й є багатоконпонентною внутрішньою структурою. Доказом цього є еволюція економічних систем,

яка взаємопов'язана із кризовими явищами економічного характеру та відрізняється лише за критеріями, зумовленими рівнем науково-технологічного і соціального розвитку.

Мета дослідження. Метою статті є узагальнення існуючих теоретичних підходів до розуміння кризових явищ, ідентифікації та дослідження чинників їх прояву на різних рівнях економічних систем, а також уточнення дефініції кризи із урахуванням реальних умов функціонування економічних систем та систематизація чинників, які її зумовлюють.

Матеріал і методи дослідження. Теоретичною основою дослідження є концептуальні підходи, теоретичні засади, представлені у працях зарубіжних та вітчизняних дослідників з питань виникнення та розвитку кризових процесів, які охоплюють теорії системного підходу, антикризового управління, забезпечення конкурентоспроможності, економічної стійкості, сталого розвитку, інноваційної економіки, галузевих ринків, а також положень економічної теорії, засад стратегічного менеджменту, економіки знань.

Під час дослідження використано методи системного підходу та аналізу, контент-аналізу наукової літератури, історичного та логічного, аналізу та синтезу, абстрактно-логічний, метод узагальнення, наукової інтерпретації, монографічний, дедукції та індукції, абстрагування, термінологічного та категоріального аналізу, що дозволило поглибити теоретичні засади дослідження сучасних кризових явищ на розвиток бізнесових структур.

Результати дослідження та обговорення. Сучасні економічні умови функціонування бізнесових структур характеризуються високим рівнем мінливості та невизначеності, а також проявом слабко прогнозованих несприятливих чинників зовнішнього середовища, які впливають на функціонування вітчизняних підприємницьких структур. Очевидно, що їх несприятливий вплив у поєднанні із неефективними управлінськими рішеннями менеджменту бізнесових структур, а також іншими факторами внутрішнього середовища зумовлюють прояв кризових ситуацій, які спроможні зумовити неплатоспроможність та банкрутство суб'єктів господарювання.

Термін «криза» (від грец. «crisis») – поворотний пункт, рішення, результат) вперше був використаний в античній судовій практиці при винесенні вироку, пізніше – у таких сферах людської діяльності як медицина (поворотний момент), військова справа (результат битви) та мистецтво. Цікаво, що криза не розглядалася як негативний фактор, однак на початку XIX

ст. термін запозичено економікою, де переважно розглядався в аспекті негативного впливу.

Узагальнення наукової літератури дозволило встановити, що у більшості джерел криза розглядається як певний несприятливий етап у розвитку окремих соціально-економічних систем, а також спостерігається наявність різних підходів до дефініції цього поняття із виокремленням її сприятливих і несприятливих характеристик. Не викликає наукового сумніву факт, що у зв'язку зі значним впливом економічної кризи на стан будь-якої соціально-економічної системи, незалежно від періоду її прояву, ця категорія є важливим об'єктом для проведення наукових досліджень представниками економічної теорії. Однак до XIX століття в економічній теорії не проводилися комплексні дослідження, у яких кризу розглядали б як окремий об'єкт наукових пошуків із формуванням власної методології та інструментарію оцінювання не лише фактичних наслідків для економіки в цілому, але й причин виникнення, розроблення методики діагностики та превентивних заходів кризових ситуацій у майбутньому.

Встановлено, що більшість науковців-економістів від представників античності (Арістотель, Гіппократ) до представників класичної економіки (А. Сміт, Д. Рікардо) розглядали не безпосередньо кризу як цілісний об'єкт, а лише важливі характеристики прояву кризи. Серед характерних рис кризових явищ ними виділено такі: відсутність збалансованості у споживанні економічних благ і ресурсної бази з урахуванням чинників зовнішнього середовища, насамперед, природного характеру; тимчасові погіршення кон'юнктури ринку, що зумовлено зниженням попиту у зв'язку із зубожінням міського населення або зниженням пропозиції у зв'язку з підвищенням рівня податкового тиску на торговців і ремісників; прояви перевиробництва, які також зумовлені дисбалансом попиту і пропозиції, пов'язані із низьким ступенем еластичності пропозиції за таким показником як ціна; зміни у господарських зв'язках через низку причин, що не пов'язані безпосередньо з економічною ситуацією і негативно впливають на забезпечення торговельних відносин тощо.

У науковій літературі існує думка, що вперше розгляд економічної кризи як окремої наукової категорії, яка має власну теоретичну основу, зробив швейцарський мислитель Жан Шарль Леонардо де Сімонді. У науковій праці «Нові начала політичної економії, або Про багатство в його відношенні до народонаселення» [7], опублікованій в 1827 р., він описав кризу як перманентне явище, що має цикліч-

ний характер, привносить значні збитки для найбільш важливого прошарку суспільства – промислової буржуазії та класу середнього підприємництва, що народжується, зумовлює різке скорочення доходів більшості населення, внаслідок чого відбувається зниження рівня купівельної спроможності у короткостроковому періоді часу. Дослідник також різко наголошував на негативному прояві перевиробництва, оскільки вважав його прийнятним винятково в умовах підвищеного попиту в короткостроковому періоді часу та розглядав як реакцію на запити споживачів, а не як природний процес, який може бути модифікованим на основі винятково ринкових інструментів впливу, як це відображалось у прибічників класичної економічної теорії А. Сміта, Д. Рікардо, Ж-Б. Сея.

Помітне місце в економічній теорії посідають розробки в теорії економічних криз Джона Стюарта Мілля, який в рамках наукового трактату «Principles of Political Economy with Some of Their Applications to Social Philosophy» [8] вперше ввів у науковий обіг поняття «торгова криза», причини якої, поряд із традиційним насиченням ринку у вигляді надлишкової продукції або зниженням споживчого попиту у зв'язку із зовнішніми умовами, наприклад, природними катаклізмами, можуть бути спровоковані спекулятивною діяльністю окремих учасників ринкових відносин, які спеціально провокують настання кризової ситуації з метою одержання додаткового прибутку.

Неодноразово дефініцію «економічна криза» використовував К. Маркс, у наукових працях якого, зокрема, у його відомій праці «Капітал», криза розглядається як певний індикатор значного занепаду капіталістичної ідеології, яка домінувала в той час у Західній Європі і була тісно взаємопов'язаною із основними макроекономічними проблемами, а саме безробіттям, зниженням економічного зростання та низьким рівнем життя представників пролетаріату [9].

Прибічником цієї теорії був засновник першої комуністичної держави, побудованої на принципах і положеннях марксистської наукової школи В. Ульянов (Ленін), який вважав кризу економічних відносин незмінним атрибутом будь-якого капіталістичного суспільства, характеризував кризу перевиробництва як закономірний процес наявності інституту приватної власності та обґрунтував необхідність багаторівневої системи централізованого державного планування виробничо-господарської діяльності в умовах обов'язкової націоналізації корпоративного та приватного майна та обмеження ведення підприємницької діяльності.

Водночас окремі науковці-економісти, навпаки, вважали кризу явищем, яке характеризує особливості функціонування конкретних ринків або галузей певного періоду, а не є специфічною рисою капіталістичної економічної системи. Одним із перших дослідників, які вивчали питання виникнення та розвитку економічної кризи як важливої соціально-економічної категорії, став економіст та соціолог М. Туган-Барановський, який запропонував більш комплексне, на його думку, поняття «стагнації», що відображає динамічний характер кризових явищ та вказує на поступовий перехід до погіршення економічної кон'юнктури.

Зарубіжні дослідники також обґрунтовували близькі за сутністю, але нетотожні тлумачення кризи як явища в економічному житті суспільства. Наприклад, поняття «реcesія» і «депресія» були введені до наукового обігу в часи «Великої депресії» (1929-1939 рр.) такими відомими науковцями як В. Торп, В. К. Мітчелл, П. Самуельсон, Д. Нордахаус. Більшість науковців того часу як-от Г. Манків і М. Тейлор ототожнювали кризу з основними проблемами макроекономічної нестабільності та інфляцією пропозиції [10].

На початку ХХ століття поняття «криза» стали розглядати не лише із урахуванням економічних аспектів, а й з точки зору настання ризикових ситуацій, оцінювання ймовірності її настання в той чи інший період часу. Одним із перших дослідників в цій області став А. Вілет, який у науковій праці «The Economic Theory of Risk and Insurance») наголошував на недостатньому використанні кількісних методів дослідження до вивчення природи і наслідків виникнення кризових ситуацій [11].

Зазначимо, що значний внесок у теорію економічних криз внесли такі відомі західні економісти як Ф. Найт і Дж. М. Кейнс. Ф. Найт детально розглянув та оцінив можливості теорії ймовірності щодо оцінювання кризових явищ в економічній системі, чітко розмежував поняття ризику настання кризи за цілим рядом економічних причин та їх впливу на розвиток суспільства.

Дж. М. Кейнс наголошував, що прояв економічних ризиків можна нівелювати на основі використання інструментів державного регулювання та здатності підприємницького сектору до адаптації в поточних умовах. Отже, вперше теорія економічних криз була об'єднана із теорією ймовірності та оцінювання ризиків, що дозволило перемістити досліджувану проблематику із винятково якісного рівня описового характеру на новий кількісний рівень. Зазначимо, що Дж. М. Кейнс також

значну увагу приділяв оцінюванню ризиків настання економічних криз у праці «A Treatise on Probability» [12], але наголошував, що кризові явища мають циклічний характер та їх можна порівняти між собою щодо особливостей кожного конкретного етапу. Дослідник привертая увагу до інфляції попиту як основного фактора виникнення кризових ситуацій та необхідності інвестування як ефективного інструменту регулювання настання можливих криз із урахуванням монетарної системи.

У подальших наукових працях зарубіжні дослідники основну увагу приділяли питанням класифікації кризових ситуацій та характеристик окремих видів кризи (фінансової, валютної та ін.) [13], впливу інформаційних технологій на подолання криз економічного характеру [14], ролі глобалізації та її впливу на виникнення ризику в світовій соціально-економічній системі [15].

Водночас глобалізація перебуває під посиленням впливом кризи внаслідок ведення торговельної війни між США та Китаєм, веденням реальної війни в Україні, а також на Близькому Сході, що доповнюється постійно зростаючою нерівністю та стагнацією заробітної плати, низькою дієвістю міжнародних інституцій у врегулюванні зазначених проблем [16]. За таких умов навіть прихильники глобалізації визнають, що вона принесла однокі вигоди, і що загрози, які стали очевидними під час пандемії Covid-19 та катастрофи в ланцюгах поставок, не виправдовують слабого регулювання та низької вартості робочої сили.

Як підтверджують результати дослідження сучасних українських науковців [17, 18], не залишаються поза увагою актуальні питання теорії та практики економічних криз. Узагальнення наукової літератури з питань розвитку теоретичних засад економічних криз підтверджує високу затребуваність цієї наукової проблеми та дозволяє виокремити такі найбільш пріоритетні напрями: основні тенденції та події у рамках криз кінця ХХ початку ХХІ століття та їх вплив на українську економіку; фінансову кризу як окремий напрям розвитку кризових ситуацій, її вплив на економічну поведінку суб'єктів, а також сукупність превентивних заходів та інструментів для нейтралізації загроз поширення її негативних тенденцій на виробничий сектор; розроблення стратегічних програм розвитку окремих галузей та регіонів, зорієнтованих на подолання настання кризових ситуацій.

Отже, економічна наука щодо тлумачення сутності економічних криз сформувала наступні підходи: класичний, раціонального поєд-

нання ринкового саморегулювання та державного регулювання, посередницько-поведінковий. Так, за підходом класичної економічної теорії, криза може розглядатися як з позиції обміну, так і виробництва або розподілу. Теоретичні засади розуміння криз були розроблені класиками економічної теорії у ХІХ столітті, але формалізація окремих положень та підходів у теорії економічних криз відбулася лише у минулому столітті. Основні засадні принципи економічних криз були закладені в теорії виробництва (К.-Б. Сей, Д. Рікардо, В. Вільсон, У. С. Джевонс, М. Туган-Барановський, К. Маркс); теорії обміну (Л. Лавель, К. Жюнгляр, Дж. Мілль) і теорії розподілу (Є. Дюрінг, К. Сімонді, Дж. Мілль, Г. Геркнер), у яких кризи були вивченими з різних позицій. Ці розроблення сформували методологічну основу для проведення різнобічних досліджень задля проєктування практичних рекомендацій щодо подолання кризових явищ.

Підхід, що базується на раціональному поєднанні ринкового саморегулювання та державного регулювання економіки, передбачає у якості інструментів вплив на господарський цикл: маса грошей в обігу, банківська ліквідність, відсоткова ставка. Водночас основним агентом державної економічної політики є центральний банк. Цей підхід має прикладне значення та дозволяє використання окремих положень для вирішення практичних завдань щодо подолання кризових явищ в економіці, що підтверджується досвідом його використання як у розвинених країнах світу, так і в країнах, що розвиваються.

Посередницько-поведінковий підхід передбачає, що розвиток економічних систем відбувається на основі інтересів, які переслідують завдання її збереження та динамічного виживання. Методи виживання економічної системи можуть базуватися на наявності необхідних факторів виробництва та їх поєднання у найбільш раціональних співвідношеннях.

Отже, криза трактувалася як чинник негативного впливу на економіку, зумовлена нестабільністю ринків, а також як процес, який вимагає оперативного реагування з метою стабілізації кризової ситуації та нейтралізації її наслідків. Зазначимо, що до особливостей ринкової економіки як основного середовища виникнення економічних криз слід віднести схильність до повторення економічних явищ, циклічність. Ця тенденція була обґрунтована ще в середині ХІХ століття. Так, нарощення обсягів виробництва товарів та послуг підприємцями з метою підвищення величини прибутку призводило до їх перевиробництва. Вивченням

повторень таких тенденцій займалися А. Шпіт-гроф, Т. Веблен, Дж. Хікс, Дж. М. Кейнс, Й. Шумпетер та інші науковці, які розглядали питання циклічності економічних явищ, причини їх виникнення, а також прогнозування циклів. При цьому виявлено, що криза є обов'язковим елементом розвитку будь-якої економічної системи, запобігти якій неможливо.

Дослідження свідчать, що важливою характеристикою кризи є її тривалість. Відомо, що економічною наукою виділено такі види економічних циклів: цикли Кондратьєва – тривалістю 40-60 років, їх основною передумовою є технічний прогрес та інноваційна діяльність [19]; приватні господарські цикли – 1-12 років, пов'язані із коливаннями інвестиційної діяльності корпоративної структури [20]; цикли Кузнеця – біля 20 років, визначальним фактором є зміни в галузевій структурі та структурі відтворення [21]; цикли Жюгляра – 7-11 років, передумовою є численні грошово-кредитні чинники [22]; цикли Кітчина – 3-5 років, зумовлюються динамікою запасів товарно-матеріальних цінностей на підприємствах [23].

Вважаємо, що пояснення різної тривалості криз залежить від зовнішнього і внутрішнього середовищ функціонування економічних систем, що потребує проведення детальної ідентифікації його чинників та векторів впливу. Доказом цього є результати дослідження вітчизняних дослідників, які довели, що аграрні кризи слідує за фінансово-економічними, але внаслідок специфіки виробництва є коротшими та зміщеними щодо початку і закінчення глобальних кризових явищ [24]. Обґрунтовано, що аграрні кризи є частиною економічного циклу, в основі яких лежить технологічна трансформація сільського господарства, а також сучасні тенденції глобалізації агропродовольчого ринку, кліматичні зміни, національні особливості природно-географічної спеціалізації та технологічної модернізації, дієвість інструментів державної підтримки та менеджменту суб'єктів господарювання щодо гнучкої мінімізації та нейтралізації ризиків виробництва агропродовольчої продукції [25].

Відомо, що найбільш поширеним підходом до розуміння циклів, які відбуваються в економіці, є трициклічна схема Й. Шумпетера [26], у якій представлена ідея про процеси коливань тривалістю 55 років, 10 років і 3,33 року. Водночас дослідником визначено наступні стадії економічних циклів: криза, депресія, оживлення і підйом.

Очевидно, що економічна криза впливає на стійкість корпоративних структур, оскільки призводить до порушення рівноваги системи

функціонування підприємства, що відбувається на першій стадії економічного циклу. На цій стадії більшість бізнесових структур прагнуть розробити дієві інструменти щодо відновлення економічної стійкості шляхом використання інструментів антикризового менеджменту. Однак ті корпоративні структури, які не змогли адаптуватися до нових умов господарювання, проходять через процедуру банкрутства. Завершення кризи відбувається із настанням депресії (друга стадія), яка характеризується частковим відновленням рівноваги системи функціонування підприємств у результаті їх адаптації до нових умов господарювання.

На стадії оживлення (третьа стадія) відбувається поступове відновлення попиту, що стимулює до відродження виробництва та поетапного виходу з кризи, що забезпечує перехід до наступної стадії. Цей етап характеризується відсутністю чітких меж переходу від стадії «депресія» до стадії «оживлення».

Підйом є завершальною стадією економічного циклу, у період якої різко підвищується попит за рахунок зростання доходів населення, і, як наслідок, зростання обсягів виробництва товарів та послуг. Однак при виникненні цілого ряду причин ця стадія знову переходить у стадію кризи, і економічний цикл повторюється.

Встановлено, що стадії економічного циклу, які одержали назву «криза» та характеризуються спадом економіки і перезапуском всієї системи з метою визначення основних причин циклічності, становить підвищений інтерес у науковців. У процесі протікання економічної кризи науковці виділяють такі періоди: латентний, обвалу, пом'якшення кризи [27]. Так, латентний період характеризує економічну кризу, коли її передумови назрівають, але ще не прориваються назовні. Цей період співпадає із завершальним етапом фази стабільного розвитку (зрілості) циклу, що минає, і початком народження в ньому наступного циклу.

Період обвалу передбачає стрімке загострення усіх протиріч, різке погіршення динаміки усіх кількісних показників економічної системи. Відбуваються порушення стійкості та процеси, які будуть формувати елементи системи в майбутньому.

Період пом'якшення кризи передбачає створення передумов для її подолання, переходу до фази депресії, яка забезпечує тимчасову рівновагу (на нижньому рівні) між системою, що втратила свою попередню силу, і новою системою, яка у фазі поживлення (коли криза і депресія вже позаду) створює можливості до нового підйому.

Узагальнення наукової літератури дозволило встановити, що дефініція поняття «криза» розглядається як: «... втрата контролю над ситуацією» [28]; «... незапланований та небажаний, обмежений в часі процес, який заважає і може зробити неможливим функціонування підприємства» [29]; «... широкомасштабна, непередбачена подія, що призводить до потенційно негативних результатів» [30]; «... певне рішення, поворотний пункт, тяжкий перехідний стан» [31]; «... широкомасштабна, непередбачена, переломна подія, яка призводить як до негативних наслідків у господарській діяльності внаслідок розбалансування системи підприємства, так і до позитивних наслідків ... через дію трансформаційних сил» [32]; «... одна із найбільш складних форм порушення фінансової рівноваги підприємства» [33]; «... невід'ємна частина життєвого циклу підприємства та є не лише негативним фактором, але й поштовхом для подальшого розвитку для ліквідації його найбільш слабких частин» [34].

Отже, на основі вищезазначеного можна застосувати сучасні дефініції до поняття «криза» за поділу на дві основні групи, одна з яких розглядає кризу як негативне явище, а друга – як переломний момент у життєвому циклі підприємства, як імпульс для подальшого розвитку, який може мати як негативні, так і позитивні наслідки. Саме тому перед менеджментом будь-якого підприємства постають завдання щодо виявлення можливих причин виникнення криз та їх моніторингу.

Внаслідок цього у науковій літературі сформувалися відмінні підходи до визначення причин виникнення кризи. Перша група дослідників стверджує, що криза може виникнути на будь-якому етапі життєвого циклу підприємства, а причинами його виникнення є негативні фактори зовнішнього середовища, як-от зміни податкової політики, посилення конкуренції, зниження попиту тощо [31, 33]. Друга група науковців аналізує причини виникнення криз у взаємозалежності циклічної економіки та життєвого циклу підприємства, що дозволяє їм розглядати це поняття як невід'ємну складову, де її виникнення - лише питання часу [3, 25]. Вважаємо, що, незважаючи на відсутність єдиного підходу серед представників різних економічних шкіл щодо визначення першопричин виникнення кризи, у реальних умовах будь-яка із перелічених вище обставин може виступати чинником кризи як на національному, так й на корпоративному рівнях, якщо будуть сформовані відповідні умови. Ці умови формуються сукупністю подій у зовнішньому середовищі та

характеристиками елементів внутрішнього потенціалу підприємства, які зумовлюють ризики або можливості для розвитку несприятливого або сприятливого сценарію.

На основі вищезазначеного можна передбачити варіанти розвитку умов щодо прояву та розвитку кризових явищ у діяльності будь-якого господарюючого суб'єкту як наслідок перевищення ризиків несприятливого розвитку подій над перспективами настання сприятливих умов (рис. 1).

Так, у першому варіанті (А) ризики виникнення кризи формуються за умови, коли елементи внутрішнього середовища підприємства не мають достатньої сили протидіяти зовнішнім загрозам, що виникають внаслідок негативного впливу чинників макросередовища. Водночас нові перспективи для розвитку підприємства, створені сукупністю позитивних подій у зовнішньому середовищі або здатністю підприємства використати сприятливі можливості ринкового середовища, мають потенціал нижче ризиків, що виникли. За таких умов імовірність розвитку несприятливого сценарію перевищує настання сприятливих умов.

Інший варіант (Б) передбачає, що ризики виникнення кризи формуються у випадку, якщо елементи внутрішнього середовища підприємства неспроможні використати нові можливості, зумовлені виникненням позитивних подій у зовнішньому середовищі. Водночас потенціал нових перспектив для підприємства, які формуються його спроможністю протидіяти зовнішнім загрозам, зумовлених негативним впливом суб'єктів і чинників макросередовища, є нижчим, ніж ризики, що виникли. Така ситуація засвідчує, що імовірність розвитку несприятливого сценарію перевищує імовірність прояву сприятливих умов.

Отже, причинами ймовірності виникнення кризи у представлених варіантах на рисунку 1 є зміни зовнішнього та внутрішнього середовищ функціонування підприємства. При цьому виникнення та розвиток несприятливого сценарію створюють передумови та умови для запуску кризового процесу. Вважаємо, що доцільно розмежувати поняття «криза» як стан підприємства, який передбачає його дезорганізацію, та «кризовий процес» як нестабільний, динамічний процес зміни значень основних параметрів його внутрішнього та зовнішнього середовищ. У якості оцінювання ймовірності розвитку кризи доцільно використати зміни значень основних показників середовища функціонування підприємства.

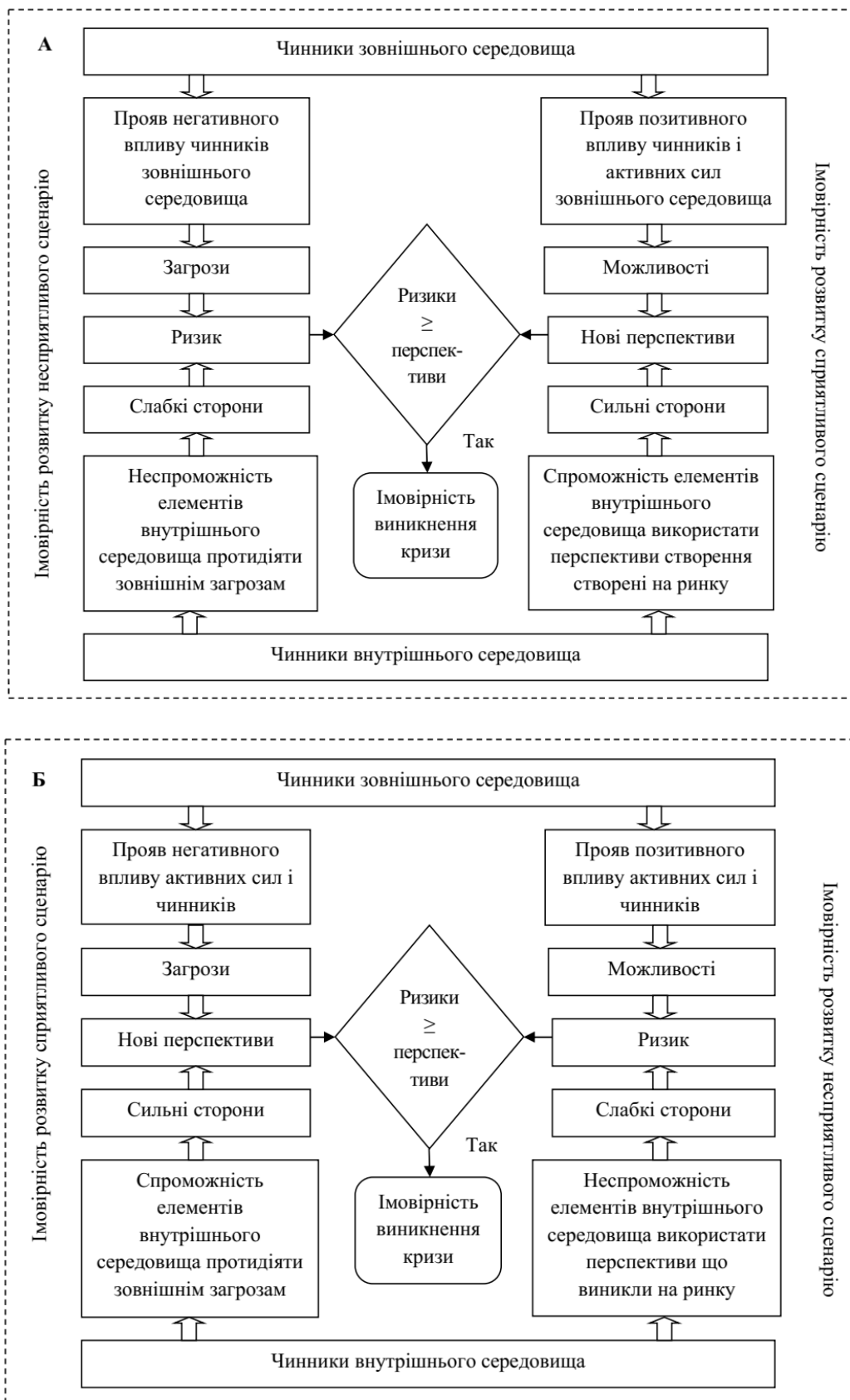

Рис. 1. Алгоритм формування умов виникнення кризи під впливом чинників середовища функціонування підприємства

Джерело: розроблено автором.

Під кризою доцільно розглядати стан підприємства в точці перелому, який визначається протиріччями між внутрішнім і зовнішнім середовищами. Відсутність можливості розв'язання цих протиріч може спричинити незворотні наслідки для системи функціонування. Оскільки підприємство є відкритою економічною системою, на результати функціонування якого значний вплив має зовнішнє середовище, то важливою умовою досягнення економічної стійкості є гнучке пристосування елементів внутрішнього потенціалу до умов зовнішнього середовища. У ситуації нарощення дисбалансів у внутрішньому середовищі підприємства відбувається порушення його цілісності та зв'язків між його складовими елементами, що зумовлює часткову або повну втрату можливості ефективного здійснення господарської діяльності.

Під кризовим процесом підприємства доцільно розглядати процес, який змінює його стан під впливом протиріч між внутрішнім та зовнішнім середовищами, які постійно змінюють значення основних їх параметрів та мають неперервний, динамічний, нестабільний, циклічний характер. Зазначимо, що, незалежно від причин виникнення, механізм розвитку кризового процесу на підприємстві є незмінним, а основною його характеристикою є втрата рівноваги та фінансової стабільності внаслідок загострення протиріч елементів системи. Отже, кризовий процес починає виникати за умови невідповідності внутрішнього стану підприємства його макросередовищу, що може привести до можливої його ліквідації.

Зазначимо, що виникнення та розвиток кризового стану підприємства проходять послідовні етапи, кожний наступний із яких характеризується більш високою силою прояву негативного впливу кризових явищ. Саме тому існує необхідність налагодити систематичне спостереження за етапами кризового процесу, які спровоковані негативним впливом чинників середовища функціонування підприємства, що сприятиме оперативному виявленню характеру впливу початкового явища на події, що відбуваються на кожному етапі. Очевидно, що виникнення та розвиток кризового процесу на підприємстві проходить такі етапи: початковий - характеризується станом рівноваги внутрішнього та зовнішнього середовищ функціонування підприємства, тобто, відсутністю потенційної загрози появи кризових явищ. Перший етап характеризується виникненням факторів, вплив яких зумовлює невідповідність внутрішнього і зовнішнього середовищ підприємства, однак причини прояву кризи лише формуються та не мають істотного впливу на його діяль-

ність. На другому етапі відбувається розвиток кризового процесу, що зумовлює порушення рівноваги внаслідок чіткої невідповідності внутрішнього і зовнішнього середовищ підприємства, однак така невідповідність має місце лише за окремими напрямками діяльності. Третій етап передбачає втрату рівноваги підприємства, що характеризується умовою повної невизначеності. На четвертому етапі підприємство може перейти до процедури банкрутства або на основі санаційних заходів відновлює рівновагу та повертається до початкового етапу.

Отже, кризовий процес характеризується послідовністю проходження етапів від моменту виникнення протиріч між внутрішнім і зовнішнім середовищами, які негативно впливають на стійкість економічного стану, до досягнення підприємством докризових параметрів, тобто, до моменту відновлення рівноваги. Зазначимо, що при визначенні періоду кризового процесу нами додержані загальноприйняті наукові принципи періодичності, неперервності, динамічності, нестабільності, циклічного характеру його протікання. Водночас необхідно враховувати й ту обставину, що, залежно від умов та факторів виникнення, кожна криза має властиві лише для неї характеристики, що вимагає визначення її виду.

У науковій літературі детально висвітлено ознаки класифікації криз та описано їх види [35, 36], що є надзвичайно важливим для їх виявлення, ідентифікації, комплексного аналізу причин їх виникнення, дозволить розробити та прийняти раціональні управлінські рішення щодо їх подолання та мінімізації прояву негативного впливу на результативність підприємства. Зазначимо, що сукупністю властивостей кризи можливо визначити її силу, масштаб та тривалість, або одержати характеристику кризового стану.

Вважаємо, що важливо у дослідженні вивчити особливості протікання кризи за етапами на основі урахування динаміки показників розвитку підприємства. Класифікація за динамічними показниками розвитку кризи за циклами кризового процесу сприятиме розробці обґрунтованих управлінських рішень в системі антикризового управління та комплексного вивчення особливостей динаміки розвитку підприємства як складної системи.

Стійкість складних економічних систем характеризується відносною рівновагою факторів зовнішнього та внутрішнього середовищ. Відомо, що нові впорядковані структури виникають в результаті хаотичних процесів через біфуркаційні точки, а також через флук-

туаційні впливи, що породжує нові властивості систем. Водночас важливою характеристикою точки біфуркації є непередбачуваність подальшої траєкторії розвитку системи.

Синергетичний підхід передбачає, що траєкторія розвитку системи залежить як від властивої тенденції розвитку, так і від її реакції на вплив зовнішніх чинників. Це означає, що навіть незначні збурення в період порушення рівноваги можуть істотно вплинути на траєкторію розвитку системи. У такі періоди важливо використовувати раціональні організаційно-управлінські впливи менеджментом підприємства, які узгоджуються із внутрішніми тенденціями розвитку системи.

У рамках кризового процесу виділяють такі періоди: втрата рівноваги, падіння, ковзання, гальмування, підйом, відновлення рівноваги. Так, існує три перших періоди, які висвітлено в класичній теорії антикризового менеджменту: продромальний [37] або латентна криза [38], гостра криза і хронічна криза. Однак, якщо розглядати кризу із урахуванням переломних моментів у розвитку економічної системи, які спроможні змінити траєкторію розвитку кризового процесу у будь-якому напрямі, тобто, як на етапі підйому, так і спаду, у них є ймовірність настання ефекту біфуркацій. Це означає, що навіть у ситуації початку процесу, покращення стану підприємства можуть спостерігатися ознаки продовження кризового процесу, що свідчить про низьку результативність системи менеджменту підприємства до реалізації структурних змін, а також зміни стратегії розвитку із урахуванням мінливих зовнішніх умов при обмежених виробничих ресурсах.

Водночас в точках етапів проходження кризового процесу кризи розглядаються як проміжні, а в точках переходу від «спадної» динаміки до «зростаючої» – як заключна. Ця криза завершується або успішним її подоланням, або ліквідацією підприємства.

Отже, криза у науковій літературі розглядається як неспроможність, як передумова, переломний момент в розвитку підприємства, як єдина точка біфуркації. Очевидно, що до настання періоду втрати рівноваги будь-яке підприємство як організаційна система перебуває в рівноважному стані, тобто, додержується баланс між його внутрішнім і зовнішнім середовищами. За умови зміни параметрів одного із чинників баланс порушується, але за інерцією підприємство намагається утримувати позиції на ринку. Початок цього періоду слід розглядати на рівні стратегічної кризи, яка виникає внаслідок відсутності дієвого стратегічного управління. Наступний період падіння почи-

нається після кризи ліквідності, зумовлений зростанням заборгованості підприємства перед кредиторами, внаслідок чого знижуються значення показників загальної, проміжної та абсолютної ліквідності.

Період ковзання починається після кризи неплатоспроможності, який може призвести до ліквідації підприємства за умови невчасного прийняття дієвих заходів антикризового управління. Очевидно, що процес відновлення платоспроможності підприємства передбачає залучення зовнішніх джерел фінансування за умови відсутності власних ліквідних ресурсів. Період гальмування починається після подолання критичного дисбалансу зовнішнього та внутрішнього середовищ функціонування підприємства, коли створено передумови та умови до уповільнення впливу кризових факторів внаслідок чого з'являється можливість відновлення функціонування у звичайному режимі. Щодо періоду підйому, то основною його характеристикою є недостатність обсягу ліквідних ресурсів, а період відновлення – зменшення величини заборгованості підприємства, що зумовить підвищення значень показників ліквідності до науково-обґрунтованих.

Кризи характеризується нестабільним і динамічним характером їх прояву, що зумовлено швидкістю наростання деструктивних явищ за періодами проходження кризового процесу. З метою пом'якшення і/або подолання кризи доцільно використовувати заходи антикризового менеджменту, що можливо забезпечити на основі побудови кривої його життєвого циклу. Відомо, що у теорії антикризового менеджменту обґрунтовано моделі фази життєвого циклу, серед яких найбільш поширеними є такі: «крива питання» М. Ломбарді, чотириетапна модель С. Фінка, п'ятиетапна – І. Митроффа тощо. Однак, незалежно від кількості фаз, які запропоновані дослідниками, модель побудована за часовою ознакою: до, після і в період кризи. Так, триетапна модель виділення таких періодів: докризовий, кризовий, посткризовий; чотириетапна: потенційна криза (стратегічна криза) – продромальний період; скрита (латентна) криза, криза результатів - початок кризи; гостра переборна криза (криза ліквідності) хронічна криза; гостра непереборна криза (банкрутство) розв'язання кризи; п'ятиетапна – виявлення сигналу, зондування та запобігання, кризовий період, латентна криза, криза результатів, початок кризи; стримування втрат, відновлення; аналіз [37-40].

Очевидно, що деталізація процесу розвитку кризи за періодами має умовний характер та його використання залежить від завдань,

поставлених у дослідженні. Однак, дослідження кризового процесу за періодами протікання дозволить забезпечити повноту вивчення всіх деструктивних явищ кризи та розробити відповідні заходи антикризового менеджменту.

Висновки. Обґрунтовано, що економічна криза уособлює складну структуровану та багатофакторну систему, яка передбачає наявність різноманітних і не завжди видимих для дослідника взаємозв'язків із зовнішнім середовищем. Характерною рисою кризи є її постійність як невід'ємна частина будь-якої соціально-економічної системи, незалежно від часового періоду, типу виробничо-господарських відносин, рівня інноваційних технологій тощо. Це означає, що у нинішніх умовах кризи слід визнати важливим атрибутом економічних відносин, який доцільно враховувати при формуванні стратегічних планів і прогнозів у сучасних умовах господарювання. У зв'язку із цим менеджменту підприємства важливо забезпечити пошук та обґрунтування механізмів досягнення високого рівня адаптації та стійкості в умовах турбулентності ринкового і значних змін макросередовища не лише винятково економічного характеру. Саме тому будь-які науково-методичні рекомендації з антикризового менеджменту повинні мати комплексний характер та враховувати супутні кризові явища і форми, яких вони можуть набувати.

У дослідженні визначено, що поняття «криза» розглядається як негативне явище, а також як переломний момент у життєвому циклі підприємства, тобто, як імпульс для подальшого розвитку, який може мати як негативні, так і позитивні наслідки. Авторський підхід до дефініції поняття кризового стану передбачає розгляд стану підприємства в точці перелому, що визначається протиріччями між внутрішнім і зовнішнім середовищами, які, за відсутності можливості їх розв'язання, можуть спричинити незворотні наслідки для його системи функціонування.

Обґрунтовано необхідність вивчення кризи здійснювати за етапами кризового процесу, у якому можна виділити такі періоди: втрата рівноваги, падіння, ковзання, гальмування, підйом, відновлення рівноваги. За такого підходу існує можливість виділяти так звані переломні моменти у розвитку кризового процесу, тобто, точки біфуркації, у яких підприємство стає нестійким, та виділити такі види кризи: стратегічна, ліквідності, неплатоспроможності, критична, що сприятиме одержанню якісної інформації щодо кожного періоду фази кризи, залежно від змін параметрів потенціалів зовнішнього та внутрішнього середовищ.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Каціцка Г., Намлієв Є. Кризові явища як основа виникнення дестабілізаційних процесів в економіці: актуальність теорій та розвиток кризисологічних досліджень. Київський економічний науковий журнал. 2023. С.103–116. URL: <https://doi.org/10.32782/2786-765X/2023-1-13>
2. Григор'єва О., Міщенко А. О. Кризові явища в економіці та їх прояви на підприємстві. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. Вип. 13(1). С. 76–79.
3. Ткачук А. Ю., Біляк Т. О., Виговський В. Г. Розуміння природи криз та ризиків у процесі забезпечення ефективності управління підприємством. Економіка, управління та адміністрування. 2023. 1(103), С. 70–75. URL: [https://doi.org/10.26642/ema-2023-1\(103\)-70-75](https://doi.org/10.26642/ema-2023-1(103)-70-75)
4. Хринюк О., Очеретяна О. Фактори виникнення кризових явищ та забезпечення сталого розвитку підприємства. Економіка та суспільство. 2021. (26). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-47>
5. НБУ. Щомісячний макроекономічний та монетарний огляд березень 2024 року. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MMR_2024-03.pdf?v=7
6. Дубель М. Циркулярна економіка як механізм досягнення цілей сталого розвитку в умовах глобалізації та діджиталізації світової економіки. Економіка та суспільство. 2022. (39). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-13>
7. Тюріна Н. М., Карвацка Н. С., Назарчук Т. В. Кризи у розвитку соціально-економічних систем та причини їх виникнення. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2019. № 1. С. 198–203.
8. Mill Stuart John. Principles of Political Economy with Some of Their Applications to Social Philosophy. URL: <http://digamoo.free.fr/mill1848-1.pdf>
9. Маркс К. Капітал. Критика політичної економії. Том I. Кн. I. Пер. з нім. за ред. Д. Рабиновича. Київ: Партвидав ЦК КП(б)У. 1934.
10. Acharya R.C. ICT use and total factor productivity growth: intangible capital or productive externalities? Oxford economic papers. 2016. № 1. P. 16–39.
11. Willett Allan H. The Economic Theory of Risk and Insurance. URL: https://www.casact.org/sites/default/files/database/forum_91wforum_91wf469.pdf
12. Keynes J. M. A Treatise on Probability. URL: <https://www.gutenberg.org/files/32625/32625-pdf.pdf>
13. Reimann B. C. Managing for value: A guide to value-based strategic management. Blackwell Pub. 1990. 240 p.
14. Charles R. Hulten, Janet X. Hao. The role of intangible capital in the transformation and growth of the Chinese economy. Cambridge, Mass.: National Bureau of Economic Research, 2012. 44 p.
15. Hes Aleš. Globalization – the source of new crises. 2021. SHS Web of Conferences 129, 10004. URL: https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/pdf/2021/40/shsconf_glob2021_10004.pdf

16. Fortunapo Piergiuseppe. Rethinking globalisation in an age of crises. URL: <https://www.socialeurope.eu/rethinking-globalisation-in-an-age-of-crises>
17. Шуст О. А., Варченко О. М., Крисанов Д. Ф. та ін. Аграрні та агропродовольчі структури в умовах посилення турбулентності: монографія. Київ: ТОВ «ТРОПЕА», 2023. 440 с.
18. Антикризова політика в реальному секторі економіки України: пріоритетні напрями і завдання: аналіт. доп. // Собкевич О.В., Шевченко А.В., Русан В.М. та ін.; за наук. ред. Я.А. Жаліла. Київ: НІСД, 2022. 72 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-07/antikriz-realsektor-doklad-2022-pogodzheno_07.pdf
19. Kondratiev N. D. The long waves in economic life. *The Review of Economics and Statistics*, 1935. Vol. 17, No. 6.
20. Жаворонок А. В. Теоретичні основи дослідження класифікації економічних циклів. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2021. № 4 (28). С. 26–34.
21. Kuznets S. S. *Cyclical Fluctuations: Retail and Wholesale Trade, United States, 1919-1925*. New York, 1926.
22. Juglar C. *Des crises commerciales et de leur retour periodique en France < en Angleterre et aux Etats-Unis*. Clement Juglar. Paris, 1862.
23. Kitchin Joseph. *Cycles and Trends in Economic Factors*. *The Review of Economics and Statistics*, 1923. Vol. 5, No. 1. P. 10–16. URL: <https://doi.org/10.2307/1927031>
24. Шуст О. А., Варченко О. М., Крисанов Д. Ф., Драган О. О., Ткаченко К. В. Сучасні аграрні кризи і складові стійкості харчової індустрії України. *Економіка та управління АПК*. 2022. № 1. С. 6–26. URL: <https://doi.org/10.33245/2310-9262-2022-172-1-6-26>
25. Shust, O. A., Varchenko, O. M., Krysanov, D. F., Dragan, O. O., Tkachenko, K. V., & Varchenko, O. O. Modern trends in the development of plant production under agrarian crises. *Agricultural Science and Practice*, 2024. 10 (3), 16–34. URL: <https://doi.org/10.15407/agrisp10.03.016>
26. Schumpeter Joseph A. *Capitalism, Socialism and Democracy*. Capitalism, Socialism and Democracy. New York: Harper & Row, 1942, 381 p.
27. Мушнікова С.А. Формування параметричних обмежень безпеки розвитку та життєвих циклів підприємства. *Бізнес Інформ*. 2020. № 2. С. 252–258. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-2-252-258>
28. Green Peter Sheldon. *Winning PR Tactics: Effective Techniques to Boost Your Sales*. Financial Times Prentice Hall, 1994. 192 p.
29. Grenz T. *Deminsionen und Typen der Unternehmenskrise: Analysemoeglichkeiten Auf Der Grundlage Von Jahresabschlussinformationen*. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, 1987. 294 p.
30. Barton L. *Crisis in organizations: Managing and communicating in the Heat of Chaos*. Cincinnati. Ohio: SouthWestern, 1993. 256 p.
31. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством: підручник. К.: КНТЕУ, 2005. 824 с.
32. Ткаченко А. М., Слесць О. П. Сучасний підхід до антикризового управління машинобудівним підприємством. Монографія. Запоріжжя: Видавництво Запорізької державної інженерної академії, 2010. 277 с.
33. Бланк І. А. *Фінансовий менеджмент: підручник*. К.: Ніка-Центр, 2014. 656 с.
34. Pauchant, T. C. *La gestionsystemique des crises et la prevention de la contr-production*. *Rev. Francaise de Gestion*. 1996. № 108. P. 90–99. URL: https://jglobal.jst.go.jp/en/detail?JGLOBAL_ID=200902152169842457
35. Ткаченко А. М., Калюжна Ю. В. Криза: сутність, класифікація та причини виникнення. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. 2013. Том. 2. №1. URL: <https://doi.org/10.31498/2225-6407.1.2013.18985>
36. Кулиняк І. Я., Жигало І. І., Горбенко Т. М. Кризові ситуації на підприємствах: сутність, класифікація, загрози виникнення та заходи реагування. *Економіка та управління підприємствами*. 2021. Вип. 51. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastructure51-27>
37. Fink S. *Crisis Management: Planning for the Inevitable*. Bloomington: iUniverse, 2000. 245 p.
38. Krystek U. *Unternehmungskrisen: Beschreibung, Vermeidung und Bewältigung überlebenskritischer Prozesse in Unternehmungen*. German: Gabler, Wiesbaden, 1987. 328 p.
39. Muller-Stewens G. *Strategisches Management: wie strategische Initiativen zum Wandel führen*. Stuttgart: Schäffer-Poeschel, 2016. 702 p. URL: https://ebooks.fachzeitungen.de/ciando.com/img/books/extract/379926982_7_lp.pdf
40. Pauchant T., Mitroff I. *Transforming the Crisis-Prone Organization: Preventing Individual, Organizational, and Environmental Tragedies* Jossey- Bass, San Francisco, CA 1992. 227 p. URL: <https://doi.org/10.1002/sres.3850090410>

REFERENCES

1. Katsytska, H., Namliiev, Ye. (2023). Kryzovi yavysycha yak osnova vynyknennia destabilizatsiinykh protsesiv v ekonomitsi: aktualnist teorii ta rozvytok kryzysolohichnykh doslidzhen [Crisis phenomena as the basis of the emergence of destabilizing processes in the economy: the relevance of theories and the development of crisis research]. *Kyivskiy ekonomichnyi naukovyi zhurnal [Kyiv Economic Scientific Journal]*. 103–116 pp. Available at: <https://doi.org/10.32782/2786-765X/2023-1-13>
2. Hryhorieva, O., Mishchenko, A. O. (2017). Kryzovi yavysycha v ekonomitsi ta yikh proiavy na pidpriemstvi [Crisis phenomena in the economy and their manifestations at the enterprise]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seria: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitovu hospodarstvo [Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: International economic relations and the world economy]*. Issue 13(1). 76–79 pp.

3. Tkachuk, A. Yu., Biliak, T. O., Vyhovskiy, V. H. (2023). Rozuminnia pryrody kryz ta ryzykiv u protsesi zabezpechennia efektyvnosti upravlinnia pidpriemstvom [Understanding the nature of crises and risks in the process of ensuring the effectiveness of enterprise management]. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannya* [Economy, management and administration]. 1(103), 70–75 pp. Available at: [https://doi.org/10.26642/ema-2023-1\(103\)-70-75](https://doi.org/10.26642/ema-2023-1(103)-70-75)
4. Khryniuk, O., Ocheretiana, O. (2021). Faktory vynykennia kryzovykh yavlyshch ta zabezpechennia staloho rozvytku pidpriemstva [Factors of crisis phenomena and ensuring sustainable development of the enterprise]. *Ekonomika ta suspilstvo* [Economy and society]. Vol. (26). Available at: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-47>
5. NBU. Shchomisiachnyi makroekonomichnyi ta monetarnyi ohliad berezen 2024 roku [Monthly Macroeconomic and Monetary Review March 2024]. Available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MMR_2024-03.pdf?v=7
6. Dubel, M. (2022). Tsyrukuliarna ekonomika yak mekhanizm dosiahnennia tsilei staloho rozvytku v umovakh hlobalizatsii ta didzhitalizatsii svitovoi ekonomiky [Circular economy as a mechanism for achieving the goals of sustainable development in the conditions of globalization and digitalization of the world economy]. *Ekonomika ta suspilstvo* [Economy and society]. Vol.(39). Available at: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-13>
7. Tiurina, N. M., Karvatska, N. S., Nazarchuk, T. V. (2019). Kryzy u rozvytku sotsialno-ekonomichnykh system ta prychny yikh vynykennia [Crises in the development of socio-economic systems and their causes]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky* [Bulletin of the Khmelnytskyi National University. Economic sciences]. No. 1. 198–203 pp.
8. Mill Stuart John. Principles of Political Economy with Some of Their Applications to Social Philosophy. Available at: <http://digamoo.free.fr/mill1848-1.pdf>
9. Marks, K. Kapital [Capital]. Krytyka politychnoi ekonomii [Criticism of political economy]. Tom I. Kn. I. Per. z nim. za red. D. Rabynovycha. Kyiv: Partvydav TsK KP(b)U. 1934 p.
10. Acharya, R. C. (2016). ICT use and total factor productivity growth: intangible capital or productive externalities? *Oxford economic papers*. № 1. 16–39 pp.
11. Willett Allan, H. The Economic Theory of Risk and Insurance. Available at: https://www.casact.org/sites/default/files/database/forum_91wforum_91wf469.pdf
12. Keynes, J. M. A Treatise on Probability. Available at: <https://www.gutenberg.org/files/32625/32625-pdf.pdf>
13. Reimann, B. C. (1990). Managing for value: A guide to value-based strategic management. Blackwell Pub. 240 p.
14. Charles, R. Hulten, Janet X. Hao (2012). The role of intangible capital in the transformation and growth of the Chinese economy. Cambridge, Mass.: National Bureau of Economic Research, 44 p.
15. Hes, Aleš (2021). Globalization – the source of new crises. *SHS Web of Conferences* 129, 10004. Available at: https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/pdf/2021/40/shsconf_glob2021_10004.pdf
16. Fortunapo Piergiuseppe. Rethinking globalisation in an age of crises. Available at: <https://www.socialeurope.eu/rethinking-globalisation-in-an-age-of-crises>
17. Shust, O. A., Varchenko, O. M., Krysanov, D. F. (2023). Ahrarni ta ahroprodovolchi struktury v umovakh posylennia turbulentsnosti: monohrafiia [Agrarian and agro-food structures in conditions of increased turbulence: monograph]. Kyiv: «TROPEA», 440 p.
18. Sobkevych, O. V., Shevchenko, A. V., Rusan, V. M. (2022). Antykryzova polityka v realnomu sektori ekonomiky Ukrainy: priorytetni napriamy i zavdannia [Anti-crisis policy in the real sector of the economy of Ukraine: priority directions and tasks]. 72 p. Available at: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-07/antikriz-realsektor-doklad-2022-pogodzheno_07.pdf
19. Kondratiev, N. D. (1935). The long waves in economic life. *The Review of Economics and Statistics*. Vol. 17, No. 6.
20. Zhavoronok, A. V. (2021). Teoretychni osnovy doslidzhennia klasyfikatsii ekonomichnykh tsyklyv [Theoretical foundations of the study of the classification of economic cycles]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia* [Problems and prospects of economics and management] No. 4 (28). 26–34 pp.
21. Kuznets, S. S. (1926). *Cyclical Fluctuations: Retail and Wholesale Trade, United States, 1919–1925*. New York.
22. Juglar, C. (1862). *Des crises commerciales et de leur retour periodique en France < en Angleterre et aux Etats-Unis*. Clement Juglar. Paris.
23. Kitchin, Joseph (1923). *Cycles and Trends in Economic Factors*. *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 5, No. 1. 10–16 pp. Available at: <https://doi.org/10.2307/1927031>
24. Shust, O. A., Varchenko, O. M., Krysanov, D. F., Drahan, O. O., Tkachenko, K. V. (2022). Suchasni ahrarni kryzy i skladovi stiikosti kharchovoi industrii Ukrainy [Modern agrarian crises and components of sustainability of the food industry of Ukraine]. *Ekonomika ta upravlinnia APK* [Economy and management of agriculture]. No. 1. 6–26 pp. Available at: doi.org/10.33245/2310-9262-2022-172-1-6-26
25. Shust, O. A., Varchenko, O. M., Krysanov, D. F., Dragan, O. O., Tkachenko, K. V., Varchenko, O. O. (2024). Modern trends in the development of plant production under agrarian crises. *Agricultural Science and Practice* 10(3), 16–34 pp. Available at: <https://doi.org/10.15407/agrisp10.03.016>
26. Schumpeter, Joseph A. (1942). *Capitalism, Socialism and Democracy*. Capitalism, Socialism and Democracy. New York: Harper & Row, 381 p.
27. Mushnikova, S. A. (2020). Formuvannia parametrychnykh obmezhen bezpeky rozvytku ta zhyttievyykh tsyklyv pidpriemstva [The formation of parametric restrictions on the security of the devel-

opment and life cycles of the enterprise]. *Business Inform.* No. 2. 252–258 pp. Available at: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-2-252-258>

28. Green, Peter Sheldon (1994). *Winning PR Tactics: Effective Techniques to Boost Your Sales*. Financial Times Prentice Hall, 192 p.

29. Grenz, T. (1987). *Deminsionen und Typen der Unternehmenskrise: Analyse-moeglichkeiten Auf Der Grundlage Von Jahresabschlussinformationen*. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, 294 p.

30. Barton, L. (1993). *Crisis in organizations: Managing and communicating in the Heat of Chaos*. Cincinnati, Ohio: SouthWestern, 256 p.

31. Ligonenko, L. O. (2005). *Anti-crisis management of the enterprise: textbook*. K.: KNTEU. 824 p.

32. Tkachenko, A. M., Yelets, O. P. (2010). *Suchasnyi pidkhid do antykryzovoho upravlinnia mashynobudivnym pidpriemstvom*. Monohrafiia [A modern approach to anti-crisis management of a machine-building enterprise. Monograph]. Zaporizhzhia: Publishing House of the Zaporizhzhia State Engineering Academy. 277 p.

33. Blank, I. A. (2014). *Finansovyi menedzhment: pidruchnyk [Financial management: a textbook]*. K.: Nika-Center. 656 p.

34. Pauchant, T. C. (1996). *La gestionsystemique des crises et la prevention de la contr-production*. *Rev. Francaise de Gestion*. 1996. № 108. 90–99 pp. Available at: https://jglobal.jst.go.jp/en/detail?JGLOBAL_ID=200902152169842457

35. Tkachenko, A. M., Kalyuzhna, Yu. V. (2013). *Kryza: sutnist, klasyfikatsiia ta prychny vynyknennia [Crisis: essence, classification and causes of occurrence]. Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti [Theoretical and practical aspects of economics and intellectual property]*. 2013. Vol. 2. No 1. Available at: <https://doi.org/10.31498/2225-6407.1.2013.18985>

36. Kulinyak, I. Ya., Zhigalo, I. I., Horbenko, T. M. (2021). *Kryzovi sytuatsii na pidpriemstvakh: sutnist, klasyfikatsiia, zahrozy vynyknennia ta zakhody reahuvannia [Crisis situations at enterprises: essence, classification, threats and response measures]*. *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy [Economics and enterprise management]*. 2021. Issue 51. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct51-27>

37. Fink, S. (2000). *Crisis Management: Planning for the Inevitable*. Bloomington: iUniverse. 245 p.

38. Krystek, U. (1987). *Unternehmungskrisen: Beschreibung, Vermeidung und Bewältigung überlebenskritischer Prozesse in Unternehmungen*. German: Gabler, Wiesbaden. 328 p.

39. Muller-Stewens, G. (2016). *Strategisches Management: wie strategische Initiativen zum Wandel führen*. Stuttgart: Schäffer-Poeschel. 702 p. Available at: https://ebooks.fachzeitungen.de/ciando.com/img/books/extract/3799269827_lp.pdf

40. Pauchant, T., Mitroff, I. (1992). *Transforming the Crisis-Prone Organization: Preventing Individual, Organizational, and Environmental Tragedies*. Jossey-Bass, San Francisco. 227 p. Available at: <https://doi.org/10.1002/sres.3850090410>

Theoretical foundations of the emergence and development of crisis phenomena in economic systems

Hryhorian R. H.

The article summarizes the theoretical foundations of the emergence and development of crisis phenomena in economic systems and the peculiarities of their manifestation at the macro level. It is emphasized that the economic crisis represents a complexly structured and multifactorial system of relationships with the external environment, as well as a multicomponent internal structure, which complicates the process of its study. It has been established that in the scientific literature, the position of considering the crisis as an unfavorable situation in the development of individual economic systems prevails, however, there are different approaches to the definition of this concept, as well as the predominance of its favorable and unfavorable characteristics.

The theoretical principles of economic science regarding the understanding of the essence of economic crises are summarized and the following approaches are highlighted: classical, rational combination of market self-regulation and state regulation, intermediary-behavioral. It was established that the crisis was viewed as a factor of negative impact on the economy, caused by the instability of the markets, and also as a process that requires prompt response in order to stabilize the crisis situation and neutralize its consequences.

Attention is drawn to such a characteristic of the crisis as its duration, which depends on the state of the external and internal environment of the functioning of economic systems, which requires a detailed identification of its factors and vectors of influence. The existing approaches to the definition of the concept of «crisis» are systematized and two main groups are distinguished, one of which considers the crisis as a negative phenomenon, and the second – as a turning point in the life cycle of the enterprise, as an impulse for further development, which can have both negative and positive effects. consequences. On the basis of which, a conclusion was made about the need for the management of any enterprise to monitor its functioning environment in order to identify possible causes of crises and their monitoring.

It is substantiated by the reasons for the probability of a crisis at the enterprise level due to changes in the external and internal environment of its functioning. It is proposed to distinguish the concept of «crisis» as a state of the enterprise, which involves its disorganization, and «crisis process» as an unstable, dynamic process of changing the values of the main parameters of its internal and external environment.

The author's approach to the examination of the crisis involves considering the state of the enterprise at the breaking point, which is determined by the contradictions between the internal and external environment, which, in the absence of the possibility of their resolution, can cause irreversible consequences for its functioning system. Regarding the understanding of the crisis process, it should be considered as a process that changes the state of the enterprise due to the

influence of contradictions between the internal and external environment, which constantly changes the values of their main parameters and has a continuous, dynamic, unstable, cyclical nature. It is argued that the crisis process begins to arise if the internal state of the enterprise does not match its macro environment, which can lead to its possible liquidation. The need to study the crisis according to the stages of

the crisis process is substantiated, which will allow to determine the bifurcation points at which the enterprise becomes unstable, according to the periods of the development of the crisis process, and to distinguish the following types of crisis: strategic, liquidity, insolvency, critical.

Key words: crisis, crisis process, economic system, enterprise, crisis duration, bifurcation points.

Copyright: Григорян Р.Х. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:
Григорян Р.Х.

<https://orcid.org/0009-0004-5119-1748>

УДК 338.1:664.1

JEL E30, Q11, Q13

Методичні підходи до аналізу кон'юнктури ринку цукру

Пархоменко Л.М.

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

 E-mail: 240779@ukr.net

Пархоменко Л.М. Методичні підходи до аналізу кон'юнктури ринку цукру. Економіка та управління АПК. 2024. № 1. С. 74–84.

Parkhomenko L. Methodical approaches to the analysis of sugar market conditions. AIC Economics and Management. 2024. № 1. PP. 74–84.

Рукопис отримано: 29.03.2024 р.

Прийнято: 12.04.2024 р.

Затверджено до друку: 24.05.2024 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2024-189-1-74-84

У статті розглядаються методичні підходи до аналізу кон'юнктури ринку цукру. Аргументовано, що провідна роль у комплексних дослідженнях ринку сільськогосподарської продукції та продовольства належить аналізу його кон'юнктури, що визначає кількісні параметри розвитку і загальну якісну характеристику стану ринку. Проте, щодо категорії «кон'юнктура ринку» й досі не запропоновано однозначного визначення. Представники різних шкіл висловлюють власні погляди на предмет, методи і цілі кон'юнктурних досліджень.

Виділено основні групи показників аналізу та прогнозу кон'юнктури ринку цукру: показники виробництва; внутрішнього товарообороту; зовнішньої торгівлі; динаміки та рівня цін; фінансові показники, які дозволяють урахувати вплив сукупності чинників та умов зовнішнього та внутрішнього середовищ функціонування суб'єктів ринку. Наголошено, що в закордонній практиці для оцінювання кон'юнктури ринку часто використовують індекси ділової активності (динаміка основних характеристик виробництва товарів, товарних запасів, цін). Зазначено, що для аналізу кон'юнктури будь-якого ринку сільськогосподарської продукції та продовольства оцінюють показники загальної економічної ситуації, тобто, рівень зайнятості в цілому та за окремими галузями, загальні обсяги інвестицій і обсяги інвестицій за галузями тощо.

Доведено, що в сучасних умовах роль і значення дослідження процесів, що відбуваються на ринку сільськогосподарської продукції та продовольства, неспинно зростають. Вивчення тенденцій розвитку аграрного ринку, чинників впливу, причинно-наслідкових зв'язків і наслідків можливих змін, дозволяють сформувати інформаційно-аналітичну базу для визначення пріоритетних стратегічних напрямів, розроблення механізму реалізації обраних стратегій.

Зроблено висновок, що комплексне дослідження ринку цукру є необхідною передумовою формування стратегії і тактики його розвитку та включає збір, аналіз, оцінювання та інтерпретацію даних про стан, тенденції і перспективи його розвитку. Для проведення комплексного дослідження ринку цукру й отримання чіткої інформації найбільш доцільно, на думку автора, використовувати такі методологічні принципи: цілеспрямованості; комплексності; системності; систематичності; динамічності; урахування галузевої та територіальної специфіки; об'єктивності; ефективності.

Ключові слова: ринок сільськогосподарської продукції та продовольства, ринок цукру, дослідження кон'юнктури ринку, попит і пропозиція.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. На сьогодні розвиток вітчизняної бурякоцукрової галузі перебуває в мінливих економічних умовах, однак характеризується відносною стабільністю. Так, у 2023/24 маркетинговому році в Україні вироблено майже 1,8 млн тонн цукру, а середня гуртова ціна за тону на початку 2024 р. склала 23-24 тис. гривень [1]. Зазначимо, що в 2023 р. обсяги експорту цукру становили 506 тис. т, загальною вартістю 390 млн дол. США [2]. Водночас трансформаційні процеси в галузі, несприятливі умови кон'юнктури як зовнішнього, так й внутрішнього ринків, війна в країні та інші чинники спричинили скорочення обсягів виробництва цукрових буряків і цукру в окремі роки, а також закриття і банкрутство окремих підприємств цукрової галузі. Саме тому для бурякоцукрового виробництва на сьогодні основним завданням є досягнення збалансованості ринку, що дозволить в ситуації, що склалася, зберегти високі виробничі показники на основі підтримки економічно обґрунтованого рівня цін на цукрові буряки та цукор. Вирішення цього завдання можливо забезпечити за умови систематичного дослідження кон'юнктури ринку цукру та доведення його результатів як до органів галузевого управління, так і до посередніх товаровиробників бурякоцукрової галузі.

Дослідження ринку сільськогосподарської продукції та продовольства вітчизняними вченими передбачає проведення аналізу його кон'юнктури, що визначає кількісні параметри розвитку й загальну якісну характеристику стану ринку [3-5]. Необхідність створення системи оперативного збору, оброблення, збереження і розповсюдження інформації про кон'юнктуру ринку за певний період часу обґрунтовано М. І. Ібатуллінім [6]. Ряд авторів присвятили дослідження питанням, пов'язаним з оцінюванням існуючих теоретико-методичних підходів до кон'юнктурного аналізу ринку цукру [7-9]. Задля прийняття ефективних управлінських рішень на макро- та мікрорівнях В. М. Борщиком розглядаються методичні підходи щодо дослідження кон'юнктури ринків галузевої продукції та обґрунтовано системи показників їх вивчення [10]. За їх допомогою можна як кількісно охарактеризувати якісні зміни, що відбуваються у процесі відтворення і характеризують сформовану ситуацію на ринку, так і оцінити, які тенденції будуть характерні для кон'юнктури в майбутньому [11].

Слово «кон'юнктура» (від латинського «conjungere» – сполучаю, зв'язую) в енциклопедичному словнику визначається як ситуація,

що склалася, положення, що створилося, конкретні умови на певний момент, тимчасова ситуація у будь-якій сфері. Тобто, не йдеться про характеристику тільки економічної дійсності [12, 13]. Еволюція поняття «кон'юнктура» як економічного терміна відбувалося паралельно з розвитком ринку і накопиченням знань про закономірності його функціонування. Спочатку цей термін використовували для визначення поточного стану на ринку під час реалізації товарів, взаємодії короткочасних, випадкових обставин, що представляють результат, і що відбивають нестійке співвідношення пропозиції і попиту, а отже, і короткострокову динаміку ринкових цін, тобто, характеристику ринкової ситуації [14].

Німецький економіст А. Вагнер в книзі «Основи політичної економії» (1892 р.) навів перше наукове визначення поняття кон'юнктури. На його думку, кон'юнктура – це «сукупність умов (природних, технічних, економічних, соціальних і правових), які визначають виробництво, збут і ціни товарів, незалежно від бажання господарюючих суб'єктів». До найбільш важливих чинників, які впливають на кон'юнктуру, він відносив зміни в технології виробництва, коливання урожайності сільськогосподарських культур, зміни в економічній політиці і соціальній структурі суспільства, війни, стихійні лиха [15]. Позитивним у цьому визначенні є те, що його трактування не обмежується сферою обміну, а включає й виробництво. Однак, у цьому визначенні формування кон'юнктури не пов'язується із закономірностями відтворювального процесу.

Найактивніше теорія економічної кон'юнктури досліджувалася на початку ХХ ст. У цей період виникло багато різних підходів до визначення поняття кон'юнктури. Так, представник німецьких теоретиків економічної кон'юнктури В. Зомбарт у монографії «Сучасний капіталізм», критикуючи А. Вернера, визначив її як «загальний стан ринкових відносин у певний момент, оскільки ці відносини визначальним чином впливають на долю окремого господарства, що складається у результаті взаємодії внутрішніх і зовнішніх чинників» [16, с. 125].

Найбільшу популярність отримало визначення представника третього покоління німецьких теоретиків кон'юнктури В. Репке. У монографії «Кон'юнктура» він дав таке визначення: «це співвідношення попиту і пропозиції на будь-якому ринку, співвідношення, що не піддається визначенню і впливу та схильне

до постійної зміни» [17]. Вважаємо, що такий підхід до дефініції поняття унеможливує науково обґрунтоване дослідження економічної кон'юнктури і врахування її можливих змін при плануванні господарської діяльності. Проте перша частина цього визначення так має першочергове значення, хоча й не відображає повною мірою її сутності.

В основу концепції аналізу кон'юнктури У. Мітчелла покладено статистичне вивчення системи економічних показників, що характеризують дію різних чинників, та економіко-математичне моделювання процесів зміни кон'юнктури (економічні барометри). Найбільшою популярністю на той час користувався «Гарвардський барометр» (У. Персонс), із такими складовими: барометр прибутків (облікові процентні ставки, індекси цін, курси акцій), барометр виробництва (надходження замовлень, постачання сировини і напівфабрикатів, обсяг виробництва, рівень зайнятості), барометр зовнішньої торгівлі, барометр збуту (відвантаження вироблених товарів, гуртовий і роздрібний товарообіг), барометр кредиту (грошовий обіг, депозити) [18].

Принципово важливі зміни в методологічних підходах до дослідження економічної кон'юнктури і розуміння її сутності відбулися під впливом Великої депресії кінця 1920-х – початку 1930-х рр. Ця криза не була передбачена Гарвардським барометром, що підтвердило очевидність дослідження кон'юнктури на основі аналізу динаміки і пропорцій усього процесу відтворення на макроекономічному рівні [19]. Економічні барометри будувалися на відстеженні динаміки змінних чинників лише однієї стадії виробничого процесу – обміну (тобто, ринку).

Провідним центром економічних досліджень став Кон'юнктурний інститут, створений М. Кондратьєвим. Згідно з трактуванням М. Кондратьєва, економічна кон'юнктура «певного періоду» представляє «напрямі і ступінь зміни ... елементів господарського життя порівняно з попереднім періодом» [20, 21].

Одним із вагомих розробників вчення про економічну кон'юнктуру є український економіст М. Туган-Барановський. Вчений зазначив необхідність вивчення економічної кон'юнктури, обґрунтувавши сутність поняття «кон'юнктура ринку» під яким розумів не лише співвідношення між попитом і пропозицією, а й результат дії різноманітних факторів та умов на виробництво і споживання, що, своєю чергою, чинить вплив на співвідношення попиту і пропозиції, а також на тенденції його розвитку, згідно зі змінами у цінах та змінами інших факторів [22].

Вважаємо, що поняття економічної кон'юнктури і процес відтворення тісно взаємопов'язані та взаємозалежні, однак між ними існують певні відмінності. Це впливає з наступної закономірності: стадії процесу відтворення слідує одна за одною і зумовлюють одна одну, тобто, цей процес є послідовним. Водночас кон'юнктура відображає одночасний стан пропозиції і попиту, є однією з характеристик розвитку виробництва, розподілу, обміну і споживання.

Узагальнюючи вищезазначене, можна зробити висновок, що економічна позиція товаровиробників та споживачів цукру, його продавців та покупців залежить від кон'юнктури ринку, яка змінюється під впливом численних чинників. Під кон'юнктурою ринку розуміють сукупність економічних умов, що складаються у певний період часу, за яких здійснюється процес збуту товарів та послуг. Своєю чергою, кон'юнктуру ринку цукру формують попит, пропозиція, ціна та конкуренція, від значень величин показників та співвідношень яких складається як сприятлива, так й несприятлива ринкова кон'юнктура. У зв'язку з цим існує необхідність у проведенні досліджень ринку цукру, вивченні його кон'юнктури як співвідношення попиту і пропозиції, сформованих під впливом сукупності чинників і умов.

Мета дослідження. Метою статті є узагальнення методичних підходів щодо дослідження кон'юнктури ринку цукру та обґрунтування системи критеріїв і показників оцінки кон'юнктури цього ринку із урахуванням поточного стану зовнішнього та внутрішнього економічного середовища.

Матеріал і методи дослідження. Теоретичною і методологічною основою дослідження є науковий метод пізнання та системний, комплексний підхід до вивчення економічних процесів, фундаментальні дослідження вітчизняних й іноземних учених з проблем кон'юнктури ринку цукру як складового елементу ринку агропродовольчої продукції, з урахуванням впливу сучасних викликів та загроз. Діалектичний метод використано за виявлення об'єктивних передумов розвитку складних економічних систем ринку цукру, монографічний – при формулюванні мети та висновків дослідження. Методи аналізу та синтезу дали змогу сформулювати систему показників, які характеризуються товарним попитом, пропозицією, конкуренцією на ринку цукру.

Результати дослідження та обговорення. Одним з найважливіших методологічних питань дослідження розвитку ринку сільськогосподарської продукції та продовольства,

у тому числі й цукру, є визначення системи показників аналізу його кон'юнктури. При її виборі слід враховувати такі вимоги: показники мають бути вимірними, порівнянними, доступними і достовірними; всебічно відображати розвиток агропродовольчого ринку території, що досліджується; мають враховувати вагомність того чи іншого аспекту в процесі виведення інтегрального показника.

Проведення аналізу кон'юнктури ринку цукру, а також визначення перспектив його розвитку вимагає систематично проводити статистичне вивчення пропозиції та попиту, що є складним та багатоетапним процесом, основними завданнями якого є: розроблення системи показників, які характеризують ринок цукру; збір, оброблення та аналіз статистичних даних, які характеризують стан та розвиток ринку цукру; розроблення пропозицій щодо удосконалення методичних підходів аналізу кон'юнктури ринку цукру.

Встановлено, що на сьогодні для аналізу і прогнозу кон'юнктури ринку сільськогосподарської продукції та продовольства використовують широкий перелік показників, які належать до таких основних груп: показники внутрішнього товарообігу, показники зовнішньої торгівлі, цінні показники [23].

Показники внутрішнього товарообігу відображають динаміку і напрями змін кон'юнктури внутрішнього ринку та включають: оборот оптової і роздрібною торгівлі цукром, а також громадське харчування; обсяги продажів найбільших гуртових і роздрібних торговельних підприємств; індекси вартості мінімального набору продуктів харчування; споживчі витрати (обсяг і структура) на купівлю цукру; інформацію про рух товарних запасів.

Аналіз динаміки реалізації цукру гуртовою і роздрібною торгівлею, а також обороту громадського харчування в абсолютних одиницях і з розрахунку на душу населення дозволяють оцінити характер і зміну платоспроможного попиту на продукти харчування.

Зазначимо, що істотні відмінності існують між характером динаміки запасів сировини і готової продукції. Розміри запасів сировини безпосередньо залежать від обсягів виробництва: збільшення виробництва передбачає зростання запасів сировини і навпаки. Запаси готової продукції, навпаки, при розширенні виробництва зменшуються. Їх зростання свідчить про погіршення кон'юнктури: запаси готової продукції досягають максимального значення на початку кризи, мінімальної – при переході з фази депресії у фазу поживлення, у період розширення обсягів виробництва.

Показники зовнішньої торгівлі включають:

1. Фізичний і вартісний обсяги зовнішньоторгового обігу і його індекси. При цьому наведені індекси розраховуються за наступними формулами:

$$S = E - J, \quad (1.1)$$

де S – сальдо зовнішньоторговельного балансу;

E – експорт;

J – імпорт.

$$N_i = \frac{E_i}{V_i} \times 100\%, \quad (1.2)$$

де N_i – частка експорту i -го виду агропродовольчої продукції в сукупному виробництві;

E_i – обсяг експорту i -го виду продукції;

V_i – сукупний обсяг виробництва i -го виду продукції.

$$H_i = \frac{J_i}{M_i} \times 100\% \quad (1.3)$$

де H_i – частка імпорту i -го виду агропродовольчої продукції в сукупному споживанні;

J_i – обсяг імпорту i -го виду продукції;

M_i – обсяг споживання i -го виду продукції.

2. Фізичний і вартісний обсяги експорту та імпорту, а також їх індекси щодо попередніх періодів.

3. Географічний розподіл експорту та імпорту цукру, який визначається за формулою:

$$F = \frac{L}{I} \times 100\% \quad (1.4)$$

де F – частка експорту (імпорту) конкретної товарної позиції досліджуваного регіону в структурі загальнодержавного експорту (імпорту);

L – обсяг експорту (імпорту) товару регіону (ринку), що вивчається;

I – загальнодержавний обсяг експорту (імпорту) конкретного товару.

4. Сальдо торговельного балансу.

5. Товарну структуру експорту та імпорту.

6. Частку країни у світовому експорті та імпорті.

Зазначимо, що при поліпшенні стану кон'юнктури ринку із зростанням обсягів виробництва завдання зовнішньої торгівлі стають простішими. Погіршення кон'юнктури позначається насамперед на показниках виробництва і лише тоді викликає зниження обсягів зовнішньоторговельних операцій. Подібна ситуація обумовлюється договірними зобов'язаннями сторін за довгостроковими контрактами. Неспівпадіння можуть зумовлюватися нерівномірністю економічного розвитку різних країн.

Показники динаміки і рівня цін включають:

1. Індекс гуртових цін, що визначається за формулами:

$$I = \frac{P_1}{P_0}, \quad (1.5)$$

де I – індивідуальний індекс гуртових цін;

$P_{1,0}$ – ціна на конкретний вид агропродовольчої продукції на цьому ринку в поточному і базисному періоді.

$$j = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_1} \quad (1.6)$$

де J – агрегатний індекс гуртових цін;

$\sum p_1 q_1$ – сума вартості продажу товару в поточному періоді за поточними гуртовими цінами;

$\sum p_0 q_1$ – сума вартості продажу товару в поточному періоді за базисними гуртовими цінами

або:

$$j = \frac{\sum p_1 q_0}{\sum p_0 q_0}, \quad (1.7)$$

де $\sum p_1 q_0$ – сума вартості продажу товару в базисному періоді за поточними гуртовими цінами;

$\sum p_0 q_0$ – сума вартості продажу товару в базисному періоді за базисними гуртовими цінами.

2. Індекс роздрібних цін, що розраховується, згідно з індексом гуртових цін.

У процесі дослідження кон'юнктури ринку доцільно також проводити порівняння динаміки гуртових і роздрібних цін. В окремих випадках варто порівнювати динаміку цін за різними видами сільськогосподарської продукції.

У іноземній практиці для оцінювання кон'юнктури ринку часто використовують індекси ділової активності (динаміка основних характеристик виробництва товарів, товарних запасів, цін). Іноді при аналізі кон'юнктури будь-якого ринку сільськогосподарської продукції та продовольства оцінюють показники загальної економічної ситуації, тобто, рівень зайнятості в цілому та за окремими галузями, загальні обсяги інвестицій і обсяги інвестицій за галузями тощо.

Зазначимо, що як додаткові індикатори можна залучати такі характеристики ринку, як кількість споживачів (в одних країнах – населення старше п'яти років, в інших – кількість сімей із дітьми), рівень доходу, територіальну структуру роздрібних продажів тощо. У деяких розрахунках оцінюється здатність населення до витрат (наприклад, за кількістю магазинів, ресторанів, кафе) [24].

Збалансованість функціонування агропродовольчого ринку певної території визначається рівнем платоспроможності покупців, що вста-

новлюється шляхом опитування. При цьому відповіді можуть бути диференційовані за кількома характеристиками (наприклад, за насиченістю асортименту, якістю пропонованих товарів, ціною продуктів харчування, що реалізуються).

Для виявлення тенденцій у задоволенні потреб покупців сільськогосподарського ринку необхідно за кожною із характеристик визначити думку опитуваного за можливими позиціями: погіршення, поліпшення або незмінність ситуації. Результат опитування можна оцінити за часткою відповідей кожної позиції в загальній кількості відповідей. Зазначимо, що в деяких країнах визначають один із найважливіших кон'юнктурних індикаторів ринку – індекс споживчих настроїв (ІСН), який ґрунтується на соціологічних опитуваннях, наприклад, Центру досліджень громадської думки (ЦДГД). Споживчі настрої складаються як з особистих спостережень, що спрямовані на потреби сім'ї, так і з комплексних досліджень, що засновані на взаємозв'язку її членів з широким колом рідних, знайомих, колег і т.ін. Під час оцінювання споживчих настроїв відображаються також інтуїтивні відчуття, вплив громадської думки в соціальному середовищі респондентів і засобів масової інформації. Отже, настроїв споживачів – це складне і не завжди чітко послідовне явище [25].

Для аналізу кон'юнктури сільськогосподарського ринку також можна використати багатомірне кількісне (у балах) оцінювання основних показників стану ринку. Кожному параметру, який оцінено кількісними, якісними або альтернативними показниками, експертним шляхом надається бал (B_i), а також вага (W_i), яка відображує роль i -го параметра у формуванні ринкової ситуації. Наприклад, до таких параметрів розвитку агропродовольчого ринку зі зменшенням їх ваги можна віднести: місткість ринку, ділову активність (кількість угод), інтенсивність конкуренції та ін. Потім за формулою середньоарифметичної зваженої розраховують середній бал, що показує інтегральне оцінювання стану і розвитку ринку. Його також називають стратегічним індексом або індексом ринкової ситуації:

$$B = \left(\sum_i^n B_i W_i \right) / \sum_i^n W_i \quad (1.8)$$

де B – середній бал (узагальнена, багатомірна характеристика стану ринку);

B_i – бал, що характеризує стан ринку за i -у параметром (чинником);

W_i – вага (ранг), що відображає роль i -го параметра (чинника) у формуванні ринкової ситуації (визначається експертним шляхом);

n – кількість параметрів (чинників).

Залежно від того, яка система балів використовується, будується шкала ринкової ситуації. Наприклад, за 9-бальної системи (де цифра 9 – максимальна позитивна оцінка), шкалу оцінювання ринкової ситуації, на наш погляд, можна розподілити таким чином: від 1 до 3 – несприятлива ситуація на ринку; від 3 до 5 – нестійкий зростаючий ринок; від 5 до 7 – зростаючий ринок; від 7 до 9 – сприятлива ситуація. Отже, чим більшим є індекс, тим сприятливішою кон'юнктура і перспективнішим ринок.

Поряд із співвідношенням попиту і пропозиції, як найважливішого напряму кон'юнктурного аналізу, існує сукупність інших показників пропорційності ринку цукру, тобто, оптимальність співвідношення між різними елементами ринку. Певні диспропорції, деформації окремих складових частин ринку, як свідчить вітчизняний досвід, призводять до кризи, затримують і гальмують ринкові відносини, що робить ринок неефективним. Тому вивчення макро- і мікропропорцій ринку цукру є важливими і завжди актуальними завданнями аналізу ринкової кон'юнктури. Згідно з оцінюванням пропорцій, необхідна характеристика тенденцій їх динамічних змін, аналіз структурних зрушень і регіональних відмінностей пропорцій ринку.

У процесі дослідження пропорційності ринку доцільно використовувати такі інструменти, як баланс, відносні величини структури і координації, компаративні (порівняльні) індекси тощо. У структурному аналізі можна використовувати методи аналізу коливань показників пропорційності, їх трендові та регресійні моделі.

Під час аналізу пропорційності ринку використовують два основні відносні показники структури: частку (питому вагу), тобто, характеристику в частині цілого, і коефіцієнт співвідношення, тобто, безпосереднє зіставлення двох явищ або частин певної сукупності. Показник частки відображає ту частину, яку вона займає у всій сукупності. Аналіз пропорцій ринку має здійснюватися як в статичі, так і в динаміці.

Найважливішою пропорцією ринку цукру після попиту і пропозиції слід вважати співвідношення внутрішнього виробництва та імпорту продукції, а також частку витрат населення на харчування в загальному обсязі споживчих витрат та їх розподіл між різними доходами груп населення. Диспропорції в структурі витрат населення, що виражаються найбільшою часткою витрат на продукти харчування (50 %

і більше), свідчать про низький рівень доходів і якості життя населення.

Зазначимо, що найважливішою ознакою кон'юнктури будь-якого ринку є основна його пропорція – співвідношення попиту і пропозиції. Баланс або рівність цих двох головних категорій на практиці зустрічається досить рідко. Водночас дисбаланс попиту і пропозиції визначає тип ринку. Збалансованість або розбалансованість ринку – процес динамічний, ситуація може постійно змінюватися, а тому її необхідно вивчати. Складність аналізу полягає в тому, що товарна пропозиція – це показник документований, а попит безпосередньо оцінити не можна. Звичайно, основні закономірності і тенденції попиту можна оцінити за товарооборотом (реалізованим попитом) або купівельною спроможністю населення, але фактичний попит з певних причин може істотно не відповідати цим позиціям, а розрахунки відображатимуть умовний характер.

У статистиці співвідношення попиту і пропозиції встановлюється за допомогою балансу попиту / пропозиції. Проте такий розрахунок можна провести лише в межах усього ринку цукру. Суть розрахунку полягає в наступному: визначають обсяг товарної пропозиції (за даними про надходження або фактичний продаж, з необхідними розрахунками) і купівельну спроможність населення (доходи з коригуванням на приріст заощаджень мінус обов'язкові платежі), що відображають сукупний попит населення (табл. 1).

Підсумковий рядок наведеної таблиці відображає ступінь збалансованості попиту і пропозиції. Перевищення пропозиції над попитом виявляється у зростанні товарних запасів, а перевищення попиту над пропозицією – в їх скороченні. Цей факт використовують для непрямой оцінки пропорційності ринку, оскільки кількісно оцінити купівельний попит практично неможливо, за винятком біржових ринків, де попит і пропозиція реєструються. Тому в цьому випадку товарні запаси виконують функцію індикатора кон'юнктури ринку. Можна також використовувати абсолютний показник обсягу товарних запасів, але точнішим є відносний показник запасів товарообігу (у днях).

Одним із способів неформального оцінювання ринкової кон'юнктури може бути порівняння попиту (продажів), пропозиції (внутрішнє виробництво і ввезення) і обсягу товарних запасів. У процесі зіставлення позицій (збільшення, стабільність, зменшення) наведених індикаторів ринку можна схарактеризувати його стан.

Таблиця 1 – Баланс попиту / пропозиції на ринку цукру

Пропозиція	Попит
Обсяг вітчизняного виробництва сільськогосподарської продукції	Грошові доходи населення (за вирахуванням приросту заощаджень, інвестицій у купівлю цінних паперів і нерухомості, витрат на купівлю непродовольчих товарів, а також обов'язкових платежів)
Обсяг імпорту	Придбання підприємствами виробничих ресурсів для виробничого споживання і промислового перероблення
Зміна вартості товарного надходження за рахунок підвищення цін	Використання сільськогосподарської продукції виробниками для власних потреб
–	Зміна вартості придбаних товарів за рахунок зниження цін
Разом	Разом
Дефіцит (Пр<П)	Дефіцит (Пр>П)

Джерело: складено автором за джерелами [26, 27].

Визначення попиту і розмірів ринку включає оцінювання величини і структури поточного реального попиту і перспективне оцінювання попиту на ринку. Поточний попит можна представити у вигляді загальної кількості конкретної продукції, що купується за встановленою ціною на певному ринку за конкретний період. Першим кроком у розрахунку поточного попиту є визначення його за рік, який передре року проведення дослідження, або за кілька попередніх років.

Слід враховувати, що споживачі неохоче надають інформацію про структуру попиту і переваги, тому відсутність статистичної інформації про вплив різних чинників на величину попиту слід компенсувати експертними оцінками попиту та його зміни під дією економічних явищ [28].

Чисельні показники по кожному з товарів зазвичай визначають на основі статистичних даних про споживання товару за досліджуваний період. У разі відсутності таких даних їх обчислюють шляхом складання балансу споживання на основі даних про виробництво, імпорт, експорт і перехідних запасів досліджуваної продукції. Такий показник називають «місткістю ринку» і розраховують за формулою:

$$C = P + I - E \pm \Delta Z \quad (1.9)$$

де C – місткість ринку;

P – виробництво товару;

I – імпорт товару;

E – експорт товару;

ΔZ – змінні товарних запасів (їх збільшення зменшує місткість ринку, а зменшення – навпаки).

Необхідно відстежувати тенденції розвитку виробництва і попиту, щоб виявити динаміку оцінювання можливої зміни місткості ринку в майбутньому. Місткість ринку може не відображати потенційної його величини, що визначається особистими і загальними потребами та характеризує реальний обсяг реалізації товарів.

Погоджуємося з думкою авторів, що наведена вище формула розрахунку місткості ринку, запропонована багатьма дослідниками, є надто спрощеною і неточною [29]. Більш точною і розгорнутою формулою розрахунку місткості споживчого ринку продукції, на нашу думку, є наступна:

$$E = \sum_{i=1}^n \left\{ S_i \times \Pi_i \times (T_{np.цін} \times E_{ip}) \times (T_{np.дохода} \times E_{id}) \right\} + D_{стим} - H - A - C, \quad (1.10)$$

де E – місткість ринку;

S_i – чисельність потенційних споживачів i -ї соціальної або вікової групи;

Π_i – споживання на душу в i -й групі споживачів у базисному періоді;

$T_{np.цін}$, $T_{np.дохода}$ – темпи приросту цін і доходу, відповідно;

E_{ip} – еластичність попиту i -ої групи населення від зміни цін;

E_{id} – еластичність попиту i -ої групи населення від зміни доходу;

$D_{стим}$ – приріст попиту;

H – насиченість ринку;

A – альтернативні неринкові форми споживання, наприклад, споживання продуктів власного виробництва;

C – частина ринку, яка охоплена імпортерами;

n – кількість i -х груп споживачів.

Зауважимо, що в основу формули покладено залежність обсягів споживання від кількості споживачів (за інших рівних умов). Показник насиченості ринку відіграє самостійну роль в аналізі ринкової ситуації і характеризує стан забезпеченості населення продовольчими товарами. Насиченість ринку обмежує його місткість. Визначити міру насичення ринку продовольчими товарами досить складно. Для цього використовуються дані спеціальних вибірко-вих обстежень домашніх господарств.

Висновки. Доведено, що комплексне дослідження ринку цукру є необхідною передумовою формування стратегії і тактики його розвитку, яке включає збір, аналіз, оцінювання та інтерпретацію даних про стан, тенденції й перспективи розвитку ринку сільськогосподарської продукції і продовольства в цілому, та окремих елементів, зокрема, й про стан його кон'юнктури. Для проведення комплексного дослідження ринку цукру й одержання чіткої інформації найбільш доцільно, на нашу думку, використовувати такі методологічні принципи: цілеспрямованості; комплексності; системності; систематичності; динамічності; урахування галузевої та територіальної специфіки; об'єктивності; ефективності.

Критичний аналіз проведених досліджень кон'юнктури ринку дав змогу встановити, що максимальна ефективність та об'єктивність досліджень ринку цукру досягається у процесі комплексного використання і поєднання економічних методів. При цьому можливість застосування певних методів залежить від інформаційної доступності. Поряд із доступністю багатьох джерел даних про розвиток ринку цукру у формуванні інформаційної бази для його системної діагностики очевидно, що офіційна статистика має ряд недоліків, що негативно впливають на якість. До таких недоліків належать: відсутність окремих важливих показників. Так, і дотепер у вітчизняній статистиці відсутні деякі важливі показники, що характеризують стан ринку, зокрема, показники стану конкуренції на сільськогосподарському ринку, наявності та потенціалу ринкової інфраструктури тощо; недостатньо відображена в статистичних даних інформація з питань зовнішніх зв'язків ринку цукру. У блоках, що включають міжрегіональну торгівлю продукцією, не відображено територіальне спрямування потоків. У блоках зовнішньої торгівлі інформація представлена у вартісному відображенні, що не дає змоги порівняти зміну структури експортно-імпорتنних операцій. Інформація щодо країн-контрагентів є не завжди достовірною, оскільки відображається за місцем укладання угод, а не виробництва

і споживання товару; конфіденційність даних. Наприклад, через конфіденційність інформації та комерційну таємницю підприємств, що виробляють сільськогосподарську продукцію, не завжди можна отримати реальні дані; специфіка приватного виробництва і тіньового бізнесу у сфері агропродовольчого ринку часто представлені недостовірно в інформаційній базі; офіційні публікації статистичних даних через пів року, рік після одержання результатів знижують результативність оцінки.

Вищевикладене підтверджує необхідність удосконалення інформаційного забезпечення розвитку сільськогосподарського ринку.

Запропоновано при проведенні дослідження ринку цукру насамперед визначити кон'юнктуру, як співвідношення попиту та пропозиції, що сформовані під впливом сукупності чинників і умов. Відомо, що кон'юнктура ринку має чотири принципові властивості: динамічність, пропорційність, варіативність і циклічність, тому для віддзеркалення цих властивостей кон'юнктурний аналіз ринку цукру має бути спрямований на вирішення чотирьох концептуальних завдань: аналіз динамічних закономірностей, тенденцій; аналіз пропорційності розвитку; аналіз стійкості ринку; аналіз повторюваності розвитку ринку, виділення циклів.

Створення системи оперативного збору, оброблення, зберігання та розповсюдження інформації про рівень внутрішніх цін серед суб'єктів ринку цукру є необхідною умовою для забезпечення його збалансованого розвитку. Неодмінною умовою досконалого ринку сільськогосподарської продукції є прозорість або оглядовість ринку для продавців і покупців.

Результати дослідження переконують, що за відсутності національної системи формування про цінові тенденції щодо сільськогосподарської продукції та продовольства ринку сільськогосподарської продукції в Україні є недосконалими, оскільки продавці та покупці недостатньо володіють знаннями й прогнозами передбаченням щодо поточних та очікуваних цін, а також розміщення товарів і послуг. Тому сільськогосподарські виробники реалізують власну продукцію в умовах обмеженого доступу до інформації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Україна виробила близько 1,8 млн т цукру в сезоні 2023/24. URI: <https://latifundist.com/novosti/63701-ukrayina-virobila-blizko-18-mln-t-tsukru-v-sezoni-2023-24>.

2. У 2023 році Україна експортувала понад 500 тис тонн цукру. URI: <https://latifundist.com/novosti/63477-u-2023-ukrayina-eksportovala-ponad-500-tis-ton-tsukru>.

3. Шпичак О. М., Боднар О. В., Пархоменко Л. М. та ін. Поточна кон'юнктура і прогноз ринків сільськогосподарської продукції та продовольства в Україні на 2014/15 маркетинговий рік: монографія. 2014. Київ: ННЦ «ІАЕ». Вип. 21, 232 с.
4. Лупенко Ю. О., Шпичак О. М., Пашко С. О., Копитець Н. Г. та ін. Методичні рекомендації щодо оцінки цінових продовольчих ланцюгів: монографія. 2021. Київ: ННЦ «ІАЕ». 65 с.
5. Salo I. A., Kopytets N. H., Cheremisina S. G., Voloshyn V. M. Influence of economic cycles on the development of elements of the industry structure of the food market. IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science. 2022. 949. 012036. DOI: <https://doi.org/10.1088/1755-1315/949/1/012036>.
6. Ібатуллін М. І. Методичні підходи до оцінювання кон'юнктури агропродовольчого ринку. Економіка та управління АПК. 2015. № 2. С. 43-48.
7. Амонс С. Е., Красняк О. П. Ринок цукру: проблеми та перспективи. Ефективна економіка. 2020. № 1. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.1.64>.
8. Коваленко О. В., Яценко Л. О. Концептуальна модель циклічного розвитку ринку цукру в Україні та світі. Продовольчі ресурси. Т. 11. (2023). № 20. DOI: <https://doi.org/10.31073/foodresources2023-20-21>
9. Боднар В. С., Фурса А. В., Стрельбіцький П. А. Стабілізація й гармонізація розвитку бурякоцукрової галузі України. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки. Випуск 14. Кам'янець-Подільський: Аксіома. 2019. С. 14-24.
10. Борщик В. М. Методичні засади аналізу та прогнозування кон'юнктури ринку овочевої продукції. Економіка та управління АПК. 2023. № 1. С. 27-38. DOI: <https://doi.org/10.33245/2310-9262-2023-181-1-27-38>.
11. Максименко Д. В. Особливості дослідження кон'юнктури товарного ринку. Міжнародний науковий журнал «Освіта і наука». 2021. № 1 (30). С. 151-154.
12. Мочерний С. В. Економічна енциклопедія. Київ: Видавничий центр «Академія». Т.1. 2000. 864 с.
13. Смесова В. Л. Кон'юнктурний аналіз сучасного світового ринку товарів та послуг. Економічний вісник Дніпровської політехніки. 2022. № 1. С. 62-76. DOI: <https://doi.org/10.33271/ebdut/77.062>.
14. Barnett V. Kondratiev and the dynamics of economic development : long cycles and industrial growth in historical context. St. Martin's Press, in association with Centre for Russian and East European Studies. University of Birmingham. New York. 1998. 251 p.
15. Маркс К. Зауваження на книгу А. Вагнера «Посібник політичної економії». Збір. Тв. 1989. Т. 19. С. 376-377.
16. Sombart W. Il Capitalismo Moderno. UTET. Torino. 1978. p. 121.
17. Репке В. Кон'юнктура. Москва. Фінансове видавництво НКФ СРСР, 1927. 176 с.
18. Mitchell W. C. Business cycles: the problem and its setting. News-Bulletin of the NBER. 1927. № 31, pp. 1-8.
19. Dougherty K. Introduction to econometrics. URL: https://www.academia.edu/10360335/_Oxford_Introduction_to_Econometrics_2007_
20. Близнюк Т. П. Теоретичні аспекти теорії довгих хвиль М. Кондратьєва. Наукові праці Донецького нац. техніч. університету. Донецьк: ДонНТУ. 2005. Вип. 89. С. 186-193.
21. Квітка С. Цифрові трансформації як сучасний тренд періодичного циклу розвитку суспільства. Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. Спецвипуск. 2020. С. 131-134. DOI: <https://doi.org/10.36.030/2664-3618-2020-si-131-134>.
22. Туган-Барановський М. І. Промислові кризи в сучасній Англії, їхні причини і вплив на господарське життя. Санкт Петербург, 1984. 390 с.
23. Радіщук Т. П. Особливості прогнозування кон'юнктури товарного ринку. Вісник національного університету «Львівська політехніка». 2010. № 684. С. 39-42.
24. Kotler P., Armstrong G., Wong V., Saunders J. Principles of Marketing. Pearson Education Limited. 2008. 1020 p.
25. Індекс споживчих настроїв. URL: http://www.gfk.ua/sectors_and_markets/custom_research/regular_research/subfolder/003575.
26. Бутенко А. І., Кучеренко В. Р., Рак-Ягорлицький В. А. Кон'юнктурний аналіз товарного ринку. Одеса: ТОВ «Автограф». 2000. 156 с.
27. Дерев'яненко Т. Є. Маркетинговий аналіз кон'юнктури товарного ринку. Маркетинг в Україні. 2001. № 3. С. 35-37.
28. Батир Ю. Г., Гримблат С. О. Моніторинг ринку сільськогосподарської продукції. Економічний простір. 2009. № 22/2. С. 131-136.
29. Мошин Ю. Н., Мошина А. Ю. Аналіз кон'юнктури споживчого ринку: навч. посібник. М.: Вид-во УРАО. 2004. 168 с.

REFERENCES

1. Ukraina vyrobila blyzko 1,8 mln t tsukru v sezoni 2023/24 [Ukraine produced about 1,8 million tons of sugar in the 2023/24 season]. (2024). Available at: <https://latifundist.com/novosti/63701-ukrayina-virobila-blyzko-18-mln-t-tsukru-v-sezoni-2023-24>.
2. U 2023 rotsi Ukrayina eksportovala ponad 500 tys tonn tsukru [In 2023, Ukraine exported more than 500,000 tons of sugar]. (2024). Available at: <https://latifundist.com/novosti/63477-u-2023-ukrayina-eksportovala-ponad-500-tis-ton-tsukru>.
3. Shpychak, O. M., Bodnar, O. V., Parkhomenko, L. M. and others (2014). Potoczna konjunktura i prognoz rynkiv silskohospodarskoyeii productionta ta prodovolstva v Ukrainian na 2014/15 marketing rick: monography [Current conjuncture and forecast of agricultural and food markets in Ukraine for the 2014/15 marketing year: monograph]. K.: NNTs IAE. 232 p.
4. Lupenko, Yu. O., Shpychak, O. M., Pashko, S. O., Kopytets, N. H. and others. (2021). Metodichni re-

komendatsii shchodo otsinki tsinovikh prodovolchikh lantsyugiv: monography [Methodical recommendations for assessing food price chains: monograph]. K.: NNTs IAE. 65 p.

5. Salo, I. A., Kopytets, N. Hr., Cheremisina, S. G., Voloshyn, V. M. (2022). Influence of economic cycles on the development of elements of the industry structure of the food market. IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science. 949. 012036. Available at: <https://doi.org/10.1088/1755-1315/949/1/012036>.

6. Ibatullin, M. I. (2015). Metodichni pidkhody do otsinki koniunktury agroprodovolchogo rinky [Methodical approaches to assessing the situation in the agro-food market]. AIC Economics and Management [AIC Economics and Management]. No. 2, pp. 43-48.

7. Amons, S. E., Krasniak, O. P. (2020). Rynok tsukru: problemy ta perspektyvy [Sugar market: problems and prospects]. Efektyvna ekonomika [Efektyvna ekonomika]. No.1. Available at: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.1.64>.

8. Kovalenko, O. V., Yashchenko, L. O. (2023). Kontsepsionalna model tsikpilnoho rozvytku rynku tsukru v Ukraini ta sviti [Conceptual model of cyclic development of the sugar market in Ukraine and the world]. Prodovolchi resource [Food Resources]. (11). No. 20. Available at: <https://doi.org/10.31073/foodresources2023-20-21>

9. Bondar, V. S., Fursa, A. V., Strelbitsky, P. A. (2019). Stabilizatsiya ye garmonizatsiya rozvytku buryakotsukrovoy galouzi Ukrainu [Stabilization and harmonization of the development of the sugar beet industry of Ukraine]. Visnik Kam'yanets-Podilski natsionalnogo university imeni Ivana Ogiyenka [Bulletin of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko national university]. Economichni nauki [Economic sciences]. Issue 14. Axiom, pp. 14-24.

10. Borshchuk, V. M. (2023). Metodichni zasady analysy ta prognoz konyunktury rinky ovochevoy produktsii [Methodical principles of analysis and forecasting of vegetable market conditions]. AIC Economics and Management [AIC Economics and Management]. No.1, pp. 27-38. Available at: <https://doi.org/10.33245/2310-9262-2023-181-1-27-38>.

11. Maksymenko, D. V. (2021). Osoblyvosti doslidzhennia koniunktury tovarnoho rynku [Peculiarities of research on the conjuncture of the commodity market]. Mizhnarodniy naukovy zhurnal «Osvita i nauka» [International scientific journal «Education and science»]. No.1. (30), pp. 151-154.

12. Mochernyi, S. V. (2000). Ekonomichna entsiklopediya [Economic encyclopedia]. K.: Vidavnychiy tsentr Academy [Kyiv: Academia publishing center]. Vol.1. P. 864.

13. Smiesova, V. L. (2022). Konjunktury analiz suchasnogo svitovogo rynku tovariv ta poslug [Conjunctural analysis of the modern world market of goods and services]. Economics visnik dniprovs'koy politekhniki [Economic bulletin of Dnipro university of technology]. No. 1, pp. 62-76. Available at: <https://doi.org/10.33271/ebdut/77.062>.

14. Barnett, V. (1998). Kondratiev and the dynamics of economic development: long cycles and indus-

trial growth in historical context. St. Martin's Press, in association with Centre for Russian and East European Studies. University of Birmingham. New York. 251 p.

15. Marx, K. (1989). Zauvazhenaya do knigi A. Vagner «Pidruchnyk politichnoi ekonomiku» [Remarks on A. Wagner's book «Textbook of political economy»]. Zibrannia tvoriv [Collected works]. (19). pp. 376-377.

16. Sombart, W. (1978). Il Capitalismo Moderno. UTET. Torino. 121 p.

17. Repke, V. (1927). Konyunktura [Conjuntura]. Moskva: Finansove vudavnutstvo NKF SRSR [Moscow: NKF SRSR Financial publishing house]. P. 176.

18. Mitchell, W. C. (1927). Business cycles: the problem and its setting. News-Bulletin of the NBER, (31), pp. 1-8.

19. Dougherty, K. (2007). Introduction to econometrics. Available at: Available at: https://www.academia.edu/10360335/_Oxford_Introduction_to_Econometrics_2007.

20. Blyznyiuk, T. P. (2005). Teoretichni aspekty teoryi dovgikh khvil M. Kondratyeva [Theoretical aspects of M. Kondratiev's theory of dovgikh khvil]. Naukovi pratsi Donetskogo nats. techn. universitetu [Scientific works of Donetsk nats. technical. university]. Donetsk: DonNTU. (89), pp. 186-193.

21. Kvitka, S. (2020). Tsifrovi transformatsii yak suchasny trand periodichnuh tsiklu rozvytku suspilistva [Digital transformations as a modern trend of the periodic cycle of society development]. Zbirnik naukovikh prats Natsionalnoi academy derzhavnogo upravlinna pri Presidientales Ukrainian. Spetsvipusk. [Collection of scientific papers of the National academy of public administration under the President of Ukraine. Special Issue]. pp. 131-134. Available at: <https://doi.org/10.36.030/2664-3618-2020-si-131-134>.

22. Tugan-Baranovskiy, M. I. (1984). Promislovi kryzy v suchasniy Angliyi, yihni prychny i vplyv na hospodarske zhyttia [Industrial crises in modern England, their causes and impact on economic life]. Sanct Peterburg [St. Petersburg]. 390 p.

23. Radishchuk, T. P. (2010). Osoblyvosti prognozuvannia koniunktury tovarnoho rynku [Peculiarities of forecasting the commodity market situation]. Visnik natsionalnogo university Lvivska politekhnika [Bulletin of Lviv Polytechnic National University]. No. 684, pp. 39-42.

24. Kotler, P., Armstrong, G., Wong, V., Saunders, J. (2008). Principles of marketing. Pearson education. Limited, 1020 p.

25. Index spozhivchikh nastroiv [Consumer confidence index]. Available at: Available at: http://www.gfk.ua/sectors_and_markets/custom_research/regular_research/subfolder/003575.

26. Butenko, A. I., Kucherenko, V. R., Rak-Yagorlytsky, V. A. (2000). Konyunktorny analiz tovarnoho rynku [Conjunctural analysis of the commodity market]. Odesa: Autograph LLC. P. 156.

27. Derevyanenko T. E. (2001). Marketingovy analiz konyunktury tovarnoho rynku [Marketing analysis of commodity market conditions]. Marketing vye Ukraini. [Marketing in Ukraine]. No. 3, pp. 35-37.

28. Batyr Y. H., Hrymblat S. O. (2009). Monitoring rinku silskohospodarskoyeii produktii [Monitoring of the agricultural product market]. *Economichnuy prostir* [Economic space]. No. 22/2. P. 131-136.

29. Moshin Y. N., Moshina A. Y. (2004). Analiz konjunktury spozuvchogo rynku [Analysis of consumer market conjuncture]. *Navchalny posibnik* [Tutorial]. M.: URAO Publishing House. P. 168.

Methodical approaches to the analysis of sugar market conditions

Parkhomenko L.

The article is devoted to the methodical approaches to the analysis of sugar market conditions. It is argued that the leading role in comprehensive studies of the market of agricultural products and food belongs to the analysis of its conjuncture, which determines the quantitative parameters of development and the general qualitative characteristics of market state. However, the category of «market conditions» has not been unambiguously defined yet. Views on the subject, methods and goals of market research are expressed by representatives of different schools.

The main groups of analysis indicators and sugar market conditions forecast have been allocated: production indicators; indicators of domestic turnover; indicators of foreign trade; indicators of the dynamics and price level; financial indicators that allow taking into account the impact of factors and conditions combination of the external and internal environment of market entities. The author notes that in foreign practice, business activity indices (dynamics of the main

characteristics of production of goods, inventories, prices) are often used to assess market conditions. It is noted that in order to analyze the conjuncture of any market for agricultural products and food, the indicators of the general economic situation are evaluated, that is, the level of employment in general and by individual industries, the total volume of investments and the volume of investments by industries, etc.

It is proved that in modern conditions the role and importance of studying the processes taking place in the market of agricultural products and food are constantly growing. The study of trends in the development of the agricultural market, factors of influence, cause-and-effect relationships and consequences of possible changes, allows to form an information and analytical base for determining priority strategic directions, developing a mechanism for implementing the selected strategies.

It is concluded that a comprehensive study of the sugar market is a necessary prerequisite for the formation of a strategy and tactics for its development and includes the collection, analysis, evaluation and interpretation of data on the state, trends and prospects of its development. In order to conduct a comprehensive study of the sugar market and obtain clear information, it is most expedient, in the author's opinion, to use the following methodological principles: purposefulness; comprehensiveness; consistency; systematic; dynamism; taking into account sectoral and territorial specifics; objectivity; efficiency.

Key words: agricultural and food market, sugar market, market research, supply and demand.

Copyright: Пархоменко Л.М. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:
Пархоменко Л.М.

<https://orcid.org/0009-0001-1651-5207>

ЕКОНОМІКА

УДК 339.13.017:634.20
JEL Q11, Q13

Розвиток світового та вітчизняного ринку кісточкових плодів

Сало І.А.¹ , Завальнюк О.І.² , Скакун В.М.³

¹ ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААН

² Український інститут експертизи сортів рослин

³ Інститут кліматично орієнтованого сільського господарства НААН

 E-mail: Сало І. А. inna_salo@ukr.net; Завальнюк О.І. 51381@i.ua;
Скакун В.М. vadim.skakun@nis.com.ua

Сало І.А., Завальнюк О.І., Скакун В.М.
Розвиток світового та вітчизняного ринку кісточкових плодів. Економіка та управління АПК. 2024. № 1. С. 85–94.

Saló I., Zavalniuk O., Skakun V. Stone fruit crops market development in Ukraine and throughout the world. AIC Economics and Management. 2024. № 1. PP. 85–94.

Рукопис отримано: 06.03.2024 р.
Прийнято: 20.03.2024 р.
Затверджено до друку: 24.05.2024 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2024-189-1-85-94

Проаналізовано сучасний стан кон'юнктури вітчизняного ринку кісточкових плодів, цінову ситуацію, розвиток зовнішньої торгівлі. Розглянуто питання виробництва та реалізації плодів у світі. Встановлено, що за обсягом світового виробництва перше місце серед кісточкових займають персики та нектарини. Лідером серед світових виробників кісточкових є Китай.

Визначено, що потреби населення України в кісточкових плодах щодо норми споживання через його низький платоспроможний попит задовольняються лише на 70 %. Аргументовано, що через зосередження основного виробництва цих плодів у господарствах населення наявна диференціація у рівні споживання, адже хаотичність виробництва та продаж не можуть забезпечити рівномірності та достатності.

Зроблено висновок, що вітчизняні кісточкові плоди залишаються менш конкурентоспроможними за цінами, ніж імпортовані, через неналагоджену інфраструктуру та недостатню державну підтримку ринку продукції садівництва.

Метою дослідження є розкриття особливостей формування кон'юнктури світового і вітчизняного ринків плодів кісточкових культур та обґрунтування майбутніх перспектив розвитку.

Варіативність ринку кісточкових плодів виявляється у зміні його кон'юнктури, вивчення якої здійснювалося за сукупністю економічних показників, розділених на групи: виробництво, внутрішній товарообіг, зовнішня торгівля, ціна. У процесі досліджень використовувалися діалектичний метод пізнання ринкових процесів та системний підхід, методи аналітичних узагальнень, статистичного порівняння, конструктивно-розрахунковий, абстрактно-логічний.

Встановлено, що за структурою та насиченням ринок плодів кісточкових культур є недостатньо ефективним і потребує додаткового розширення якісної товарної пропозиції для забезпечення потреб споживачів. Підґрунтям для цього має бути нарощування обсягів виробництва садівницькими підприємствами, що потребує додаткової державної підтримки, зокрема, в аспекті ціноутворення, інвестування, кредитування та страхування. Актуальною залишається проблема збуту кісточкових плодів, що обумовлено недостатнім розвитком переробної галузі та незабезпеченістю підприємств сховищами для зберігання, що обмежує формування товарних партій плодів для експорту.

Обґрунтовано, що в найближчій перспективі для оптимального забезпечення потреб споживачів плодами необхідно розробити довгострокову програму розвитку внутрішнього ринку плодів кісточкових культур на основі враховування можливостей фінансової державної підтримки галузі садівництва та прогнозних показників забезпечення попиту.

Ключові слова: ринок, кісточкові плоди, споживання, пропозиція, попит, експорт, імпорт, ціна.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Плоди займають особливе місце у споживчому кошику населення, зважаючи на корисність і важливість їх у здоровому раціоні харчування. Серед них кісточкові відзначаються безперечними перевагами – швидкоплідністю та ранньостиглістю багатьох сортів. Вагомість їх у харчуванні визначається наявністю поживних речовин – цукрів, органічних кислот та розчинних солей. Найпоширенішими у світі та Україні, зокрема серед кісточкових культур вважаються сливи, черешні, вишні, персики та абрикоси. Плоди цих культур особливо вирізняються сезонністю споживання через швидку втрату якісних властивостей і вищими цінами реалізації порівняно із зернятковими, більш трудомісткими процесами вирощування та збиранням врожаю тощо. Вони користуються високим попитом споживачів, оскільки, крім споживання у свіжому вигляді, достатньо широко використовуються для харчового перероблення.

Світовий ринок плодів кісточкових культур характеризується недостатніми обсягами їх виробництва для забезпечення загальних потреб споживання та перероблення, що обумовлює високі ціни на них. Щодо внутрішнього ринку, то залишаються недостатньо вирішеними проблеми забезпечення населення України свіжою та переробленою плодовою продукцією, розвитку економічних взаємовідносин між учасниками ринку в міжрегіональній та зовнішній торгівлі плодами.

Питанню розвитку продовольчого ринку та проблемам виробництва і споживання продуктів харчування приділяли увагу багато науковців. Більш детально розвиток галузі садівництва та плодоягідного ринку в ретроспективі відображено в працях О. Шестопаля [1], Л. Барабаш [2]. Важливими і вчасними є дослідження розвитку логістики садівничого ринку, його структури О. Нікішиної [3], Т. Лозової [4]. Галузевим проблемам та перспективам розвитку садівництва присвячені праці Ю. Кернасюк [5], О. Черевко [6], О. Тупчій [7]. Актуальними є наукові розробки, в яких детально розкрито будову, структуру, охарактеризовано стан кон'юнктури плодового ринку та методичні аспекти його прогнозування і подальшого розвитку, досліджено сегментування, циклічність функціонування ринку, розроблення шляхів його розвитку через впровадження необхідних маркетингових заходів у виробництво і збут, підвищення якості продукції, розширення географії та обсягів експорту Л. Галата [8], І. Колодзької [9], А. Сакун [10], І. Сало [11]. Дослідження стратегії розвитку садівниц-

тва України, визначення напрямів її реалізації, питання необхідності державної підтримки садівництва, тенденції змін плодоягідного ринку розглядали у своїх працях Б. Стасюк [12], А. Комендантова [13], Н. Матвійчук [14], Т. Козіна [15]. Водночас не менш важливими є дослідження особливостей перероблення плодової продукції, зокрема, взаємозв'язків ресурсних складових інноваційного підприємства з виробництва заморожених плодоягідних напівфабрикатів, що відображено у працях Г. Сімахіної [16]. Серед зарубіжних вчених, які дослідили комплексно ситуацію на світовому ринку плодів, здійснили аналіз чинників, що впливають на світову торгівлю, виробництво, споживання, збереження кісточкових, ринкового попиту на органічну продукцію, зокрема, плодів, слід відзначити праці Е. Процман [17], Х. Нгуєна [18].

На сьогодні, незважаючи на різноманіття досліджень в економіці садівництва, є необхідність у додаткових дослідженнях, спрямованих на ефективне функціонування та розвиток ринку плодової продукції, а саме кісточкових культур. Особливо це досить важливо для України з огляду на складні політико-економічні умови, що виникли через воєнні дії.

Мета дослідження – розкрити особливості формування кон'юнктури світового і вітчизняного ринку плодів кісточкових культур та обґрунтувати стратегічні перспективи його розвитку із урахуванням сучасних умов.

Матеріал і методи дослідження. У процесі досліджень керувалися методичними підходами до вивчення продовольчих ринків, а також окремими нормативними показниками щодо виробництва і реалізації плодоягідної продукції. Методологічною основою досліджень служили діалектичний метод пізнання ринкових процесів та системний підхід (для вивчення проблем, які виникають при виробництві, формуванні товарної пропозиції та збуту продукції); аналітичних узагальнень, статистичного порівняння, конструктивно-розрахунковий (для узагальнення, аналізу та оцінки показників ринкової кон'юнктури), абстрактно-логічний метод (для висновків).

Інформаційно-довідковою базою проведеного дослідження є фундаментальні положення теорії ринкової економіки, висвітлені в наукових працях вчених та фахівців з питань розвитку галузі садівництва та плодоягідного ринку, ефективності його функціонування, аналітичні матеріали Міністерства фінансів України, чинна законодавча, нормативна та статистична бази України та Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН.

Результати дослідження та обговорення.

За останніми даними Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН, за рівнем світового виробництва плодів кісточкових культур, перше місце у 2022 р. займали персики та нектарини – 26,4 млн т, друге сливи – 12,4 млн т, далі абрикоси – 3,8 млн т, вишні та черешні – 2,8 млн т [19].

Основними країнами-виробниками персиків та нектаринів є Китай – 16,8 млн т (63,6 % усіх обсягів), Італія – 1,2 (4,5 %), Туреччина – 1,0 (3,8 %), Греція – 0,9 (3,4 %), Іспанія – 0,9 (3,4%). Всього ці країни охоплюють 78,4 % світового ринку персиків та нектаринів. Сливи переважно вирощуються у Китаї – до 6,8 млн т (54,8 %) світового обсягу. Серед країн-товаровиробників абрикосів вагомим місцем займали Туреччина, Іран, Узбекистан, Італія, Алжир, Пакистан, Афганістан. Ці країни забезпечують світовий ринок абрикосів на 60 %.

Лідерами з виробництва вишень та черешень у 2022 р. були Туреччина – 0,7 млн т (25,0 %), Чилі – 0,4 (14,3 %) та Узбекистан – 0,2 (7,1 %). Разом їх виробництво становить майже 46,4 % світового. Зауважимо, що за згаданими плодами та сливами Україна входить до п'ятнадцятки лідерів та за обсягами світового виробництва займає 12 та 13 місця, відповідно.

Очевидно, що головна роль серед країн світу з виробництва кісточкових плодів належить Китаю. Так, у 2022 р. його пайова частка становила до 52,2 %, а це 23,7 млн т. За обсягами продажів серед експортерів кісточкових плодів, виділяються Іспанія та Італія, а імпортерів – Німеччина та Франція. У Китаї, незважаючи на світове лідерство у виробництві слив, персиків та нектаринів, рівень їх виробництва на одну особу на рік досить низький – до 0,05 кг. Через низьке забезпечення потреб населення Китаю кісточковими ринкові ціни на них у декілька разів вищі, ніж на інші плоди. Наприклад, на вишні та черешні ціна становила 6,2 дол. /кг, персики та нектарини – 1,0 дол. /кг, що вище порівняно з цінами на яблука (0,8 дол. /т) у 8 та 1,3 раза, відповідно. Відзначимо, що, незважаючи на досить високий розвиток зовнішньоторговельних зв'язків Китаю і експортоорієнтованість виробництва плодів (переважно яблук), рівень зовнішніх продажів кісточкових залишається незначним.

В цілому спостерігається світова тенденція до незначного розширення вирощування кісточкових плодів. Площі плодоносних насаджень кісточкових вже тривалий час залишаються практично стабільними – становлять у

середньому 3 млн га. Вважаємо, що в перспективі можливе розширення пропозиції цих плодів за рахунок високоврожайних помологічних сортів більш транспортабельних, стійких до шкідників, хвороб та негативного впливу погодних умов. Однак зауважимо, що, зважаючи на вступ молодих насаджень кісточкових культур у товарне плодоношення на четвертий рік, найближчими роками суттєвих змін в обсягах світового виробництва цих плодів очікувати не варто.

В Україні впродовж 2018-2022 рр. усіма категоріями господарств, за даними Державної служби статистики, вирощувалося у середньому 543 тис. т плодів кісточкових культур (табл. 1). Основну їх масу в країні вирощують господарства населення – у 2022 р. це 96,0 %. Решта припадає на промислові садівницькі підприємства. Так, у 2018-2022 рр. частка їх обсягів виробництва становила 3-4 %, а це 15,2-24,0 тис. т.

Встановлено, що найбільші обсяги, поперемінно в динаміці, підприємствами вироблялися вишень, слив та черешень (рис. 1). У 2022 р. обсяг їх промислового виробництва становив, відповідно – 9,1, 4,4 та 1,8 тис. т, а це 46,9 %, 22,7 та 9,3 %.

Відзначимо, що серед кісточкових плодів сливи та вишні, крім того, що користуються високим попитом у свіжому вигляді, є найбільш придатними для перероблення. Щодо персиків та абрикосів, то вони відзначаються високою частотою пошкоджень від заморозків, що суттєво впливає на формування врожаю і, відповідно, обсягів товарної пропозиції.

У промислового виробництві плодів кісточкових культур регіональним лідером до початку війни в Україні в 2022 р. була Херсонська область. Так, нею забезпечувалося до 30 % обсягів валового збору, а це понад 4,5 тис. т. В Одеській області вирощувалося до 20 % (у середньому до 3 тис. т) цих плодів, у Вінницькій – понад 15 %, а це 2,5 тис. т та Запорізькій – до 10 %, або в середньому 1,5 тис. т. Разом сільськогосподарські підприємства цих регіонів в середньому виробляли понад 70 % кісточкових плодів.

Із вторгненням росії у 2022 р. ситуація на вітчизняному ринку плодів кісточкових культур докорінно змінилася, особливо після окупації ворогом Херсонської області, де зосереджувалися основні обсяги їх промислового виробництва. Відтоді основний урожай забезпечували підприємства Вінницької, Черкаської та Львівської областей – 55,7 %, а це всього лише 10,8 тис. т плодів.

Таблиця 1 – Динаміка площ, урожайності, валового збору кісточкових плодів у розрізі категорій господарств України

Роки	Всі категорії господарств	У тому числі			
		сільськогосподарські підприємства	у % до всіх категорій господарств	господарства населення	у % до всіх категорій господарств
Площа плодоносних насаджень, тис. га					
2018	61,0	10,2	16,7	50,8	83,3
2019	60,3	9,5	15,8	50,8	84,2
2020	59,8	9,0	15,1	50,8	84,9
2021	59,9	9,1	15,2	50,8	84,8
2022	51,3	4,7	9,2	46,6	90,8
Урожайність, т /га					
2018	10,7	2,3	21,9	12,4	115,7
2019	8,9	1,8	20,6	10,3	115,0
2020	8,5	1,7	19,6	9,7	114,3
2021	8,9	1,9	20,8	10,1	114,1
2022	9,3	3,9	41,6	9,9	106,2
Валовий збір, тис. т					
2018	652,5	24,0	3,7	628,5	96,3
2019	539,5	17,7	3,3	521,8	96,7
2020	510,6	15,2	3,0	495,3	97,0
2021	531,7	16,8	3,2	514,9	96,8
2022	482,5	19,4	4,0	463,1	96,0

Джерело: розраховано за даними Держстату України [20].

У 2022 р. у господарствах населення найбільше плодів кісточкових культур зосереджувалось в Одеській, Полтавській, Дніпропетровській та Хмельницькій областях – 183,0 тис. т або 39,5 % виробництва. Відзначимо, що й до війни саме ці області також займали лідерські позиції за обсягами валових зборів за вказаною категорією господарств.

Урожайність кісточкових плодів у сільськогосподарських підприємствах, за даними статистики 2022 р., становить 3,9 т/га, що менше удвічі за середню світову урожайність усіх категорій господарств у 8 т/га. У господарствах населення урожайність становила 9,9 т/га, що вище від промислового сектору і світового рівня, відповідно, у 2,5 та 1,2 раза.

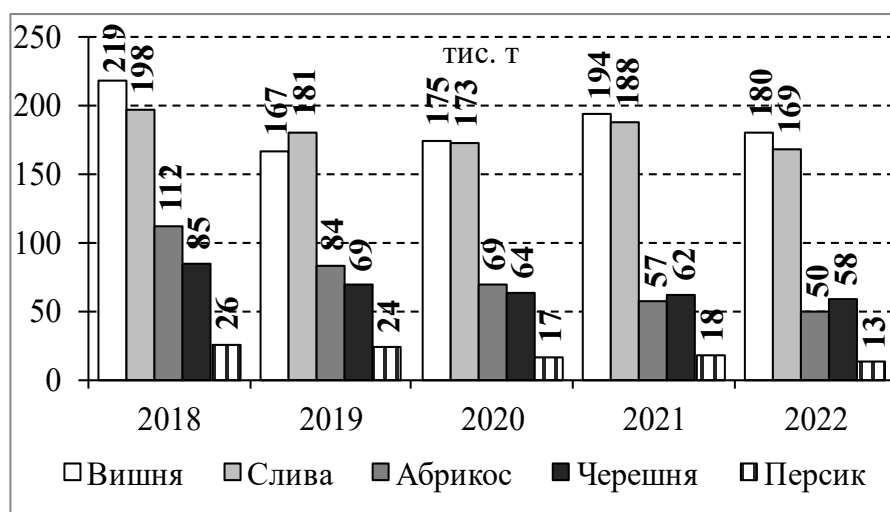

Рис. 1. Виробництво кісточкових плодів за їх видами в Україні, тис. т

Джерело: розраховано за даними Держстату України [20].

Відзначимо, що загальна площа насаджень плодів кісточкових культур за останні п'ятнадцять років в Україні зменшилася в 1,4 раза – у 2022 р. становила 58 тис. га. Площі плодоносних насаджень в основних виробників цих плодів – господарств населення зменшилися з 52,0 тис. га до 46,6, тобто, на 11,6 %. Відбулося їх скорочення і в сільськогосподарських підприємствах – у 6,6 раза (до 4,7 тис. га). Площі закладання кісточкових культур в сільськогосподарських підприємствах щороку не перевищували 0,3-0,5 тис. га, що очевидно недостатньо для заміщення вибулих площ зі старими насадженнями.

Слід зауважити, що площа плодоносних насаджень кісточкових культур за час війни в Україні у 2022-2023 рр. скоротилася на 10,8 тис. га, а це, за нашими розрахунками, втрати практично 100 тис. т кісточкових плодів за середньої урожайності у 9,2 т /га. Зважаючи на те, що до війни площі закладання молодих насаджень становили менше 1 тис. га на рік, вибуття старих – стільки ж, а в окремі роки більше, ніж удвічі, втрати таких площ багаторічних насаджень, зокрема, і на окупованих територіях за два роки можна вважати критичними.

Починаючи з 2017 р., урядом України відновлено програму підтримки галузі садівництва 2801350 «Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградарств та ягідників і нагляд за ними» та оновлено процедуру розподілу коштів, відповідно до Постанови КМУ № 587 [21]. Відтак протягом 2017-2019 рр. було закладено 13,6 тис. га плодівих та ягідних насаджень.

Недостатньо відпрацьований механізм розподілу коштів та зміна напрямів їх використання не сприяли досягненню поставленої мети – раціонального забезпечення населення плодючою продукцією. До того ж, не було передбачено фінансування витрат з проведення науково-технічних досліджень та здійснення розробок у садівництві, а також витрат, пов'язаних зі зміцненням матеріально-технічної бази галузевих наукових закладів та їх дослідних господарств.

У 2020 р. фінансова підтримка садівництва, виноградарства та хмелярства здійснювалася за програмою 1201150 «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників». Запланована сума підтримки склала – 400 млн грн (по факту виплачено 290 млн грн). Це часткова компенсація вартості придбання садивного матеріалу (200 млн грн), спорудження шпалери і встановлення систем крапельного зрошення, нове будівництво та реконструкція холодильників, цехів

– 54,8 млн грн, придбання ліній товарного оброблення плодів та ягід виробниками, придбання техніки та обладнання (зокрема іноземного) – 35,2 млн грн. Компенсація вартості насаджень становить в межах до 80 %, решта напрямів фінансується у розмірі до 30 %, обмеження розміру підтримки складає – до 25 млн грн одному суб'єкту з урахуванням пов'язаних осіб.

У 2021 р. розмір фінансової підтримки становив 450 млн грн, причому компенсація вартості насаджень становила, як і раніше, до 80 %, а решта напрямів фінансувалася у більшому, ніж у попередні роки розмірі – до 50 % (крім придбання техніки та обладнання (зокрема, іноземного) – до 30 %). До того ж, один сільгоспвиробник, скориставшись програмою, міг розраховувати на фінансову підтримку до 60 млн грн.

З 1 липня 2022 р. діє урядова грантова програма і передбачає підтримку малого і середнього бізнесу, відповідно до Постанови КМУ № 738 [22]. Тобто, надана можливість бажаним створити чи розвивати власний бізнес, зокрема, й за напрямком «Свій сад». Вже у 2023 р. на гранти для розвитку садівництва, ягідництва та виноградарства було виділено 432,8 млн грн.

На нашу думку, в перспективі найбільше необхідна підтримка виробників у закладанні саме садів кісточкових культур. Адже обсяги виробництва цих плодів сільськогосподарськими підприємствами ще до війни в Україні в 2021 р. становили 16,8 тис. т, а це менше, ніж пів кілограма на одну особу на рік за раціональної норми споживання 16 кг.

Сільськогосподарські підприємства реалізують плоди переважно посередницьким структурам – у середньому до 50 % та на ринку, через магазини, кіоски, ятки – майже 15 %. Переробним підприємствам збувається частка до 35 %. На нашу думку, за умов відсутності відповідних технологій зберігання саме останні мають забезпечувати збут плодів садівницьким підприємствам. Однак переробна галузь в Україні розвивається дуже повільно. Власниками існуючих переробних підприємств частково (дольова участь у статутному капіталі складає менше 50 %) чи переважно (понад 50 %) є іноземні компанії, яким вигідніше для перероблення використовувати дешевшу імпортовану сировину.

Господарства населення реалізують майже 20 % кісточкових плодів на ринку. До 70 % використовуються ними для власного споживання у свіжому та переробленому вигляді. За нашими дослідженнями, пік продажу плодів кісточкових культур припадає: на

червень-липень (вишні та черешні – майже 75 %), липень-серпень (абрикоси, персики – 70 %), серпень-вересень (сливи – 70 %).

Існуюча ситуація на ринку кісточкових плодів, зокрема, недостатній інфраструктурний розвиток, не сприяє розширенню експортних постачань плодів. Так, впродовж 2017-2021 рр. експорт становив у середньому лише 4,3 тис. т, з них вишень та черешень – 75 %, абрикосів – 5 % та слив – 5 %. Ці плоди у 2021 р. (до початку повномасштабної війни) експортувалися переважно в Білорусь – понад 85 %.

Імпорتنі постачання плодів кісточкових культур у середньому за 2017-2021 рр. становили 46,5 тис. т, що більше за експортні удесятеро. Зокрема, основний їх обсяг склали персики та нектарини – до 85 %. Лідерами в постачанні кісточкових у 2021 р. були Греція, Іспанія, Молдова – до 85 %.

Слід зауважити, що, починаючи з 2008 р. (цей рік є визначальним для України вступом у СОТ), імпорт персиків на 20-80 % перевищував обсяги виробництва вітчизняних виробників (у 2008 р. – практично у 5 разів порівняно з попереднім роком). Вважаємо, що саме зниження митних тарифів вплинуло на розширення обсягів імпорتنих постачань плодів.

Розширення імпорту кісточкових плодів, зокрема, персиків, звичайно є негативним явищем для вітчизняних товаровиробників. Ці плоди через значні дотації у більш розвинених країнах світу та низькі митні бар'єри постачаються на ринок за нижчими цінами, ніж коштують вітчизняні. Наприклад, у 2021 р. ціна імпортованих персиків (без націнювання посередників) становила 0,92 дол./кг або 25 грн/кг. Водночас середня ціна вітчизняних виробників склала практично 30 грн/кг, а роздрібна стартувала від 55-60 грн/кг. Така ситуація склалася через ряд негативних факторів, зокрема: значно дорожче кредитування сільськогосподарських підприємств в Україні – в 4-5 разів, наявність проблем при страхуванні через високі відсотки страхових внесків – 15 % та франшизи (інколи сягають 25-30 %), з метою зменшення ризиків страхової компанії, велику кількість посередників між товаровиробниками та кінцевими споживачами кісточкових плодів. Так, від товаровиробника до споживача плоди проходять через три торгові ланки, які залишають собі до 20 % вартості продукції – закупівля і доставлення до оптового ринку, оптовий ринок і роздрібна торгівля.

Споживання кісточкових плодів у світі, особливо у свіжому вигляді, вже понад два десятиліття залишається практично незмінним – на досить низькому рівні. Наприклад, споживання

персиків та нектаринів у США складає 2,5-2,7 кг на одну особу на рік, слив – 0,5-0,6 кг. Однією з основних причин низького рівня споживання цих плодів є низька якість через швидку втрату ними споживчих властивостей [17].

Рівень споживання плодів кісточкових культур в Україні, за нашими розрахунками, впродовж 2017-2021 рр. становив 10-14 кг на особу на рік, що складає 63-88 % від раціональної норми споживання у 16 кг. При цьому частка завезених плодів у споживанні сягала в середньому 10 %, а персиків – до 50 %. Слід зауважити, що, незважаючи на нижчі ціни на імпортовані персики, вітчизняні плоди за якістю є значно поживнішими й безпечнішими у вживанні, оскільки містять менше залишків хімічних речовин. Так, у науковій літературі зі зберігання плодів кісточкових культур чітко зазначається, що споживчої цінності вони повинні досягати на дереві, інакше за зберігання не матимуть високої якості. Однак проблемою є те, що плоди, зняті в зрілому стані, не витримують довготривалого транспортування та зберігання. За кордоном, наприклад, в Італії, це питання вирішується так – персики зривають ще зовсім зеленими без належних смакових якостей та накопичення вітамінів. Коли з'являється покупець, то в холодильну камеру додається етилен і через декілька днів проблема зі стиглістю вирішується – плоди червоніють і вважаються готовими для реалізації [23].

Зауважимо, що крім невідповідності споживання раціональним нормам, наявна велика диференціація споживання плодів у домогосподарствах України, залежно від розміру середньодушових загальних доходів на особу за рік. Так, різниця у витратах на харчування між групами населення з найнижчими та найвищими рівнями доходів досить суттєва – у 2021 р. у 4,43 раза. Населення з найнижчим рівнем загальних доходів на місяць (5991,88 грн) порівняно з найвищим рівнем доходу (26539,20 грн) споживає майже у 3 рази менше плодів.

Посезонне споживання кісточкових плодів пов'язане з низькою забезпеченістю сільськогосподарських підприємств необхідними сховищами, що зумовлює нестабільність їх постачання впродовж року. З огляду на те, що основна частка плодів кісточкових культур виробляється господарствами населення, у міжсезоння у роздрібній мережі продаються лише імпортовані плоди.

В операторів садівничого ринку України користуються попитом помологічні сорти кісточкових культур: абрикос Мелітопольський пізній, Мелітопольський ранній,

Поліський крупноплідний, персиків – Редхавен, вишень – Норд Стар, Шалунья, Ігрушка, черешень – Крупноплідна, Мелітопольська чорна, Ніжність, слив – Стенлей, Угорка, Анна Шпет, Ода тощо [23].

Світові ціни виробників на плоди кісточкових культур, за показниками Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН, є доволі високими. Узагальнюючи дані за 2022 р., відзначимо, що кісточкові найдорожче коштували в Ірані, Австрії, Ізраїлі, Японії: абрикоси – 3,1-7,2 дол./кг, персики та нектарини – 2,0-5,0 дол./кг, черешні – 5,9-15,5 дол./кг. Найнижчими ціни виявилися на абрикоси в Мексиці, Казахстані, Болгарії – 0,3-0,4 дол./кг, персики та нектарини – в Марокко, Узбекистані, Греції – 0,4 дол./кг, черешні в Узбекистані, Чилі, Болгарії – 0,5-0,8 дол./кг [19].

Слід відзначити, що в Україні цінова ситуація на ринку плодів кісточкових культур несприятлива як для товаровиробників, так і для кінцевих споживачів через їх низьку купівельну спроможність. На динаміку цін на плоді, особливо в несезон, під час війни більш істотно впливають такі чинники як оперативність і обсяги постачання, вартість зберігання та транспортування, підвищені тарифи на електроенергію для промислових виробників, ціни на пальне. Так у 2022 р. ціни виробників кісточкових плодів становили: на абрикоси 65-75 грн/кг, персики – 30-35 грн/кг, вишні – 30-40 грн/кг, черешні – 60-80 грн/кг [24]. Відзначимо, що роздрібні ціни на міських ринках України перевищували оптово-відпускні в 2-3 рази. Тобто, основна частка прибутку від їх реалізації зосереджується у сфері торгівлі.

Висновки. Як свідчать результати досліджень, світовий ринок кісточкових плодів характеризується стабільністю площ плодоносних насаджень, недостатніми обсягами виробництва, низьким рівнем споживання, навіть у розвинених країнах як-от Китай, США, Японія та доволі високими цінами. Перспективним напрямом розвитку кон'юнктури світового ринку кісточкових вважаємо всебічну інтенсифікацію садівництва на інноваційній основі. Особливо важливим є, крім використання сучасних інтенсивних ресурсозберігальних технологій вирощування плодів, врахування при закладанні насаджень кісточкових культур показників: швидкоплідності, високоврожайності, слабкої обсіпальності та високотранспортувальності.

Забезпечення потреб населення кісточковими плодами характеризується нестабільністю та диференціацією за рівнем споживання та їх видами, особливо з початком війни в

Україні. Актуальною є проблема збуту плодів через низький розвиток переробної галузі та незабезпеченість садівницьких підприємств сховищами для зберігання. Вітчизняні кісточкові плоди залишаються менш конкурентоспроможними за цінами, ніж імпортовані, через недостатню державну підтримку ринку продукції садівництва.

Об'єктивні особливості розвитку вітчизняного ринку плодів кісточкових культур обумовлюють необхідність його інфраструктурної розбудови та законодавчого врегулювання державної фінансової підтримки промислового садівництва. Стратегічними завданнями підтримки розвитку ринку плодів з боку держави найближчим часом повинні бути, перш за все, перегляд нормативно-правової бази щодо фінансової підтримки галузі садівництва та цільового використання коштів, сприяння створенню прозорих каналів збуту і оптимальної цінової ситуації для товаровиробників та споживачів, стимулювання розвитку страхування врожаю багаторічних насаджень, а також кредитування садівницьких підприємств для створення садів та виробничої інфраструктури.

У перспективі є необхідність розробити довгострокову програму розвитку вітчизняного ринку кісточкових плодів з урахуванням прогнозних показників забезпечення попиту всіх операторів. За формування стабільної, стійкої, спрямованої на ліквідацію тіньових механізмів ведення бізнесу підприємницької атмосфери в Україні та ефективно діючої нормативно-правової бази, вважаємо доцільним розширення виробництва плодів кісточкових культур спільними садівницькими підприємствами, заснованими частково на іноземному капіталі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Економіка та організація промислового садівництва України: монографія / Шестопаля О. М. та ін.; за ред. Шестопаля О. М. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2010. 334 с.
2. Барабаш Л. О., Мазур К. В. Розвиток промислового садівництва в умовах євроінтеграційних процесів. Економіка АПК. 2019. № 12. С. 69-78. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221%2D1055.201912069>.
3. Нікішина О. В. Логістична структура товарного ринку: теоретичні положення та прикладні аспекти. Економіка харчової промисловості. 2019. Т. 11, № 2. С. 20-30. DOI: <https://doi.org/10.15673/ie.v11i2.1391>.
4. Лозова Т. П. Тенденції а проблеми логістичного розвитку ринку плодово-ягідної продукції України. Економічні інновації. 2019. Т. 21. №. 2. С. 70-82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecinn_2019_21_2_8.

5. Кернасюк Ю. В. Галузь садівництва: розвиток, тенденції та перспективи. Агробізнес сьогодні: газета підприємців АПК. 2020. №17. С.14-19.

6. Черевко О. В., Франів І. А., Корпало І. Р. Інноваційно-інвестиційний розвиток плодово-ягідної галузі в регіонах України. Економіка та суспільство. 2021. Т. 28. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-28-55>.

7. Тупчій О. С. Інтенсифікація як невід'ємний складник сучасного промислового садівництва. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2017. Т. 12, № 2. С. 134-138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2017_12%282%29_30.

8. Галат Л. Державна фінансова підтримка галузі садівництва як фактор підвищення її конкурентоспроможності. Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка. 2021. №6. С. 44-55. DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.6.5>.

9. Колокольчикова І. В. Принципи сегментування ринку плодово-ягідної продукції півдня України. Причорноморські економічні студії. 2019. Т. 45. С. 27-32. URL: <http://elar.tsatu.edu.ua/handle/123456789/9643>.

10. Сакун А. Ж., Пантюк І. А. Впровадження маркетингової діяльності на підприємствах – виробниках плодово-ягідної продукції. Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка. 2020. Вип. 1. С. 154–161. URL: <http://tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/article/view/20/19>.

11. Salo I., Kopytets N., Cheremisina S., Voloshyn V. Influence of economic cycles on the development of elements of the industry structure of the food market. IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science. 949. 2022. DOI: <https://doi.org/10.1088/1755-1315/949/1/012036>.

12. Стасюк Б. Б. Тенденції змін плодово-ягідного ринку України. Вісник НУВГП. Серія «Економічні науки». 2023. Вип. 2 (102). С. 286-296. DOI: <https://doi.org/10.31713/ve2202324>.

13. Комендантова А., Доброва Н. Аналіз розвитку ринку плодово-ягідної продукції в Україні. Науковий вісник Одеського національного економічного університету. 2018. № 6-7 (258-259). С. 75-90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nv_2018_6-7_7.

14. Матвійчук Н. П. Аналіз ринку плодово-ягідної продукції України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. Вип. 12(2). С. 18-23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2017_12%282%29_6.

15. Козіна Т. В. Потенціал садівництва та на прями його ефективного використання в умовах Поділля. Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка. 2023. Вип. 1 (38). С. 20-25. DOI: <https://doi.org/10.37406/2706-9052-2023-1.3>.

16. Сімахіна Г. О., Камінська С. В., Литвинець Л. Ф. Характеристика ресурсних складових інноваційного підприємства з виробництва заморожених плодів і ягід. Наукові праці НУХТ. 2020. Т. 26. №1. С. 125-133. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/handle/123456789/31536>.

17. Protzman E. Stone Fruit: World Markets and Trade. 2023. Sep. Vol. 19. P. 1-8. URL: <https://apps.fas.usda.gov/psdonline/circulars/StoneFruit.pdf>.

18. Nguyen H.V. Organic food purchases in an emerging market: The influence of consumers' personal factors and green marketing practices of food stores. International journal of environmental research and public health. 2019. No. 16(6). P. 10-37. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph16061037>.

19. Food and Agricultural Organization of the United Nations. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.fao.org/faostat/en/#home>.

20. Офіційний сайт Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

21. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для розвитку виноградарства, садівництва і хмелярства : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.07.2005 р. № 587 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2005-%D0%BF#Text>.

22. Про затвердження Порядку надання мікрогрантів на створення або розвиток власного бізнесу: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.06.2022 р. № 738 (зі змінами) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-2022-%D0%BF#Text>.

23. Сало І. А. Розвиток ринку плодів в Україні. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2013. 394 с.

24. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. [Електронний ресурс]. URL: <https://index.minfin.com.ua/markets/wares/prods/fruits-vegetables/>.

REFERENCES

1. Shestopal, O. M. and etc. (2010). *Ekonomika ta orhanizatsiia promyslovoho sadivnytstva Ukrainy [Economics and organization of industrial horticulture of Ukraine]*. Kyiv: NNTs «ІАЕ».

2. Barabash, L. O., Mazur, K. V. (2019). *Rozvytok promyslovoho sadivnytstva v umovakh yevrointehratsiinykh protsesiv [Development of industrial horticulture in the conditions of European integration processes]*. *Ekonomika APK [Ekonomika APK]*. No. 12, pp. 69-78.

3. Nikishina, O. V. (2019). *Lohistychna struktura tovarnoho rynku: teoretychni polozhennia ta prykladni aspekty [Logistic structure of the commodity market: theoretical provisions and applied aspects]*. *Ekonomika kharchovoi promyslovosti [Food Industry Economics]*. No. 11 (2), pp. 20-30.

4. Lozova, T. P. (2019). *Tendentsii a problemy lohistychnoho rozvytku rynku plodovo-yahidnoi produktsii Ukrainy [Trends and problems of logistical development of the market of fruit and berry products of Ukraine]*. *Ekonomichni innovatsii [Economic innovations]*. No. 21 (2), pp. 70-82.

5. Kernasiuk, Yu. V. (2020). *Haluz sadivnytstva: rozvytok, tendentsii ta perspektyvy [Horticulture: Development, trends and prospects]*. *Ahrobiznes sohodni [Agribusiness today]*. No. 17, pp. 14-17.

6. Cherevko, O. V., Franiv, I. A., Korpalo, I. R. (2021). *Innovatsiino-investytsiinyi rozvytok plodovo-yahidnoi haluzi v rehionakh Ukrainy [Innovation*

and investment development of fruit and berry industry in the regions of Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo* [Economy and society], no. 28. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-28-55>.

7. Tupchiiy, O. S. (2017). Intensifikatsiia yak nevidiemnyi skladnyk suchasnoho promyslovoho sadivnytstva [Intensification as an integral part of modern industrial horticulture]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu* [Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University]. No. 12 (2), pp. 134-138. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2017_12%282%29_30.

8. Halat, L. (2021). Derzhavna finansova pidtrymka haluzi sadivnytstva yak faktor pidvyshchennia yii konkurentospromozhnosti [State financial support of the horticultural industry as a factor in increasing its competitiveness]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Serii: Ekonomika* [Taurian Scientific Bulletin. Series: Economy]. no. 6, pp. 44-55. DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.6.5>.

9. Kolokolchukova, I. V. (2019). Pryntsyipy sehmentuvannia rynku plodovo-yahidnoi produktsii pivdnia Ukrainy [Principles of segmentation of the market of fruit and berry products of the south of Ukraine]. *Prychornomorski ekonomichni studii* [Black Sea Economic Studies]. No. 45, pp. 27-32. Available at: <http://elar.tsatu.edu.ua/handle/123456789/9643>.

10. Sakun, A. Zh., Pantiuk, I. A. (2020). Vprovadzhennia marketynhovoii diialnosti na pidpriemstvakh – vyrobnykakh plodoiahidnoi produktsii [Implementation of marketing activities at enterprises – producers of fruit and berry products]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Serii: Ekonomika* [Taurian Scientific Bulletin. Series: Economy]. No. 1, pp. 154-161. Available at: <http://tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/article/view/20/19>.

11. Salo, I., Kopytets, N., Cheremisina, S., Voloshyn, V. (2022). Influence of economic cycles on the development of elements of the industry structure of the food market, IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science 949. DOI: <https://doi.org/10.1088/1755-1315/949/1/012036> [in English].

12. Stasiuk, B. B. (2023). Tendentsii zmin plodovo-yahidnoho rynku Ukrainy [Trends of changes in the fruit and berry market of Ukraine]. *Visnyk NUVHP. Serii: Ekonomichni nauky* [Bulletin of the NUVHP. Series: Economic Sciences]. No. 2 (102), pp. 286-296. DOI: <https://doi.org/10.31713/ve2202324>.

13. Komendantova, A., Dobrova, N. (2018). Analiz rozvytku rynku plodovo-yahidnoi produktsii v Ukraini [Analysis of the market development of fruit and berry products in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu* [Scientific Bulletin of Odessa National Economic University]. No. 6-7 (258-259), pp. 75-90. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nv_2018_6-7_7.

14. Matviichuk, N. P. (2017). Analiz rynku plodovo-yahidnoi produktsii Ukrainy [Market analysis of fruit and berry products of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svi-tove hospodarstvo* [Scientific Bulletin of the Uzh-

horod National University. Series: International economic relations and world economy]. No. 12 (2), pp. 18-23. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2017_12%282%29_6.

15. Kozina, T. V. (2023). Potentsial sadivnytstva ta napriamy yoho efektyvnoho vykorystannia v umovakh Podillia [The potential of horticulture and directions for its effective use in the conditions of Podillia]. *Podilskyi visnyk: silske hospodarstvo, tekhnika, ekonomika* [Podilsky Visnyk: agriculture, technology, economy]. No. 1 (38), pp. 20-25. DOI: <https://doi.org/10.37406/2706-9052-2023-1.3>.

16. Simakhina, H. O., Kaminska, S. V., Lytvynets, L. F. (2020). Kharakterystyka resursnykh skladovykh innovatsiinoho pidpriemstva z vyrobnytstva zamorozhenykh plodiv i yahid [Characteristics of resource components of an innovative enterprise for the production of frozen fruits and berries]. *Naukovi pratsi NUKhT* [Scientific works of the National Technical University of Ukraine]. No. 26 (1), pp. 125-133. Available at: <https://dspace.nuft.edu.ua/handle/123456789/31536>.

17. Protzman, E. (2023). Stone Fruit: World Markets and Trade. Sep. Vol. 19. pp. 1-8. Available at: <https://apps.fas.usda.gov/psdonline/circulars/Stone-Fruit.pdf> [in English].

18. Nguyen, H. V. (2019). Organic food purchases in an emerging market: The influence of consumers' personal factors and green marketing practices of food stores. *International journal of environmental research and public health*. No. 16 (6). pp. 10-37. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph16061037> [in English].

19. Food and agricultural organization of the United Nations. Available at: <http://www.fao.org/home/en> [in English].

20. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official website of the State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

21. Pro zatverdzhennia Poryadku vykorystannia koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu byudzheti dlya rozvytku vynohradarstva, sadivnytstva i khmel'yarstva [On the approval of the Procedure for the use of funds provided for in the state budget for the development of viticulture, horticulture and hops]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. dated. 07.15.2005. No. 587. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2005-%D0%BF#Text>.

22. Pro zatverdzhennia Poryadku nadannia mikrohrantiv na stvorennia abo rozvytok vlasnoho biznesu [On the approval of the Procedure for providing micro-grants for the creation or development of one's own business]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. dated 06.21.2022. No. 738. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-2022-%D0%BF#Text>.

23. Salo, I. A. (2013). Rozvytok rynku plodiv v Ukraini [Fruit Market Development in Ukraine]. Kyiv: NNTs «IAE».

24. Ofitsiinyi sait Ministerstva finansiv Ukrainy [Official website of the Ministry of Finance of Ukraine]. Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/>.

Stone fruit crops market development in Ukraine and throughout the world

Salo I., Zavalniuk O., Skakun V.

The current state of the stone fruit market in Ukraine, the price situation, and the development of foreign trade are analyzed. The issue of production and sale of fruits in the world is considered. It has been established that peaches and nectarines occupy the first place among stone fruits in terms of world production. China is the leader among world producers of stone fruits.

It was determined that the needs of the population of Ukraine in stone fruits relative to the consumption rate, due to its low paying demand, are met by only 70%. Due to the concentration of the main production of these fruits in households, there is differentiation in the level of consumption. After all, the chaotic nature of their production and sale cannot ensure uniformity and sufficiency.

In our opinion, Ukrainian stone fruits remain less competitive in terms of prices than imported ones due to undeveloped infrastructure and insufficient government support for the horticulture market.

The purpose of the research is to reveal the features of the formation of the conjuncture of the global and domestic stone fruit market and further development prospects.

The variability of the market of stone fruits is manifested in the change of its conjuncture. The study of

the latter was carried out based on a set of economic indicators divided into groups: production, internal turnover, foreign trade, price. In the process of research, the dialectical method of understanding market processes and the systematic approach, analytical generalizations, statistical comparison, constructive-calculation, abstract-logical method were used.

It was established that the structure and saturation of the stone fruit market is insufficiently efficient and requires an additional expansion of the quality product offer to meet the needs of consumers. The basis for this should be an increase in production volumes by horticultural enterprises. This requires additional state support, in particular for solving pricing, investment, lending and insurance issues. The problem of selling stone fruits remains acute. This is due to the insufficient development of the processing industry and the lack of storage facilities for enterprises. This limits the formation of marketable batches of fruits for export.

We believe that in the near future, in order to optimally meet the needs of consumers with fruits, it is necessary to develop a long-term program for the development of the internal market of stone fruits. It is necessary to take into account the possibilities of financial state support of the horticulture industry and forecast indicators of demand provision.

Key words: market, stone fruits, consumption, supply, demand, export, import, price.

Copyright: Сало І.А., Завальнюк О.І., Скакун В.М. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:

Сало І.А.

Завальнюк О.І.

Скакун В.М.

<https://orcid.org/0000-0001-6413-1550>

<https://orcid.org/0000-0001-5059-2559>

<https://orcid.org/0009-0004-4697-9303>

ЕКОНОМІКА

УДК 330.322.01
JEL E20, F21, G31

Теоретичні засади дослідження інвестицій та інвестиційної діяльності

Сандульський Р.П.

Білоцерківський національний аграрний університет

 E-mail: Сандульський Р.П. sandulskyi_ruslan@btsau.edu.ua

Сандульський Р.П. Теоретичні засади дослідження інвестицій та інвестиційної діяльності. Економіка та управління АПК. 2024. № 1. С. 95–109.

Sandulskyi R. Theoretical basis of investments and investment activity research. AIC Economics and Management. 2024. № 1. PP. 95–109.

Рукопис отримано: 01.03.2024 р.
Прийнято: 15.01.2024 р.
Затверджено до друку: 24.05.2024 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2024-189-1-95-109

Стаття присвячена узагальненню основних положень провідних економічних теорій в області інвестування, систематизовано основні етапи розвитку теорії дослідження інвестиційного процесу. Метою статті є вивчення еволюції та систематизація теоретичних засад, які розкривають сутність інвестиційних відносин та їх поглиблення в умовах актуалізації концепції сталого розвитку, економіки знань та формування інформаційної економіки.

Доведено наявність тісного внутрішнього зв'язку інвестицій та інновацій, провідну роль інвестування у забезпеченні економічного зростання та переходу до технологічного укладу Industry 4.0, здійсненні структурних та інституціональних перетворень, цифровізації інвестиційного процесу, подоланні негативного впливу пандемії COVID-19, воєнних конфліктів тощо.

Автором критично розглянуто положення провідних економічних шкіл в області інвестування та зроблено висновок щодо розвитку теорії дослідження інвестиційної діяльності, а також зміни інвестиційної поведінки господарюючих суб'єктів. Систематизовано методологічні підходи класичної, неокласичної, кейнсіанської, інституціональної економічних шкіл, які викладено в теоріях інвестицій та накопичення, що розкривають питання трансформації інвестиційного процесу під впливом факторів ендогенного і екзогенного характеру.

Зроблено висновок, що інвестиційний процес відтворення суспільного капіталу, на якому базується економічний розвиток, змінюється в рамках історичної трансформації всієї системи економічних відносин, що зумовило вдосконалення інвестування відповідно до викликів індустріального розвитку економіки. Доведено, що найвищий рівень обґрунтованості та результативності для дослідження категорії інвестицій має системно-синергетична методологія, оскільки дозволяє поглибити уявлення про категорію інвестиції.

Автором наголошено, що системно-синергетична методологія враховує інформаційну та екосистемну природу сучасного інвестиційного процесу, який відображає нелінійні тенденції руху та розвитку економічної системи, а також є механізмом здійснення інновацій суб'єктами господарювання. Обґрунтовано, що інвестиції - це самостійна економічна категорія, процес накопичення та розширеного відтворення суспільного капіталу, що розглядаються в якості цілісної єдиної складної системи. Аргументовано, що інвестиції - це складна багаторівнева, багатосуб'єктна і багатооб'єктна система відносин щодо накопичення суспільного капіталу в національній економіці.

Доведено, що розвиток інвестиційних процесів на макро-, мезо-, мікрорівнях у сучасних умовах вимагає створення відповідної екосистеми організації процесу інвестування, результативне функціонування якої досягається за умови повного задоволення інтересів усіх стейкхолдерів. Відзначено, що в умовах актуалізації концепції сталого розвитку, циркулярної та «зеленої економіки» необхідно забезпечити реалізацію сталого інвестування з метою підвищення соціально-відповідального економічного розвитку на основі стандартів ESG-розвитку.

Ключові слова: теорія інвестування, інвестиційний процес, інвестиції, екосистема інвестування, стале інвестування, цифровізація.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Процеси інвестування набувають важливої ролі в економічній теорії та практичній діяльності господарюючих суб'єктів, оскільки сприяють забезпеченню розширеного відтворення та макроекономічного зростання. В умовах ведення нашою країною війни із російським агресором, особливо в повоєнному відновленні, питання активізації інвестиційної діяльності набувають особливої актуальності. Як зазначають дослідники, війна в країні ускладнила інвестиційні процеси та змінила умови інвестування, однак провідні країни світу мають інтерес у вкладенні інвестиційного капіталу в такі галузі, як інноваційні технології, сільське господарство, фінансовий сектор, логістика, енергетика, корисні копалини та оборонна промисловість [1, 2].

У нинішніх умовах необхідно враховувати такий чинник, як цифрові трансформації сфер національної економіки, які істотно змінюють функціонування елементів інвестиційного процесу та потребу в якісному удосконаленні інвестиційних відносин з метою досягнення економічного зростання у галузях та економіці в цілому в умовах кризи фінансової системи, посилення невизначеності в економічному розвитку.

Очевидно, що цифровізація зумовлює зміни інвестиційного процесу, оскільки впливає на суб'єктну, об'єктну та інституціональну структури інвестиційного процесу, який набуває властивостей багаторівневої та багатосуб'єктної екосистеми, розвиток якої базується на цифрових фінансових технологіях, використанні альтернативних децентралізованих джерел та інструментів фінансування. За таких умов змінюється архітектоніка інвестування, у якій провідного значення набувають цифрові платформи, хмарні технології та технології блокчейн, використання штучного інтелекту. Використання цифрових інструментів в організації інвестування розширює перелік суб'єктів інвестиційного процесу, зумовлює розвиток численних механізмів та інструментів інвестування, об'єктів вкладення інвестицій, що вимагає поглиблення теоретичних засад інвестиційної діяльності в сучасних умовах розвитку національної економіки.

Крім того, важлива роль аграрного сектору економіки у забезпеченні продовольчої безпеки країни та формуванні надходжень до бюджетів усіх рівнів під час воєнного стану, що можливо реалізувати за умови активізації інвестиційної діяльності на рівні агробізнесу, регіонів, галузей економіки. У сучасних умовах інвестування в аграрну галузь, яка навіть в умовах війни забезпечує прибутко-

вість агробізнесу [3], стає однією з найбільш ефективних стратегій забезпечення стійкості в умовах підвищених ризиків. Представлені аргументи посилюють необхідність проведення поглиблених теоретичних і прикладних досліджень в напрямі забезпечення збереження інвестиційної активності суб'єктів господарювання та їх адаптивності до мінливих умов зовнішнього та внутрішнього інвестиційного середовища.

Вивчення процесів інвестування на всіх етапах розвитку економічної науки є невіддільною частиною важливих питань економічної теорії. Відомо, що меркантилісти сформували основи дослідження накопичення капіталу, переважно в сфері обігу. Своєю чергою, формування фрагментарних засад класичної теорії відтворення та накопичення капіталу було зроблено на основі проведення досліджень у сфері виробництва У. Петті, що стало наступним етапом розвитку теорії інвестування.

Відтворювальний підхід до накопичення капіталу, запропонований фізіократами у працях Ф. Кене та А. Р. Тюрго, забезпечив розвиток знань про інвестування як постійно відновлювального процесу, на якому базується процес відтворення. Представники класичної школи А. Сміт та Д. Рікардо сформували вагомий доробок в аналіз накопичення капіталу як основи єдності фаз відтворення.

Продовження розвитку теорії інвестування знаходимо у працях К. Маркса, у яких представлено інвестування як системний макроекономічний процес накопичення капіталу, що є органічною єдністю матеріально-речового та вартісного аспектів. Водночас маржиналісти Л. Вальранс, Д. Кларк та їх послідовники основну увагу приділили ролі інвестування в мікроекономіці, а також розробили концепції інвестиційної поведінки фірми, поглибили питання інвестиційних ресурсів та їх ринку. Прибічники неокласичної теорії А. Маршала розглянули інвестиційну динаміку на основі аналізу численних факторів, що на них впливають.

Розвиток теорії інвестування зроблено у працях Д. М. Кейнса, де інвестиції розглядаються як глобальний макроекономічний процес. Кейнсіанські ідеї про національну макроекономічну інвестиційну модель розвинено у працях Дж. Хікса та Р. Харрода, які дослідили процеси інвестування в аспекті регулювання макроекономічної рівноваги, вперше розглянули явище акселератора як наслідок інвестиційного процесу та впливу акселераційних наслідків інвестування на мікроекономічну та макроекономічну динаміку.

Мета дослідження. Метою статті є вивчення еволюції та систематизація теоретичних засад, які розкривають сутність інвестицій та інвестиційної діяльності та поглиблення теорії в умовах актуалізації концепції сталого розвитку, економіки знань та формування інформаційної економіки.

Матеріал і методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою дослідження є наукові праці закордонних та вітчизняних вчених з питань інвестування, розвитку структурних елементів та особливостей їх функціонування. На основі узагальнення основних положень провідних економічних теорій в області інвестування автором систематизовано основні етапи розвитку теорії дослідження інвестиційного процесу, зокрема, зміни поведінки суб'єктів господарювання.

Методологічною основою дослідження стали засади неокласичної, кейнсіанської, посткейнсіанської, інституціональної економічних теорій, у яких розглядалися поняття «інвестиції та накопичення», «циклічні коливання інвестиційної діяльності», «фінансові інвестиції» тобто, розвиток інвестиційного процесу під впливом макро- та мікросередовищ.

Як методи дослідження використано загальнонаукові методи пізнання, аналізу та синтезу, дедукції, індукції, аналогії, економічної компаративістики. Крім того, використано історичний, структуральний, відтворювальний методологічні підходи до вивчення інвестиційного процесу.

Результати дослідження та обговорення. Категорія «інвестиції» є основною системоутворювальною в економічній теорії, що пояснює підвищений до неї інтерес в усіх без винятку економічних школах упродовж тривалого періоду часу. Узагальнення наукової літератури дозволило встановити, що вивчення інвестицій супроводжувалося істотним розширенням наукового знання про їх природу, генезис, сутність, суперечності та тенденції розвитку. Водночас окремі положення теорії інвестицій залишаються об'єктами тривалих дискусій, а сучасні виклики та тренди вимагають переосмислення предметної області, конкретизації та уточнення розуміння ролі та місця інвестицій в сучасній економіці, поглиблення розуміння засадних положень, представлених у класичних економічних теоріях.

Спостерігається тісний внутрішній зв'язок інвестицій та інновацій, а також визначальна роль інвестування у забезпеченні економічного зростання та переходу до технологічного укладу Industry 4.0, здійсненні структурних та інституціональних перетворень, цифровізації

інвестиційного процесу, подоланні негативно-го впливу пандемії COVID-19, воєнних конфліктів, які зумовлюють деглобалізацію, посилення ролі національної незалежності та інших аспектів інвестування, а також впливають на розвиток теорії та практики інвестування.

Термін «інвестиція» походить від латинського слова «investire», що означає «вкласти» [4], який є найбільш часто вживаним як на законодавчому рівні, так і в економічній літературі. Водночас дискусія, що ведеться у науковій спільноті щодо розуміння економічної природи інвестицій, доводить відсутність універсального підходу до дефініції цієї категорії. Водночас еволюція розвитку економічної думки свідчить про те, що представниками різних економічних шкіл визначається провідна роль інвестицій у реалізації принципів сталого розвитку у формуванні модернізації виробничого потенціалу, соціальної та екологічної сфер. Саме тому не можна погодитися із науковцями - прибічниками наукових концепцій теорії інвестицій класичної, кейнсіанської та інституціональної шкіл, які наголошували на необхідності здійснення інвестиційних вкладень та визначальній їх ролі у забезпеченні зростаючої динаміки розвитку економіки.

Розглянемо детально розвиток теорії інвестування на основі систематизації базових положень провідних економічних теорій. Так, представники меркантилізму ототожнювали багатство нації із грошовими коштами та їх надходженням в країну коштом підтримки позитивного сальдо зовнішньоторгового балансу. Відомо, що прибічники цієї теорії віддавали перевагу інвестуванню в оборотні активи, зокрема, товарну продукцію, яка використовувалася з метою ведення зовнішньої торгівлі та забезпечення добробуту суспільства та держави шляхом залучення капіталу із зарубіжних країн. Зазначимо, що меркантилісти обґрунтували необхідність регулювання умов, які б сприяли формуванню інвестиційних ресурсів та надходжень в країну іноземних інвестицій [5].

Крім того, прибічники меркантилізму розглядали ощадливість та схильність до накопичення підприємців як основу процесу інвестування. Відомо, що меркантилісти критикували паразитування феодалів та висунули ідею про те, що накопичення є функцією продуктивного класу та його характерною особливістю. Оскільки ними розглядалася переважно сфера обігу, то значний інтерес у дослідженнях приділяли питанням грошових відносин як джерелам заощаджень, накопичень та інвестицій. Отже, період початкового накопичення капіталу, який виступав основним об'єктом

досліджень меркантилістів, став імпульсом до подальшого розвитку інвестиційних відносин.

Перенесення досліджень із сфери обігу в сферу виробництва, які знаходимо у пізніх працях У. Петті, стало початком зародження класичної економічної теорії та формування фрагментарних засад класичної теорії відтворення та накопичення капіталу, тобто, виникнення та розвитку інвестування.

Фізіократи запропонували відтворювальний підхід до накопичення капіталу, що забезпечило прирощення знань про інвестування як внутрішньосистемний постійно відновлювальний процес, на якому базується розвиток процесу відтворення. Так, відтворювальні схеми економічної таблиці Ф. Кене [6] стали основою для побудови макроекономічної теорії інвестування як складової частини процесу відтворення в масштабах національної економіки. За такого підходу накопичення стало розглядатися як невіддільний елемент колообігу матеріальних та грошових коштів. Зазначимо, що прибічники меркантилізму розглядали накопичення капіталу як грошовий процес, а школа Кене розширила уявлення про накопичення капіталу, оскільки досліджувала цей процес у відтворювальній сфері на прикладі сільського господарства.

Засновник класичної теорії А. Сміт у праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» [7] обґрунтував зв'язок між процесами зростання капіталу (інвестицій) та нарощенням багатства нації. Дослідник наголошував на тому, що добробут населення залежить від величини інвестованих засобів у сферу виробництва. Водночас А. Сміт запропонував визначення та аналіз поняття «капітал». Так, капітал він розглядав на основі частини заощаджень, призначених для одержання доходу, а також як запаси засобів виробництва, необхідних для продовження процесу виробництва.

Крім того, А. Сміт зробив спробу класифікувати капітал залежно від засобів та об'єктів інвестування, виділивши дві форми інвестицій. Так, перша форма «основний капітал» передбачала затрати на відновлення та нарощення факторів виробництва, у результаті здійснення яких відбувається зростання національного багатства. Друга форма «оборотний капітал» охоплює майно і гроші індивідуумів, які приносять прибуток, та передбачає перерозподіл національного багатства між окремими суб'єктами господарювання. Отже, оборотний капітал забезпечує одержання прибутку, однак постійно залишає свого власника в одній формі, а повертається до нього в іншій, перебуваючи у

безперервному русі. Зазначимо, що витрати на заробітну плату Сміт вважав частиною оборотного капіталу.

Завершення становлення економічної теорії як самостійної науки, що зроблено в працях А. Сміта, означало формування засад класичної теорії інвестицій. Автор вперше надав відповідь на питання про роль накопиченого багатства, яке залишилося після споживання при переході від простого до розширеного відтворення. Смітівська теорія довела взаємозв'язок накопичення капіталу зі зростанням кількості працівників, підвищенням продуктивності праці та поглибленням її поділу. Він довів пріоритетну роль та взаємозв'язок накопичення капіталу в реальному секторі з процесом формування умов для розширення відтворення сукупного суспільного продукту національної економіки.

Зазначимо, що на основі розвитку ідей А. Сміта Д. Рікардо поглибив розуміння відтворювальної та вартісної природи накопичення капіталу. Він обґрунтував фундаментальне положення про те, що капітал є накопиченою працею, уречевленою в засобах виробництва, а безпосередньо накопичення є прирощенням надлишку продукту в додаткових засобах виробництва і життєвих коштах для додаткових працівників, що дозволило розвивати уявлення про накопичення як відтворювальний процес, який постійно повторюється. Отже, накопичення капіталу розглядається Д. Рікардо як категорія продуктивної сфери, а сутність накопичення розкривається на основі поняття «капітал».

Надалі Джон Стюарт Міль привертав увагу до продуктивного характеру інвестицій, першоджерелом яких виступають заощадження, які забезпечують формування капіталу з метою трансформації відчутних впливів результатів праці на доходи від виробничої діяльності [8]. Таким чином, у працях Дж. С. Мілля накопичення капіталу розглядалося як макроекономічний параметр еволюції суспільства, який визначає динаміку такої еволюції. Він зазначав, що рівень і темпи накопичення детермінують матеріальну основу суспільного прогресу.

Інвестиційна теорія, розроблена у рамках класичної школи, є історично першою цілісною моделлю розвитку інвестиційної сфери, яка включає механізми та параметри інвестиційних параметрів на макро- і мікрорівнях. Прибічники класичного напрямку розмежували поняття грошей і капіталу, обґрунтували роль накопичення капіталу та кредитних грошей в інвестиційному процесі.

Отже, класики економічної теорії розглядали накопичення як нарощення величини факторів виробництва внаслідок додаткової праці, що зумовлює надлишок вартості над необхідним продуктом. Накопичення стало розглядатися як акумулювання капіталу, основу якої становить капіталізація доданої вартості, яка повертається у відтворювальний процес в як додаткові фактори виробництва, що сприяє зростанню масштабів виробництва і продуктивності праці, а в кінцевому результаті – суспільному прогресу.

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що представники класичної школи здійснили сутнісний аналіз накопичення капіталу як субстанціональної основи єдності фаз відтворення. Науково доведено, що класична концепція вперше системно описала інвестиційний процес як сутнісну основу накопичення капіталу в процесі розширеного відтворення.

Наступний етап у розвитку теорії інвестування пов'язаний із доробком К. Маркса, який трактує капітал як вартість, що приносить додану вартість в процесі її колообігу. За підходом К. Маркса, капітал є рухом, процесом колообігу, що проходить різні стадії, процес, який включає в себе три різні форми колообігу: грошову, товарну і виробничу [9]. За К. Марксом, інвестування – це системний макроекономічний процес накопичення капіталу, який органічно поєднує матеріально-речову та вартісну складові. Він також вперше описав історичну тенденцію капіталістичного накопичення, яка дозволила розкрити закон руху капіталістичного способу виробництва на основі вирішення його основного сперечання. Накопичення капіталу було представлено як єдність синергетичного саморозвитку економічної системи та суспільного прогресу в цілому. Поділяємо думку науковців про те, що в узагальненому вигляді інвестиційний механізм включає в себе безпосередньо процес інвестування, трансформацію ресурсів, які вкладаються суб'єктом інвестиційної діяльності у нарощення капіталу та одержання позитивного фінансового результату.

Дослідження маржиналістів були зорієнтовані на вивчення факторів, що впливають на інвестиційний процес на рівні окремих господарюючих суб'єктів – підприємств. Вони визначали систему факторів, які впливають на попит і пропозицію інвестиційних ресурсів та інвестиційних товарів, досліджували питання ціноутворення на інвестиційному ринку, виявляли кількісні залежності взаємодії інвестованого капіталу та інших факторів виробництва,

обґрунтовували сутність та використання таких категорій: «гранична вартість інвестиційних товарів» і «гранична продуктивність інвестованого капіталу». Маржиналісти сформулювали рівняння відоме як «Правило Вальраса», у якому пов'язано баланс міжнародної торгівлі з послугами і балансом руху інвестованого капіталу [10].

Узагальнюючи вищезазначене, можна зробити висновок, що класична економічна наука сформулювала термінологічний апарат теорії інвестування. Так, А. Сміт використовував поняття накопичення («accumulation»), однак поняття інвестиції («investment») ним не використовувався. Пізніше, в умовах початку формування фінансового ринку та фінансових інструментів, Д. Рікардо став використовувати термін «investment of capital» (інвестування капіталу) та поняття «accumulation of capital» (накопичення капіталу), які тлумачив як вкладення капіталу не лише у виробництво, але і в інструменти фінансового ринку, а пізніше вживав дефініцію «investment» (будь-яке вкладення грошей для одержання доходу).

Неокласичний напрям в економічній науці поєднав ідеї австрійської, лозанської та англо-американської шкіл. У цей період відбулося ускладнення економічних відносин, вивчення яких вимагало використання аналізу функціональних логіко-математичних залежностей. Відбулася повна заміна поняття «накопичення» на «інвестиції». Якщо накопичення означало аналіз субстанційних матеріальних процесів, то інвестиції стали означати пошук математичних взаємозв'язків між грошовими категоріями «ресурси», «затрати», «вкладення», «ціни». Безпосередньо поняття «інвестиції» стали трактуватися як чисто грошові вкладення з метою одержання доходів, незалежно від форми об'єкта вкладень. Такі вкладення можуть мати місце не лише при розширеному відтворенні (власне накопичення капіталу), але й при звуженому, при якому скорочується величина процесу відтворення. Під інвестиціями стали розглядати будь-які інструменти, що приносять дохід їх власнику, до яких відносять культурні, інтелектуальні і нематеріальні цінності. За такого підходу розуміння інвестицій базувалося на грошових потоках.

У цей період розвиток фінансових ринків в економіці супроводжувався циклічністю, невизначеністю і непередбачуваністю, волатильністю цін, посиленням фінансових ринків. Випадкові взаємозв'язки були змінені на функціональні залежності, які відображають вплив окремих параметрів фінансового ринку на результативні показники виробничої діяльності.

Підсумком цього етапу розвитку економічної теорії стало посилення практичної орієнтованості економічної науки.

Першими підхід розвитку теорії інвестування на основі функціональних взаємозв'язків стали використовувати маржиналісти. Л. Вальрас, Д. Кларк та їх послідовники зосередили основну увагу на ролі інвестування в мікроекономіці. Саме аналіз граничних величин (граничної корисності та граничної продуктивності), на яких базуються засади маржиналізму, створив передумови до виявлення принципово нових взаємозв'язків у здійсненні процесу інвестування [11]. Було розроблено концепцію інвестиційної поведінки фірми, досліджено питання інвестиційних ресурсів та ринку таких ресурсів. К. Маршал розглянув інвестиції в динаміці та розширив число факторів, які впливають та формують динамічну залежність [12]. За умови включення до аналізу такого чинника як дюрація, досліджено взаємодію коротко-, середньо- та довгострокових періодів інвестування. У результаті дослідник виявив істотний вплив на інвестиційну поведінку фірми таких факторів, як інновація, технологія та інформація. В інвестиційному аналізі вперше було розглянуто питання взаємозамінності факторів виробництва, виявлено фундаментальні глибинні взаємозв'язки між окремими категоріями в процесі інвестування. Зокрема, було поставлено завдання оцінювання ступеня впливу граничних величин прибутку, ренти відсотка, заробітної плати на процеси інвестування в аспекті теорії граничної корисності.

Отже, представник кембриджської школи економіки А. Маршал значну увагу приділив умовам здійснення інвестиційної діяльності, яка передбачає здійснення затрат на капітал та сприяє одержанню позитивного фінансового результату. Зазначимо, що на основі вивчення функціонування ринку капіталу А. Маршал аналізував фактори формування пропозиції та попиту на капітал та наголосив на можливості регулювання попиту на капітал нормою прибутку. Крім того, науковець дослідив структуру вкладень підприємців та віддачі від них, на основі чого зробив висновок, що визначальним фактором норми прибутковості капіталу є суб'єктивізм. Це було обґрунтовано тим, що передбачливий бізнесмен буде спрямовувати вкладення капіталу у всі ділянки виробництва доти, доки не буде досягнуто зовнішньої межі або границі прибутковості, тобто, тієї межі, при якій бізнесмену стане зрозуміло, що немає достатніх підстав вважати, що вигоди від кожного нового вкладення відшкодують його витрати.

Відомо, що «Велика депресія» 1930-х років довела неспроможність основного постулату класиків про неутручання держави в механізм вільного ринку. Це стало підставою підвищеного інтересу до наукових праць представників кейнсіанської школи, які виділяли важливу роль держави у розробці та використанні дієвого інструментарію регулювання ринкових процесів та забезпечення стабільності на макрорівні.

Дж. М. Кейнс у праці «Загальна теорія зайнятості, відсотків і грошей» термін інвестиції розглядав на основі поточного приросту цінності капітального майна в результаті виробничої діяльності цього періоду [13]. Дослідник використовував два підходи до розуміння природи інвестицій: затратний та ресурсний, а також ототожнював заощадження та інвестиції, розглядаючи їх як частину доходу, яка не була використана у споживанні.

Згідно із затратним підходом, інвестиції розглядалися як процес здійснення затрат на відтворення основних фондів. Водночас роль грошового капіталу в обороті інвестиційних ресурсів зводилася до мінімуму, тоді як продуктивній стадії руху коштів завжди передують стадія перетворення наявних ресурсів у об'єкти інвестиційної діяльності, тобто, затрати. Своєю чергою, ресурсний підхід враховує таку послідовність інвестиційного процесу та передбачає перетворення інвестиційних ресурсів у вкладення коштів, але без використання затратного підходу для розуміння дефініції інвестицій. В умовах ресурсного підходу відбувається неврахування подальшого перетворення об'єктів інвестування у кінцевий продукт інвестиційної діяльності. Дослідник розглядав інвестування як єдиний цілісний процес, початковим пунктом якого є грошові кошти, а кінцевим – ефект, якого очікує інвестор.

Дж. М. Кейнс обґрунтував важливу роль інвестицій у формуванні та зміні величини доходу, нарощення якого є обов'язковою умовою для забезпечення розширеного відтворення. Так, зв'язок між приростом інвестицій та зростанням обсягу національного доходу існує як певне економічно доцільне співвідношення, яке автор назвав ефектом мультиплікатора. Цей показник базується на тому, що витрати на інвестиції перетворюються в первинні, надалі – вторинні і так далі, тобто, забезпечується їх використання у виробничому процесі у збільшенні початкової величини на суму одержаного доходу у послідовних циклах обігу. Показник мультиплікатора (k) – це числовий коефіцієнт, який показує величину зростання національного виробництва при зростанні

обсягу інвестицій. Причиною цього явища Кейнс назвав «психологічний закон», який впливає з того, що в умовах зростання реального доходу суспільство споживає його частину, яка постійно скорочується. Безперечно, обґрунтування основного психологічного закону має важливе методологічне значення, оскільки визначає поведінку основних макроекономічних суб'єктів, що включає у себе перевагу ліквідності, схильність до споживання, заощаджень та інвестування. Виділений дослідником психологічний закон, який визначає середню та граничну схильність домогосподарств до інвестування, споживання та інвестування, є важливим при дослідженні мультиплікативної ролі інвестицій у забезпеченні зростання доходів та обсягів національної економіки.

Однією з умов стимулювання інвестиційної активності автор вважав формування ефективного попиту, у якому виокремлював два його види: споживчий та інвестиційний. Дослідник встановив наявність прямого та зворотного взаємного впливу показників попиту та інвестицій, на основі чого ним обґрунтовано підходи до регулювання інвестиційних процесів на макrorівні, серед яких виділено державне кредитування, державне замовлення, систему оподаткування. Крім того, інвестиційна теорія Дж. М. Кейнса передбачала також державне регулювання і контроль інвестиційної поведінки фірм, на які основний вплив мають такі фактори як обсяги накопичень, рівень інвестиційного прибутку та вартість кредитних ресурсів.

Отже, Дж. М. Кейнс питання інвестування переніс на макроекономічний рівень, на якому функціональний підхід дозволив описати інвестиції як глобальний макроекономічний процес. Саме ця обставина підвищила важливість вивчення практики інвестування на рівні інвестиційної моделі держави, оскільки автор поставив питання ефективності функціонування саморегулювання інвестиційного ринку на основі державної монетарної та фіскальної політики. Автор на системній основі дослідив вплив інвестицій на показники макроекономічного розвитку, а саме: обсяг національного виробництва, інфляцію, циклічність, безробіття. Отже, функціональна методологія дала можливість Дж. М. Кейнсу дослідити важливі взаємозв'язки між такими макроекономічними показниками: споживання, заощадження та інвестиції, що покладено в основу державного макроекономічного регулювання ринкової економіки.

Автор вперше дослідив категорію інвестиційної активності, державний вплив на її ступінь та інтенсивність, вивчив вплив інвестиційного попиту на формування ефективного

попиту як визначального чинника макроекономічного розвитку. У результаті цього охарактеризував внутрішній взаємозв'язок інвестування та сукупного попиту.

Кейнсіанська модель активізації макроекономічних інвестиційних процесів органічно поєднувалася з інструментами кредитної, монетарної та податково-бюджетної політики держави. Автор у дослідженні органічно поєднував мікроекономічні та макроекономічні аспекти інвестування, на основі чого довів вплив норми прибутку, ставки оподаткування, реальної банківської ставки відсотка на інвестиційну поведінку фірми, що дало можливість обґрунтувати можливість державного регулювання цього процесу.

Вищезазначене дозволяє зробити висновок про те, що макроекономічна складова функціональної методології вивчення інвестиційного процесу сприяла природенню наукового знання в аспекті інвестиційного мультиплікатора, макроекономічного попиту на інвестиції та відповідній їй пропозиції, внутрішнього взаємозв'язку інвестицій та заощаджень макроекономічних суб'єктів, поведінкових засад схильності до споживання, заощадження та інвестування.

Кейнсіанські ідеї про національну макроекономічну інвестиційну модель набули розвитку у його послідовників Дж. Хікса та Р. Харрода [14-16], якими було досліджено питання інвестування про регулювання макроекономічної рівноваги, де було вперше досліджено явище акселератора як наслідку інвестиційного процесу та впливу акселераційних стимулів інвестування на мікроекономічну та макроекономічну динаміку.

Отже, об'єктом аналізу теорії Дж. М. Кейнса є взаємодія заощаджень та інвестицій, схильність до заощаджень, державне інвестування та державне регулювання інвестиційного процесу; співвідношення валових, чистих, автономних та реальних інвестицій; питання оптимального рівня інвестицій; розгляд інвестицій у коротко- і довгостроковому періодах на основі інвестиційного попиту та інвестиційної пропозиції. Прибічники макроекономічної концепції вперше поставили наукову проблему оптимізації величини інвестування та розробили підходи до формулювання критерію оптимальності у взаємозв'язку із максимізацією обсягів споживання. Незважаючи на те, що кейнсіанська теорія на основі функціонального підходу забезпечила природення наукового знання, вона однак має певні обмеження у вирішенні абстрактної проблеми макроекономічної рівноваги, що залежить від впливу числен-

них суперечливих чинників, які формалізувати математично і графічно практично неможливо. Отже, функціональний підхід є недостатнім для уявлень про національну економіку як єдине багатогранне ціле, що створило передумови переходу до якісно нового напрямку дослідження категорії інвестицій на основі системного методу.

Представники неокейнсіанства продовжили дослідження Дж. М. Кейнса, доповнили та розширили багато його положень. Зокрема, концепцію мультиплікатора доповнили моделлю акселерації інвестиційних процесів, яка передбачає, що інвестиції є похідними від економічного зростання. На початку ХХ століття економіст Джон Бейтс Кларк висунув теорію, яка передбачала, що величина чистих інвестицій змінюється під впливом обсягів виробництва продукції [17]. Отже, підвищення темпів економічного зростання стимулює інвестиції, тобто, не зниження обсягів інвестицій зумовлює різке скорочення величини ВВП, а навпаки. Для фінансування інвестиційних проектів у будь-якому випадку забезпечується достатня величина коштів, що є предметом дискусії в економічній спільноті. Ця теорія неодноразово піддавалася критиці представників австрійської економічної школи. Так, у своїх дослідженнях Хесус Урта де Сото зазначав, що принцип акселератора може бути обґрунтованим лише у тому випадку, коли б капітальні блага використовувалися повністю, тобто, неможливо наростити виробництво споживчих благ без збільшення парку обладнання [18]. Однак найбільшою помилкою принципу акселератора є той факт, що цей показник залежить від існування незмінних пропорцій між капітальними благами, працею та випуском споживчих благ. Принцип акселератора не бере до уваги, що один і той же результат в одержанні споживчих благ може бути досягнутим при різних співвідношеннях між постійним капіталом, змінним капіталом і працею. Варіант конкретного співвідношення, який може обрати підприємець, буде залежати від структури відносних цін. Саме тому припущення, що між випуском споживчих товарів і послуг та величиною одиниць капітального обладнання, необхідного для його виробництва, існує фіксоване співвідношення не є хибним, оскільки не порушує базових принципів теорії цін на ринку факторів.

Представники австрійської школи в цілому критикували теорію втручання держави Кейнса, виділяючи провідну роль економічного лібералізму. Крім того, концепцію мультиплікатора вони також вважали помилковою, оскільки для неї властивий певний «матема-

тичний автоматизм», який не має відношення до реальних процесів формування структури виробництва [19]. Цю критику представників австрійської школи можна пояснити певним обмеженим використанням математичних залежностей.

Значний внесок у теорію інвестицій зроблено науковими розробками монетаристів, які розглядали грошово-кредитні механізми регулювання інвестиційних процесів [20]. Так, прибічники цього економічного напрямку виділяли істотний вплив грошової маси на вартість інвестиційних ресурсів та темпи зростання рівня доходів суб'єктів господарської діяльності. Тому з метою регулювання інвестиційної активності доцільно використовувати систему заходів впливу на такі параметри грошового обороту, як величина грошової маси, швидкість її обігу, обсяг грошової та кредитної емісії.

Економісти-інституціоналісти Т. Веблен, А. Шпитгоф, Дж. Коммонс, В. Мітчел, Д. Б'юкенен розглядали категорію інвестиції як частину соціальної системи [21]. Цей підхід поглибив методологію та підвищив комплексність вирішення інвестиційних завдань із урахуванням сучасних тенденцій розвитку суспільства.

Методологія системного аналізу, яка сформувалася наприкінці минулого століття, передбачала розгляд об'єкта як системи із відповідним категоріальним апаратом, що базується на цільності та організованості матеріального світу, який перебуває в процесі постійного ускладнення та структурування. Системний аналіз запозичив практично всі переваги функціонального підходу та розширив їх можливостями синтезу впливу необмеженої кількості факторів, які характеризують складність та органічну цілісність системи відтворення. Саме ці можливості проявили себе у працях Кейнса, у яких доведено цілісність національної економіки на основі макроекономічної інтерпретації функціональної методології. Це стало відправним пунктом для системного аналізу макроекономічної динаміки.

Етап розвитку інформатики та комп'ютерної техніки перетворив інвестиційне моделювання у важливий інструмент дослідження, який органічно поєднує функціональний та системний підходи. Серед прибічників цього підходу - такі науковці як Тінберген, фон Нейман, В. Леонт'єв та інші. Системний аналіз дозволив поглибити розуміння категорій та їх функцій з позиції системних відносин, особливостей структурних взаємозв'язків, які розкривають ієрархію елементів відтворювального процесу, їх підпорядкованість.

Це дозволило одержати приращення науково-го знання про інвестування як атрибутивний момент відтворення шляхом переорієнтації акцентів з аналізу внутрішніх зв'язків та властивостей складових частин інвестиційного процесу в бік висвітлення пріоритетної ролі системних властивостей та характеристик інвестицій, які визначаються потребами системи вищого порядку, всередині якої вони виступають як органічний елемент. Очевидно, що такою системою вищого порядку є національна система розширеного відтворення, яка розкриває процес накопичення.

Вважаємо, що найбільш результативною для дослідження сучасних процесів інвестування є системно-синергетична економічна теорія, оскільки за такого підходу можна поглибити сутність категорії інвестиції як багаторівневої та багатоелементної системи, що саморозвивається нелінійно. Отже, економічна система – це цілісна впорядкована сукупність суб'єктів та об'єктів в екосистемному взаємозв'язку із базовим процесом інвестування. Цю множину можна класифікувати за різними ознаками, однак вона утворює єдину органічну єдність, результатом функціонування якої є накопичення капіталу в процесі розширеного відтворення. Отже, системно-синергетичний підхід посилює в собі евристичний потенціал сутнісної та функціональної методології в аспекті цілісного розуміння явища інвестування, який враховує також мінливість зовнішнього економічного середовища. Саме тому цей методологічний підхід забезпечує системний синтез категорії інвестиції.

У сучасних умовах методологія системного аналізу набула нової якості внаслідок використання досягнень синергетики (коеволюції), що уособлює міждисциплінарний напрям вивчення загальних закономірностей і принципів, на яких базуються процеси самоорганізації складних систем, які саморозвиваються. Синергетичний підхід базується на принципі коеволюції, змінює лінійне мислення, відкриває можливість вивчення закономірностей різноспрямованого руху відтворювальних систем, як висхідного, так і низхідного розвитку. Цей підхід характеризується інтегративною методологією, яка не передбачає механічного поєднання різних підходів до дефініції категорій економічної системи та процесів.

У нинішніх умовах розвиток світової економічної системи відбувається в період цифровізації та геоелектронічної трансформації, які неминуче впливають на здійснення відтворювальних процесів та суттєво змінюють процеси інвестування шляхом зміни їх структури,

ролі, механізмів організації, умов протікання інвестиційних циклів. Проведено критичний аналіз методологічних підходів до розгляду категорії інвестиції та виокремлено у якості найбільш результативного системно-синергетичний методологічний підхід, що дає можливість узагальнити сутнісну характеристику цієї економічної категорії.

Вважаємо, що сутність категорії інвестиції уточнюється та поглиблюється у міру розвитку самого об'єкта та еволюції наукових уявлень про нього. Очевидно, що інвестиції, як і будь-яке інше економічне явище, слід розглядати як конкретне поняття із врахуванням його саморозвитку. Невраховання цієї обставини призводить до розгляду поняття «інвестиції» односторонньо та фрагментарно. Саме тому розгляд окремих властивостей та ознак цієї категорії ускладнює розуміння її цілісної системної дефініції.

Відомо, що історичною передумовою інвестицій стали відносини накопичення багатства, переважно у формі дорогоцінних металів задовго до появи капіталу як основного фактору виробництва. Одночасно відбулося зародження відносин накопичення у сфері матеріального виробництва у вигляді збільшення та удосконалення засобів праці. Розвиток грошового обігу супроводжувався накопиченням грошей. Ці явища на початковому етапі розвивалися як окремі, невзаємопов'язані між собою процеси, хоча за внутрішнім змістом вони відображали окремі сторони формування відносин інвестування. Отже, накопичення багатства у грошовій формі є передумовою початкового накопичення капіталу, що відіграє важливу роль у генезисі капіталу. Своєю чергою, генезис капіталу в формі торгового, лихварського, а пізніше виробничого став об'єднуючим початком для початкових форм інвестування та трансформував їх в єдиний багатоаспектний процес накопичення капіталу. Отже, інвестиції від самого початку формувалися як багатоплановий і багатоаспектний процес, який тісно взаємопов'язаний із виникненням та розвитком капіталу.

Відкриті Ф. Кене на прикладі сільського господарства відносини відтворення дозволяють встановити внутрішній взаємозв'язок накопичення із постійною відновлюваністю відносин виробництва, розподілом, обміном та споживанням матеріальних благ, економічних ресурсів і капіталу. Розгляд накопичення як органічної частини відносин відтворення дозволяє зробити висновок про його провідну роль у забезпеченні неперервності суспільного виробництва.

Наступний етап уточнення сутності категорії інвестиції відбувався при розробці класичною економічною теорією засад розширеного суспільного відтворення. Доказом цієї думки є те, що А. Сміт вперше дослідив засади переходу від простого до розширеного відтворення та провідну роль накопичення капіталу в цьому процесі. Надалі Д. Рікардо обґрунтував ідею про відтворювальну природу накопичення та на основі розвитку ідеї А. Сміта представив процес накопичення капіталу в найбільш розширеному вигляді, а також вперше використав термін «інвестування» щодо капіталу.

К. Маркс вперше розглядав накопичення капіталу як системний макроекономічний процес, у якому органічно взаємопов'язано матеріально-речовий та вартісний аспекти відтворення. У результаті зазначених вище досліджень класиків процес накопичення капіталу став сутнісною основою неперервності процесу відтворення в єдності всіх його фаз, а, отже, виступив передумовою інвестування.

У працях Дж. С. Міля, Ф. Бастіа, Ж.-Б. Сея інвестиції розглядали більш широко як будь-які вкладення капіталу з метою одержання доходу, а в працях маржиналістів і неокласиків – як переважно грошові відносини, як грошовий потік, який досліджено на мікроекономічному рівні. У працях Дж. М. Кейнса та його послідовників інвестиції почали розглядати в якості системного макроекономічного процесу, який передбачає активне державне регулювання інвестиційних процесів з метою забезпечення макроекономічної рівноваги.

Зазначимо, що розвиток інвестування супроводжувався розширенням об'єктів, фінансових джерел та сфер його поширення, ускладненням інвестиційної інфраструктури, збільшенням числа суб'єктів інвестиційної діяльності, що зумовило перехід до розгляду інвестицій як складного системного поняття. Ця категорія може розглядатися в двох аспектах. З одного боку, вона охоплює безліч конкретних різновидів інвестицій, які істотно відрізняються за джерелами, об'єктами, інфраструктурою, суб'єктною структурою та інвестиційними механізмами. Із цієї точки зору інвестиції виступають як конкретний феномен, який властивий окремому напрямку інвестиційної діяльності. З іншого боку, всі ці конкретні види інвестиційних процесів повинні розглядатися як окремі прояви єдиного загального процесу накопичення капіталу, який охоплює всі сфери національної економіки.

Це дає підстави вважати, що категорія інвестицій є конкретно-загальним феноменом.

Це самостійна економічна категорія із властивими їй змістом та сутнісними ознаками. Із цієї точки зору інвестиції є процесом накопичення та розширеного відтворення суспільного капіталу, які розглядаються в якості цілісної єдиної складної системи. Таке накопичення здійснюється у різних формах господарюючими суб'єктами з метою досягнення відповідних цілей. Однак при цьому інвестиції є загальним змістовним моментом усіх напрямів розширеного відтворення національного продукту та розвитку національної економічної системи. З цієї точки зору інвестиції утворюють складну багаторівневу, багатосуб'єктну та багатооб'єктну систему відносин щодо накопичення суспільного капіталу в національній економіці. Одночасна конкретність та загальність інвестицій є їх важливою системною властивістю як органічної частини системи національного розширеного відтворення.

Наступною особливістю інвестицій є те, що для них властива необхідність побудови в організації так званої екосистеми процесу інвестування. Ускладнення інвестиційних процесів на рівні підприємства зумовлює ситуацію, за якої виникає необхідність залучення до їх реалізації значної кількості інфраструктурних організацій, що надають різні аналітичні, проектні, розрахункові, прогностичні, фінансові та інші послуги в організації інвестування. Очевидно, що задоволення інтересів численних стейкхолдерів та забезпечення їх цілеспрямованої діяльності вимагають єдиного екосистемного підходу до управління процесом інвестування.

Узагальнення еволюції теорії інвестицій дозволило виявити їх особливу роль у забезпеченні неперервності розширеного відтворення в національній економіці. Це дає змогу не лише говорити про значимість інвестицій для здійснення розширеного відтворення, але й розкрити атрибутивність інвестицій для розвитку національної економіки. Інвестиції є невід'ємною частиною, необхідною умовою, без якої процес розширеного відтворення існувати та розвиватися неспроможний. Інвестиції є закономірним, внутрішньо необхідним, об'єктивним й істотним процесом, без якого неможливо забезпечити зростання національної економіки і суспільного прогресу. Отже, інвестиції є обов'язковою умовою для нормального розвитку розширеного відтворення, а дезінвестиції або пасивна інвестиційна поведінка суб'єктів господарювання виступає як дисфункція, яка порушує нормальний процес відтворення. Звідси випливає, що інвестиції є процесом, який зумовлює самоформування, іс-

нування та розвиток суспільного капіталу, що розкриває головну його сутнісну особливість як самозростаючої авансованої цінності (вартості), а саме – механізм такого самозростання. Отже, інвестиції можна розглядати як сутнісний момент формування, функціонування і процес саморозвитку капіталу як виробничого фактора ринкової економіки. Інвестиції також є складовою економічного зростання та соціально-економічного розвитку як будь-якої національної системи, так і світової економіки.

Важливою особливістю інвестицій є їх інноваційна природа. Це означає, що для інвестицій внутрішньо притаманні інновації, тобто, вкладення в новітні об'єкти та передові технології, адекватні для викликів цифрової трансформації економіки. Саме тому інноваційна внутрішня сутність інвестиції є важливою сутнісною характеристикою цієї економічної категорії в умовах інформаційної економіки. Водночас актуалізації концепції сталого розвитку, циркулярної економіки передбачає забезпечення сталого інвестування на основі підвищення екологічності економічного розвитку на основі стандартів ESG-розвитку [22]. В умовах економіки знань пріоритетними напрямками спрямування інвестиційного капіталу є вкладення в основний та людський капітали з метою забезпечення розвитку генної інженерії, біоінженерії, інформаційних, когнітивних і комунікаційних технологій, штучного інтелекту, які спроможні забезпечити проривний розвиток економіки країни в період повного відновлення, що сприятиме зниженню невизначеності розвитку.

Однак обґрунтована К. Марксом історична тенденція капіталістичного накопичення, яка відображає закон руху капіталістичного способу виробництва, зберігає свою актуальність, теоретичну та методологічну значимість і в нинішніх економічних реаліях. Якісний та кількісний розвиток інвестицій характеризує та визначає тенденції розвитку глобальної та національної економічних систем. Цей розвиток характеризує нелінійний, зворотний та поступальний характер. Серед причин, які зумовлюють нелінійність процесу інвестування, слід виокремити наступні: мінливість та невизначеність стану національної економіки, високі ризики внаслідок ведення війни з російським агресором, відсутність гармонізації інтересів суб'єктів інвестування та інших стейкхолдерів, невідповідність інституціонального середовища розвитку інвестиційного процесу, відсутність цивілізованої інфраструктури інвестиційного ринку тощо. За таких умов всередині відносин інвесту-

вання відбувається виникнення та вирішення цілої системи економічних протиріч, виникають явища дезінвестування, пасивної інвестиційної поведінки, порушення інвестиційного циклу, явища інвестиційної дисфункції. Вирішення протиріч спрямовано на згладжування інвестиційної циклічності, перетворення інвестицій у неперервний потік, якісне та кількісне удосконалення інвестиційного процесу. Динаміка інвестицій є індикатором стану національної економіки підприємницької активності основних суб'єктів цього процесу. Отже, системно-синергетичний підхід до дефініції інвестицій дозволяє тлумачити їх як складну, багаторівневу та багатоаспектну систему, що саморозвивається.

Системний підхід до розуміння категорії інвестиції дає змогу виділити характеристику їх економічної сутності, яка найбільш повно розкривається саме в умовах цифрової економіки. Оптимальне функціонування складної багаторівневої багатоелементної системи можливе лише на основі чіткої побудови інформаційного взаємозв'язку між її складовими елементами. Функціонування таких систем в умовах невизначеності та мінливості зовнішнього середовища вимагає побудови інформаційних взаємозв'язків, інформаційних моделей багатоваріантного розвитку на основі одержання результатів із певною часткою імовірності. Очевидно, що інформаційне забезпечення функціонування складних систем, які саморозвиваються, можливе на основі сучасних цифрових технологій.

Вважаємо, що важливою сутнісною характеристикою інвестицій є їх інформаційна природа. Цифровізація економіки вимагає переосмислення та уточнення сутнісних характеристик базових понять економічної теорії. Цифрові трансформації розвивають сутність інвестування, змінюють його елементи, процедуру обґрунтування та прийняття управлінських рішень, реалізацію інвестиційного процесу, суб'єктно-об'єктну структуру, а також вимагають збільшення вкладень у нематеріальні та інформаційно-цифрові активи, знання і людський капітал [23, 24].

Зазначимо, що цифрові платформи та технології сприяють мінімізації трансакційних витрат та прискорюють здійснення комунікативних та бізнес-процесів в інвестиційній діяльності суб'єктів. Отже, на сьогодні важливо розглядати напрями активізації інвестиційної діяльності в національній економіці, окремих галузях чи господарюючих суб'єктах на основі інформаційно-комунікативних технологій її організації.

У цифровій економіці саме інформація стає фундаментальною основою всіх економічних явищ та процесів. Отже, можна запропонувати дефініцію інвестицій як відновлюваний неперервний процес руху інформації, яка постійно оновлюється та має цілеспрямований характер. Очевидно, що такий рух інформації створює очікувану цінність результату процесу інвестування, що визначається дисконтуванням потоку ймовірнісних прогнозних майбутніх доходів, одержаних від об'єкта інвестування, які й будуть виступати в якості результату інвестицій. Вважаємо, що цифрова трансформація національної економіки формує відповідний техніко-технологічний базис для ефективного функціонування інвестиційного процесу, а саме створення єдиної цифрової моделі інвестування, у якій підготовка, здійснення, супровід та повернення вкладених коштів становлять єдиний цифровий інформаційний процес.

Розуміння інвестицій як процесу кругообігу цілеспрямованої інформації є відтворенням у якісно новому вигляді процесу економічних відносин. Очевидно, що інформація, представлена у різних структурних складових цифрової інвестиційної екосистеми, дозволяє забезпечити оперативність протікання інвестиційних процесів, новий рівень координації та взаємодії структурних елементів, що в кінцевому рахунку зумовлює значне скорочення витрат функціонування, органічну гармонізацію матеріальних і фінансових потоків, підвищення прозорості та передбачуваності результатів і підвищення ефективності процесу інвестування.

Висновки. На основі узагальнення еволюції теорії інвестування можна зробити висновки, що інвестиційний процес відтворення суспільного капіталу, на якому базується економічний розвиток, змінюється в рамках історичної трансформації всієї системи економічних відносин. На початку такої еволюції інвестиційний процес виступав як внутрішній елемент економічного розвитку. Надалі відбулося перетворення капіталу в основний драйвер індустріального розвитку, інвестиційний процес перетворився в самостійний системоутворювальний процес інноваційного розвитку капіталу. За таких обставин інвестування якісно вдосконалювалося, згідно з викликами індустріального розвитку економіки.

Доведено, що найвищий рівень обґрунтованості та результативності для дослідження категорії інвестицій має системно-синергетична методологія, оскільки дозволяє поглибити уявлення про категорію інвестицій.

Вона утворює цілісну впорядковану множину суб'єктів та об'єктів, які перебувають в екосистемному взаємозв'язку та взаємозалежності із базовим процесом інвестування. Цю множину можна класифікувати за різними критеріями, однак вона складає єдину органічну цілісність, результатом функціонування якої є накопичення капіталу в процесі розширеного відтворення.

Системно-синергетична методологія враховує інформаційну та екосистемну природу сучасного інвестиційного процесу, сутність якої як складної багаторівневої, багатооб'єктної системи, яка саморозвивається, розкривається в умовах цифрової трансформації. На сьогодні інвестування є процесом, який забезпечує формування, існування та розвиток суспільного капіталу, що відображає нелінійні тенденції руху та розвитку економічної системи, а також є механізмом здійснення інновацій суб'єктами господарювання, що базується на неперервному потоці цілеспрямованої інформації, яка постійно оновлюється.

Обґрунтовано, що інвестиції - це самостійна економічна категорія, яка є процесом накопичення та розширеного відтворення суспільного капіталу, що розглядається в якості цілісної єдиної складної системи. Таке накопичення здійснюється суб'єктами господарювання у різних формах з відмінними цілями та різноманітними способами. Інвестиції характеризують усі напрями розширеного відтворення національного продукту і розвитку національної економічної системи. Саме тому інвестиції утворюють складну багаторівневу, багатосуб'єктну і багатооб'єктну систему відносин щодо накопичення суспільного капіталу в національній економіці.

Однією із вимог активізації інвестиційних процесів на макро-, мезо-, мікрорівнях в сучасних умовах є створення відповідної екосистеми організації процесу інвестування, результативне функціонування якої досягається за умови повного задоволення інтересів усіх стейкхолдерів та забезпечення їх цілеспрямованої діяльності на основі екосистемного підходу до управління процесом інвестування. Крім того, в умовах актуалізації концепції сталого розвитку, циркулярної та «зеленої економіки» існує необхідність розвитку сталого інвестування на основі стандартів ESG-розвитку, що, відповідно, вносить зміни до пріоритетів розвитку відповідних форм інвестицій, оцінювання ефективності інвестиційних вкладень із обов'язковим виокремленням у якості результуючого показника екологічного ефекту тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Пучок М. С., Василенко А. В. Інвестування в Україну під час війни: тенденції та перспективи. IV Міжнародна науково-практична конференція «Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми на перспективи». Секція 3. Інновації та підприємництво як основа економічного зростання країни. URL: <http://confmanagement.kpi.ua/proc/article/view/279892>.

2. Остапів Л. Як зберегти гроші та куди інвестувати під час війни: URL: <https://prometheus.org.ua/blog/adviceliubomyrostopiv/>

3. Аграрний сектор України у 2023 році: складові стійкості, проблеми та перспективні завдання. URL: <https://www.niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/ahraryy-sektor-ukrayiny-u-2023-rotsi-skladovi-stiykosti-problemy-ta>

4. Шевченко Л. І., Ніка О. І., Хом'як О. І., Дем'янюк А. А. Новий словник іншомовних слів близько 40000 слів і словосполучень: за ред. Л. І. Шевченко. К.: АРІЙ. 2008. 672 с.

5. Коваленко О., Коваленко В. Політика меркантилізму як захист фінансової системи в умовах глобалізації. Вісник Львівського університету. 2012. Вип. 47. С. 242-249. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/economics/article/view/6835/6843>

6. Жук В. М., Мельничук Б. В., Остапчук С. М. Фізіократична доктрина розвитку бухгалтерського обліку: колективна монографія. К.: Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки». 2015. 234 с.

7. Сміт А. Багатство народів. Дослідження про природу та причини добробуту націй: переклад Олександра Васильєва. К.: Наш Формат. 2018. 722 с.

8. Mill John Stuart. Principles of Political Economy with Some of their Applications to Social Philosophy. London: John W. Parker. URL: <http://digamoo.free.fr/mill1848-1.pdf>

9. Маркс К. До критики політичної економії. Державне видавництво України. 1926. URL: <https://www.marxists.org/ukrainian/marx-engels/1859/m-kritique-ep.htm>

10. Walras Léon. Elements of Theoretical Economics or The Theory of Social Wealth. Cambridge University Press, 2014. URL: <http://digamo.free.fr/walras96.pdf>

11. Забарна Е. М., Задорожнюк Н. О., Волкова Н. І. та ін. Економічна теорія: тенденції та розвитку системи економічних Е457 ідей: монографія. Оdesa: Астропринт. 2018. 392 с.

12. Marshall A. Principles of Economics. London: Macmillan and Co. 8th ed. 1920. URL: <https://eet.pixelonline.org/files/etranslation/original/Marshall,%20Principles%20of%20Economics.pdf>

13. Keynes J. M. General theory of employment, interest and money. 1936. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/125515/1366_keynestheoryofemployment.pdf

14. Harrod R. F. Towards a Dynamic Economics. London: Macmillan, 1948. URL: <http://tankona.free.fr/harrod1948.pdf>

15. Harrod, R. F. (1960). Second Essay in Dynamic Theory. Economic Journal, 1960. Vol. 70(278). P. 277–293.

16. Hicks J. R. Methods of Dynamic Economics, Oxford: Clarendon, 1985. 173 p.

17. Thomas C. Leonard. John Bates Clark as a Pioneering Neoclassical Economist. URL: <https://www.princeton.edu/~tleonard/papers/Clark.pdf>

18. Jesus Huerta de Soto. Money, bank credit, and economic cycles. URL: <https://www.mises.at/static/literatur/Buch/huerta-de-soto-money-bank-credit-and-economic-cycles.pdf>

19. Кузьменко В. Австрійська школа політичної економії в обґрунтуванні теорій інноваційного розвитку та прагматології людських інтересів і свобод. Наукові записки НаУКМА. 2020. Економічні науки, 5 (1). С.76–81. URL: <https://doi.org/10.18523/2519-4739.20205.1.76-81>

20. Stebliv H. Y., Tuvakova N. V. Keynesianism and monetarism as theoretical and methodological constructions of financial and credit system. Financial and credit activity problems of theory and practice. 2019. Vol. 2 (29): 412-418. URL: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i29.171860>

21. Поліщук Є. А. Інституціональні аспекти у методології дослідження інвестиційного ринку. Ефективна економіка. 2015. №11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2015/88.pdf

22. Бондаренко Л., Блавт А. Акценти інвестування у сталий розвиток на принципах ESG в умовах воєнного стану в Україні. Економіка та суспільство. 2024. Вип. (59). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-48>

23. Федулова Л. І., Ємельяненко Л. М. Інвестування в цифрову економіку: глобальні тенденції та практика України. Економіка та держава. 2020. № 4. С. 6-13. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2020.4.6>

24. Сенкевич О. Ф. Інвестиційна складова у сприянні розвитку цифрової економіки та суспільства. Економічні горизонти. 2019. Вип. 4(11). С. 55–64. URL: [https://doi.org/10.31499/2616-5236.4\(11\).2019.209520](https://doi.org/10.31499/2616-5236.4(11).2019.209520)

REFERENCES

1. Puchok, M. S., Vasylenko, A. V. (2023). Investuvannya v Ukrayinu pid chas vjini: tendenciyi ta perspektivi [Investing in Ukraine during the war: trends and perspectives]. IV International Scientific and Practical Conference «Business, Innovations, Management: Prospective Problems». Available at: <http://confmanagement.kpi.ua/proc/article/view/279892>.

2. Ostapiv, L. Yak zberegti groshi ta kudi investuvati pid chas vjini [How to save money and where to invest during the war]. Available at: <https://prometheus.org.ua/blog/adviceliubomyrostopiv/>

3. Agrarnij sektor Ukrayini u 2023 roci: skladovi stiykosti, problemi ta perspektivni zavdannya [The agricultural sector of Ukraine in 2023: components of sustainability, problems and prospective tasks]. Available at: <https://www.niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/ahraryy-sektor-ukrayiny-u-2023-rotsi-skladovi-stiykosti-problemy-ta>

4. Shevchenko, L., Nika, O., Khomyak, O. (2008). Novij slovník inshomovnih sliv blizko 40000 sliv i slo-

vospoluchen [New dictionary of foreign words about 40,000 words and phrases]. K.: ARY. 672 p.

5. Kovalenko, O., Kovalenko, V. (2012). Politika merkantilizmu yak zahist finansovoyi sistemi v umovah globalizaciyi [The policy of mercantilism as protection of the financial system in the conditions of globalization]. Bulletin of Lviv University. Issue 47. P. 242–249. Available at: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/economics/article/view/6835/6843>

6. Zhuk, V., Melnychuk, B., Ostapchuk, S. (2015). Fiziokraticzna doktrina rozvitku buhgalterskogo obliku: kolektivna monografiya Physiocratic doctrine of the development of accounting: collective monograph [Physiocratic doctrine of the development of accounting: collective monograph]. K.: National Scientific Center «Institute of Agrarian Economics», 234 p.

7. Smith, A. (2018). Bagatstvo narodiv. Doslidzhennya pro prirodu ta prichini dobrobutu nacij [The wealth of nations. Research on the nature and causes of the well-being of nations]. Translated from Oleksandr Vasiliev. K.: Nash Format, 722 p.

8. Mill John Stuart. Principles of Political Economy with Some of their Applications to Social Philosophy. London: John W. Parker. Available at: <http://digamoo.free.fr/mill1848-1.pdf>

9. Marks, K. (1926). Do kritiki politichnoyi ekonomiyi [To criticism of political economy]. Derzhavne vidavnicтво Ukrayini [State Publishing House of Ukraine]. Available at: <https://www.marxists.org/ukrainian/marx-engels/1859/m-kritique-ep.htm>

10. Walras Léon (2014). Elements of Theoretical Economics or The Theory of Social Wealth. Cambridge University Press. Available at: <http://digamo.free.fr/walras96.pdf>

11. Zabarna, E., Zadorozhniuk, N., Volkova, N. (2018). Ekonomichna teoriya: tendenciyi ta rozvitok sistemi ekonomichnih E457 idej: monografiya [Economic theory: trends and development of the system of economic E457 ideas: monograph]. Odesa: Astroprint. 392 p.

12. Marshall, A. Principles of Economics. London: Macmillan and Co. 8th ed. 1920. Available at: <https://eet.pixelonline.org/files/etranslation/original/Marshall,%20Principles%20of%20Economics.pdf>

13. Keynes, J. M. (1936). General theory of employment, interest and money. Available at: https://www.files.ethz.ch/isn/125515/1366_keynestheory-ofemployment.pdf

14. Harrod, R. F. (1948). Towards a Dynamic Economics. London: Macmillan. Available at: <http://tankona.free.fr/harrod1948.pdf>

15. Harrod, R. F. (1960). Second Essay in Dynamic Theory. Economic Journal. Vol. 70 (278). P. 277–293.

16. Hicks, J. R. (1985). Methods of Dynamic Economics. Oxford: Clarendon. 173 p.

17. Thomas, C. Leonard. John Bates Clark as a Pioneering Neoclassical Economist. Available at: <https://www.princeton.edu/~tleonard/papers/Clark.pdf>

18. Jesus Huerta de Soto. Money, bank credit, and economic cycles. Available at: <https://www.mises.at/static/literatur/Buch/huerta-de-soto-money-bank-credit-and-economic-cycles.pdf>

19. Kuzmenko, V. (2020). Avstrijska shkola politichnoyi ekonomiyi v obgruntuvanni teorij innovacijnogo rozvitku ta prakseologiyi lyudskih interesiv i svobod [The Austrian school of political economy in substantiating theories of innovative development and praxeology of human interests and freedoms]. Scientific notes of NaUKMA, Economic Sciences, 5(1). P.76–81. Available at: <https://doi.org/10.18523/2519-4739.20205.1.76-81>

20. Stebliv, H. Y., Tuvakova, N. V. (2019). Keynesianism and monetarism as theoretical and methodological constructions of financial and credit system. Financial and credit activity problems of theory and practice. Vol. 2(29):412-418. Available at: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i29.171860>

21. Polishchuk, E. A. (2015). Institucionalni aspekti u metodologiyi doslidzhennya investicijnogo rinku [Institutional aspects in the methodology of investment market research]. Efektivna ekonomika [Efficient economy]. No. 11. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2015/88.pdf

22. Bondarenko, L., Blavt, A. (2024). Akcenti investuvannya u stalij rozvitok na principah ESG v umovah voyennogo stanu v Ukrayini [Accents of investing in sustainable development based on ESG principles in the conditions of martial law in Ukraine]. Ekonomika ta suspilstvo [Economy and society]. (59). Available at: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-48>

23. Fedulova, L. I., Yemelyanenko, L. M. (2020). Investuvannya v cifrovu ekonomiku: globalni tendenciyi ta praktika Ukrayini [Investing in the digital economy: global trends and practice of Ukraine]. Ekonomika ta derzhava [Economy and the state]. No. 4. P. 6-13. Available at: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2020.4.6>

24. Senkevich, O. F. (2019). Investicijna skladova u spriyanni rozvitku cifrovoyi ekonomiki ta suspilstva [Investment component in promoting the development of the digital economy and society]. Ekonomichni gorizonti [Economic horizons]. Vol. 4(11), P. 55–64. Available at: [https://doi.org/10.31499/2616-5236.4\(11\).2019.209520](https://doi.org/10.31499/2616-5236.4(11).2019.209520)

Theoretical basis of investments and investment activity research

Sandulskyi R.

The article is devoted to the generalization of the main provisions of the leading economic theories in the field of investment, the main stages of the development of the investment process research theory are systematized. The purpose of the article is to study the evolution and systematization of the theoretical foundations that reveal the essence of investment relations, and their deepening of the theory in the context of the concept of sustainable development actualization, the knowledge economy, and the formation of the information economy.

It has been proven that there is a close internal connection between investments and innovations, leading investments in ensuring economic growth and the transition to the technological structure of Industry 4.0, implementing structural and institutional transforma-

tions, digitizing the investment process, overcoming the negative impact of the Covid-19 pandemic, military conflicts, etc.

The author critically reviewed the position of the leading economic schools in the field of investment and made a conclusion regarding the development of the investment activity research theory, as well as changes in the investment behavior of business entities. The methodological approaches of the classical, neoclassical, Keynesian, and institutional economic schools, which are set forth in the theories of investment and accumulation, are systematized, revealing the issue of the investment process transformation under the influence of endogenous and exogenous factors.

It was concluded that the investment process of reproduction of social capital, on which economic development is based, changes within the historical transformation of the entire system of economic relations, which led to the improvement of investment quality in accordance with the challenges of the economy industrial development. It has been proven that the system-synergistic methodology has the highest level of validity and effectiveness for researching the investment category, as it allows to deepen the understanding of the investment category.

The author emphasizes that the system-synergistic methodology takes into account the information

and ecosystem nature of the modern investment process, which reflects the non-linear trends of movement and development of the economic system, and is also a mechanism for innovation by business entities. It is substantiated that investment is an independent economic category, which represents the process of accumulation and extended reproduction of social capital, which are considered as a single integrated complex system. It is argued that investments represent a complex multi-level, multi-subject and multi-object system of relations regarding the accumulation of social capital in the national economy.

It has been proven that the development of investment processes at the macro-, meso-, and micro levels in modern conditions requires the creation of an appropriate ecosystem for the organization of the investment process, the effective functioning of which is achieved under the condition of full satisfaction of all stakeholders interests. It was highlighted that in the context of the actualization of the sustainable development concept, circular and green economy, it is necessary to ensure the implementation of sustainable investment in order to increase socially responsible economic development based on ESG development standards.

Key words: investment theories, investment process, investment, investment ecosystem, sustainable investment, digitalization.

Copyright: Сандульський Р.П. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:

Сандульський Р.П.

<https://orcid.org/0009-0001-6015-4154>

УДК 334.01: 330.342

JEL A11B21D28F28J24L16N30O13

Зміна парадигми розвитку агропідприємств на основі технологій Індустрії 5.0

Юхименко П. І.

Білоцерківський аграрний національний університет

 E-mail: p0504684000@gmail.com

Юхименко П. І. Зміна парадигми розвитку агропідприємств на основі технологій Індустрії 5.0. Економіка та управління АПК. 2024. № 1. С. 110–118.

Yukhymenko P. Changing the paradigm of agricultural business development based on Industry 5.0 technologies. AIC Economics and Management. 2024. № 1. PP. 110–118.

Рукопис отримано: 13.03.2024 р.

Прийнято: 27.03.2024 р.

Затверджено до друку: 24.05.2024 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2024-189-1-110-118

Метою статті є розкриття проблеми переходу до нової парадигми розвитку агропідприємств України в умовах Індустрії 5.0 завдяки стійким технологічним змінам, які зумовлені глобальними екологічними проблемами екосистеми, що характеризуються потеплінням та недостатністю природно-ресурсного потенціалу для задоволення потреб життєдіяльності населення планети. У статті використовуються системний та еволюційний підходи, які передбачають ієрархічність сутнісного розуміння змісту п'ятої промислової революції та проведення дослідження в цілому з виявленням різноманітних характерних її ознак, прямих і зворотних зв'язків та залежностей, що виникають у процесі впровадження інноваційних технологій в агровиробництво.

Результати дослідження доводять вплив технологічних досягнень Індустрії 5.0 на економічне зростання і розвиток сільських територій, при якому природні активи продовжують забезпечувати ресурси та екологічні послуги. Доведено, що активне впровадження досягнень Індустрії 5.0 в діяльність агропідприємств забезпечує практичний та гнучкий підходи до досягнення конкретного, вимірного прогресу за всіма її економічними та екологічними принципами, водночас повністю беручи до уваги соціальні наслідки цифровізації динаміки економічного зростання. Нова парадигма розвитку агропідприємництва на основі Індустрії 5.0 спрямована на забезпечення повної реалізації економічного потенціалу природних активів у напрямі досягнення сталості, що забезпечує зростання ефективності організації виробничої діяльності агропідприємств, підвищення соціально-культурного розвитку сільських територій та зменшення негативного впливу на екосистему регіону. Аргументовано, що природні активи не можна змінювати нескінченно, тому в новій парадигмі розвитку агропідприємництва на основі технологій Індустрії 5.0 це має бути врахованим. Охарактеризовано, що інноваційні технології Індустрії 5.0 забезпечують практичний та гнучкий підходи до досягнення конкретного вимірного прогресу за всіма її економічними та екологічними принципами, водночас повністю беручи до уваги соціальні наслідки динаміки зростання цифровізації та роботизації агровиробництва.

Практичний зміст визначається тим, що теоретико-методологічні положення, висновки та науково-практичні рекомендації становлять наукове підґрунтя розроблення нової цілісної концепції розвитку агропідприємств України на основі нової парадигми Індустрії 5.0. Зроблено висновки про те, що інноваційні технології, доступ до яких надають Індустрія 4.0 та Індустрія 5.0, зумовляють беззаперечний прогрес в агросфері та можуть стати джерелом розвитку України, що доводить необхідність переходу на нову парадигму розвитку на основі досягнень Індустрії 5.0 в аграрному секторі України та окреслює стратегічні перспективи.

Ключові слова: промислова революція, Індустрія 5.0, інноваційна діяльність, агропідприємство, сталий розвиток, ефективність, людський капітал, агротехнології.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Внаслідок російської воєнної агресії негативного впливу зазнала вся сфера аграрного бізнес-середовища, проте в діяльності агропідприємств важливо не регресувати до нестабільної промислової парадигми (наприклад, Індустрії 3.0), а активно впроваджувати та користуватися можливостями Індустрії 5.0. Інтелектуальна складова нових технологій випереджає можливості вітчизняних агропідприємств, проте створює умови для узгодження з ними пріоритетів розвитку в період відродження та ефективного використання переваг нових можливостей. Уже сьогодні в бізнес-середовищі аграрного сектору економіки важливо усвідомити потребу вчасно орієнтуватися у світових тенденціях і виробити релевантну стратегію майбутнього розвитку. Технологічна складова та мінливі вимоги до людського капіталу агропідприємств, соціальні та регуляторні пріоритети виокремлюють актуальність у визначенні керівних принципів, які допоможуть агропідприємствам встановити курс розвитку на основі цифрової індустрії. Виокремлена ідеологічна складова Індустрії 5.0 (людиноцентризм і екологія) спрямована на еволюцію закладеного фундаменту Індустрії 4.0, вдосконалення та сприяння симбіозу людини й машини, гарантуючи, що економічні, екологічні та соціальні наслідки цифрової трансформації не відстають від технічного прогресу. Технологічні досягнення Індустрії 5.0 передбачають розвиток агропідприємств не лише в напрямі зростання ефективності та продуктивності як основного пріоритету, а й в напрямі посилення їх ролі і внеску в розвиток сільських територій, що підкреслює актуальність обраної теми дослідження.

Розвиток світової економіки під впливом промислових революцій є предметом досліджень науковців. Особливості технологій Індустрії 4.0 та Індустрії 5.0 визначено у роботах І. Гончарука [1], С. Квіткі [2], І. Струтинської, Г. Козбур [3], О. Юрчака [4] та інших науковців. Системно проаналізовано провідні тренди промислового розвитку та визначено основні напрями структурної модернізації промисловості у працях С. Іщука [5]. Виявлено та узагальнено найкращі практики смарттрансформації промислового сектору ЄС, найбільш придатні для імплементації в інституційних умовах країн, що розвиваються, зокрема, у працях С. Князева [6]. Загальну стратегію політики Індустрії 4.0, що визначає основні підходи дослідницьких, інноваційних та промислових політик, проаналізовано в документах Європейської Комісії [7]. Аналіз передумов виникнення та основних

принципів Індустрії 5.0 здійснено у [8]. Проблеми керування новою хвилею інновацій досліджували Майя Брек, Ларс Де Нул, Афанасіос Петрідіс [9]. Джоель Алвес, Таня М. Ліма доводять, що сучасні дослідження Індустрії 5.0 в основному зосереджені на висвітленні технологічного прогресу та розробленні технологій його реалізації і втрачається дослідження проблем людиноцентризму [10]. Основні аспекти розвитку аграрного сектору економіки в умовах четвертої промислової революції відображені в монографії колективу БНАУ на чолі із О. Шуст [11].

Метою дослідження є розкриття економічного змісту концепції Індустрії 5.0 та доведення важливості у процесі індустріальної трансформації агропідприємства зміни суто технологічної парадигми розвитку на концепцію розвитку людиноцентричних технологій, а також обґрунтування напрямів забезпечення дієвості механізмів реалізації.

Матеріал і методи дослідження. Для досягнення поставленої мети у роботі використано методи логічного й системного аналізу, а також синтезу (для виявлення основних складових промислових революцій та зміни концепції інноваційної бізнес-діяльності в царині принципів Індустрії 5.0), групування й типології, моделювання (для формалізації показника досягнень розвитку інноваційних технологій Індустрії 5.0 та систематизації поведінкових факторів прийняття інноваційних рішень розвитку агропідприємств), економіко-статистичного аналізу (для аналізу поведінки інноваційного агробізнесу в умовах Індустрії 5.0), принципи наукової абстракції та діалектичної логіки (для уточнення логіки прийняття інноваційних рішень розвитку агропідприємництва).

Інформаційною базою дослідження були документи ЄС з проблем впровадження інноваційних технологій Індустрії 5.0, наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених, результати власних досліджень, ресурси мережі «Інтернет».

Результати дослідження та обговорення. В умовах інтенсифікації агровиробництва інноваційні технології є важливим аспектом прогресивного розвитку та конкурентоспроможності аграрного сектору економіки. Логічно, що кожне сучасне агропідприємство з початкових етапів утвердження на агроринку намагається спрямувати власний потенціал розвитку саме на вдосконалення та запровадження у виробництво нових технологій. Впровадження їх у виробництво значно спрощує організацію виробничого процесу агропідприємства та стимулює розвиток аграрного сектору еконо-

міки. В історичному аспекті сукупність процесів у діяльності агропідприємств, пов'язаних із сільськогосподарським виробництвом, поклала початок так званій промисловій революції. В історії розвитку цивілізацій широко відображено її три етапи [12]: перша промислова революція припадає на XVIII ст. завдяки створенню парового двигуна, що поклав початок механізації агровиробництва. Наступним етапом стало використання електроенергії, що стимулювало процес масового виробництва продовольчих товарів і утвердило наступний етап розвитку суспільства – Індустрію 2.0. Перехід до третьої промислової революції відбувся завдяки широкому поширенню ІТ-технологій, що стимулювало процес автоматизації виробництва агропідприємств. Нині у характеристиці розвитку суспільства експерти все частіше говорять про нову четверту і п'яту промислові революції, тобто, Індустрію 4.0 та її еволюцію в Індустрію 5.0 (табл.1).

Індустрія 5.0 (п'ята промислова революція) – це нова концепція розвитку виробництва, в основі якої - прагнення поєднати людські здібності, передові технології та турботу про екологію. Якщо в основі характеристики Індустрії 4.0 людська праця замінюється автоматизованими технологіями, штучним інтелектом, а її головною метою є отримання найбільшої вигоди та підвищення ефективності агропідприємства, то Індустрія 5.0 ставить у центрі уваги людські, соціальні та екологічні аспекти. Європейська комісія розглядає Індустрію 5.0 як можливість для агропідприємств стати стійкішими та адаптованішими через посилення відповідальності соціальної ролі та вдосконалення ланцюгів постачання. На практиці концептуально Індустрія 5.0 не замінє Індустрії

4.0, а покращує і доповнює, додаючи цілі сталого розвитку, стійкості та «зеленого переходу» [13].

В основу досягнення окреслених цілей покладено процеси цифрової трансформації, які активізують масову інтеграцію та цифровізацію всіх агровиробничих процесів. Їх особливістю є легка адаптивність, гнучкість та підвищена ефективність діяльності агропідприємства [14]. У сукупності об'єднання можливостей технологій Індустрії 4.0 з особистісно орієнтованим підходом Індустрії 5.0 відкриває шлях в агропідприємстві до гармонійної взаємодії людського інтелекту з когнітивними обчисленнями [15]. Впровадження цих принципів у практиці агропідприємства в післявоєнний період значно полегшить завдання задоволення потреб споживачів і партнерів з агровиробництва в нових конкурентних умовах. Очевидно, що орієнтація на людиноцентричний принцип в Індустрії 5.0 зменшить занепокоєння щодо загроз технологічного безробіття сільської місцевості, пов'язаного з Індустрією 4.0, і, як наслідок, подолає опір автоматизації агровиробництва. Світовий досвід засвідчив, що нове покоління колаборативних роботів (також відомих як коботи) має покращені датчики і технології сприйняття, які дозволяють працівникам агропідприємств ефективно працювати, вони є значно безпечнішими, їх легше програмувати та налаштувати [16]. Перехід на технології Індустрії 5.0 надасть можливість агропідприємствам використання креативності людей у набагато ширшому діапазоні та розширення асортименту агропродукції, яка виготовляється / вирощується, що сприятиме зростанню їх конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому агоринках.

Таблиця 1 - Етапи розвитку промислових революцій та використання їх досягнень в агровиробництві

Етапи промислових революцій	Технологічний зміст	Періоди
Індустрія 1.0	Механізація агровиробництва, паровий двигун	1784 р.
Індустрія 2.0	Масове виробництво агропродукції, використання електроенергії	1870 р.
Індустрія 3.0	Електроніка та автоматизація агровиробництва, впровадження ІТ-технологій	Початок ХХ ст.
Індустрія 4.0	Мережеві інформаційні технології, екологічне, «розумне», безземельне агровиробництво тощо (перехід до «ощадливого агровиробництва», впровадження нано-, біотехнологій)	Середина ХХ ст.
Індустрія 5.0	Використання цифрових технологій з метою оптимізації та інтеграції агровиробничих процесів, формування людиноцентристських інноваційних агротехнологій (зростання ролі людського інтелекту у виробництві, спільної роботи людей і роботів (коботів))	2020-і рр. до нині

Джерело: запропоновано автором.

Варто відзначити, що стратегування Індустрії 5.0 поки що має фрагментарний характер і виявляється лише в низці країн (наприклад, програма Європейського Союзу «Індустрія 5.0», «Зроблено в Китаї-2025» і японська концепція «Суспільство 5.0») [17]. Нині світова практика втілення інноваційних технологій Індустрії 5.0 значно розширила межі застосування. Агропідприємства починають активно застосовувати новітні технології в організації виробництва на основі активного запровадження цифровізованих методів обліку та продажу, що значно підвищує ефективність їх виробничо-комерційної діяльності. Варто зауважити, що п'ята промислова революція та її еволюція мають також значний вплив на зростання людського капіталу агропідприємств, адже для опанування новітніх технологій необхідний великий багаж знань. Індустрія 4.0 та Індустрія 5.0 як складові нинішньої промислової революції охоплюють безліч новітніх технологій, націлених на формування єдиного простору, де безперешкодно відбуватиметься процес обміну даних та віртуальної візуалізації виробничих об'єктів. Вона спрямована на роботизацію систем організації бізнес-діяльності агропідприємств, використовуючи різного роду інтернет-технологій, та передбачає формування систем «розумних агропідприємств», а їх виробництво – екологічним. Принципові відмінності змісту Індустрії 4.0 і Індустрії 5.0 відображено в таблиці 2.

Як видно з таблиці 2, Індустрія 5.0 ґрунтується на потрійному впливі – економічному, екологічному та соціальному, додаючи ESG-фокус (environmental, social and governance) і баланс (довкілля, соціальна сфера та управління) до управління тими процесами агровиробництва, на які раніше впливали лише агротехнологічні та економічні чинники. Екологічне, соціальне та корпоративне управління (ESG) – це підхід до оцінювання агропідприємства методом вимірювання роботи з точки зору досягнення соціальних цілей, які виходять за межі максимізації прибутку від імені власників чи акціонерів [19]. Розвиток підприємницької діяльності агропідприємств у такій площині буде впливати і на позитивні зміни сільських територій. По-перше, впровадження нових технологій в агровиробництво сприятиме значному підвищенню ефективності агропідприємств та зростанню їх конкурентоспроможності. В сукупності аграрний сектор економіки зможе перейти від екстенсивного виробництва до інтенсивного, тобто, замість того, щоб утримувати великий штат, наприклад, обліковців, агропідприємство може замінити їх на одну або декілька потужніших та автоматизованих систем обліку та зв'язку із споживачами агропродукції. По-друге, економія грошових коштів. Безперечно, всі розуміють різницю між витратами на обслуговування одного технічного засобу та утриманням фахівців-обліковців.

Таблиця 2 – Головні відмінності четвертої і п'ятої технологічних революцій

Головні риси І4.0	Головні риси І5.0
<ul style="list-style-type: none"> - підвищення ефективності агровиробництва шляхом цифрової інтеграції та використання штучного інтелекту; - впровадження технологічних змін як головного чинника у переході на кіберфізичну взаємодію; - вирівнювання з оптимізацією бізнес-моделей у рамках існуючих ринків капіталу та економічних моделей, які автоматично фокусуються на скороченні витрат та максимізації прибутку для стейкхолдерів; - орієнтація на характеристики дизайну та ефективності в напрямках повторного використання ресурсів та матеріалів, щоб мінімізувати кліматичні та соціальні ризики. 	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечення основи для аграрного сектору економіки, що поєднує конкурентоспроможність і стійкість; - сприяння реалізації потенціалу, що є наріжним каменем трансформації; - фокусування на впливі альтернативних (крім технологій) режимів керування моделями, що забезпечують сталість та стійкість; - підвищення значимості працівників та продуктивності через використання цифрових технологій, забезпечення людино-центричного підходу до використання технологій; - впровадження шляхів переходу до екологічно стійкого використання «зелених» технологій; - розширення відповідальності виробників на всіх етапах ланцюгів створення вартості; - формування системи індикаторів, що демонструють для кожної галузевої екосистеми зміни в досягненні стійкості, процвітання та сталості.

Джерело: складено на основі [18].

Значне скорочення витрат на фонд заробітної плати, утримання неефективних технічних засобів та інше, що дає можливість збільшити витрати на впровадження інноваційних агротехнологій. Третім, глобальнішим фактором, є впровадження «розумних» пристроїв (роботів, квадрокоптерів, крапельного зрошення тощо), що дасть початок масовій диджиталізації агровиробництва та сприятиме зростанню конкурентоспроможності агропідприємства. Впровадження технічних досягнень Індустрії 5.0 у виробництво значно спростить та пришвидшить роботу агропідприємств, вплине на їх загальну ефективність і дозволить розширити застосування в агровиробництві сучасних технологій.

Ще одним досить важливим аспектом Індустрій 4.0 і 5.0 є підвищення попиту на висококваліфіковані кадри сільських територій, що має змінити систему вищої освіти, наблизивши її до виробництва, сприяти престижу вищої якісної освіти. У випадку повного впровадження Індустрій 4.0 та 5.0 в агровиробництво відбудуться певні позитивні зміни і в сфері життя людей сільських територій. Вони будуть мати наступні наслідки:

1) зниження в потребі важкої фізичної праці, а отже, звільнення від рутини у виробництві, що вплине на зацікавленість у роботі сільської молоді. Активне впровадження агротехнологій Індустрії 5.0 на основі штучного інтелекту, розумної автоматизації. Інтернет-нововведення та управління ними в практичній діяльності агропідприємства потребують відповідного людського капіталу сільських територій, що може спричинити виклик у відповідному освоєнні цих нововведень;

2) проникнення в агросферу галузей економіки, які мають великий доступ до масивів даних та фундаментальні трансформації в агровиробництво, що спричинить попит на професії в сільській місцевості, не пов'язані з агровиробництвом;

3) відсутність у необхідності великої кількості професій, а творчість стане основною цінністю на ринку праці, що може стати каталізатором розвитку людського капіталу сільських територій;

4) цифровізація агровиробництва забезпечить прозорість агробізнесу та посилення контролю за діяльністю агропідприємства з боку громадськості;

5) сприяння усуненню системних ризиків в агровиробництві.

Разом з тим новітні технології Індустрії 4.0 та Індустрії 5.0 мають і негативні явища, які можуть чинити вплив на розвиток сільських

територій. Зокрема, можливе виникнення безробіття внаслідок автоматизації виробництва агропідприємств. Задля вирішення цієї проблеми існує позитивна практика залучення приватного капіталу, впровадження проєктів державно-підприємницького партнерства [20]. Індустрія 5.0 стає, з одного боку, джерелом і стимулятором конкуренції, надаючи нові можливості розвитку, а з другого – породжує суперечності і виклики локального й загальноцивілізаційного масштабів. Зокрема, поглиблює системну асиметричність соціально-еколого-економічного розвитку, породжену зростаючою взаємозалежністю між суб'єктами господарювання макро- та мікрорівнів. Вважаємо, що, крім перелічених вище викликів, впровадження інструментів Індустрія 5.0 в агровиробництво умовить також наступне:

– нові технології супроводжуватимуться не тільки скороченням кількості існуючих робочих місць, а й появою нових. Інноваційні технології Індустрії 5.0, які ґрунтуються на автоматизації деяких виробничих процесів, потребують зміни вимог до кваліфікації працівників. Агропідприємствам необхідно буде забезпечити підготовку та перекваліфікацію працівників, щоб вони могли адаптуватися до змін та займати нові робочі місця;

– необхідність вирішення питань кібербезпеки з метою збереження власності аграрних підприємств. Інноваційні технології Індустрії 5.0 потребують зростання кількості підключених пристроїв та обміну даними, що ставить перед агропідприємствами виклик забезпечення їх кібербезпеки та захисту бізнес-діяльності, оскільки зростає ризик зловживання та несанкціонованого доступу до інформації;

– існуючі екологічні виклики вимагатимуть нових підходів в організації бізнес-діяльності агропідприємства, оскільки активне впровадження технологій Індустрії 5.0 повинно бути збалансованим в напрямі збереження навколишнього середовища. Агропідприємствам необхідно впроваджувати екологічно-дружні практики та стимулювати сталий розвиток для забезпечення екологічної рівноваги регіону.

У світовому розвитку цивілізації абсолютним лідером у сфері осучаснення технологій Індустрії 4.0 і 5.0 є Сінгапур. Якщо порівнювати показники цієї країни з Україною, то наша країна відстає на 27,5 балів і посідає 85 місце. В Україні не більше двох десятків фірм у сегменті IoT, тоді як у світових вимірах їх вже тисячі [21]. Водночас багато з них близькі за функціонуванням. Іншими словами, те, що ми на сьогодні позиціонуємо в Україні як інновацію майбутнього розвитку виробничої діяльності агропід-

приємств, на світових ринках давно є товаром (commodities). Ця зрілість технологій є логічною, якщо врахувати, що концепції Індустрії 4.0 вже понад 10 років і нині уже здійснюється перехід до Індустрії 5.0. Проте, незважаючи ні на що, в нашій державі тенденції Індустрії 4.0 та Індустрії 5.0 поступово проникають і в аграрний сектор економіки. Найінтенсивніше ці зміни впроваджуються в українських агрокомпаніях, що мають за мету підвищити продуктивність діяльності та, орієнтуючись на міжнародні стандарти, користуються наслідками четвертої промислової революції, тобто, впроваджують новітні технології. Найбільше це виявляється у використанні «розумних» пристроїв, що спрямовують діяльність безпосередньо на автоматизацію певних виробничих етапів та оптимізацію агровиробництва. Мало того, аграрний сектор України має значний потенціал для продукування технологій G-4, наша держава володіє компаніями, що займаються безпосередньо створенням програмного забезпечення, різного роду пристроїв, характерних для нового етапу розвитку аграрного виробництва і на основі досягнень Індустрії 5.0. Якість інноваційного продукту в руслі технологій Індустрії 5.0 вітчизняного агровиробника підтверджується тим, що дедалі більше іноземні компанії виявляють інтерес до українських розроблень та надають замовлення на створення певних елементів та пристроїв.

Вже декілька років ми спостерігаємо результати впливу Індустрії 4.0 та Індустрії 5.0 на аграрний сектор України. Галузь, яку прийнято вважати малопродуктивною та застарілою в аспекті розвитку технологій, виходить на новий етап та починає застосовувати інноваційні технології. Цьому сприяють і зміни в соціальній, економічній, політичній, екологічній сферах, вплив світової пандемії COVID-19, воєнного повномасштабного вторгнення росії на територію України. Все це спричинює швидке впровадження у життя цифровізації аграрної сфери виробництва, штучного інтелекту, концепції smart-спеціалізації на усіх щаблях, від державного до окремого агропідприємства. На практиці вже не лише великі агрохолдинги, а й малі аграрні підприємства розпочинають масово використовувати роботизовані процеси, квадрокоптери, датчики руху та сенсорні технології. Такий прогресивний стрибок у застосуванні новітніх технологій Індустрії 4.0 та Індустрії 5.0 свідчить про підвищення рівня доступності до передових технологій всіх агропідприємств. Нині важливо запустити економічні ринкові механізми стимулювання з боку державних інституцій.

Висновки. Отже, підсумовуючи вищевикладене, варто сказати, що інноваційні технології, доступ до яких нам надають Індустрія 4.0 та Індустрія 5.0, спричинять беззаперечний прогрес в агросфері. Як результат, отримаємо підвищення виробництва та ефективне управління ресурсами; прийняття якісних рішень, сформованих на основі реальних даних; інтегровані виробничі процеси; економію часу виробництва та інше.

Основними можливими перешкодами у процесі впровадження технологій Індустрії 5.0 агропідприємствами в післявоєнний період можуть бути:

– фінансові обмеження агропідприємств та сільських громад для реалізації проєктів впровадження інноваційних «зелених» технологій Індустрії 5.0. Цей процес вимагає значних інвестицій, інфраструктуру та навчання персоналу. Для багатьох агропідприємств може бути складно знайти достатньо фінансових ресурсів для реалізації цих проєктів, тому важливою є підтримка держави через відповідні ринкові економічні механізми сприяння. Така політика державних інституцій повинна полягати не тільки у достатньому фінансуванні, але й у регламентуванні пріоритетності розвитку ІТ та інновацій в агровиробництві;

– значні існуючі соціально-культурні перешкоди сільських територій. Адже успішна імплементація Індустрії 5.0 в діяльність аграрних підприємств вимагає зміни культурних та соціальних установок у жителів сільських громад, значного людського капіталу. За відсутності прозорості у діяльності агропідприємств виникнення опору та недовіри щодо нових технологій та змін може ускладнити процес впровадження та сприйняття нових ініціатив;

– інституціональні та регуляторні виклики, що існують в умовах незавершеності інституціоналізації децентралізації в управлінні. Впровадження технологій Індустрії 5.0 пов'язане з виникненням нових юридичних та регуляторних питань. Необхідно формувати адекватний інституціональний порядок та регуляторні рамки, щоб врегулювати питання приватності даних, кібербезпеки, використання штучного інтелекту та інших аспектів Індустрії 5.0;

– створити рівномірний доступ до технологій Індустрії 5.0. Одна з перешкод може полягати в нерівномірному доступі до передових технологій між різними типами агропідприємств. Необхідно забезпечити доступність технологій та зрівняти рівень доступу до них, щоб уникнути цифрового розриву між агропідприємствами різних регіонів України. При цьому важливо мотивувати робочу силу сільської

місцевості залишатись в Україні та розвивати її. Особливо це стосується українських ІТ-фахівців для сільських територій;

– забезпечити через центри зайнятості можливість перекваліфікації та навчання, щоб створити передумови до реалізації нових можливостей зайнятості для сільських громадян. Тут також важливо поглибити співпрацю з програмами Європейського Союзу, оскільки країни ЄС активно почали впроваджувати інструменти Індустрії 4.0 та Індустрії 5.0 у повсякденне життя, розроблено багато програм та інновацій, за допомогою яких і аграрний сектор України зможе пришвидшити впровадження Індустрії 4.0 та Індустрії 5.0 у післявоєнний період.

Перспективними напрямками майбутніх досліджень Індустрії 5.0 у виробничій практиці українського агробізнесу може бути визначення соціального та економічного ефектів від впровадження концепції Індустрії 5.0 в організацію виробничої діяльності агропідприємств.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гончарук І. В. Тенденції розвитку багатосторонніх ринків в умовах четвертої промислової революції. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії / ред. О. В. Коваленко. Запоріжжя, 2018. Вип. 2 (14). С. 7–10.

2. Квітка С. Цифрові трансформації як сучасний тренд періодичного циклу розвитку суспільства. Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. Спецвипуск. 2020. С. 131–134. URL: <https://ir.nmu.org.ua/jspui/bitstream/123456789/2017.pdf>

3. Струтинська І., Козбур Г. Основні стимули цифрових трансформацій малого та середнього бізнесу України. Матеріали наукової конференції Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя, Тернопіль, 2019. С. 73–74. URL: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/28144/2/XXI_NK_2019_Strutynska_IBasic_performance_of_digital_73-74.pdf

4. Юрчак О. Про Індустрію 5.0 – чому це стає актуальним для України. INDUSTRY4UKRAINE. 16 Червня, 2023. URL: <https://www.industry4ukraine.net/publications/pro-industriyu-5-0-chomu-cze-staye-aktualnym-dlya-ukrayiny>

5. Ishchuk S. O. Core Trends in the Development of the Industrial Sector in the Ukrainian Regions. Статистика України. 2019. № 1 (84). С. 78-90. URL: <https://su-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/236/212>

6. Князев С. І. Європейський досвід розвитку смарт-промисловості. Економіка промисловості. 2020. № 2 (90). С. 27-53. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/167657>

7. Key lessons from national industry 4.0 policy initiatives in Europe. European Commission: Website. 2017. EC URL: <https://ec.europa.eu/growth/>

toolsdatabases/dem/monitor/sites/default/files/DTM_Policy%20initiative%20comparison%20v1.pdf

8. Industry 5.0: Purpose-Driven Technology Adoption for People and the Planet. Momenta: Website. 2022. URL: <https://www.momenta.one/hubfs/Resources/Reports-andSurveys/Momenta-Industry%205.0-Report-2022.pdf>

9. Maija Breque, Lars De Nul, Athanasios Petridis. Industry 5.0. Towards a sustainable, human-centric and resilient European industry. European Union, 2021. 48 p. URL: https://eurocid.mne.gov.pt/sites/default/files/repository/paragraph/documents/17991/brochura-industry-50_0.pdf

10. Joël Alves, Tânia M. Lima, Tânia M. Lima. Is Industry 5.0 a Human-Centred Approach? A Systematic Review. Processes 2023, № 11(1), 193. URL: <https://www.mdpi.com/2227-9717/11/1/193>

11. Розвиток аграрного сектору економіки в умовах четвертої технологічної революції: монографія / Юхименко П. І., Шуст О. А., Димань Т. М. та ін. За заг. ред. д.е.н., професора Шуст О. А. Біла Церква, БНАУ, 2023. 494 с.

12. Юхименко П. І., Леоненко П. М. Історія економіки та економічної думки: підручник. К.: Знання-Прес, 2011. 646 с.

13. Юхименко П. І., Батажок С. Г., Янович Н. В. Перехід до «зеленої» економіки: світовий досвід та українські реалії. Економіка та управління АПК: Збірник наукових праць. № 2 (185) 2023. Біла Церква: БНАУ, 2023. С. 29-44.

14. Розвиток аграрного сектору економіки в умовах четвертої технологічної революції: монографія / Юхименко П. І., Шуст О. А., Димань Т. М. та ін. За заг. ред. д.е.н., професора Шуст О. А. Біла Церква, БНАУ, 2023. 494 с.

15. AVEVA World Digital Now On Demand. October 23-26, 2023. San Francisco: URL: <https://www.avevaworld.com>

16. Войтко С. В., Скоробогатова Н. Є., Коновалова Н. С. Еволюційні передумови розвитку smart city на засадах society 5.0. «Економічний вісник НТУУ «Київський політехнічний інститут» № 26, 2023. С. 31 - 36. URL: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/37f9ac80-9d08-43de-a9db-905d6c5c375e/content>

17. Нагара М. Б. Прогресивні бізнес-моделі: домінування цінностей Індустрії 5,0. Економіка та суспільство. Вип. № 45. 2022. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1942>

18. Юрчак О. Про Індустрію 5.0 – чому це стає актуальним для України. INDUSTRY4UKRAINE. 16 Червня, 2023. URL: <https://www.industry4ukraine.net/publications/pro-industriyu-5-0-chomu-cze-staye-aktualnym-dlya>

19. Industry 5.0: Purpose-Driven Technology Adoption for People and the Planet. Momenta: Website. 2022. URL: <https://www.momenta.one/hubfs/Resources/Reports-andSurveys/Momenta-Industry%205.0-Report-2022.pdf>

20. Державно-підприємницьке партнерство в умовах формування інституціонального порядку

децентралізації: монографія. Юхименко П. І., Шуст О. А., Димань Т. М. та ін. За заг. ред. д.е.н., професора Шуст О. А. Біла Церква, БНАУ, 2022. 639 с.

21. Наша Індустрія 4.0 – в глобальному контексті інновацій. Асоціація підприємств промислової автоматизації України 2022. URL: <https://appau.org.ua/publications/fundraising/innovatsiyi-v-industriyi-4-0-dumaj-globalno-dij-lokalno/>

REFERENCES

1. Honcharuk, I. V. Tendentsiyi rozvytku bahatoronnikh rynkiv v umovakh chetvertoyi promyslovoyi revolyutsiyi (Trends in the development of multi-lateral markets in the conditions of the fourth industrial revolution). *Ekonomichnyy visnyk Zaporiz'koyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi / red. O. V. Kovalenko*. Zaporizhzhya, 2018. Vyp. 2 (14). С. 7–10.

2. Kvitka, S. Tsyfrovii transformatsiyi yak suchasnyy trend periodychnoho tsykladu rozvytku suspil'stva (Digital transformations as a modern trend of the periodic cycle of social development.). *Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrainy*. Spetsvyppusk. 2020. P. 131–134. Available at: <https://ir.nmu.org.ua/jspui/bitstream/123456789/2017.pdf>

3. Strutyns'ka, I., Kozbur, H. Osnovni stymuly tsyfrovyykh transformatsiy maloho ta seredn'oho biznesu Ukrainy (The main incentives for digital transformations of small and medium-sized businesses in Ukraine). *Materialy naukovoyi konferentsiyi Ternopil's'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu imeni Ivana Pulyuya, Ternopil'*, 2019. P. 73–74. Available at: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/28144/2/XXI_NK_2019_Strutynska_IBasic_performance_of_digital_73-74.pdf

4. Yurchak, O. Pro Industriyu 5.0 – chomu tse staye aktual'nym dlya Ukrainy (About Industry 5.0 - why it is becoming relevant for Ukraine.). *INDUSTRY4UKRAINE*. 16 Chervnya, 2023. Available at: <https://www.industry4ukraine.net/publications/pro-industriyu-5-0-chomu-cze-staye-aktualnym-dlya-ukrayiny>

5. Ishchuk, S. O. Core Trends in the Development of the Industrial Sector in the Ukrainian Regions. *Statistics of Ukraine*. 2019. No. 1 (84). P. 78-90. Available at: <https://su-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/236/212>

6. Knyazev, S. I. Yevropeyskiy opyt razvitiya smart-promyshlennosti (European experience in the development of smart industry). *Yekonomika promislivosti*. 2020. No. 2 (90). P. 27-53. Available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/167657>

7. Key lessons from national industry 4.0 policy initiatives in Europe. *European Commission: Website*. 2017. EC. Available at: https://ec.europa.eu/growth/toolsdatabases/dem/monitor/sites/default/files/DTM_Policy%20initiative%20comparison%20v1.pdf

8. Industry 5.0: Purpose-Driven Technology Adoption for People and the Planet. *Momenta: Website*. 2022. Available at: <https://www.momenta.one/hubfs/Resources/Reports-andSurveys/Momenta-Industry%205.0-Report-2022.pdf>

9. Maija Breque, Lars De Nul, (2021). Athanasi-os Petridis. *Industry 5.0. Towards a sustainable, human-centric and resilient European industry*. European Union. 48 p. Available at: https://eurocid.mne.gov.pt/sites/default/files/repository/paragraph/documents/17991/brochura-industry-50_0.pdf

10. Joel Alves, Tânia M. Lima, Tânia M. Lima (2023). Is Industry 5.0 a Human-Centred Approach? A Systematic Review. *Processes*, No. 11 (1), 193. Available at: <https://www.mdpi.com/2227-9717/11/1/193>

11. Rozvytok aharnoho sektoru ekonomiky v umovakh chetvertoyi tekhnolohichnoyi revolyutsiyi (Development of the agricultural sector of the economy in the conditions of the fourth technological revolution): monohrafiya / Yukhymenko P. I., Shust O. A., Dyman' T. M. ta in. Za zah. red. d.e.n., profesora Shust O. A. Bila Tserkva, BNAU, 2023. 494 p.

12. Yukhymenko, P. I., Leonenko, P. M. Istorya ekonomiky ta ekonomichnoyi dumky: pidruchnyk (History of economics and economic thought). K.: Znannya-Pres, 2011. 646 p.

13. Yukhymenko, P. I., Batazhok, S. H., Yanovych, N. V. Perekhid do «zelenoyi» ekonomiky: svitovyy dosvid ta ukrayins'ki realiyyi (Transition to a «green» economy: world experience and Ukrainian realities.). *Ekonomika ta upravlinnya APK: Zbirnyk naukovykh prats'*. No. 2. (185) 2023. Bila Tserkva: BNAU, 2023. P. 29-44.

14. Rozvytok aharnoho sektoru ekonomiky v umovakh chetvertoyi tekhnolohichnoyi revolyutsiyi (Development of the agricultural sector of the economy in the conditions of the fourth technological revolution): monohrafiya / Yukhymenko P. I., Shust O. A., Dyman' T. M. ta in. Za zah. red. d.e.n., profesora Shust O. A. Bila Tserkva, BNAU, 2023. 494 p.

15. AVEVA World Digital Now On Demand. October 23-26, 2023. San Francisco: Available at: <https://www.avevaworld.com>

16. Voytko, S. V., Skorobohatova, N. Ye., Konovalova, N. S. Evolyutsiyini peredumovy rozvytku smart citi na zasadakh society 5.0 (Evolutionary prerequisites for the development of smart city on the basis of society 5.0). «*Ekonomichnyy visnyk NTUU «Kyiv's'kyi politekhnichnyy instytut*». No. 26, 2023. P. 31 - 36. Available at: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/37f9ac80-9d08-43de-a9db-905d6c5c375e/content>

17. Nahara. M. B. Prohresyvni biznes-modni: dominuvannya tsinnostey Industriyi 5,0 (Progressive business models: the dominance of the values of Industry 5.0). *Ekonomika ta suspil'stvo*. Vyp. No. 45. 2022. Available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1942> Nagara M. B.

18. Yurchak, O. Pro Industriyu 5.0 – chomu tse staye aktual'nym dlya Ukrainy (About Industry 5.0 - why it is becoming relevant for Ukraine). *INDUSTRY4UKRAINE*. 16 Chervnya, 2023. Available at: <https://www.industry4ukraine.net/publications/pro-industriyu-5-0-chomu-cze-staye-aktualnym-dlya>

19. Industry 5.0: Purpose-Driven Technology Adoption for People and the Planet. *Momenta: Website*. 2022. Available at: <https://www.momenta.one/>

hubfs/Resources/Reports-andSurveys/Momenta-Industry%205.0-Report-2022.pdf

20. Derzhavno-pidpryyemnyts'ke partnerstvo v umovakh formuvannya instyutsional'noho poryadku detsentralizatsiyi: monohrafiya (State-business partnership in the conditions of formation of the institutional order of decentralization: monograph). Yukhymenko P. I., Shust O. A., Dyman' T. M. ta in. Za zah. red. d.e.n., profesora Shust O. A. Bila Tserkva, BNAU, 2022. 639 p.

21. Nasha Industriya 4.0 – v hlobal'nomu konteksti innovatsiy (Our Industry 4.0 is in the global context of innovation). Asotsiatsiya pidpryyemstv promyslovoyi avtomatyzatsiyi Ukrainy 2022. Available at: <https://appau.org.ua/publications/fundraising/innovatsiyi-v-industriyi-4-0-dumaj-globalno->

Changing the paradigm of agricultural business development based on Industry 5.0 Technologies Yukhymenko P.

The purpose of this article is to reveal the problem of the transition to a new paradigm of the development of agricultural enterprises of Ukraine in the conditions of Industry 5.0 on sustainable technological changes, which are caused by global ecological problems of the ecosystem, which leads to warming and ecological changes and insufficient natural resource potential to meet the needs of the population of the planet, which does not contribute to development. The article uses systemic and evolutionary approaches, which provide for a hierarchical understanding of the content of the fifth industrial revolution and conducting research in its integrity with the identification of various characteristic features, direct and reverse relationships and dependencies that arise in the process of introducing innovative technologies in agricultural production.

The essence of the study is to determine the impact of the technological achievements of Industry 5.0 on the economic growth and development of rural areas, in which natural assets continue to provide resources and environmental services. It is shown that the active implementation of the achievements of Industry 5.0

in the activities of agricultural enterprises provides a practical and flexible approach to achieving concrete, measurable progress according to all its economic and ecological principles, while at the same time fully taking into account the social consequences of digitization of the dynamics of economic growth. The new paradigm of agribusiness development based on Industry 5.0 aims to ensure that natural assets can fully realize their economic potential in a sustainable manner. This potential includes increasing the efficiency of the organization of production activities of agricultural enterprises, increasing the social and cultural development of rural areas and reducing the negative impact on the ecosystem of the region. Natural assets cannot be replaced indefinitely, so this should be taken into account in the new paradigm of agribusiness development based on Industry 5.0 technologies. It is characterized that the innovative technologies of Industry 5.0 provide a practical and flexible approach to achieving concrete, measurable progress according to all its economic and ecological principles, while at the same time fully taking into account the social consequences of the dynamics of the growth of digitization and robotization of agricultural production.

The practical content is determined by the fact that the theoretical and methodological provisions, conclusions and scientific and practical recommendations form the scientific basis for the development of a new holistic concept of the development of agricultural enterprises of Ukraine based on the new paradigm of Industry 5.0. Conclusions that innovative technologies, access to which Industry 4.0 and 5.0 gives us will lead to undeniable progress in the agricultural sector and can become a source of development of Ukraine, therefore, the prospects of transition to a new paradigm of development based on the achievements of Industry 5.0 in the agricultural sector of Ukraine become necessary and quite achievable.

Key words: industrial revolution, Industry 5.0, innovative activity, agribusiness, sustainable development, efficiency, human capital, agricultural technologies.

Copyright: Юхименко П. І. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:
Юхименко П. І.

<https://orcid.org/0000-0002-0677-1872>

МЕНЕДЖМЕНТ

УДК 330.3: 338.43: 637.5

JEL O13, Q13

Організаційно-економічні засади формування виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств галузі свинарства

Лупенко Ю.О.¹ , Копитець Н.Г.¹ , Волошин В.М.² ¹ Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»² Національний науковий центр «Інститут землеробства
Національної академії аграрних наук України» E-mail: Копитець Н.Г. E-mail: Nataliia_kopitets@ukr.net

Лупенко Ю.О., Копитець Н.Г., Волошин В.М. Організаційно-економічні засади формування виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств галузі свинарства. Економіка та управління АПК. 2024. № 1. С. 119–131.

Lupenko Yu., Kopytets N., Voloshyn V. Organizational and economic principles of the formation of production activities of agricultural enterprises in the field of pig breeding. AIC Economics and Management. 2024. № 1. PP. 119–131.

Рукопис отримано: 20.03.2024 р.

Прийнято: 03.04.2024 р.

Затверджено до друку: 24.05.2024 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2024-189-1-119-131

У статті досліджено організаційні та економічні умови, за яких формується виробнича діяльність сільськогосподарських підприємств галузі свинарства в Україні. Галузь свинарства та ринок м'яса свиней є традиційними і відіграють важливу роль у забезпеченні населення м'ясом та м'ясними продуктами. Попит на м'ясо свиней у світі зростає, що обумовлено як зростанням населення світу, так і економічним розвитком окремих країн світу. Україна за умови нарощування виробництва конкурентоспроможної продукції галузі свинарства може стати важливим учасником світового ринку м'яса свиней. Встановлено, що стан галузі не забезпечує сталого та ефективного виробництва свинини в Україні і потребує суттєвого покращення.

Визначено, що обсяги виробництва свинини, насамперед, залежать від кількості поголів'я свиней та їх продуктивності. Доведено, що на ринку м'яса свиней значно скоротилася кількість господарств населення, які займаються вирощуванням свиней.

Обґрунтовано, що війна в Україні негативно впливає як на організаційні, так і економічні аспекти функціонування підприємств галузі свинарства. Вона зумовлює критичні, здебільшого, невідновлювані наслідки для виробників. Встановлено, що хоча в Україні існує велика кількість дрібних господарств, що утримують свиней, основними виробниками м'яса свиней є великі свинокомплекси.

Визначено, що зростання цін на основні види свинини обумовлено скороченням поголів'я свиней через бойові дії та за рахунок окупації значних територій, подорожчанням логістики та пального для транспортування, збільшенням виробничих витрат (зростання вартості кормів, електроенергії та іншого).

Зроблено висновок, що ключовою умовою формування ефективної виробничої діяльності є впровадження сільськогосподарськими підприємствами галузі свинарства інноваційних технологічних рішень.

Ключові слова: галузь свинарства, вирощування свиней, виробництво свинини, ціна реалізації, споживча ціна, інноваційні технологічні рішення.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Швидке зростання населення світу в поєднанні із збільшенням доходу на душу населення спричинило зміни у звичках харчування, що характеризуються підвищеним попитом на тваринний білок [1]. Необхідність задовольнити глобальний попит на м'ясо свиней зумовила зростання його виробництва у світі в 4,5 рази за період з 1961 р. до 2021 р. (від 24,8 до 109,2 млн т). За прогнозами ФАО, виробництво свинини у світі до 2030 р. зросте на 13 % порівняно з рівнями 2018-2020 рр., і сягне 173 млн т [2].

Свинарство для України було та залишається традиційною галуззю, яка відіграє важливу роль у забезпеченні населення м'ясом. Пріоритет розвитку цієї галузі пов'язаний із винятково важливими біологічно-господарськими особливостями свиней, зокрема, багатоплідністю, всеїдністю та економним використанням кормів. Проте в сучасних умовах свинарство перебуває в депресивному стані [3].

В історії українського тваринництва були часи, коли частка свинини у загальному виробництві м'яса досягала 55–60 %. Галузь свинарства завжди була одним з основних джерел прибутку та добробуту держави [4].

Глобальна торгівля свининою потребує щороку додатково 20 млн голів свиней. В Україні їх реально виростити та заробити на цьому, однак розвиток свинарства в Україні досі заблокований [5]. Все це потребує проведення подальших досліджень щодо повного використання можливостей ринку. Галузь свинарства та ринок свинини є активними об'єктами досліджень багатьох науковців і фахівців. Зокрема, чеський ринок свинини представлений у дослідженнях Дж. Сірохі, З. Глушкової, К. Бартонової. [6] За останнє десятиріччя у Чеській Республіці самозабезпеченість товарною свининою поступово знизилася до 51 %. У країні існує 370 спеціалізованих первинних виробників для розведення та відгодівлі свиней, де виробляється більшість продукції. Значну частину продукції свинарства також виробляють змішані господарства. Поточна ситуація на чеському та європейському ринках сільськогосподарської продукції піддається кризовим впливам і вимагає політичного втручання. Чеська Республіка вже оголосила про надзвичайну підтримку для свинарів у першому кварталі 2022 р. [6].

Частоту споживання свинини, ставлення литовських споживачів до традиційних продуктів зі свинини та прийнятність традиційних ковбас з м'яса литовської білої свині визначали В. Размайте, Р. Швейстіене, В. Яткаускене

та А. Шюкшюс. Вони відзначають, що у Литві є дві місцеві породи свиней: литовська абorigенна плетенка та литовська біла свиня. Однак обидві перебувають під високим ризиком зникнення. Насамперед, литовські білі свині, як більш продуктивна порода, витіснили давніх литовських корінних плетених свиней, а згодом різке скорочення чисельності дрібних ферм і неконтрольоване схрещування свиней призвели до значного скорочення чистопородного поголів'я литовських білих свиней. Хоча на сьогодні чистопородні особини вищевказаних порід все ще зберігаються, і обидві породи перебувають під програмою збереження, проте заклик до більш широкого використання цих порід необхідний. Таким чином, пошук ніші для використання місцевих свиней окреслив потребу в інформації про ставлення споживачів до свинини та традиційних продуктів, а також про прийнятність більш жирного м'яса [7].

П. Боварський, А. Белдича-Боварська і Дж. Дюн, досліджуючи ринок свинини в Польщі з'ясували, що його спіткають проблеми через посилення конкуренції на світовому ринку свинини. Найбільше змінилися ціни на свинину, що зумовлено змінами витрат на виробництво та конкуренцією між учасниками виробничого ланцюга. З метою зниження виробничих витрат виробники імпортують поросят з Німеччини, Нідерландів та інших країн [8].

Процес еволюції моделей свинарства в Європі та їх вплив на технічні та економічні показники галузі вивчали К. Рог'єт, Б. Дуфлот, М. Ріє. Еволюція свинарства з 2000 р. характеризується значною структурною концентрацією у деяких країнах. Це спричинює швидкий прогрес технічних показників, зумовлений, крім генетичного, зникненням найменш ефективних ферм, спеціалізацією ферм, модернізацією будівель та, як наслідок, покращенням стану здоров'я, умов праці персоналу та життя тварин. Цей розвиток також знаходить відображення в інтенсифікації свинарства, яке зустрічає зростаючу опозицію в суспільстві. Розвиток моделей виробництва та розведення свиней в європейській спільноті стримується двома антагоністичними силами, взаємозв'язок яких розвивається з часом. З одного боку, ліберальний і висококонкурентний ринок, що заохочує інтенсифікацію діяльності, а з іншого – неприйняття спільнотою цієї інтенсивної моделі, яка виражається через мобілізацію селекційних заходів, тобто, прояв ефекту гетерозису [9].

У статті Т. Рудінської охарактеризовано відносини чеських фермерів, переробників і споживачів з позиції цін. Результати досліджень

свідчать, що останнім часом фермерські ціни на свинину нестабільні порівняно з цінами переробників і споживчими цінами. Виявлено трансмісійну асиметрію ціни, водночас цей факт виражений більш вагомо на другому етапі агропродовольчого ланцюга, тобто, у відносинах: переробник–роздрібна торгівля [10].

Виявлення внеску місцевого виробництва свинини у добробут найбідніших домогосподарств етнічних меншин у В'єтнамі з використанням методу зіставлення показників схильності та визначення факторів, що впливають на місцеве свинарство на основі використання узагальненого методу Пуассона, були метою досліджень Н. Хо, Т. До, Д. Тран, Т. Нгуен [11]. Результати показали, що місцеве свинарство мало значний і позитивний вплив на доходи домогосподарств і скорочення багатомірної бідності серед ультрабідних домогосподарств етнічних меншин. Позитивно впливають на місцеве свинарство також доступ до кредитів, державна підтримка малозабезпечених верств населення, покращення доріг у селах, наявність іригаційних систем, а вплив віддаленості від будинку до найближчих магазинів сільськогосподарських матеріалів та недостатній доступ до електроенергії є негативними факторами [11].

На виявлення структурних змін, які відбуваються на ринку м'яса в Україні, були спрямовані дослідження під керівництвом академіка Ю. Лупенка [12]. Так, автори зазначають, що виробники м'яса нарощують обсяги виробництва при занепаді окремих галузей тваринництва, що спричинює зміну структури виробництва. Для ринку свинини характерні коливання, що обумовлено спалахами африканської чуми свиней і конкуренцією з боку ринку м'яса птиці [12].

Згідно з результатами моделювання економічної ефективності вирощування свиней на м'ясо в сільськогосподарських підприємствах України, В. Максим, В. Чемерис, В. Душка встановили, що у 2022 р. верхня межа економічної ефективності за показником рентабельності продажу прогнозовано знизилася у 2,4 раза або до 30 % через зростання цін на корми та енергоресурси, а для значної частки підприємств виробництво свинини було збитковим [13].

З огляду на актуальність проблематики назріла необхідність у цьому дослідженні.

Метою дослідження є вивчення організаційних та економічних умов, за яких формується виробнича діяльність сільськогосподарських підприємств галузі свинарства в Україні, та розроблення заходів щодо забезпечення їх ефективності.

Матеріали і методи дослідження. Інформаційною базою наукового дослідження слугували публікації провідних науковців, експертів і фахівців щодо функціонування галузі свинарства, особливостей формування виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств, що займаються вирощуванням свиней та виробництвом їх м'яса. У процесі дослідження були використані дані та аналітичні звіти Державної служби статистики України і Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО).

Методичний інструментарій дослідження охоплював системний підхід пізнання економічних явищ і процесів, а також їх взаємозв'язків. Під час проведення дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. Так, абстрактно-логічний та монографічний методи використовували в процесі узагальнення наукової літератури та формування завдань, результатів і висновків дослідження. Метод системного аналізу дозволив визначити основні організаційно-економічні проблеми при формуванні виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств галузі свинарства та обґрунтувати заходи забезпечення ефективності виробництва свинини. Статистико-економічні методи використовували для обробки статистичної інформації, зокрема, визначення динаміки поголів'я свиней, обсягів їх вирощування та виробництва у розрізі окремих основних виробників.

Результати дослідження та обговорення. Не викликає сумніву, що забезпечення населення якісними вітчизняними м'ясними продуктами безпосередньо залежить від галузі свинарства як найбільш інтенсивної й ефективної галузі тваринництва, яка має виняткові цінні біологічні особливості: плідючість, скоростиглість, всеїдність, широкий діапазон використання продукції забою і тривалість її зберігання [14].

Ланцюг постачання свинини розпочинається на фермі і до того, як м'ясо потрапляє до споживача, воно проходить через сектори перероблення та роздрібно торгівлі. Кожна зацікавлена сторона в ланцюгу постачання має власні економічні інтереси та цілі, а також різне розуміння якості свинини [15].

Важливо наголосити, що, починаючи з 2014 р., на ринку свинини України спостерігається дестабілізація, зокрема, скорочення поголів'я свиней та обсягів виробництва м'яса, зниження попиту та зменшення обсягів експорту. У структурі виробництва м'яса частка свинини має тенденцію до скорочення, у 2016 р. вона становила 32,2 %, тоді як у

2000 р. сягнула 40,7 %. Основними причинами, які зумовили цю ситуацію, слугували тимчасова окупація АР Крим і частин територій Донецької та Луганської областей, загострення епідеміологічної ситуації з вірусом африканської чуми свиней (АЧС), низька купівельна спроможність населення і, зрештою, погіршення економічної ситуації в країні у цілому [16].

Кількість поголів'я свиней та їх продуктивність є основними факторами, які забезпечують обсяги виробництва м'яса. За період із 2019 р. до 2022 р. загальне поголів'я свиней, яке утримувалося господарствами усіх категорій, скоротилося на 13,6 % і становило 4948,3 тис. голів (табл. 1). За цей період підприємства зменшили поголів'я свиней на 4,7 %, а у господарствах населення поголів'я свиней скоротилося на 25,7 %.

Враховуючи те, що скорочення поголів'я свиней практично відбулося в господарствах усіх категорій, на ринку м'яса значно зменшилася кількість господарств населення, які займаються їх вирощуванням.

Отже, загрозливою тенденцією є відмова господарств населення від вирощування свиней. Головною причиною довоєнного скорочення поголів'я тварин цією категорією господарств вважаємо низьку ефективність виробництва та подорожчання ресурсів, необхідних для утримання свиней.

У перший рік повномасштабної війни поголів'я свиней в господарствах усіх категорій скоротилося на 11,8 % порівняно з показником 2021 р. Результати проведеного аналізу свідчать, що у більшості областей відбулося суттєве скорочення поголів'я свиней. Варто зупинитися на п'ятірці областей, де поголів'я свиней зменшилося найбільше: Харківська (на 61,9 %), Луганська (на 64,3 %), Запорізька (на 65,9 %), Донецька (на 66,2 %). У Херсонській

області поголів'я свиней знищено майже повністю. Скорочення сягнуло понад 94,0 %. Такий критичний стан у галузі свинарства в названих областях зумовлено активними бойовими діями та тимчасовою окупацією. Водночас поголів'я свиней у господарствах усіх категорій Чернівецької, Київської, Чернігівської та Рівненської областей залишилося на рівні попереднього 2021 р. (табл. 2).

В умовах війни в окремих областях відбулося нарощування поголів'я свиней, зокрема, в Хмельницькій (на 2,2 %), Івано-Франківській (на 5,7 %), Львівській (на 6,7 %) та Одеській (на 7,2 %).

Зазначимо, що на кінець 2022 р., п'ятірка лідерів за кількістю утримуваного поголів'я свиней складалася з Черкаської, Хмельницької, Тернопільської, Львівської та Київської областей. Саме тут було зосереджено 43,5 % всього вітчизняного поголів'я свиней або 2152,2 тис. голів.

У 2022 р. у господарствах населення утримувалося лише 36,5 % поголів'я свиней, тоді як у підприємствах було зосереджено 63,5 %. На кінець 2022 р. функціонувало 1033 підприємства, в яких утримувалося 3144,6 тис. гол. свиней (табл. 3).

Групування підприємств за кількістю утримуваних тварин яскраво свідчить, що в Україні – найбільше підприємств, які утримують до 100 голів свиней. Ця категорія підприємств становить 26,4 % від загальної кількості. Однак вони утримують лише 11,5 тис. гол. свиней або 0,3 % від загального поголів'я, яке вирощується всіма підприємствами. Найбільша за кількістю тварин категорія «понад 10000» охоплювала 63 підприємства, що становило 6,1 % від їх загальної кількості. Акцентуємо увагу, що саме ця категорія підприємств утримує 65,5 % від загальної кількості поголів'я свиней – 2059,2 тис. голів.

Таблиця 1 - Динаміка поголів'я свиней в Україні на кінець періоду, тис. голів

Показник	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.*	2022 р. до 2019 р., %
Господарства усіх категорій	5727,4	5876,2	5608,8	4948,3	86,4
Підприємства	3300,1	3629,5	3576,9	3144,6	95,3
у т.ч. фермерські господарства	284,0	292,9	279,5	247,6	87,2
Господарства населення	2427,3	2246,7	2031,9	1803,7	74,3

Джерело: розроблено за даними Державної служби статистики України [17].

***Примітка.** Дані Державної служби статистики України за 2022 р. наведено без урахування тимчасово окупованих росією територій та частини територій, на яких ведуться бойові дії. Інформація сформована на основі фактично поданих підприємствами звітів (рівень звітування становить 88 %) та проведення дооцінок показників.

Таблиця 2 - Поголів'я свиней у областях України, на кінець періоду, тис. голів

Область	Рік			2022 р. до 2020 р., %	2022 р. до 2021 р., %
	2020	2021	2022		
АР Крим	–	–
Вінницька	240,2	203,0	183,0	76,2	90,1
Волинська	250,8	237,4	223,1	89,0	94,0
Дніпропетровська	332,0	296,8	274,7	82,7	92,6
Донецька	484,3	406,6	137,3	28,4	33,8
Житомирська	136,8	117,7	110,0	80,4	93,5
Закарпатська	252,2	221,3	217,7	86,3	98,4
Запорізька	176,9	126,6	43,2	24,4	34,1
Івано-Франківська	306,1	287,5	303,8	99,2	105,7
Київська	555,4	639,1	639,8	115,2	100,1
Кіровоградська	203,8	195,9	189,8	93,1	96,9
Луганська	46,0	40,9	14,6	31,7	35,7
Львівська	362,7	435,3	464,4	128,0	106,7
Миколаївська	72,6	67,6	64,0	88,2	94,7
Одеська	133,1	125,7	134,7	101,2	107,2
Полтавська	321,9	318,8	245,6	76,3	77,0
Рівненська	226,2	220,9	222,3	98,3	100,6
Сумська	103,7	88,5	71,6	69,0	80,9
Тернопільська	354,3	387,3	374,5	105,7	96,7
Харківська	192,7	157,1	59,8	31,0	38,1
Херсонська	99,0	52,6	3,1	3,1	5,9
Хмельницька	324,4	357,4	365,3	112,6	102,2
Черкаська	346,6	327,9	308,2	88,9	94,0
Чернівецька	146,4	107,7	107,7	73,6	100,0
Чернігівська	208,1	189,2	190,1	91,4	100,5
Україна	5876,2	5608,8	4948,3	84,2	88,2

Джерело: розроблено за даними Державної служби статистики України [17].

Таблиця 3 - Групування підприємств за кількістю свиней на кінець 2022 р.

Показник	Кількість підприємств		Кількість свиней	
	одиниць	у % до загальної кількості	тис. голів	у % до загальної кількості
Підприємства	1033	100,0	3144,6	100,0
з них мали, голів				
до 100	272	26,4	11,5	0,3
100–199	147	14,2	21,2	0,7
200–499	180	17,4	57,3	1,8
500–999	119	11,5	85,2	2,7
1000–4999	187	18,1	445,3	14,2
5000–9999	65	6,3	464,9	14,8
більше 10000	63	6,1	2059,2	65,5

Джерело: розроблено за даними Державної служби статистики України [17].

Варто зазначити, що в Європейському Союзі та США поголів'я свиней не зазнало істотних змін в останні десятиліття, разом з тим у країнах Азії відбувається його нарощування та масове зростання виробництва [18].

Обсяги вирощування свиней у живій масі у 2022 р. порівняно з 2020 р. зменшилися на 9,8 % та становили 875,9 тис. тонн (рис. 1).

У підприємствах вирощування свиней у живій масі у 2022 р. порівняно з 2020 р. зросло на 3,6 тис. т, або на 0,6 %, і становило 565,7 тис. т. Порівняно з попереднім 2021 р. воно зменшилося на 5,9 %. Водночас у господарствах населення вирощування свиней у живій масі з 2020 р. по 2022 р. зменшилося на 23,3 % і становило 310,2 тис. тонн. Підприємства забезпечували 64,6 % обсягів вирощування свиней у живій масі.

У регіональному розрізі традиційно найбільшими виробниками живої маси свиней у 2022 р. були Київська (132,0 тис. т), Львівська (85,7 тис. т) та Івано-Франківська (65,4 тис. т)

області. Зазначена трійка областей-лідерів високими показниками завдячує, насамперед, сільськогосподарським підприємствам цих регіонів, на які припадає понад третини загального обсягу живої маси свиней, що виробляється цією категорією товаровиробників в Україні. Господарства населення цих областей мають значно нижчі результати.

У 2022 р. порівняно з 2020 р. найбільше зросло вирощування свиней у Київській (на 22,1 %), Львівській (31,2 %), Хмельницькій (34,6 %), і Тернопільській (на 40,5 %) областях. Водночас у Кіровоградській та Івано-Франківській областях виробництво живої маси свиней зросло на 5-10 % щодо показників 2020 р. Найбільше у 2022 р. скоротилося виробництво у Луганській (на 41,0 %), Донецькій (44,6 %), Сумській (55,2 %), Харківській (72,9 %) і Херсонській (на 85,3 %) областях порівняно з 2020 р., що обумовлено окупацією цих областей та найбільш тривалими та жорстокими бойовими діями.

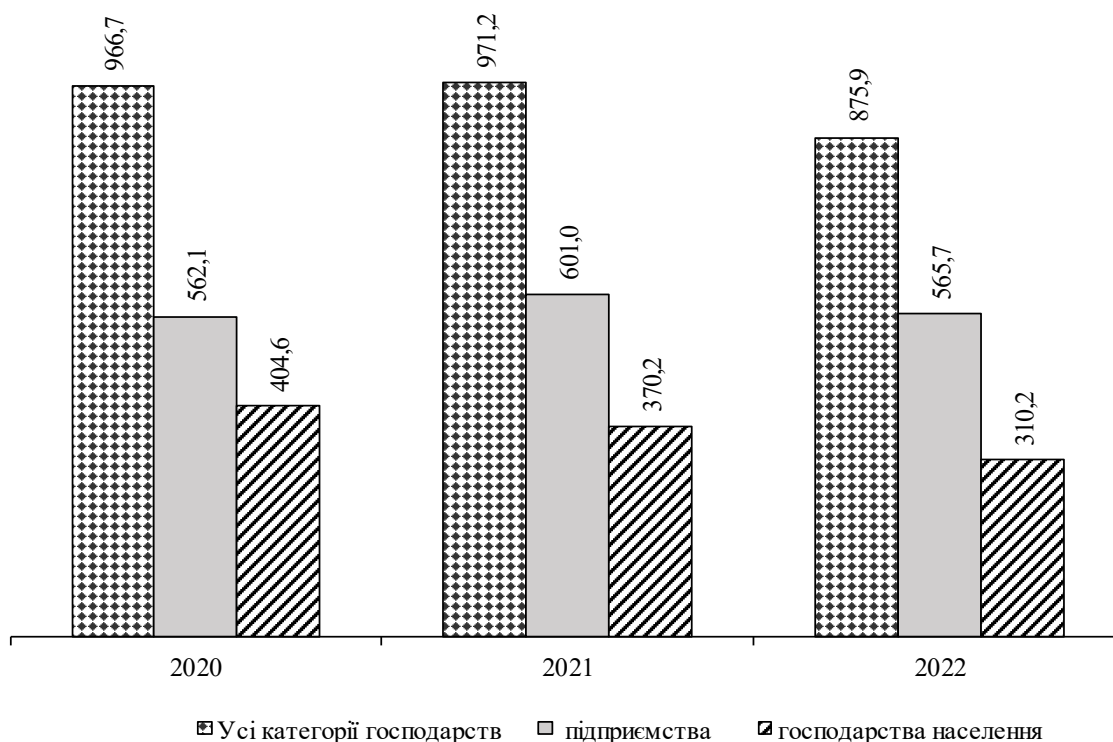

Рис. 1. Вирощування свиней в усіх категоріях господарств у 2020-2022 рр., тис. т

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України [17]

Примітка. Дані Державної служби статистики України за 2022 р. наведені без урахування тимчасово окупованих росією територій та частини територій, на яких ведуться бойові дії. Інформація сформована на основі фактично поданих підприємствами звітів (рівень звітування становить 88 %).

Реалізація свинини підприємствами характеризується нестабільністю та почерговим перепадом від збитковості до низького рівня прибутковості, що обумовлено групою технологічних та економічних чинників.

За даними збірника «Виробництво продукції сільського господарства підприємствами та господарствами населення», протягом 2019-2022 рр. реалізація свиней підприємствами усіх форм власності зросла від 526,2 тис. т до 553,8 тис. т, або на 5,3 %. Проте порівняно з показниками 2021 р. у 2022 р. реалізація свиней (в живій масі) підприємствами зменшилася на 5,5 % (рис. 2).

Виробництво свинини до 2021 р. дещо стабілізувалося. Однак значної шкоди йому завдають африканська чума свиней і коливання цін на зернові та комбікорми [12].

У 2022 р. частка свинини у структурі виробництва м'яса в Україні зменшилася ще суттєвіше та склала 29,9 %. Господарствами усіх

категорій у 2022 р. було вироблено 658,7 тис. т свинини у забійній вазі, що на 5,5 % менше 2020 р. та на 9,0 % – до рівня 2021 р.

Великі підприємства, які спеціалізуються на виробництві свинини, менш залежні від ризиків курсових коливань через вертикально інтегровану структуру. Середні ж закуповують імпортну вакцину, устаткування та платять за корми у співвідношенні до долара, тому це знижує конкурентоспроможність продукції на ринку [19].

Важливим економічним чинником, який впливає на формування виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств галузі свинарства, є ціна. У 2019-2021 рр. в Україні спостерігалось незначне зростання цін продажу свиней підприємствами (табл. 4).

Середня ціна реалізації свиней, проданих у живій масі за усіма каналами реалізації, у 2021 р. становила 37666,3 грн/т. Вона лише на 1,1 % вища порівняно з показником 2019 р. та залишається майже на рівні 2020 р.

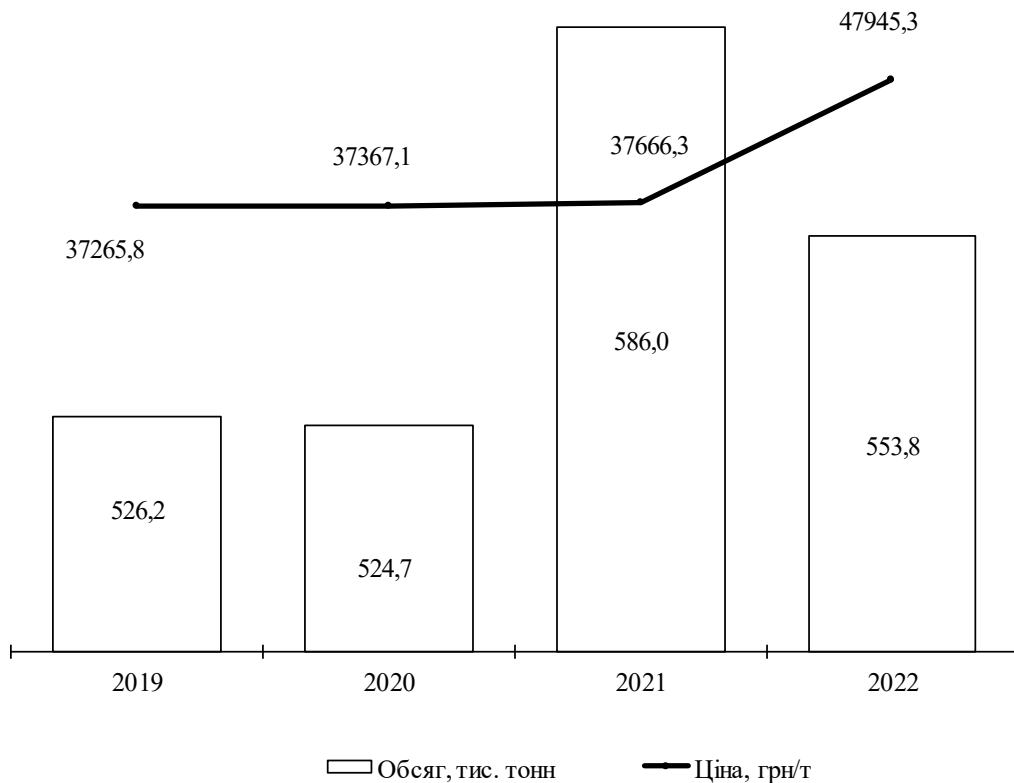

Рис. 2. Обсяги та ціна реалізації свиней (в живій масі) підприємствами у 2019-2022 рр.

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України [17].

Таблиця 4 - Динаміка середніх цін реалізації свиней (жива маса) підприємствами у областях України, грн/т

Область	Рік			2021 р. до 2019 р., %
	2019	2020	2021	
АР Крим	–
Вінницька	36547,3	35743,7	37314,4	102,1
Волинська	36277,4	36871,8	37090,1	102,2
Дніпропетровська	35037,3	35324,3	36379,3	103,8
Донецька	34393,3	34136,0	34790,3	101,2
Житомирська	36759,8	37015,6	37369,8	101,7
Закарпатська	45470,9	49958,9	44142,5	97,1
Запорізька	33442,7	34712,9	35408,3	105,9
Івано-Франківська	38497,1	38410,6	38169,7	99,1
Київська	39528,1	38565,7	38181,4	96,6
Кіровоградська	35887,2	35827,7	37517,4	104,5
Луганська	32049,5	32453,6	33738,0	105,3
Львівська	39192,1	39897,6	40072,4	102,2
Миколаївська	35335,1	35254,6	36199,0	102,4
Одеська	35295,9	35416,6	37034,9	104,9
Полтавська	35399,3	37085,6	38004,4	107,4
Рівненська	34877,6	35720,5	38009,3	109,0
Сумська	36838,5	35493,4	36368,5	98,7
Тернопільська	35561,9	36387,5	36926,0	103,8
Харківська	36283,3	35920,9	37007,2	102,0
Херсонська	36442,8	36711,1	35868,4	98,4
Хмельницька	38721,4	39509,5	37943,1	98,0
Черкаська	36029,3	36113,5	36452,1	101,2
Чернівецька	41461,7	40605,0	38347,5	92,5
Чернігівська	40096,3	40708,1	39790,2	99,2
Україна	37265,8	37367,1	37666,3	101,1

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [17].

Різниця між максимальною і мінімальною середньою ціною одиниці живої маси свиней у регіонах становила 10404,5 грн/т. Найвищою була ціна у Закарпатській області – 44142,5 грн/т, а найнижчою – у Луганській (33738,0 грн/т).

Головними факторами, які впливають на ціну реалізації свиней (в живій масі), є попит і пропозиція, купівельна спроможність та активність споживачів, наявність і обсяги імпортих продукції свинарства, цінова динаміка вхідних ресурсів (корми, ветеринарні препарати, енергоносії та електроенергія, пально-мастильні матеріали).

У 2022 р. середня ціна реалізації свиней підприємствами за усіма каналами збуту становила 47945,3 грн/т. Тобто, вона зросла на 27,3 %, порівняно з 2021 р. При дослідженні помісячних цін реалізації живих свиней підприємствами у 2019-2022 рр. спостерігаємо їх суттєве зростання (табл. 5).

Виняток становив 2020 р., коли в кінці року внаслідок скорочення цін на зернові культури відбулося значне зниження цін реалізації живих свиней (на 11,2 % порівняно з 2019 р.). У грудні 2022 р. ціна реалізації свиней підприємствами зросла на 66,71 %, порівняно з аналогічним періодом 2020 р., і становила

ла 55974,8 грн/т. Порівняно з груднем 2021 р. ціна реалізації живих свиней підприємствами за звітний період 2022 р. зросла на 41,7 %. Найвищою у 2022 р. середня ціна була у жовтні та становила 59678,1 грн/т, а найнижчою – у лютому (37164,7 грн/т).

Відчутне зростання цін на свинину спостерігається, зазвичай, на новорічні та великодні свята, а також на межі літнього й осіннього сезонів. Високі ціни на свинину в усіх ланках продовольчого ланцюга в Україні насамперед залежать від фактичної собівартості живих товарних свиней і узгодженості відносин між учасниками ринку м'яса свиней. Таку ситуацію зумовлює низка чинників. З одного боку, це війна та її наслідки, а з іншого – коливання цін на зернові культури, епідемія африканської чуми свиней (АЧС), подорожчання логістики. Загальносвітовими тенденціями є масові спалахи африканської чуми свиней і зростання цін на зернові, що зумовлює підвищення всіх видів цін на м'ясо свиней. Водночас за низької купівельної спроможності споживачі надають перевагу м'ясу птиці.

Встановлено, що у перші дні війни як виробники м'яса, так і переробники продукції, торговельні мережі зупинили або обмежили виробництво та реалізацію. У наступні два-три тижні війни більшість учасників ринку м'яса переорієнтували логістичні ланцюги, окремі з яких відновили режим роботи.

Доведено, що жорстока і кривава війна в Україні залишає тяжкі наслідки в тваринництві, зокрема, у галузі свинарства. Пошкодження, руйнування, окупація ферм та поголів'я свиней, знищення кормів, запасів фуражу та руйнація логістики зумовили суттєве скорочення пропозиції свинини.

За результатами оцінювання Державної служби статистики України за 2022 р., визначено, що з-поміж основних видів м'яса найбільших змін впродовж першого року війни зазнали середні споживчі ціни на м'ясо свиней. Зростання цін на різні види свинини сягало 36,0-63,3 %. Зокрема, у грудні 2022 р. споживчі ціни на свинину зросли на 36,0 % порівняно з січнем 2022 р., і становили 168,56 грн/кг. Споживча ціна на сало зросла на 63,3 % порівняно з січнем 2022 р. і складала 171,08 грн/кг.

Встановлено, що для ринку м'яса свиней характерна тенденція коливання цін. Проте ключовим фактором, що впливає нині на цінову ситуацію на ринку м'яса свиней, є війна та її негативні наслідки.

Аргументовано, що відключення електроенергії через масовані обстріли критичної інфраструктури безпосередньо та негативно

впливають на виробництво та вартість м'яса, оскільки завдають шкоди виробничим процесам. Зокрема, порушується процес годівлі, гине молодняк свиней через недотримання технологій утримання, виникають складнощі з виробництвом кормів, переробленням та зберіганням кінцевої продукції у роздрібній мережі. Все це впливає на зростання вартості м'яса.

Обґрунтовано, що воєнна агресія росії суттєво вплинула на ринок м'яса свиней, а, відповідно, і на ціну. Це пояснюється тим, що найбільші виробники свинини перебували у регіонах активних бойових дій або під окупацією агресора. За відсутності окупантів на нашій території ціни на свинину були б значно нижчими.

Отримані результати досліджень свідчать, що хоча в Україні велика кількість дрібних господарств, що утримують свиней, основними виробниками м'яса свиней є великі свиноплексні комплекси. Це загальносвітова тенденція.

Так, В. Тханапонтхам, К. Лінард, П. Чінсон та інші дійшли висновку, що за останні три десятиліття виробництво свиней у багатьох країнах, що розвиваються, швидко змінилося від дрібних господарств до інтенсивної галузі. У розвинених країнах великомасштабні виробничі системи досягли високих показників виробництва і стали основним типом систем свинарства. Тому тут збереглося лише кілька традиційних форм свинарства. У країнах, що розвиваються, також практикуються системи великого та середнього виробництва. Однак найбільша група поголів'я свиней все ще знаходиться в традиційних дрібномасштабних виробничих системах або у дворовому господарстві [20].

В умовах поширення африканської чуми свиней найбільш вразливим і постраждалим сегментом будуть саме дрібні власники поголів'я свиней. Перетворення свинарства на середні та великі ферми разом із кращими стандартизованими системами виробництва та біозахистом сприятиме майбутньому виживанню галузі та забезпеченню продовольчої безпеки [21].

Останнім часом, коли ініціатива «Зеленої угоди» та стратегія «Від ферми до столу» були опубліковані як частина нової CAP (Common Agriculture Policy, Спільна сільськогосподарська політика), вимоги в європейських країнах зросли. Так, в Чеській Республіці спостерігаються підвищені вимоги щодо додержання агроекологічних умов та створення необхідних умов для цифровізації. Це підвищило вимоги до освіти, навчання та інвестицій фермерів, тому аграрна політика має враховувати ці на-

прями. Разом із цим виробництво свинини в Чеській Республіці продовжує скорочуватися в довгостроковій перспективі. Існують сумніви, чи підтримка цього сектору є достатньою. Причин для відмови від виробництва свинини багато. Серед найбільш значущих довгострокових загроз відзначають необхідність підвищення продуктивності праці, високі витрати на виробництво, підвищені вимоги споживачів до якості та безпечності м'яса, забезпечення добробуту тварин та низьку конкурентоспроможність на міжнародному ринку [6].

Водночас вітчизняне свинарство здатне стати значним внутрішнім ринком збуту для заблокованого українського зерна – 10 млн т замість теперішніх 2 млн т [5]. Використання сучасного генофонду та інноваційних технологічних рішень у галузі свинарства сприятимуть підвищенню продуктивності свиней. Так, потужні свинокомплекси, тваринницькі ферми та приватні підприємства, намагаючись підвищити продуктивність свиней, підбирають породний склад таким чином, щоб конкурувати на ринку м'ясної продукції. Тому перед спеціалістами ряду господарств гостро стоять наступні завдання: отримання максимальної кількості порослят на свиноматку за опорос на рік (у переважній більшості господарстві намагаються досягти до 32 порослят на свиноматку за рік); вирощування власного ремонтного молодняка, що унеможливує завезення ремонтних свинок з інших господарств [22].

Науковим установам доцільно забезпечити розроблення та супровід технологічного та технічного переоснащення виробництва з урахуванням необхідності розширення практики переходу на екологічно чисті технології на основі реконструкції наявних приміщень й оснащення їх сучасним обладнанням, здатним забезпечити високу продуктивність тварин та комфортні умови їх утримання, зокрема, заміни системи видалення гною на сучасні самопливні закритого типу; оптимізацію розміщення станкового обладнання; застосування високоякісних контролюючих систем забезпечення оптимального мікроклімату та максимального використання природного освітлення; переведення виробництва на сучасні інтенсивні технології з використанням власних кормів і потокової системи виробництва; створення мережі заготівельно-збутових пунктів, сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів із заготівлі, переробленням та збуту продукції свинарства, штучного осіменіння тварин та забезпечення кормами; запровадження системи менеджменту стада, згідно з єдиними європейськими вимогами [23].

Слушною вважаємо позицію М. Ібатулліна, що організація повноцінної годівлі тварин сприятиме досягненню інтенсивного типу розвитку свинарства та формуванню достатніх обсягів пропозиції якісної й безпечної продукції свинарства в Україні [24].

У зв'язку із цим пріоритетним завданням є формування кормової бази для свинарства – не тільки забезпечення поголів'я свиней якісними кормами, а й значне зниження їх собівартості. З метою вирішення цього завдання необхідно вжити заходів щодо підвищення білкової та енергетичної наповнюваності раціонів, кормів з білково-вітамінними і функціональними добавками, збільшення виробництва екструдованих, сухих кормів, кормового соєвого концентрату для стартерних кормів та інші заходи [24].

З метою вирішення проблеми забезпечення кормами важливо сприяти розвитку дорадчих програм для підвищення поінформованості дрібнотоварних виробників про переваги використання збалансованих комбикормів, налагодити системи постачання комбикормів до місць вирощування тварин, забезпечити розвиток цехів виробників – постачальників кормів [25].

Ефективне функціонування підприємств, які займаються виробництвом продукції свинарства, можливе за умови виробництва конкурентоспроможної продукції на основі впровадження інновацій, ефективних форм господарювання та управління виробництвом, активізації підприємництва. Світовий досвід свідчить, що в умовах ринку відбувається жорстка конкуренція. Щоб вижити й ефективно працювати, свинарським підприємствам потрібно мати високопродуктивних тварин, повноцінні збалансовані корми, використовувати ресурсоощадні технології одержання племінної та товарної продукції за оптимальної собівартості [19].

Отже, лише суттєве зростання обсягів вітчизняного виробництва свинини разом зі зниженням витрат праці та ресурсів на вирощування 1 ц приросту живої маси зможуть забезпечити зростання економічної ефективності виробництва свинини та рентабельність галузі свинарства.

Висновки. Досліджено організаційні та економічні умови, за яких формується виробнича діяльність сільськогосподарських підприємств галузі свинарства в Україні. Галузь свинарства та ринок м'яса свиней займають важливе місце у забезпеченні основними продуктами харчування населення як України, так і світу. Економічний розвиток окремих країн світу та збільшення чисельності населення підвищують попит на м'ясо свиней, що зумов-

лює нарощування обсягів його виробництва. Свинарство України є історично сформованою, традиційною галуззю. Проте її сучасний стан не забезпечує сталого та ефективного виробництва свинини в Україні і потребує суттєвого покращення.

Доведено, що ключовими факторами, які характеризують виробництво м'яса свинини, є кількість наявного поголів'я та його продуктивність. Скорочення поголів'я свиней практично відбулося в господарствах усіх категорій. Причому господарства населення різко скорочують кількість утримуваних свиней. Як результат, на ринку м'яса свиней значно зменшилася кількість господарств населення, які займаються вирощуванням свиней.

Обґрунтовано, що загрозливою тенденцією була відмова господарств населення від вирощування свиней. Головною причиною довоєнного скорочення поголів'я тварин цієї категорією господарств вважаємо низьку ефективність виробництва та подорожчання ресурсів, необхідних для утримання свиней.

Встановлено, що війна в Україні негативно впливає як на організаційні, так і економічні аспекти функціонування підприємств галузі свинарства. Вона зумовлює тяжкі, здебільшого, невідновлювані наслідки для виробників. Пошкодження, знищення, окупація ферм та поголів'я свиней, переміщення трудових ресурсів у більш безпечні регіони, знищення кормів, запасів фуражу та руйнація логістики зумовили скорочення обсягів виробництва свинини в країні.

Доведено, що хоча в Україні функціонує велика кількість дрібних господарств, які утримують свиней, основними виробниками м'яса свиней є великі свинокомплекси. Така тенденція є загальносвітовою. Це підтверджується і рядом наукових досліджень.

Обґрунтовано, що головними факторами, які впливають на ціну реалізації свиней (в живій масі), є попит та пропозиція, купівельна спроможність та активність споживачів, наявність і обсяги імпорتنих поставок продукції свинарства, цінова динаміка вхідних ресурсів (корми, ветеринарні препарати, енергоносії та електроенергія, пально-мастильні матеріали).

Визначено, що зростання цін на основні види свинини обумовлено скороченням поголів'я свиней через бойові дії та за рахунок окупації значних територій, подорожчання логістики та палива для транспортування, збільшення виробничих витрат (зростання вартості кормів, електроенергії та іншого).

Вважаємо, що ключовою умовою формування ефективної виробничої діяльності є

впровадження сільськогосподарськими підприємствами галузі свинарства інноваційних технологічних рішень, які забезпечать утримання високопродуктивних тварин, повноцінну кормову базу, ресурсоощадні технології утримання та сприятимуть конкурентоспроможності продукції.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. McAuliffe G. A., Takahashi T., Mogensen L., Hermansen, J. E., Sage, C. L., Chapman D.V. & Lee, M. R. F. Environmental trade-offs of pig production systems under varied operational efficiencies. *Journal of Cleaner Production* 2017. 165, 1163-1173. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.07.191>
2. OECD-FAO. *Agricultural Outlook 2021–2030*. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/agriculture-and-food/oecd-fao-agricultural-outlook-2021-2030_19428846-en#page1.
3. Lupenko Yu. O. & Mesel-Veselyak V. Ya. Strategic directions of agricultural development of Ukraine for the period up to 2020. 2012. Kyiv: NNC «IAE».
4. Волощук В. М. Стан і перспективи розвитку галузі свинарства. *Вісник аграрної науки*. 2014. No 2. С. 17–20.
5. Скільки мільйонів свиней має бути в Україні на думку українців? URL: <https://interfax.com.ua/news/press-release/932821.html>
6. Sirohi J., Hloušková Z., Bartoňová K., Malec K., Maitah M. & Koželský R. The vertical price transmission in pork meat production in the Czech Republic. *Agriculture*. 2023. 13(6), 1274. DOI: <https://doi.org/10.3390/agriculture13061274>
7. Razmaitė V., Šveistienė R., Jatkauskienė V., Šiukšcius A. Pork Consumption Frequencies, Attitudes and Sensory Acceptance of Traditional Products in Lithuania. *Foods*. 2022. 11(20):3292. DOI: <https://doi.org/10.3390/foods11203292>
8. Borawski P., Beldycka-Borawska A. & Dunn J. W. Price volatility of Polish agricultural commodities in the view of the Common Agricultural Policy. *Agricultural Economics*. 2018. 64, 216-226. DOI: [10.17221/138/2016-AGRICECON](https://doi.org/10.17221/138/2016-AGRICECON)
9. Roguet C., Dufflot B. & Rieu M. Evolution of pig farming models in Europe and impacts on technical and economic performance. *Economics Rurale*. 2017. 357-358, 73-86. URL: <https://journals.openedition.org/economierurale/5139>
10. Rudinskaya T. Asymmetric price transmission analysis in the Czech pork market. *Journal of Central European Agriculture* 2019. 20(3). 986-994. DOI: [10.5513/JCEA01/20.3.2278](https://doi.org/10.5513/JCEA01/20.3.2278)
11. Ho N. N., Do T. L., Tran D. T. & Nguyen T. T. Indigenous pig production and welfare of ultra-poor ethnic minority households in the Northern mountains of Vietnam. *Environ Dev Sustain*. 2022. 24. 156-179. DOI: [10.1007/s10668-021-01348-6](https://doi.org/10.1007/s10668-021-01348-6)
12. Lupenko Yu. O., Kopytets N. Hr. & Voloshyn, V. M. Structural changes in the meat market. *BIO Web Conferences*. 2021. 36, article number 08006. DOI: <https://doi.org/10.1051/bioconf/20213608006>

13. Maksym V., Chemerys V., Dushka V., Dadak O. & Martyniuk U. Modeling the economic efficiency of pig farming in agricultural enterprises. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, 2022. 8 (3), 178-199. DOI: <https://doi.org/10.51599/are.2022.08.03.09>

14. Копитець Н. Г. Розвиток ринку м'яса свиней. *Економіка АПК*. 2020. №1. С. 56-65. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001056>

15. Prache S., Adamiec C., Astruc T., Baéza-Campone E., Bouillot P. E., Clinquart A. & Santé-Lhoutellier V. Quality of animal-source foods. *Animal*. 2022. 16. 100376. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.animal.2021.100376>.

16. Копитець Н. Г. Сучасний стан та тенденції розвитку ринку свинини в Україні. *Економіка АПК*. 2018. №11, С. 44-54. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201811044>

17. Державна служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua>

18. Woonwong Y., Do D. & Thanawongnuwech R. The Future of the Pig Industry After the Introduction of African Swine Fever into Asia. *Animal Frontiers*. 2020. 10. 30-37. DOI: [10.1093/af/vfaa037](https://doi.org/10.1093/af/vfaa037)

19. Степасюк Л. М. Виробництво свинини в Україні: виклики сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Вип. 27 (2), С. 67–71. DOI: <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2019-27-34>.

20. Thanapongtharm W., Linard, C., Chinson P., Kasemsuwan S., Visser M., Gaughan A. E. & Gilbert M. Spatial analysis and characteristics of pig farming in Thailand. *BMC veterinary research*. 2016. 12. 1-15. DOI: [10.1186/s12917-016-0849-7](https://doi.org/10.1186/s12917-016-0849-7)

21. Yonlayong Woonwong, Duy Do Tien, Roongroje Thanawongnuwech, The Future of the Pig Industry After the Introduction of African Swine Fever into Asia. *Animal Frontiers*. 2020. Volume 10. Issue 4. 30–37. DOI: <https://doi.org/10.1093/af/vfaa037>

22. Лихач В. Я., Фаустов Р. В., Шибанін П. О., Лихач А. В., Леньков Л. Г. Підвищення продуктивності свиней за використання сучасного генофонду та інноваційних технологічних рішень: монографія. Миколаїв: Іліон, 2022. 275 с.

23. Ібатуллін М. І., Гривківська О.В., Свиноус Н.І. Теоретичні підходи до функціонування ринку продукції свинарства в умовах євроінтеграційних процесів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. №4. С. 32-38.

24. Ібатуллін М. І., Кормозабезпечення, як основа ефективного свинарства в Україні. *Економічна наука. Економіка та держава*. 2017. Вип. 10, С. 13–16. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/10_2017/5.pdf.

25. Вектори економічного розвитку. *Національна економічна стратегія 2030*. [Електронний ресурс]. URL: <https://nes2030.org.ua>

REFERENCES

1. McAuliffe, G. A., Takahashi, T., Mogensen L., Hermansen, J. E., Sage, C. L., Chapman, D. V. & Lee, M.R.F. (2017). Environmental trade-offs of pig produc-

tion systems under varied operational efficiencies. *Journal of Cleaner Production*, 165, 1163-1173. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.07.191>

2. OECD-FAO. (2021). *Agricultural Outlook 2021–2030*. Available at: https://read.oecd-ilibrary.org/agriculture-and-food/oecd-fao-agricultural-outlook-2021-2030_19428846-en#page1.

3. Lupenko, Yu. O. & Mesel-Veselyak, V. Ya. (2012). *Strategic directions of agricultural development of Ukraine for the period up to 2020*. Kyiv: NNC «IAE».

4. Voloshchuk, V. M. (2014). Stan i perspektyvy rozvytku haluzi svynarstva [Status and prospects of the pig industry]. *Visnyk ahrarnoi nauky*, 2, pp. 17-20.

5. Skilky milioniv svynei maie buty v Ukraini na dumku ukraintsiv? [How many million pigs should there be in Ukraine, according to Ukrainians?] Available at: <https://interfax.com.ua/news/press-release/932821.html>

6. Sirohi, J., Hloušková, Z., Bartoňová, K., Malec, K., Maitah, M. & Koželský, R. (2023). The vertical price transmission in pork meat production in the Czech Republic. *Agriculture*, 13 (6), 1274. DOI: <https://doi.org/10.3390/agriculture13061274>

7. Razmaitė, V., Šveistienė, R., Jatkauskienė, V., Šiukščius, A. (2022). Pork Consumption Frequencies, Attitudes and Sensory Acceptance of Traditional Products in Lithuania. *Foods*, 11 (20):3292. DOI: <https://doi.org/10.3390/foods11203292>

8. Borawski, P., Beldycka-Borawska, A. & Dunn, J. W. (2018). Price volatility of Polish agricultural commodities in the view of the Common Agricultural Policy. *Agricultural Economics*, 64, 216-226. DOI: [10.17221/138/2016-AGRICON](https://doi.org/10.17221/138/2016-AGRICON)

9. Roguet, C., Duflo, B. & Rieu, M. (2017). Evolution of pig farming models in Europe and impacts on technical and economic performance. *Economics Rurale*, 357-358, 73-86. Available at: <https://journals.openedition.org/economierurale/5139>

10. Rudinskaya, T. (2019). Asymmetric price transmission analysis in the Czech pork market. *Journal of Central European Agriculture*, 20 (3), 986-994. DOI: [10.1007/s10668-021-01348-6](https://doi.org/10.1007/s10668-021-01348-6)

11. Ho, N. N., Do, T. L., Tran, D. T. & Nguyen, T. T. (2022). Indigenous pig production and welfare of ultra-poor ethnic minority households in the Northern mountains of Vietnam. *Environ Dev Sustain*, 24, 156-179. DOI: [10.1007/s10668-021-01348-6](https://doi.org/10.1007/s10668-021-01348-6)

12. Lupenko, Yu. O., Kopytets, N. Hr., & Voloshyn, V. M. (2021). Structural changes in the meat market. *BIO Web Conferences*, 36, article number 08006. DOI: <https://doi.org/10.1051/bioconf/20213608006>

13. Maksym, V., Chemerys, V., Dushka, V., Dadak, O., & Martyniuk, U. (2022). Modeling the economic efficiency of pig farming in agricultural enterprises. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, 8(3), 178-199. DOI: <https://doi.org/10.51599/are.2022.08.03.09>

14. Kopytets N. H. (2020). Rozvytok rynku miasa svynei [Development of the pig meat market]. *Економіка АПК*. 2020. №1. С. 56-65. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001056>

15. Prache, S., Adamiec, C., Astruc, T., Baéza-Campone, E., Bouillot, P. E., Clinquart, A. & Santé-Lhout-

liver, V. (2022). Quality of animal-source foods. *Animal*, 16, 100376. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.animal.2021.100376>.

16. Kopytets N. H. (2018). Suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku rynku svynyny v Ukraini [Current status and trends of pork market in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 11 (289), pp. 44-55. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201811044>

17. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://ukrstat.gov.ua>.

18. Woonwong, Y., Do D., & Thanawongnuwech, R. (2020). The Future of the Pig Industry After the Introduction of African Swine Fever into Asia. *Animal Frontiers*, 10, 30-37. DOI: 10.1093/af/vfaa037

19. Stepasiuk, L. M. (2019). Vyrobnystvo svynyny v Ukraini: vyklyky sohodennia [Pork production in Ukraine: today's challenges]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*. Vol. 27 (2), pp. 67-71. DOI: <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2019-27-34>.

20. Thanapongtharm, W., Linard, C., Chinson, P., Kasemsuwan, S., Visser, M., Gaughan, A. E. & Gilbert, M. (2016). Spatial analysis and characteristics of pig farming in Thailand. *BMC veterinary research*, 12, 1-15. DOI: 10.1186/s12917-016-0849-7

21. Yonlayong Woonwong, Duy Do Tien, Roongroje Thanawongnuwech, (2020). The Future of the Pig Industry After the Introduction of African Swine Fever into Asia, *Animal Frontiers*, Volume 10, Issue 4, pp. 30-37. DOI: <https://doi.org/10.1093/af/vfaa037>

22. Lykhach, V. Ya., Faustov, R. V., Shebanin, P. O., Lykhach, A. V., Lenkov, L. H. (2022). Pidvyshchennia produktyvnosti svynei za vykorystannia suchasnoho henofondu ta innovatsiinykh tekhnolohichnykh rishen: monohrafiia [Increasing pig productivity using modern gene pool and innovative technological solutions: monograph]. Mykolaiv: Ilion, 275 p.

23. Ibatullin, M. I., Hryvkivska, O. V., Svyynous, N.I. (2023). Teoretychni pidkhody do funktsionuvannia rynku produktsii svynarstva v umovakh yevrointehratsiinykh protsesiv [Theoretical approaches to the functioning of the pig production market in the conditions of European integration processes.]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. 2023. 4. pp. 32-38.

24. Ibatullin, M. I. (2017). Kormozabezpechennia, yak osnova efektyvnoho svynarstva v Ukraini [Feed supply as a basis for efficient pig breeding in Ukraine]. *Ekonomichna nauka. Ekonomika ta derzhava*, issue 10,

pp. 13-16. Available at: http://www.economy.in.ua/pdf/10_2017/5.pdf.

25. Vektory ekonomichnoho rozvytku [Vectors of economic development]. *Natsionalna ekonomichna stratehiia 2030*. Available at: <https://nes2030.org.ua>.

Organizational and economic principles of the formation of production activities of agricultural enterprises in the field of pig breeding

Lupenko Yu., Kopytets N., Voloshyn V.

The article examines the organizational and economic conditions under which the production activity of agricultural enterprises in the field of pig breeding in Ukraine is formed. The pig industry and the pig meat market are traditional and play an important role in providing the population with meat and meat products. The demand for pig meat in the world is growing, which is due to both the growth of the world population and the economic development of individual countries of the world. Ukraine can become an important participant in the pig meat market in the world under the condition of increasing the production of competitive products of the pig industry. It was established that the state of the industry does not ensure sustainable and efficient production of pork in Ukraine and needs significant improvement.

The volume of pork production primarily depends on the number of pigs and their productivity it was determined. It has been proven that the number of pig farms in the pig meat market has significantly decreased.

It is substantiated that the war in Ukraine has a negative impact on both organizational and economic aspects of the functioning of enterprises in the pig breeding industry. It causes terrible, in most cases, irreversible consequences for manufacturers.

Although Ukraine has a large number of small farms that keep pigs, the main producers of pig meat are large pig farms it has been proven.

It was determined that the increase in prices for the main types of pork is due to a reduction in the number of pigs due to hostilities and due to the occupation of large territories, an increase in the cost of logistics and fuel for transportation, an increase in production costs (increase in the cost of feed, electricity, etc.).

It is substantiated that the key condition for the formation of effective production activity is the implementation of innovative technological solutions by agricultural enterprises in the pig breeding industry.

Key words: the field of pig breeding, agricultural enterprises, pork production, sales price, consumer price, innovative technological solutions.

Copyright: Лупенко Ю.О., Копитець Н.Г., Волошин В.М. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:

Лупенко Ю.О.

Копитець Н.Г.

Волошин В.М.

<https://orcid.org/0000-0001-6846-0300>

<https://orcid.org/0000-0002-9827-2981>

<https://orcid.org/0000-0001-9754-9021>

UDC 331.52:631

JEL M1, M19, M29

Efficacy of firm size and structure on organizational performance

Sabitu Olalekan Owotutu ¹ , Kowo Solomon Akpoviroro ² ,

Gbemi Moses Sodeinde ³

¹ *Ogun State Institute of Technology Igbesa, Nigeria*

² *Global Humanistic University Curacao, South America*

³ *Precious Cornerstones University*

 E-mail: Kowo Solomon Akpoviroro kowosolomon@gmail.com

Сабіту Олалекан Овотуту, Ково Соломон Акповірооро, Гбемі Мозес Содейнде. Розмір та структура - основні компоненти для ефективної діяльності фірми. Економіка та управління АПК. 2024. № 1. С. 132–141.

Sabitu Olalekan Owotutu, Kowo Solomon Akpoviroro, Gbemi Moses Sodeinde. Efficacy of firm size and structure on organizational performance. AIC Economics and Management. 2024. № 1. PP. 132–141.

Рукопис отримано: 14.03.2024 р.

Прийнято: 28.03.2024 р.

Затверджено до друку: 24.05.2024 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2024-189-1-132-141

Firm size plays an important role in determining firm's performance even though it's not clear whether firm size affect organizational performance. Therefore; an investigation is required to assess the effect firm size and structure will have on firm's performance. The specific objectives were to investigate the relationship between firm size and firm performance and to analyze the relationship between organizational structure and firm performance. For the purpose of this study primary data was used. The ex-post facto method was employed. The population consists of the members of staff of Guinness International PLC Plant, Lagos Nigeria. Yamane formula was adopted to determine the sample size. The data was analyzed using manual and electronic based methods through the data preparation grid and statistical package for the social sciences, (SPSS). Linear regression analysis method which also makes use of ANOVA was employed to test the hypothesis. The findings of this study have shown a positive relationship between firm size and competitive advantage such that competitive advantage is affected by firm size. A finding from the study also shows that there is significant relationship between organizational structure and firm performance. It was concluded that strategic factors cannot be overemphasized in determine the size, structure and performance of firm. This study has made us understand the effect of strategic factor on firm performance and also revealed immense benefit to both local and international firms as well as useful to students for further research. This study will make organizations to understand the effect of strategic factor on firm performance and it will also be of immense benefit to both local and international firms as well as useful to students for further research. It will help management and manager to identify the effect of strategic factors on firm performance. The study will give more insight into the relationship between strategic factors and firm performance for academician.

Key words: firm size, structure, organizational performance, strategic factors.

Problem statement and analysis of recent research. Strategic Factor are also concerns with any issues which regards gaining competitive advantage in the market place, strategic factors are usually determined or identified by top management because they are differ from operation-

al issues which are directed by middle level or first line mangers because they focus on the daily function of the business or firm at shop floor (Luttmer, 2010; Akinlo, 2010) however, the concept of strategic factors is stretched to encompass several themes. In today's Nigeria, firms and industry

operate under various conditions and constraints, which stand on their way to the achievement of organizational performance; these are, high cost and shortage of raw materials, shortage of funds, inability to recruit competent staff. Others include firm size, location, organizational structure, speed of growth, irregular power supply, and the gender of owner. also, a section of the organized private sector contends that the various policies, incentives and strategies, so far put in place for the firm and industrial sector, have either not been implemented or have been inconsistent or are inappropriate, to stimulate growth and address the problems of firm performance. (Ojo et al, 2006; Okoye, 2013; Kowo, Sabitu & Adegbite, 2018).

The world is becoming very competitive and firms are faced with environment which has increased complexity, globalization, and dynamism (Ferriero et al, 2014). Daft (2013) posit that it is generally confirmed that a value is achieved by improving firm performance persistently leads to dynamism in the organization field, for decades, researchers argue that performance is discovery and exportation at the same time. Hence strategic factors are those things that an organization or business unit needs to get right in order to succeed with firm key stakeholders that is, firm consumers, supplier's employees, owners and any organization, business unit or individual that you depend on for success (Abdullah et al, 2013). Daft (2013) showed that in order to achieve a desired level of organizational firm performance and improve it, we must reinforce different strategic capabilities. They stated that abilities and capacities must be created, integrated, and configured. This requires integration of some strategic factors and capabilities including individual dominance, transformational leadership, common ideals, reactivity, and environment.

According to Powell (2014) strategic factor lead to deal with rapidly changing environment, increase competitive advantages, and improve firm performance. The stakeholders use these criteria to evaluate you. Strategic factors provide not only a pathway to success but also a common currency that links the way in which strategic planning and performance measurement are undertaken. The key word is link, and strategic factors form that link. Strategic factors across sectors, strategic factors also provide the tools to be able to address the needs not just of private sector profit-seeking organizations, but also of nonprofit organizations from both the public and private sectors. Here again strategic factors act as integrators because all organizations have them at their core. Firms' idiosyncrasies intangible assets, offer superior explanatory value for performance differentials irre-

spective of sectors (Busienei, 2013; Fan & Scott, 2003; Machuki & Aosa, 2011).

Strategic factors are critical to firm and organizational performance. However, this can only be possible in a situation whereby those selected strategic factors are well implemented. Strategic factors are often considered as a possibility for large enterprises especially multinational organizations than small businesses because of variations in size and ability to overcome challenges in the business environment. Well implemented strategic factors are an essential part of firm performance.

The aim of the study. The contending strategic factors such as structure suggest that some things are amiss or some issues that are critical to the development and performance of firms have not been factored into the various strategies and management of firms for performance (Ojo, 2006). Are the real issues of structure affecting the performance of firms been appreciated and addressed by Government, industries and organized private sector? These posers would therefore require the reexamination and analysis of the various issues and factors relating to the location and localization of industries responsible for the relatively low performance of firms sub-sector in Nigeria (Ojo, 2006; Ongeti, 2014, Kowo, Akinbola & Akinriola, 2019).

Ling, Zhao and Baron (2007) urged that organizational structure assessment has helped companies in the alignment between their strategy and performance. Freeman and Mcvea (2014) extended that organizational structure is a key element in establishing and managing the link between strategy analysis and firm performance. Link between strategy analysis and firm performance using organizational structure has actually led to strategic success or added firm's value. Even though it is not clear whether organizational structure affect firm performance indicated by increased profit, revenue and growth, this research will examine the problem). This research seeks to answer the following questions (i) what extent does firm size affect firm performance? (ii) What influence does organizational structure have on firm performance?

Material and research methods. Conceptual, Theoretical and Emperical Review. The firm size plays an important role in determining the kind of relationship the firm enjoys within and outside its operating environment. The larger a firm is, the greater the influence it has on its stakeholders (Dogan, 2013). Again, the growing influences of conglomerates and multinational corporations in today's global economy (and in local economies where they operate) are indicative of what role size plays within the corporate

environment. Refocusing the importance of size in corporate discourse, Bhayani, (2010) argue that an interesting aspect of economic growth is that much of it takes place through the growth in the size of existing organizations. It has always been the objectives of the firms to multiply in size in order to have an edge over their competitors (Esteban, Yancy & Christian, 2010; Akhtar et al, 2012; Mufudza et al, 2013).

The positive relation between size and performance is theoretically explained by economies of scale. However, many firms while increasing in size are having poor performance on yearly basis (Hall, 2013; Kinnu, 2014; Ramadan, 2011; Nameda et al, 2014). Generally the firm's size, performance, and survival differ from firm to firm in the market economy (Luttmer, 2010). The firm size means that the ability of a firm possesses and the variety and number of production capability or the quantity and multiplicity of services a firm can be offered concomitantly to its customers.

The firm's performance has vital role in running businesses and, measuring performance helps to identify firms' position in a given time. Firm can optimize its capability through understanding the determinant factors of its performance. In this way finding the relationship between Firm's size and profitability is valuable to the industry (Luthans et al, 2008; Yip et al, 2009; Combs, Crook & Shook, 2003).

Organizational Structure and Firm Performance: The traditional view of organizational structure describe structure as the way an organization is configured into work groups relationship that link them seamlessly, together (Bhayani, 2010; Ilian & Yasuo, 2005). Organizational structure and processes should fit/match its environment in order to achieve to achieve its desired performance. There is empirical evidence that firms with good structural organization fit perform better than those without good fit (Powell, 2014; Accaoucaou, Merce & Castan, 2009).

Many empirical studies have advanced the findings that higher degree of formalization leads to lower performance and that centralized decision making may only work better in stable public sector conditions (Donaldson, 2001; Kala & Guanghua, 2010).

However there are various assumptions to these conceptualizations. First, enormity in size leads to formalization, bureaucracy and more mechanistic mode, and also that this style is suited to a stable environment (Burns & Stalker, 1961).

Secondly, in a more dynamic environment, centralized and mechanistic structure may be unable to change and make timely and relevant decisions. It is imperative to note that even large

organizations today need to be dynamic and centralized. Strategic decision making is almost impossible in an organization with hundreds or thousands of people in different cultures, time zones and business units. Therefore even in a relatively stable and standardized environment, it is essential to decentralize decision making for quality in order to inspire customer loyalty and spur business success and hedge the firm against any contingencies (Porter, et al.1980; World Bank, 2014).

Contingency Theory: Contingency theory is based on the original works of (Burns and Stalker, 1961) and was later amplified by (Lawrence and Lorsch, 1967), who emphasized the need to examine the role of contingencies or situations on organizations and their behavior. The theory argues that organizations have to be integrated and differentiated to an extent of optimality, contingent upon the level of environmental uncertainty (Okeyo, 2013; Miller & Cardina, 1994; Al- Dubai et al, 2014). The contingency theory underscores the role of strategic alignment which enhances the fit between an organization strategic priorities and its environment, which in turn leads to support organizational performance (Morton & Hu, 2008; Okeyo, 2013).

The underlying construct of strategic fit is fundamental as it leads to a higher level of organizational consensus associated with improved coordination and cooperation in the strategy and ultimately with organizational performance (Walter et al., 2013; Ling et al (2007). It is imperative to note that effectiveness in contingency theory has a wide range of meaning that includes, but is not limited to, efficiency, profitability worker satisfaction and ultimately culminating better firm. Hence, good structural co-alignment matched with prudent strategic choice and successful implementation usually leads to superior performance. In the current study, the use of contingency theory is an endeavor to explain how a strategy factor enhances better firm performance.

The stakeholder theory was originally proposed by (Friedman, 1970) and it states that the sole responsibility of business is to increase profits. According to (Freeman & Vcvea, 2014), stakeholders are groups or individuals who benefit from or who are harmed by, and whose rights are violated or respected by organizational actions. They are therefore groups of people or individuals who are crucial for the success of organizations and they can affect or are affected by the actions of organizations. The theory is based on the premise that management is hired as the agent of the shareholders to run the organization for shareholders' benefit (Freeman, et al. 2014). According to this theory, among the various players associated with

a business, shareholders have unrivalled primacy, and hence, organizations should be managed so as to maximize their value alone (Ferrero et al., 2014). Critics of the shareholder theory point out that Friedman (1970) economic writings assume an economy in which businesses operate under the protection of limited liability, which allows corporations to privatize their gains while externalizing their losses (Ferrero et al., 2014; Abbasi & Malik, 2015). The stakeholder theory is today seen as the historic way of doing business with companies realizing that there are disadvantages to concentrating solely on the interests of shareholders.

Empirical Review: Not too many studies have been conducted on the effect of strategic factors on firm performance both in Nigeria and other economy of the world. However, in most researches carried out, it has been established that strategic factors has had some significant effect on firm's performance. Some of their findings will be discussed below. (Ojo et al, 2006) in their study of the impact of strategic factors on the performance of small and medium scale enterprises in Nigeria concluded that Profitability, growth and continuity of small-scale businesses are militated by strategic factors such as capital, business environment, infrastructural facilities, raw materials, equipment, and government policies. However, small and medium Scale enterprises have the potentials for expansion and growth if well managed.

Akinlo (2010) investigated the long-run relationship and causality issues between firm size and profitability in 66 firms in Nigeria by using the panel co-integration method between 1999 and 2007. The empirical result showed that there was a long-run steady state relationship between firm size and profitability. The short-run causal relationship showed that there was a bidirectional relationship between size and profitability. This implied that firm size Granger causes profitability and profitability Granger determines firm size Another study by Ongeti (2014) found that structure plays a crucial determinant role in the expansion of firms and industries.

Based on the above argument, it is evidenced that structure factor plays important role in the entrepreneurship development. Thus, this study commences to examine the effect of structure as the moderator to the relationship between individual determinant, external factor and firm characteristics with firm performance. It is visualized that the structural factor strengthens the relationship between individual determinant, external factor and firm characteristics with firm performance.

Very few studies have been conducted on the effect of strategic factors on firm performance, most researches focus on the effect of selected

strategy variables on firm yet it is still of great disappointment that these problems still continue to occur in everyday business function. This may be as a result of the fact that, something essential is not paid attention to. Several literature reviews reveal that various seminars and conferences has been held in order to stimulate and enhance strategic factors and their performance on firms, by performing some roles such as; the persuasion of top management to enforce some strategies that would stimulate performance in their organization, encouraging the use of strategic factors for firms benefit, and educating the top management on the benefit of adopting some useful strategic instrument for firms performance.

For the purpose of this study primary data was used. Primary data was gather using questionnaire structured on the basis of the research hypothesis, which will be present to respondents to express their views and opinions. The ex-post facto method which involved the use of secondary data from the internet, journals, articles, and so on was also used (Cooper & Schindler, 2001). For this research project, the quantitative research design was used.

A cross-sectional design was adopt as well. The aim and objective of the study is to know the effect of firm size and structure on organizational performance. The population consists of the members of staff of Guinness PLC Plant, Lagos Nigeria. For this study, it is determined using Yarmane formula. This formula is concerned with applying a normal approximation with a confidence level of 95% and a limit of tolerance level (error level) of 5%. (Cooper, 2006)

To this extent the sample size is determined by

$$[n = \frac{N}{1+N_c^2}]$$

Where: n = the sample size

N = population

= the limit of tolerance

$$\begin{aligned} \text{Therefore, } n &= \frac{280}{1+280(0.05)^2} = \frac{280}{1+280(0.0025)} = \\ &= \frac{280}{1.7} = \frac{280}{1+0.7} = 165 \text{ respondents} \end{aligned}$$

A sample size of one hundred and sixty-five (165) employees out of the two hundred and eighty (280) employee population of Guinness PLC Plant, Lagos Nigeria. All members of the population had equal chances to be chosen as part of the sample because one hundred and sixty-five (165) questionnaires were administered randomly to the entire employee population. The questionnaires employed for this study comprises two (2) sections. A and B. Section A has to do with the de-

mographic analysis of respondents and it contains 7 questions, while section B, has to do with questions relating to the research topic and this contain (32) questions.

The likert-scale was used to measure opinions, where for positive questions (Strongly Agree = 5, Agree = 4, Undecided = 3, Disagree = 2, Strongly Disagree = 1), and for negative questions (Strongly Agree = 1, Agree = 2, Undecided = 3, Disagree = 4, Strongly Disagree = 5). The instrument used for this research work is questionnaire and it valid because it is designed in such a way to deduce information in the variables of the research problems.

Research results and discussion. The instrument also passes the following test of validity. These are: content test, criterion related test, construct test and discriminate validity by reducing bias, errors that might result from personal characteristics of respondents and from variability in their skill. The data was analyzed using manual and electronic based methods through the data preparation grid and statistical package for the social sciences, (SPSS). The utilization of structured grids allows specific responses to be located with relative ease and facilitate the identification of emerging patterns (Hair et al, 2006). In this research work, linear regression analysis method which also makes use of ANOVA was employed to test the hypothesis. Other methods of data analysis which was also used in this study include parametric and non-parametric measurement such as trend analysis.

Test of Hypotheses and Discussion of Results

Regression analysis was used to measure the effect of the independent variable to the dependent variable of hypothesis 1 and 2 and proper interpretation analysis techniques were used to explain the hypotheses testing.

Hypothesis 1

H_{01} : There is no significant effect of firm size on organizational performance.

H_{a1} : There is significant effect of firm size on organizational performance.

Interpretation of Results: The results from the model summary table above revealed that the extent to which the variance in Firm Size can be explained by salary is 1.1% i.e (R square = 0.011). The ANOVA table shows the Fcal 1.547 at 0.0001 significance level. There is significant effect of Organizational Performance on Firm Size.

The coefficient table above shows the simple model that expresses how Organizational Performance affects Firm Size. The model is shown mathematically as follows; $Y = a+bx$ where y is Firm Size and x is Organizational Performance, a is a constant factor and b is the value of coefficient.

From this table therefore, Firm Size (Firm Size) = $2.323 + 0.096 \text{Organizational Performance}$. This means that for every 100% change in Firm Size, Organizational Performance is 9.6%

Decision: The significance level below 0.01 implies a statistical confidence of above 99%. This implies that Firm Size have effect on Organizational Performance. Thus, the decision would be to reject the null hypothesis (H_0), and accept the alternative hypothesis (H_1).

Hypothesis 2

H_{02} : There is no significant effect of structure on organizational Performance.

H_{a2} : There is significant effect of structure on organizational Performance.

Interpretation of Results : The results from the model summary table above revealed that the extent to which Structure has an effect on organizational Performance is 14.4% i.e (R square = 0.144). The ANOVA table shows the Fcal to be 23.142 at 0.0001 significance level. The implication is that structure significantly affects organizational Performance.

The coefficient table above shows the simple model that expresses the effect of allowance on job satisfaction. The model is shown mathematically as follows; $Y = a+bx$ where y is Structure and x is Organizational Performance, 'a' is a constant factor and b is the value of coefficient. From this table therefore, Structure = $1.411 + 0.331 \text{Organizational Performance}$. This means that for every 100% change in Organizational Performance, structure is responsible for 33.1% of the change

Decision: The significance level below 0.01 implies a statistical confidence of above 99%. This implies that structure affect organizational Performance. Thus, the decision would be to reject the null hypothesis (H_0), and accept the alternative hypothesis (H_1).

Empirical Findings: The findings of this study have shown a positive relationship between Firm Size and Competitive Advantage such that Competitive Advantage is affected by Firm Size. Firm Size is the annual budget of an activity stated in terms of budget classification code, functional categories and cost accounts. It contains estimates of the total value of resources required for the performance of operations (Myers, 2004). In conclusion, the findings have shown that operation budget affected the degree at which learning outcome is being achieved and the effectiveness of learning programs adopted by the organization. In other words, this research finding is tangential and aligns with past findings of scholars that have discovered that Firm Size has the tendencies to affect Competitive Advantage (Dogan, 2013; Hall, 2013; Powell, 2014; Busienei, 2013; Akinlo, 2010).

Table 1 - Distribution of respondents and response rate

Respondents Occupation	Questionnaire administered (sampled)	Percentage of total response (%)
Top Level	31	22.1
Middle Level	80	57.1
Level Lower	29	20.8
Total	140	100.0
Gender/Category	Questionnaire administered (sampled)	Percentage of total response (%)
Male	67	47.9
Female	73	52.1
No of Returned	140	84.8
No of Not Returned	25	15.2
Total no of Questionnaires	165	100

Source: Field Survey 2024

Table 2 - The Descriptive Statistics of Firm Size and Structure on Organizational Performance

Responses	Total (N)	Mean
Firm Size and Organizational Performance		
Firm size determine organizational performance	140	3.86
The larger a firm is, the greater the influence it has on its stakeholders	140	3.89
The firm’s performance has vital role in running businesses and, measuring performance helps to identify firms’ position in a given time	40	3.99
The firm size means that the ability of a firm possesses and the variety and number of production capability	140	3.79
Relationship between firm’s size and profitability is valuable to the industry	140	3.97
Structure and Organizational Performance		
Firms with good structural organization fit perform better than those without good fit.	140	3.89
In a more dynamic environment, centralized and mechanistic structure may be unable to change and make timely and relevant decisions.	140	3.99
Emergence of the concept of sustainable development reflects a seminal change in global thinking, in terms of performance measurement.	140	3.98
Employee feel encouraged to come up with new and better ways of doing things in an organized structural organization	140	3.84
large organizations today need to be dynamic and centralized	140	3.82
There is relationship between Organization Structure and competitive advantage	140	3.85

Source: calculated by the authors.

Table 3 - Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.105 ^a	.011	.004	.64385

Source: calculated by the authors.

a. Predictors: (Constant), OP

Table 4 - ANOVA (b)

Model		Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	.641	1	.641	1.547	.216 ^a
	Residual	57.207	138	.415		
	Total	57.848	139			

Source: calculated by the authors.

a. Predictors: (Constant), OP

b. Dependent Variable: FIRM SIZE

Table 5 - Coefficients (a)

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	T	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	2.323	.193		12.031	.000
	ORGANIZATIONAL PERFORMANCE	.096	.077	.105	1.244	.216

Source: calculated by the authors.

a. Dependent Variable: FIRM SIZE

Table 6 - Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.379 ^a	.144	.137	.59087

Source: calculated by the authors.

a. Predictors: (Constant), ORGANIZATIONAL PERFORMANCE

Table 7 - ANOVA (b)

Model		Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	8.080	1	8.080	23.142	.000 ^a
	Residual	48.179	138	.349		
	Total	56.258	139			

Source: calculated by the authors.

a. Predictors: (Constant), ORGANIZATIONAL PERFORMANCE

b. Dependent Variable: STRUCTURE

Table 8 - Coefficients (a)

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	T	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	1.411	.170		8.277	.000
	ORGANIZATIONAL PERFORMANCE	.331	.069	.379	4.811	.000

Source: calculated by the authors.

a. Dependent Variable: STRUCTURE

The outcome of this study resonates with the views of Owens (2006) which emphasizes the fact whether organizations cut down training budget or maintains an organization structure, they still sponsor programs that are essential to recession and prepare for economic recovery which in turns does not affect their competitive advantage. Moreover, Based on this finding, there is a relationship between organization structure and competitive

advantage that is whether the organizations increase the amount spent on learning and development or whether they maintain the same training budget as in the previous year will affects the organizations competitive advantage.

This research finding is in line with previous researches of experts that have discovered that there is relationship between Organization Structure and competitive advantage (Fan & Scott,

2003; Daft, 2013; Abbasi & Malik, 2015; Walter, Jiang & Klein, 2013). A finding from the study shows that there is significant relationship between firm size and firm performance and there is significant relationship between firm structure and firm performance.

Conclusions. Strategic factors that explain firm performance in an emerging economy can consist of both firm level and external factors. It is plausible therefore to argue that a misfit between the external moderating factors and the firm level factors could affect the degree of firm performance. In this study, in addition to the firm level factors (firm size and workforce productivity), type of industry and where a firm is located were significant.

With regard to firm experience, the results imply that new and younger firms, in recognition of the challenges posed by their newness, could still position themselves with extra aggression from the start of trading, in order to compete side-by-side with their more established counter-parts. This is accounted for by the fact that in today's globalized world, because of easy access to national and international business information following the advancements in communication and transportation technologies, difference in firm age cannot disadvantage new and younger firms to a larger extent.

Strategic factors cannot be overemphasized in determine the size, structure and performance of firm. This study has made us understand the effect of strategic factor on firm performance and also revealed immense benefit to both local and international firms as well as useful to students for further research.

This study is also significant from both application perspective of management as well as from an academic point of view. Strategic factors are something most people recognize when they see it in action, but find it difficult to define. This study will help management and manager to identify the effect of strategic factors on firm performance. For academicians, the study will give more insight into the relationship between strategic factors and firm performance.

REFERENCES

1. Abdullah, I., Umair, T., Rashid, Y., & Naeem, B. (2013). Developments on Balanced Scorecard: A Historical Review. *World Applied Sciences Journal*, 21(1), 134-141.
2. Abbasi, A., & Malik Q.A. (2015) Firms' Size Moderating Financial Performance in Growing Firms: An Empirical Evidence from Pakistan *International Journal of Economics and Financial Issues*, 2015, 5(2), 334-339.
3. Accaoucaou, F., Merce, B., & Castan, J. M. (2009). Determinants of Organizational Structure: An Empirical Study: *Review of International Comparative Management*. 10(3) 566-577.
4. Akhtar, S., Javed, B., Maryam, A.,s and Sadia, H. (2012). Relationship between Financial Leverage and Financial Performance: Evidence from Fuel & Energy Sector of Pakistan. *European Journal of Business and Management*, 4(11), 7-17.
5. Acquaaah, M, &Agyapong, A. (2015) The Relationship between Competitive Strategy and Firm Performance in Micro and Small Businesses in Ghana: The Moderating Role of Managerial and Marketing Capabilities, *Africa Journal of Management*, 1(2) 172-193.
6. Akinlo, B.D., 2010. Impact of capital structure on the financial performance of Nigerian firms. *African Journal of Business and Management Review*, 12(1): 43 - 61.
7. Bhayani S.J., (2010) "Determinant of Profitability in Indian Cement Industry: An Economic Analysis", *SouthAsian Journal of Management*, 17 (4), pp. 6-20.
8. Brown, J. & Fraser, M. (2006). Approaches and perspectives in social and environmental accounting: An overview of the conceptual landscape. *Business Strategy and the Environment*.
9. Burns, T. & Stalker, G. M. (1961). *The Management of Innovation*, Tavistock, London.
10. Busienei, J. R. (2013). *Business Strategy, Organizational Structure, Human Resource Orientation of Large Manufacturing Firms in Kenya*. Unpublished Ph.D. Thesis. University of Nairobi.
11. Chakravarthy, B.S. (1997). A new strategy framework for coping with turbulence. *Sloan Management Review*, winter, 69-82.
12. Combs, J.G., Crook, R.T., & Shook, C. L. (2005). The dimensionality of organizational performance and its implications for strategic management research. *Research Methodology in Strategy and Management*, 2, 259-286.
13. Cooper, D. &. (2006). *Business research methods* (9th ed.). New Delhi, India: Published by Tata McGraw Hill Education Private Limited.
14. Cooper R.D., and Schindler P.S., (2001), *Business Research Methods*, Tata McGraw Hill Edition.
15. Daft, R.L. (2013). *Organization Theory and Design*, 11th ed. Cincinnati: Cengage.
16. Doğan, M. (2013). Does Firm Size Affect The Firm Profitability? Evidence from Turkey. *Research Journal of Finance and Accounting*, 4(4), 53-59.
17. Donaldson, L. (2001). *The contingency theory of organizations*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
18. Esteban, L., Yancy, V. and Christian, S. (2010), "Location decisions of knowledge-based entrepreneurs: why some Catalan KISAs choose to be rural?", *Technovation*, Vol. 30 Nos 11/12.
19. Fan, C.C. and Scott, A.J. (2003), "Industrial agglomeration and development: a survey of spatial economic issues in East Asia and a statistical analysis of Chinese regions", *Economic Geography*, Vol. 79 No. 3, pp. 295-319.
20. Ferrero, I., Hoffman, W. M., & McNulty, R. E. (2014). Must Milton Friedman embrace stakeholder theory? *Business and Society Review*, 119(1), 37-59.

21. Freeman, R. E. & McVea, J. (2014). A Stakeholder Approach to Strategic Management: Social Science Research Network electronic Paper Collection. Finlay, P. (2000), Strategic Management: An Introduction to Business and Corporate Strategy Pearson, London.
22. Hall, K. (2013). Organizational Structure as a determinant of Organizational Performance. <http://www.globaintegration.com/blog/org.-structure-determ>.
23. Hair, J. F., Jr., Black, B., Babin, B., & Anderson, R. (2006). Multivariate data analysis (6th ed.). Upper Saddle River, New Jersey: Pearson Prentice Hall, Pearson Education, Inc.
24. Hill, W., Jones, G. R. & Galvin, P. (2004). Strategic management: An integrated Approach. Wiley, Milton.
25. Hubbard, G. (2009). Measuring Organizational Performance beyond Triple Bottom Line. *Business Strategy and Environment*, 19, 177-191.
26. Ikharehon, J.I. & Briggs, J.I.A. (2016). The Impact of Strategic Factors on the Performance of Small and Medium Scale Enterprises in Nigeria. *International Journal of Humanities and Social Science Vol. 6, No. 2*
27. Ilian, P. S., & Yasuo, H. (2005). Influence of Location Factors on Establishment and Ownership of Foreign Investments: The Case of the Japanese Manufacturing Firms in Europe. *International Business Review*, 14, 577–598. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ibusrev.2005.06.001>
28. Johnson, G. & Scholes, K. (1997). Exploring Corporate Strategy (4th Ed.). New York: Prentice Hall.
29. Jackson, J. H. and Morgan, C. P. (1982). Organisation Theory (2nd Edition), Upper Saddle River: Prentice Hall
30. Kala, S. S., & Guanghua, W. (2010). Firm location choice in cities: Evidence from China, India, and Brazil. *China Economic Review*, 21, 113–122. <http://dx.doi.org/10.1016/j.chieco.2009.11.003>
31. Kaplan, R.S. & Norton, D.P. (1992). The balanced scorecard: Measures that Drive performance. *Harvard Business Review*, 70(1), 71-79.
32. Khatab, H., Masood, M., Zaman, K., Saleem, S., and Saeed, B. (2011). Corporate Governance and Firm Performance: A Case study of Karachi Stock Market. *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 2(1), 39-43.
33. Kinuu, D. (2014). Top Management Team Psychological Characteristics, Institutional Environment, Team Process and Performance of Companies Listed in Nairobi Securities Exchange. Unpublished PhD. Thesis. University of Nairobi.
34. Kowo, S.A, Akinbola O.A & Akinrinola O (2019) Exploring the Link between Competitive Strategies and Organizational Performance in Beverage Industry. A case of Nestle PLC, Socio Economic Challenges (SEC) Journal. Published by Sumy State University Ukraine-Europe, Vol-3, Issue 1.
35. Kowo, S.A, Sabitu, O.L & Adegbite, G (2018) Influence of Competitive Strategies on Corporate Performance of Small and Medium Enterprises: A Case from Nigeria. *Agricultural and Resource Economics International Scientific Journal*. Published by Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture Ukraine Vol. 4, No. 3, pp.14-33.
36. Lawrence, P. R. & Lorsch, J. W. (1969). Organization and Environment: Managing Differentiation and Integration. Boston, MA, Harvard University Press.
37. Ling, Y., Zhao, H. & Baron, R. A. (2007). Influence of founder - CEOs personal values of firm's performance: Moderating effects of age and size. *Journal of Management*, 33(5), 673-696.
38. Luthans, F., Avey, J. B., Clapp-Smith, R., & Li, W. (2008). More evidence on the value of Chinese workers psychological capital: A potentially unlimited competitive resource? *International Journal of Human Resource Management*, 19, 818–827.
39. Luttmer, J. (2010). Models of firm heterogeneity and growth. *The annual review of Economics*, 2, 547-576.
40. Machuki, V.N. & Aosa, E. (2011). The Influence of External Environment on the Performance of publicly quoted companies in Kenya: *Administration and Management Journal*, 1 (7), 205-218.
41. Maja, P. and V. Josipa, 2012. Influence of firm size on its business success. *Croatian Operational Research Review*, 3(1): 213-223.
42. Manser, M., Barbuda, P., & Capusneanu, L. (2012). Organizational Structure. *American Journal of Scientific Research*, 256(98) 14-32.
43. Minai, M.S. and Lucky, E.O. (2011), "The conceptual framework of the effect of location on Performance of small firms", *Asian Social Science*, Vol. 7 No. 12, pp. 110-118.
44. Mkalama, R.N. (2014). Top Management Demographics, Strategic Decision Making, Macro- environment and Performance of Kenyan State Corporations. Unpublished PhD. Thesis, University of Nairobi.
45. Morton, N.A., & Hu, Q. (2008). Implications of the fit between organizational structure and Economic Resource Planning: A structural contingency theory perspective. *International Journal of Information Management*, 28, 391-402.
46. Micu, D., Ifrim, L., Daraban, C., & Purdescu, C., (2012). Cross-functional linkages between marketing and the other business functions in an industrial organization. *U.P.B. Science. Bulletin, Series D*, 74 (3), 1454-2358.
47. Miller, C.C., & Cardinal, L.B. (1994). Strategic Planning and Firm Performance: A Synthesis of More Than Two Decades of Research. *Academy of Management Journal*, 37(6), 1649-1665.
48. Mufudza, T., Jengeta, M., & Hove, P., (2013). The usefulness of strategic planning in a turbulent economic environment: a case of Zimbabwe during the period 2007-2009, *Business Strategy Series*, 14(1), 24 – 29.
49. Namada, J.M., Aosa, E., Awino, Z., & Wainaina, G. (2014). Management Participation and Firm Performance. *American Journal of Industrial and Business Management*, 4 113- 122.
50. Ojo, Ade T. (2006) eds: *Small and Medium Enterprises Development and SMIEIS: Effective Implementation Strategies, Lagos*: Maryland Finance Co. Ltd, 2nd Edition.

51. Okeyo, W. (2013). Entrepreneurial Orientation, Business Environment Business Development Services and Performance of small and Medium Manufacturing Enterprises in Kenya. Unpublished PhD. Thesis, University of Nairobi.

52. Ongeti, W.J. (2014). Organizational Resources, Corporate Governance Structures and Performance of Kenyan State Corporations. Unpublished PhD. Thesis. University of Nairobi.

53. Porter, M. E. (1980). *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*. New York, Free press.

54. Powell, T.C. (2014). Strategic Management and the person, strategic organization 12(3), 200-2007. Sage Publication.

55. Ramadan, W.H. (2011), "Does locating in a metropolitan area improve the business performance of manufacturing establishments? The link between business and region", LeaderCroatia.

56. Walters, B.A., Jiang, J.J. & Klein, G. (2013). Shelter in Storm: Marketing Strategy as moderated by the hostile environment. *Marketing Intelligence and Planning Journal*, 23(7), 630-686.

57. World Bank (2014) *Doing Business 2015: Going Beyond Efficiency: Comparing Business Regulations for Domestic Firms in 189 Economies*. A World Bank Group Flagship Report: Washington DC. The International Bank For Reconstruction and Development . The World Bank.

58. Yip, G, S., Devinnney, T.M. & Johnson, G. (2009). Measuring long term Superior Performance: The UK's long term Superior Performance. *Long Range Planning* 42, 390-413.

Розмір та структура - основні компоненти для ефективної діяльності фірми

Сабіту Олалекан Овотуту, Ково Соломон Акповіро, Гбемі Мозес Содейнде

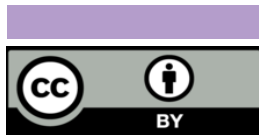
Результати досліджень переконують, що розмір фірми відіграє важливу роль у визначенні результатів її діяльності, однак на сьогодні не встановлено як цей показник впливає на результати діяльності

організації. Обґрунтовано необхідність проведення дослідження щодо оцінювання впливу розміру та структури фірми на результати її діяльності. Основними цілями дослідження було вивчення взаємозв'язку між розміром фірми та результатами її діяльності, а також вивчення взаємозв'язку між організаційною структурою та результатами діяльності фірми за використання первинних даних.

У дослідженні використано метод ex-post facto. Вибіркова сукупність складається з працівників заводу "Тіннес Інтернешнл ПЛС", Лагос, Нігерія. Визначено розмір вибірки на основі формули Ямане. Зібрані дані проаналізовано за допомогою підготовленої сітки даних та статистичного пакета для соціальних наук (SPSS). Для перевірки гіпотези застосовано метод лінійного регресійного аналізу на основі використання дисперсійного аналізу ANOVA. Результати дослідження довели позитивний зв'язок між розміром компанії та конкурентними перевагами, тобто, конкурентні переваги залежать від розміру компанії.

Результати дослідження також показують, що існує значний зв'язок між організаційною структурою та ефективністю фірми. Зроблено висновок, що стратегічні фактори неможливо переоцінити у визначенні розміру, структури та результатів діяльності фірми. Одержані результати дослідження дозволяють зрозуміти вплив стратегічного фактору на результати діяльності фірми, що становить інтерес як для місцевих, так і для міжнародних фірм, а для науковців для подальших досліджень. Обґрунтовано важливість одержаних результатів дослідження для керівництва та менеджерів щодо визначення впливу стратегічних факторів на результати діяльності фірми. Доведено цінність одержаних результатів для академічної спільності в аспекті більш глибокого розуміння взаємозв'язку між стратегічними факторами та результатами діяльності фірми.

Ключові слова: розмір фірми, організаційна структура, ефективність організації, стратегічні фактори.

Copyright: Sabitu Olalekan Owotutu, Kowo Solomon Akpoviro, Gbemi Moses Sodeinde © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:

Sabitu Olalekan Owotutu
Kowo Solomon Akpoviro
Gbemi Moses Sodeinde

<https://orcid.org/0000-0001-9928-9534>
<https://orcid.org/0000-0002-0504-2248>
<https://orcid.org/0000-0002-0953-8654>

УДК 378:63:001.89/.895

JEL I20,O15,O31,O32

Напрями активізації науково-дослідної та інноваційної діяльності в аграрних закладах вищої освіти

Василенко О.І.

Білоцерківський національний аграрний університет

 E-mail: Василенко О.І. vasylenko521@gmail.com

Василенко О.І. Напрями активізації науково-дослідної та інноваційної діяльності в аграрних закладах вищої освіти. Економіка та управління АПК. 2024. № 1. С. 142–152.

Vasylenko O. Directions of research activation and innovation activities in agricultural institutions of higher education. AIC Economics and Management. 2024. № 1. PP. 142–152.

Рукопис отримано: 21.03.2024 р.

Прийнято: 04.04.2024 р.

Затверджено до друку: 24.05.2024 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2024-189-1-142-152

У статті розглядаються напрями розвитку науково-дослідної та інноваційної діяльності в аграрних ЗВО із урахуванням сучасних трендів у рамках реформи вищої школи. Дослідження проведено із використанням таких методів: теоретичного аналізу, порівняння, узагальнення та статистичного аналізу, абстрактно-логічного, методів синтезу, індукції, дедукції.

Визначено основний ринок, учасників та види послуг для науково-дослідної та інноваційної діяльності аграрних закладів вищої освіти. Зроблено узагальнену характеристику для різних конкурентних позицій за основними показниками науково-дослідної й інноваційної діяльності аграрних університетів та сформовано їх конкурентні переваги. Обґрунтовано необхідність посилення наукового потенціалу для забезпечення конкурентоспроможності закладів вищої освіти України.

Систематизовано специфічні галузеві особливості, характерні для наукової та інноваційної діяльності аграрних ЗВО та визначено стримувальні чинники зовнішнього і внутрішнього середовищ для розвитку університетської науки. Узагальнено пріоритетні напрямки розвитку наукової та інноваційної діяльності аграрних закладів вищої освіти та наголошено на необхідності нарощення обсягу фінансування задля оновлення матеріально-технічної бази і лабораторного обладнання, що суттєво впливає на якість освіти і результати наукових досліджень. Зроблено висновок, що реформування ЗВО повинно враховувати відмінності у розвитку науково-дослідного та інноваційного потенціалів аграрних університетів, історичні умови та регіональні особливості, а також сучасні виклики, які постали перед аграрною освітою, наукою та аграрним сектором економіки, що дозволить уникнути можливих втрат та максимально пристосувати їх до нових умов та викликів. Як пріоритетний вектор розвитку запропоновано кластерний тип, який дозволить мобілізувати наявні ресурси та сконцентрувати зусилля на проривних напрямках аграрної науки, забезпечити якісну підготовку фахівців, комерціалізувати знання та стати драйвером інноваційного розвитку на національному і регіональному рівнях аграрного сектору.

Узагальнено нові напрямки наукових пошуків аграрної сфери післявоєнного відновлення країни, орієнтація на які дозволить підвищити ціннісний внесок аграрних ЗВО та, відповідно, посилити науково-дослідний та інноваційний потенціали. Інструментом залучення аграрних ЗВО до вирішення актуальних завдань держави в умовах післявоєнного відновлення може стати стимулювання кластерних ініціатив, у яких роль інтегратора мають набути університети.

Ключові слова: аграрний заклад вищої освіти, науково-дослідна діяльність, інноваційна діяльність, інноваційне середовище, конкурентоспроможність, конкурентна позиція, ринок агробізнесу, сталий розвиток сільських територій.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Сучасні умови розвитку вітчизняних аграрних закладів вищої освіти (ЗВО) характеризуються високим рівнем невизначеності, оскільки, з одного боку, війна зумовила негативний вплив на їх розвиток, а з іншого прагнення забезпечити конкурентоспроможність на регіональному, національному та міжнародному рівнях ускладнила це завдання. Це зумовлено тим, що забезпечення конкурентоспроможності аграрних університетів досягається не лише освітніми послугами, а також потужною науково-дослідною та експериментальною інфраструктурою та її результатами щодо генерації та комерціалізації наукових розробок у практичну діяльність бізнесу. В період останніх десяти років для аграрних університетів помітним є прагнення досягти відповідності моделі другого покоління – дослідницьких університетів. Окремі аграрні ЗВО докладають зусиль до комерціалізації наукових розробок, орієнтуючись на реалізацію моделі підприємницького університету.

Для сучасного розвитку країн світу, зокрема, України, характерною є інноваційна орієнтація, для якої властиві значні виклики і можливості, однак незмінним залишається новаторсько-технологічний прогрес. У всіх економіках і суспільствах спостерігається присутність двох перспективних хвиль інновацій [1]: цифрова інноваційна хвиля, заснована на штучному інтелекті (ШІ), суперкомп'ютерах і автоматизації, та наукова інноваційна хвиля, що базується на біотехнологіях та нанотехнології. Це сприяло отриманню таких результатів: ключові показники технологічного прогресу мають позитивну динаміку, «зелені» суперкомп'ютери стають ефективнішими, відновлювальна енергія – більш доступною, вартість секвенування геному продовжує зростати тощо. Саме перелічені вище інноваційні продукти визначають умови розвитку цивілізації на найближчу перспективу.

Відомо, що розвиток інновацій країни в світі визначається глобальним інноваційним індексом ГІ (Global Innovation Index) за групами доходів. Економіка України в своїй групі доходів займає третю позицію серед найбільш інноваційних економік, тобто, характеризуються сприятливим зовнішнім середовищем для розвитку інновацій. Глобальний інноваційний індекс, формуючи позиції в рейтингу, включає такі показники: заклади вищої освіти (інституційне середовище, нормативно-правове середовище, бізнес-середовище), людський капітал і дослідження (освіта, вища освіта, дослідження та розробки тощо), інфраструктуру

(інформаційно-комунікаційні технології, загальна інфраструктура, екологічна стійкість тощо), рівень розвитку ринку (кредити, інвестиції, торгівля, диверсифікація та масштаб ринку), організацію бізнесу та його інноваційний потенціал (працівники знань, інноваційні зв'язки, поглинання знань тощо), результати знань і технологій (створення знань, вплив знань, поширення знань тощо), творчі результати (нематеріальні активи, креативні товари та послуги, інтернет-творчість тощо) [1–3].

Початок повномасштабної війни у 2022 р. в країні вплинув на позицію України в Global Innovation Index ranking, проте позитивним слід вважати, що навіть в умовах війни у країні зберігається розвиток науково-інноваційної діяльності ЗВО. Очевидно, що роль ЗВО в одержанні конкурентоспроможних результатів наукових досліджень є високою у забезпеченні загального балу глобального інноваційного індексу як основного складового показника рейтингу, що вимагає її врахування у повоєнному відновленні країни в стратегічній програмі розвитку науково-дослідної та інноваційної діяльності з метою посилення дослідницької та експериментальної інфраструктури на основі об'єднання потужностей ЗВО і науково-дослідних структур у регіоні. Крім того, важливо забезпечити збереження людського капіталу аграрних ЗВО, а також відтворення та розвиток у складних умовах війни на основі використання дієвої системи інструментів підтримки на всіх рівнях економічної системи.

Серед міжнародних агентств, які сприяють розвитку сільського господарства, торгівлі, економічного зростання, розвитку вищої освіти та інновацій у різних країнах, варто відзначити таку організацію як USAID (United State Agency for International Development) [4–5], що з 1992 р. надає Україні підтримку, спрямовану на покращення бізнес-клімату та залучення іноземних інвестицій.

Як переконує іноземний досвід, інноваційний розвиток закладів вищої освіти в контексті забезпечення конкурентоспроможності формується на основі мережевої співпраці, освіти і науки як безпосередніх драйверів якісної зміни соціально-економічних умов в країні на основі прояву соціальних, екологічних і економічних ефектів у напрямі сталого розвитку, що розглянуто в наукових працях [6–12]. Серед інструментів реалізації у дослідженнях пропонується створення аграрних платформ інновацій як середовища для нетворкінгу, експертних консультацій та тестування ідей [13–14]. Найбільш доцільною в

цьому напрямі пропонується кластерна модель розвитку національної економіки [15], у якій університети виступають як основні учасники та досягається ними вирішення завдання щодо встановлення співпраці із бізнесовими структурами.

Відзначимо, що в останні роки стали активно вестися дискусії щодо основних проблем наукової й інноваційної діяльності в Україні, а також можливих шляхів їх подолання [16], стану та перспектив розвитку наукових досліджень у закладах вищої освіти [17]. Незважаючи на досить широкий перелік досліджень в області ведення науково-дослідної та інноваційної діяльності університетів, на сьогодні відсутні чіткі пропозиції щодо їх подолання, а також обґрунтовано стратегічні цілі та завдання підвищення конкурентоспроможності аграрних ЗВО у цьому напрямі.

Невирішеними також на сьогодні є питання щодо розвитку ЗВО, розв'язання яких заплановано до 2030 року [18]: неоптимальна кількість та розмір ЗВО; неефективні механізми фінансування вищої освіти; недосконале законодавство з питань управління у вищій освіті на різних рівнях – держави, регіону, закладу; якість вищої освіти не забезпечує відповідності потребам суспільства і ринку праці, конкурентоздатності в глобальному просторі; мережа ЗВО не задовольняє потреб та можливостей держави.

Вирішення цих питань є непростим завданням, а якщо ще врахувати обмежені можливості бюджету країни в умовах війни щодо формування відчутної підтримки розвитку ЗВО, то на сьогодні важливо сформулювати наукові обґрунтування раціональних напрямів розвитку науково-дослідної та інноваційної діяльності, які могли б сприяти підвищенню конкурентоспроможності ЗВО та країни в цілому.

Мета дослідження. Метою дослідження є узагальнення напрямів науково-дослідної та інноваційної діяльності аграрних ЗВО та ідентифікація основних її продуктів із урахуванням особливостей поведінки потенційних споживачів, специфіки галузі та підходів до організації та комерціалізації результатів науково-дослідної та інноваційної діяльності з метою обґрунтування напрямів підвищення конкурентоспроможності аграрних ЗВО на основі посилення складових внутрішнього потенціалу.

Матеріал та методи дослідження. При підготовці статті використано результати наукових досліджень іноземних і вітчизняних вчених, інформаційну базу яких становлять

аналітичні звіти міжнародних організацій, результати особистих спостережень автора, матеріали, що опубліковані на офіційних сайтах аграрних закладів вищої освіти та в світовій мережі «Інтернет». Виконання дослідження передбачало використання методів теоретичного аналізу, порівняння, узагальнення та статистичного аналізу. Результати дослідження і висновки сформовані з використанням абстрактно-логічного методу та методів синтезу, індукції, дедукції.

Одержання первинної інформації у дослідженні забезпечено на основі використання методу анкетування представників академічної спільноти (керівників інформаційно-аналітичних підрозділів ЗВО, професорів і доцентів провідних аграрних університетів, представників менеджменту університету, відповідальних за стратегічний розвиток) та власні спостереження автора.

Результати дослідження. Розглядаючи стратегічні перспективи розвитку аграрних ЗВО, необхідно враховувати, що понад 18 % працюючих українців зайняті у сфері сільськогосподарства, а на сільських територіях проживає майже 35 % населення України [19]. Учасниками на основних ринках діяльності аграрних ЗВО є державні регіональні органи управління та самоврядування, територіальні громади, сільські території, аграрні університети, суб'єкти агробізнесу, науково-дослідні організації, інноваційні структури (кластери, наукові парки та інші), абітурієнти. Основним ринком для науково-дослідної та інноваційної діяльності аграрних ЗВО є ринок підприємств агробізнесу, а до видів послуг належать послуги: з розробки інноваційної продукції, удосконалення інноваційної продукції, проведення досліджень на замовлення, інвестиційного консалтингу, впровадження у практичну діяльність інновацій, правового захисту результатів інтелектуальної діяльності та оцінки вартості.

Орієнтація українських ЗВО на забезпечення конкурентоспроможності як на міжнародному, так і на національному рівнях вимагає підвищення їх науково-дослідного та інноваційного потенціалів, свідченням чого є позиції у відповідних рейтингах. Так, лідерів серед ЗВО визначають за допомогою міжнародних і національних рейтингів, в загальному оцінюванні яких враховуються різні показники їх освітньої і наукової діяльності. Позиції аграрних ЗВО у національних рейтингах («Топ-200 Україна», «Найкращі університети України») дозволяють визначити лідера серед аграрних університетів. Так, НУБіП входить до 10

найкращих університетів України, посівши у 2023 р. восьму позицію. Інші аграрні ЗВО опинилися переважно у групі 100 – 200.

Аналіз результатів світових рейтингів підтверджує, що аграрні університети входять до нового технологічного укладу найбільш не-підготовленими. До прикладу, в міжнародному рейтингу QS World University Rankings by Subject у предметній області «Сільське і лісове господарство» жодний український ЗВО не представлений. До рейтингу UI Green Metric World University Rankings у довоєнний період (у 2021 р.) входили 15 українських ЗВО, з них три – аграрні: Уманський національний університет садівництва, Миколаївський національний аграрний університет, Сумський національний аграрний університет. Одна з основних причин низьких позицій у світових рейтингах – здебільшого недостатній рівень розвитку науково-дослідної та інноваційної діяльності. Водночас в останні роки спостерігалася тенденція до виконання наукових розробок на замовлення агробізнесу практично всіма аграрними університетами при зменшенні загального обсягу державного фінансування наукової діяльності.

Очевидно, що заклади вищої освіти зможуть забезпечити стійкі позиції в ринкових сегментах, орієнтуючись на потреби й запити споживачів. Конкурентоспроможність послуг або продуктів за такого підходу виявляється у вигляді високої їх споживчої цінності. Основні характеристики науково-дослідної та інноваційної діяльності аграрних закладів вищої освіти та стратегії забезпечення їх конкурентоспроможності наведено в таблиці 1 [20].

Наведені дані таблиці 1 свідчать, що позицію лідера мають ЗВО з високою конкурентною позицією і з високою або середньою конкурентною стійкістю, що досягається завдяки високим або середнім витратам на освітню та наукову діяльність, високій середній кількості задіяних в науковій роботі НПП та зростаючій динаміці розвитку науково-дослідної та інноваційної діяльності, а їх стратегічні орієнтири пов'язані із утриманням лідерських позицій завдяки збереженню або покращенню значень основних показників діяльності.

Конформісти (середняки) займають середні конкурентні позиції та характеризуються середньою або низькою конкурентною стійкістю, різняться невеликою кількістю наукових підрозділів та чисельністю залучених до наукової роботи фахівців. Для збереження конкурентних позицій та в майбутньому переходу в групу лідерів конформістам потрібно зосередитися на розвиткові наукових підрозділів та наукового потенціалу закладу.

Група аутсайдерів має низькі конкурентні позиції та низьку або середню конкурентну стійкість, низький рівень інноваційності та відсутність чіткої стратегії ведення науково-дослідної та інноваційної діяльності, тому, в першу чергу, їм слід сформувавши стратегію з чітко визначеними цілями та планом з покращення показників наукової діяльності, досягнення яких в надалі дозволить розширити можливості для покращення конкурентної позиції серед ЗВО.

Одним з основних підходів для забезпечення конкурентоспроможності закладів вищої освіти України у стратегічній перспективі є посилення потенціалу науково-дослідної й інноваційної діяльності, а для їх результатів – орієнтація на показники міжнародних рейтингів. Водночас доцільно вирішити такі завдання: формування корпоративної культури, зокрема, на основі традицій і прийнятої системи цінностей; утворення нових і зміцнення діючих наукових шкіл; підвищення ролі науково-інноваційної складової в системі пріоритетів розвитку університету; розширення переліку і розвиток фундаментальних та прикладних наукових досліджень; посилення впливу університету на ринку науково-технічних та інноваційних розробок на основі зміцнення ділових контактів з потенційними споживачами; впровадження результатів НДДКР в освітній процес; комерціалізація результатів науково-дослідної та інноваційної діяльності завдяки створенню малих інноваційних підприємств та розвитку консалтингової діяльності; мотивація науково-педагогічного персоналу в підвищенні та реалізації наукового потенціалу; залучення до участі в інноваційних проєктах молодих дослідників і студентів.

На кадровий стан університетської науки та її результативність негативно впливає відсутність стабільного фінансування в умовах конкурсного відбору наукових проєктів. Вважаємо, що в цих умовах в університеті організація НДДКР повинна передбачати проведення попереднього розгляду робіт з метою організації участі на отримання фінансування, як от: проєктний підхід для формування груп дослідників; підготовка конкурсної документації, яка, зокрема, включає інформацію про науковий потенціал університету й конкретної групи дослідників; підготовка заявки проєкту для участі в конкурсі; узгодження заявки з науковим підрозділом та подання її конкурсній комісії; контроль результатів проведення конкурсу; оформлення договірних відносин у разі одержання фінансування.

Таблиця 1 – Характеристика науково-дослідної та інноваційної діяльності аграрних закладів вищої освіти

№ з/п	Показники	Конкурентна позиція
1	2	3
1.0		Лідери
1.1	Кількість ОПП та ОНП, їх інноваційність	Значна, високий рівень інноваційності
1.2	Профільність	Широка
1.3	Величина ЗВО (кількість НПП, студентів)	Велика, середня
1.4	Витрати на НДДКР	Високі, середні
1.5	Витрати на освітню діяльність	Високі, середні
1.6	Конкурентні переваги	Високий рівень підготовки. Сучасна МТБ, диверсифіковані джерела фінансування наукової діяльності, пристосування до потреб споживачів
1.7	Державна атестація наукової діяльності	Група А
1.8	Динаміка розвитку	Висока, середня
1.9	Ефективність стратегій	Специфічні компетентності, що визначають масштаб нововведень. Гнучкість організаційних форм управління на основі поєднання централізації та децентралізації. Напрями розподілу ресурсів та ефективність їх використання. Використання нових технологій в освітній та науково-дослідній діяльності
1.10	Наявність наукових підрозділів та чисельність фахівців, задіяних у НДДКР	За основними профільними напрямками, середня
1.11	Стратегії проведення науково-дослідної та інноваційної діяльності	Стратегія лідерства, стратегія високої наукомісткості продукції або технологій
1.12	Перелік аграрних ЗВО	МНАУ, НУБіП, СНАУ
2.0		Комформісти (середняки)
2.1	Кількість ОПП та ОНП, їх інноваційність	Середня, середній рівень інноваційності
2.2	Профільність	Широка
2.3	Величина ЗВО (кількість НПП, студентів)	Середня
2.4	Витрати на НДДКР	Середні
2.5	Витрати на освітню діяльність	Середні, низькі
2.6	Конкурентні переваги	Достатньо високий рівень освітніх програм. Гнучкість. Орієнтація на запити ринку, домінування наукових розробок на замовлення агробізнесу
2.7	Державна атестація наукової діяльності	Група В (значна кількість напрямів)

Продовження табл. 1

1	2	3
2.8	Динаміка розвитку	Середня
2.9	Ефективність стратегій	Специфічні компетентності, що визначають масштаб нововведень. Гнучкість організаційних форм управління на основі поєднання централізації та децентралізації. Напрями розподілу ресурсів та ефективність їх використання. Використання нових технологій в освітній та науково-дослідній діяльності
2.10	Наявність наукових підрозділів та чисельність фахівців, задіяних у НДДКР	Є за окремими напрямками, невелика
2.11	Стратегії проведення науково-дослідної та інноваційної діяльності	Стратегія провадження та адаптації нововведень, стратегія консалтингу
2.12	Перелік аграрних ЗВО	БНАУ, ВНАУ, ПНУ, ДДАЕУ, ЛНУВМБ, ЛНУП, ТДАТУМ, УНУС, ПДУ, ХДАЕУ
3.0		Аутсайтери
3.1	Кількість ОПП та ОНП, їх інноваційність	Невелика, низький рівень інноваційності
3.2	Профільність	Середня
3.3	Величина ЗВО (кількість НПП, студентів)	Невелика
3.4	Витрати на НДДКР	Низькі
3.5	Витрати на освітню діяльність	Низькі
3.6	Конкурентні переваги	Гнучкість, відсутність надходження коштів від наукової діяльності
3.7	Державна агеґстація наукової діяльності	Група С (переважна кількість напрямів)
3.8	Динаміка розвитку	Низька
3.9	Ефективність стратегій	Специфічні компетентності, що визначають масштаб нововведень. Гнучкість організаційних форм управління на основі поєднання централізації та децентралізації. Напрями розподілу ресурсів та ефективність їх використання. Використання нових технологій в освітній та науково-дослідній діяльності
3.10	Наявність наукових підрозділів та чисельність фахівців, задіяних у НДДКР	Відсутні
3.11	Стратегії проведення науково-дослідної та інноваційної діяльності	Відсутність чіткої стратегії
3.12	Перелік аграрних ЗВО	ОДАУ, ПДАУ

Джерело: узагальнено автором.

Вважаємо, що організація наукової та інноваційної діяльності аграрних ЗВО повинна враховувати специфічні галузеві особливості і вимоги до її організації: аграрна наука – багатогалузева, включає не лише природничі, але й гуманітарні та соціальні напрями; проведення наукових досліджень пов'язано з використанням об'єктів живої природи, що обмежує або робить неможливим відтворення дослідів в умовах штучних лабораторій; залежність наукового процесу від циклічності природних процесів живих систем вимагає більших часових затрат на одержання наукового результату; залежність наукових результатів від природно-кліматичних особливостей території, що потребує адаптації при тиражуванні наукових досягнень; вимагають наявності просторово розподільчої інфраструктури аграрної науки.

Стримувальними чинниками зовнішнього середовища для розвитку університетської науки є повномасштабна війна на території України, що змушує уряд країни скоротити обсяг асигнування на розвиток аграрної науки; посилення конкуренції на ринку інноваційних розробок та недостатня конкурентоспроможність вітчизняних розроблень аграрного сектору, внаслідок чого суб'єкти агробізнесу орієнтуються на іноземні наукові продукти. Внутрішні чинники на рівні університетів створюють ще більші перепони для розвитку наукової й інноваційної діяльності, як от: нерозвиненість науково-дослідної й інноваційної інфраструктури в університетах, низький рівень інноваційності матеріально-технічного забезпечення лабораторій, недостатнє кадрове забезпечення, недостатню інтегрованість українських науковців та дослідницьких груп в міжнародне академічне середовище тощо.

Узагальнюючи вищесказане, можна сформулювати пріоритетні напрями розвитку наукової та інноваційної діяльності аграрних ЗВО: нарощення наукового потенціалу; інтеграцію науки і освіти з підприємствами агробізнесу; запровадження нових форматів та моделей науково-освітньої інтеграції університетів з науково-дослідними установами; забезпечення розвитку аграрних університетів на інноваційній основі навчально-дослідних господарств ЗВО; створення дослідницьких колективів для проведення міждисциплінарних прикладних досліджень аграрних університетів, державних органів управління, академічних організацій та суб'єктів агробізнесу; оновлення матеріально-технічної бази наукової інфраструктури ЗВО; надання закладами галузевої освіти широкого переліку консультаційних послуг.

Подальший розвиток і вдосконалення діяльності аграрних закладів вищої освіти можливо забезпечити за умови створення цінностей в освітньому і науковому середовищах, що дозволить посилити позитивний вплив на соціально-економічний розвиток регіону і країни завдяки організації ЗВО як центрів соціального проєктування й інноваційного розвитку сільських територій, розроблення мережевих освітніх програм із залученням фахівців з агробізнесу, цифровізації.

У контексті науково-інноваційної діяльності слід виділити такі конкурентні переваги аграрних ЗВО: наближеність до кінцевих споживачів та безпосередню взаємодію з науково-освітнім середовищем, що дозволяє покращувати кадровий потенціал аграрних підприємств, сільських територій та сприяє їх сталому розвитку; набутий досвід із формування та становлення інноваційних освітньо-науково-виробничих структур: бізнес-центрів, наукових парків, освітньо-виробничих кластерів, демонстраційних майданчиків нової техніки і технологій, що може бути використано в процесі модернізації інфраструктури аграрних університетів.

Відомо, що для оцінювання результативності ЗВО використовується методика, розроблена Міністерством освіти і науки України для державної атестації, яка ухвалена відповідним його наказом [21], тому ЗВО необхідно орієнтуватися на покращення показників діяльності за критеріями, які зазначені в цій методиці. Доцільно налагодити систематичний моніторинг цих критеріїв, а також тих, що визнані в міжнародних рейтингах. Необхідно також виділити критерії ефективності науково-дослідної та інноваційної діяльності університету: загальні критерії ефективності елементів наукової інфраструктури (відображають сукупні результати організації) та часткові критерії (відображають одержані результати для університету і партнера, який запровадив їх у практичну діяльність). Для організації і проведення моніторингу результатуючих показників доцільно сформулювати експертну групу з проведення оцінювання діяльності університету пріоритетних напрямів на основі системи якісних та кількісних показників; проаналізувати систему показників та встановити їх взаємозв'язок; визначити важливість досягнення показників відповідно до стратегії розвитку науково-інноваційної діяльності.

Важливим моментом в умовах війни є збереження наукового персоналу на основі інструментів стимулювання: матеріальних стимулів за досягнуті показники (публікаційної актив-

ності, участі в міжнародних проєктах, співпраці з агробізнесом, участі в наукових конкурсах та ін.), забезпечення можливостей для постійного професійного і особистісного розвитку, організації робочого часу з урахуванням часу на розвиток наукової і творчої активності, наявність сучасних лабораторій і необхідного матеріально-технічного забезпечення, можливість надання консультаційних послуг за додаткову оплату тощо. Ці питання є актуальними, оскільки в останні роки спостерігається відтік кадрів за кордон через війну, низьку заробітну плату, обмеженість фінансування наукових досліджень та ін. У зв'язку з цим ЗВО варто розробити стратегію щодо збереження наукових кадрів, обрати інструменти, визначити бюджет та джерела його формування і нормативно врегулювати процедуру розподілу матеріальних стимулів науково-педагогічних працівників закладів, що дозволить не лише зберегти кадровий потенціал, але й підвищити показники науково-дослідної та інноваційної діяльності ЗВО.

Розглядаючи напрямки наукових досліджень аграрних ЗВО варто говорити про питання нових напрямів наукових пошуків у зв'язку з війною, «зелене повоєнне відновлення України» [22] та вирішення проблем у галузі сільського господарства. Серед основних напрямків науково-дослідної та інноваційної діяльності, що є стратегічно-важливими для країни, можна виділити такі: відновлення критичної інфраструктури; розмінування сільськогосподарських угідь; забезпечення енергетичної безпеки країни; адаптацію до зміни клімату; сталий розвиток міст, регіонів та сільських територій; розвиток стійких агропродовольчих систем; нові підходи у відновленні тваринництва тощо. Вирішення цих питань можливо лише при наявності відповідного кадрового потенціалу, тому аграрні ЗВО виконують важливу функцію кадрового забезпечення аграрного сектору економіки, якість яких значною мірою залежить від розвитку науково-дослідної та інноваційної діяльності університету.

Висновки. Узагальнена характеристика науково-дослідної та інноваційної діяльності аграрних закладів вищої освіти дозволила описати показники для різних конкурентних позицій та визначила необхідність посилення наукового потенціалу для забезпечення конкурентоспроможності аграрних університетів України. За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що здійснення освітньої, науково-дослідної та інноваційної діяльності аграрними закладами вищої освіти потребує значних обсягів фінансування, включаючи витрати на утримання земельних

ділянок, на яких розміщені будівлі, споруди, сільськогосподарські угіддя, дослідно-виробничі і навчально-випробувальні підрозділи; придбання сучасної техніки та інноваційних технологій, посівного матеріалу, продуктивних порід сільськогосподарських тварин та птиці. Недостатні можливості аграрних університетів щодо фінансування витрат на оновлення матеріально-технічної бази і лабораторного обладнання аграрних ЗВО негативно впливають на якість освіти і результати наукових досліджень.

Таким чином, в умовах економіки знань та необхідності додержання принципів сталого розвитку, «зеленої економіки» існує потреба в модернізації аграрної освіти і науки як одного з ключових факторів у забезпеченні довгострокового економічного зростання й технологічного оновлення аграрного сектору економіки, сталого розвитку сільських територій. Своєю чергою, аграрні ЗВО мають розглядатись як база інноваційного розвитку аграрної сфери, оскільки вони є динамічною системою і можуть стати інтегратором для всіх зацікавлених осіб на регіональному рівні і на рівні країни в цілеспрямованому інноваційному розвитку.

Доведено, що для аграрних ЗВО характерними є певні особливості, пов'язані з організацією освітнього процесу і розвитком науково-дослідної та інноваційної діяльності, функціонуванням виробничої інфраструктури та ін. Враховуючи різний ступінь розвитку аграрних університетів, історичні умови та регіональні особливості, ресурсний потенціал, а також сучасні виклики, які постали перед аграрною освітою, наукою та аграрним сектором економіки, в якості пріоритетного вектора розвитку слід розглядати кластерний тип. Він дозволить мобілізувати наявні ресурси, сконцентрувати зусилля на проривних напрямках аграрної науки, забезпечити якісну підготовку фахівців, комерціалізувати знання, стати драйвером інноваційного розвитку на національному і регіональному рівнях для аграрного сектору. У зв'язку з цим аграрні заклади вищої освіти та наукові установи повинні утворювати єдину соціальну систему, орієнтовану на формування та виконання комплексу інтегрованих проєктів та програм.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. World Intellectual Property Organization (WIPO) (2023). *Global Innovation Index 2023: Innovation in the face of uncertainty*. Geneva: WIPO. DOI:10.34667/tind.48220
2. World Intellectual Property Organization (WIPO) (2022). *Global Innovation Index 2022: What is the future of innovation-driven growth?* Geneva: WIPO. DOI 10.34667/tind.46596

3. World Intellectual Property Organization (WIPO) (2021). *Global Innovation Index 2021: Traking Innovation through the COVID-19 Crisis*. Geneva: WIPO. DOI: 10.34667/tind.44315
4. United State Agency for International Development. USAID from the American people. URL: <https://www.usaid.gov/>
5. United State Agency for International Development. Ukraine. USAID. URL: <https://www.usaid.gov/uk/ukraine>
6. Ostenda A., Smachylo V. (2022). *Science and Education for Sustainable Development: monograph*. Katowice: University of Technology. 1007 p.
7. Людвік І. Інноваційний розвиток України в умовах глобалізації економічного простору. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2022. № 2 (125). С. 36 –40. DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2022-2-6>
8. Вакалюк В. А. Роль державної інноваційної політики у економічному розвитку країни. *Вісник Житомирського державного технологічного університету*. 2016. № 4 (78). С. 143 – 151.
9. Защепкіна Н. М., Дорожинська Г. В. Організація науково-інноваційної діяльності: навч. посібн. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2022. 84 с.
10. Шовкалюк В. С. Реалії та перспективи інноваційного розвитку України. 2018. URL: <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/Shovkaliuk.pdf>
11. Gorzelany J., Gorzelany-Dziadkowiec M., Luty L., Firlej K., Gaisch M., Dudziak O., Scott C. Finding links between organisation's culture and innovation. *The impact of organizational culture on university innovativeness*. October 8, 2021. P.1 – 21. DOI:10.1371/journal.pone.0257962
12. Загірняк Д. М. Послуги вищої освіти: структура пропозиції та рівень конкуренції. *Економіка та право. Серія «Економіка»*. 2018. №1 (49). С. 105 – 116.
13. Tenywa M. M., Tukahirwa J. B., Buruchara R. Agricultural Innovation Platform As a Tool for Development Oriented Research: Lessons and Challenges in the Formation and Operationalization. *Agriculture and Environmental Studies*. 2011. Vol 2 (1). P. 117 – 146. URL:https://www.researchgate.net/publication/269094166_Agricultural_Innovation_Platform_As_a_Tool_for_Development_Oriented_Research_Lessons_and_Challenges_in_the_Formation_and_Operationalization
14. Варченко О. М., Крисанов Д. Ф., Гринчук Ю. С., Рибак Н. О. Розвиток взаємовідносин аграрних університетів та бізнесових структур на основі довіри як інструменту підвищення конкурентоспроможності. *Економіка та управління АПК*. 2022. № 2. С. 112–123. DOI:10.33245/2310-9262-2022-177-2-112-123
15. Trushkina N., Shyposha V. Cluster Model of National Economy Development: Polish' Experience. *XX International Scientific and Practical Conference «Problems of Science and Practice, Tasks and Ways to Solve Them»*. (May 24-27, 2020). Warsaw, Poland. 2020. P. 148 – 154. DOI: 10.46299/ISG.2022.1.20
16. Колєватова А. В., Коваленко А. С. Проблеми розвитку наукової та інноваційної діяльності в Україні, основні шляхи їх подолання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. 23. Ч. 1. С. 130 – 134.
17. Жук В. Л. Наукові дослідження у вищих навчальних закладах: сутність, значення та перспективи. 2017. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/mar/9672/ilovepdfcom-146-153.pdf>
18. Бахрушин В., Безвершенко Ю., Винницький М., Колежук О. Освіта, наука та інновації. UAReforms. URL: <https://uareforms.org/pages/new-page-654>
19. Квітка Г. Науковці: ми справді велика аграрна держава. Газета Верховної Ради України «Голос України». 27.05.2021. URL: <http://www.golos.com.ua/article/346504>
20. Василенко О. І. Управління конкурентоспроможністю аграрних закладів вищої освіти на ринку освітніх послуг: Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 073 – Менеджмент. Білоцерківський національний аграрний університет; наук. кер. О. А. Шуст, І. М. Паска. Біла Церква: БНАУ, 2023. 307 с.
21. Наказ Міністерства освіти і науки України № 1008 від 17.09.2018. Методика оцінювання ефективності наукової науково-технічної та інноваційної діяльності наукової установи URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5c3/d8c/112/5c3d8c112f264641317346.pdf>
22. «Зелене» повоєнне відновлення України. Екодія. URL: <https://ecoaction.org.ua/diyalnist/vidnovlennia>

REFERENCES

1. World Intellectual Property Organization (WIPO)(2023). *Global Innovation Index 2023: Innovation in the face of uncertainty*. Geneva: WIPO. DOI:10.34667/tind.48220
2. World Intellectual Property Organization (WIPO) (2022). *Global Innovation Index 2022: What is the future of innovation-driven growth?* Geneva: WIPO. DOI 10.34667/tind.46596
3. World Intellectual Property Organization (WIPO) (2021). *Global Innovation Index 2021: Traking Innovation through the COVID-19 Crisis*. Geneva: WIPO. DOI: 10.34667/tind.44315
4. United State Agency for International Development. USAID from the American people. Available at: <https://www.usaid.gov/>
5. United State Agency for International Development. Ukraine. USAID. Available at: <https://www.usaid.gov/uk/ukraine>
6. Ostenda, A., Smachylo, V. (2022). *Science and Education for Sustainable Development: monograph*. Katowice: University of Technology. 1007 p.
7. Liudvik, I. Innovatsiiny i rozvytok Ukrainy v umovakh hlobalizatsii ekonomichnoho prostoru [Innovative development of Ukraine in the conditions of globalization of the economic space]. *Derzhava ta rehiony*. Seria: Ekonomika ta pidpriemnytstvo

[State and regions. Series: Economy and entrepreneurship]. 2022. No 2 (125). P. 36–40. DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2022-2-6>

8. Vakaliuk, V. A. Rol derzhavnoi innovatsiinoi polityky u ekonomichnomu rozvytku krainy [The role of the state innovation policy in the economic development of the country]. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu [Bulletin of the Zhytomyr State University of Technology], 2016. No. 4 (78). P. 143–151.

9. Zashchepkina, N. M., Dorozhynska, H. V. (2022) Orhanizatsiia naukovykh innovatsiinoi diialnosti: navch. posibn [Organization of scientific and innovative activities: training. manual]. Kyiv: KPI im. Ihoria Sikorskoho [Kyiv: KPI named after Igor Sikorsky]. 84 p.

10. Shovkaliuk, V. S. Realii ta perspektyvy innovatsiinoho rozvytku Ukrainy [Realities and prospects of innovative development of Ukraine]. 2018. Available at: <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/Shovkaliuk.pdf>

11. Gorzelany, J., Gorzelany-Dziadkowiec, M., Luty, L., Firliej, K., Gaisch, M., Dudziak, O., Scott, C. Finding links between organisation's culture and innovation. *The impact of organizational culture on university innovativeness*. October 8, 2021. P.1–21. DOI:10.1371/journal.pone.0257962

12. Zahirniak, D. M. Posluhy vyshchoi osvity: struktura propozyitsii ta riven konkurentsii [Higher education services: supply structure and level of competition]. *Ekonomika ta pravo. Seriiia «Ekonomika»* [Economy and law. «Economy» series], 2018. No. 1(49). P. 105–116.

13. Tenywa, M. M., Tukahirwa, J. B., Buruchara, R. Agricultural Innovation Platform As a Tool for Development Oriented Research: Lessons and Challenges in the Formation and Operationalization. *Agriculture and Environmental Studies*. 2011. Vol 2 (1). P. 117–146. Available at: https://www.researchgate.net/publication/269094166_Agricultural_Innovation_Platform_As_a_Tool_for_Development_Oriented_Research_Lessons_and_Challenges_in_the_Formation_and_Operationalization

14. Varchenko, O. M., Krysanov, D. F., Hrynychuk, Yu. S., Rybak, N. O. Rozvytok vzaiemovidnosyn ahrarykh universytetiv ta biznesovykh struktur na osnovi doviry yak instrumentu pidvyshchennia konkurentospromozhnosti [Development of mutual relations between agricultural universities and business structures based on trust as a tool for increasing competitiveness]. *Ekonomika ta upravlinnia APK* [Economy and management of agriculture]. 2022. No. 2. P. 112–123. DOI:10.33245/2310-9262-2022-177-2-112-123

15. Trushkina, N., Shyposha, V. Cluster Model of National Economy Development: Polish' Experience. *XX International Scientific and Practical Conference "Problems of Science and Practice, Tasks and Ways to Solve Them"*. (May 24-27, 2020). Warsaw, Poland. 2020. P. 148–154. DOI: 10.46299/ISG.2022.1.20

16. Kolevatova, A. V., Kovalenko, A. S. Problemy rozvytku naukovoi ta innovatsiinoi diialnosti v Ukraini, osnovni shliakhy yikh podplannia [Problems of the development of scientific and innovative activ-

ity in Ukraine, the main ways of their sub-planning]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu* [Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University], 2019. Issue 23. Vol. 1. P. 130–134.

17. Zhuk, V. L. Naukovi doslidzhennia u vyshchikh navchalnykh zakladakh: sutnist, znachennia ta perspektyvy [Scientific research in higher educational institutions: essence, significance and prospects]. 2017. Available at: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/mar/9672/ilovepdf-com-146-153.pdf>

18. Bakhrushyn, V., Bezvershenko, Yu., Vynnytskyi, M., Kolezhuk, O. Osvita, nauka ta innovatsiia [Education, science and innovation]. UAReforms. Available at: <https://uareforms.org/pages/new-page-654>

19. Kvitka, H. Naukovtsi: my spravdi velyka ahraryna derzhava [Scientists: we are really a big agrarian state]. *Hazeta Verkhovnoi Rady Ukrainy «Holos Ukrainy»* [The newspaper of the Verkhovna Rada of Ukraine «Voice of Ukraine»]. 27.05.2021. Available at: <http://www.golos.com.ua/article/346504>

20. Vasylenko, O. I. Upravlinnia konkurentospromozhnosti uhrarnykh zakladiv vyshchoi osvity na rynku osvitnikh posluh: Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu 073 – Menedzhment. Bilotserkivskiy natsionalnyi ahrarynyi universytet [Management of the competitiveness of agricultural institutions of higher education in the market of educational services: Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy in the specialty 073 – Management. Belotserk National Agrarian University]; ed. O.A. Shust, I.M. Paska. Bila Tserkva: BTNAU, 2023. 307 p.

21. Nakaz Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy № 1008 vid 17.09.2018. Metodyka otsiniuvannia efektyvnosti naukovoi naukovo-tekhnichnoi ta innovatsiinoi diialnosti naukovoi ustanovy [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1008 dated September 17, 2018. Methodology for evaluating the effectiveness of scientific, scientific, technical and innovative activities of a scientific institution]. Available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5c3/d8c/112/5c3d8c112f264641317346.pdf>

22. Zelene povoiennne vidnovlennia Ukrainy [Green post-war recovery of Ukraine]. *Ekodiia*. Available at: <https://ecoaction.org.ua/diyalnist/vidnovlennia>

Directions of research activation and innovation activities in agricultural institutions of higher education

Vasylenko O.

The article discusses directions for the development of research and innovation activities in agricultural higher education institutions, taking into account modern trends within the framework of the reform of the higher education institution and the environment for its implementation. The research was carried out using the following methods: theoretical analysis, comparison, generalization and statistical analysis, abstract-logical method and methods of synthesis, induction, deduction.

The main market, participants and types of services for research and innovation activities of agricultural institutions of higher education have been determined. A generalized characterization was made for various competitive positions based on the main indicators of research and innovation activity of agricultural universities and their competitive advantages were formed. The need to strengthen the scientific potential to ensure the competitiveness of higher education institutions of Ukraine is substantiated.

Systematized specific sectoral features characteristic of the scientific and innovative activities of agricultural higher education institutions and the restraining factors of the external and internal environment for the development of university science have been determined. The priority directions for the development of scientific and innovative activities of agricultural institutions of higher education have been generalized and the need to increase the volume is emphasized insufficient funding opportunities for updating the material and technical base and laboratory equipment negatively affect the quality of education and the results of scientific research. It was concluded that the reform should take into account the differences in the development of research and innovation potentials of agricultural universities, historical conditions and regional features,

resource potential, as well as modern challenges facing agrarian education, science and the agrarian sector of the economy, which will avoid possible losses and maximally adapt them to new conditions and challenges. The cluster type is proposed as a priority vector of development, which will allow to mobilize available resources and concentrate efforts on breakthrough areas of agricultural science, ensure high-quality training of specialists, commercialize knowledge and become a driver of innovative development at the national and regional levels of the agricultural sector. The new directions of scientific research in the agrarian sphere of the post-war reconstruction of the country are summarized, the focus on which will allow to increase the valuable contribution of agricultural higher education institutions at the country level and, accordingly, to strengthen the research and innovation potential. Stimulation of cluster initiatives, in which universities should acquire the role of integrator, should become a tool for involving agrarian higher education institutions in solving the urgent tasks of the state in the conditions of post-war recovery.

Key words: agricultural institution of higher education, research activity, innovative activity, innovative environment, competitiveness, competitive position, agribusiness market, sustainable development of rural areas.

Copyright: Василенко О.І. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:
Василенко О.І.

<https://orcid.org/0000-0002-5076-4805>

МАРКЕТИНГ

УДК 001.895+339.138+502/504

JEL M310 O320 Q57 R490

Імплементация засад циркулярної і «зеленої» економіки в стратегічне управління маркетинговою діяльністю інноваційно-орієнтованих підприємств у воєнний та післявоєнний періоди

Кофанов О. Є. , Кофанова О. В.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

 E-mail: Кофанов О. Є. aleckof@gmail.com

Кофанов О. Є., Кофанова О. В. Імплементация засад циркулярної і «зеленої» економіки в стратегічне управління маркетинговою діяльністю інноваційно-орієнтованих підприємств у воєнний та післявоєнний періоди. Економіка та управління АПК. 2024. № 1. С. 153–164.

Kofanov O., Kofanova O. Implementation of the principles of circular and 'green' economy in the strategic management of marketing activities of innovation-oriented enterprises in the war and post-war conditions. AIC Economics and Management. 2024. № 1. PP. 153–164.

Рукопис отримано: 29.03.2024 р.

Прийнято: 12.04.2024 р.

Затверджено до друку: 24.05.2024 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2024-189-1-153-164

У статті поставлено завдання проаналізувати маркетингову діяльність інноваційно-орієнтованих підприємств щодо забезпечення їх сталого функціонування на цільових сегментах ринку, встановити особливості розробки маркетингової стратегії інноваційного стартапу з урахуванням концепцій «Green Growth», циркулярної і «зеленої» економіки та сталого розвитку, запропонувати алгоритм просування екопродукції та екопослуг на ринку. Метою статті є дослідження трансформації бізнес-процесів інноваційно-орієнтованих підприємств у напрямі реалізації зазначених принципів сталого розвитку, циркулярної і «зеленої» економіки та розроблення на цій основі імплементаційних заходів щодо їх впровадження у маркетингову стратегію підприємства із урахуванням основних трендів розвитку суспільства на принципах Industry 4.0 та економіки знань, особливо в умовах воєнного та післявоєнного періодів. Аргументовано, що в цих умовах актуальності набуває побудова теоретико-методологічного базису забезпечення конкурентоспроможності інноваційно-орієнтованих підприємств, зокрема, стартапів, шляхом розробки обґрунтованої маркетингової стратегії. Наголошено на необхідності переформатування маркетингової стратегії у бік формування «зеленого» іміджу (екобренду) підприємства, підвищення екологічної свідомості та екологічної культури менеджменту та персоналу компанії, постачальників, партнерів, споживачів та інших контрагентів. Запропоновано алгоритм маркетингового просування «зеленої» продукції авторського інноваційно-орієнтованого стартапу, який передбачає на першому етапі планування і постановку цілей просування продукції за SMART-принципом із урахуванням концепцій циркулярної і «зеленої» економіки, сталого розвитку тощо. Після цього формуються основні напрями стратегічного управління маркетинговою діяльністю, обирається релевантний маркетинговий інструментарій, проводиться реалізація відповідних заходів. На завершальному етапі здійснюється оцінювання ефективності проведеної кампанії, її окремих складових, проводяться коригувальні дії, а отримані результати в подальшому використовуються для планування і постановки цілей наступних кампаній. Доведено, що завдяки додержанню цього алгоритму реалізується трансформація бізнес-процесів у напрямі імплементації принципів сталого розвитку, концепцій «Green Growth», циркулярної і «зеленої» економіки у маркетингову стратегію інноваційно-орієнтованих підприємства з урахуванням трендів розвитку суспільства на принципах Industry 4.0 та економіки знань.

Ключові слова: «зелений енергетичний перехід», «зелене зростання», «зелений маркетинг», циркулярна економіка, «зелена економіка», маркетингова діяльність, стратегія маркетингу, інноваційне підприємництво, стартап, біопальне, сталий розвиток.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Сучасний етап розвитку вітчизняних підприємств відбувається під впливом численних науково-технічних змін та супроводжується посиленням глобальних проблем, як соціально-демографічних, так і економічних та екологічних, що, своєю чергою, створює передумови до переходу на принципово новий етап якісного економічного зростання. Водночас активні бойові дії на території України, а також нагальна потреба відбудови економіки країни як у воєнний, так і післявоєнний періоди обумовлюють не тільки значне підвищення ризиків підприємницької діяльності, а й необхідність розроблення дієвої стратегії маркетингової діяльності щодо забезпечення ринкової стійкості підприємницьких структур. Отже, існує необхідність урахування засад циркулярної і «зеленої» економіки при розробленні маркетингової стратегії інноваційно-орієнтованих підприємницьких структур.

Це пояснюється і тим, що в українській підприємницькій практиці залишаються невирішеними питання щодо раціонального природо- і енергокористування, забезпечення ефективного енергозбереження тощо, актуальність яких в умовах військових дій тільки посилюється. Безперечно, що їх вирішення потребує кардинального реформування, починаючи від усвідомлення загроз глобальних змін до розроблення дієвого організаційно-економічного інструментарію впливу на макрорівні, а також мотивації підприємницьких структур модернізувати складові маркетингової діяльності в напрямі їх відповідності сучасним концепціям розвитку. Вважаємо, що це насамперед торкається й інноваційно-орієнтованих підприємств, які повинні розробляти й впроваджувати адекватні маркетингові стратегії і бізнес-плани, які б відповідали принципам циркулярної і «зеленої» економіки, сталого розвитку тощо.

Очевидно, що успішне просування екоотварів на цільових сегментах ринку забезпечується не лише завдяки бажанню чи оголошенню про наміри перейти до додержання принципів сталого розвитку і «зеленої економіки», а й вимагає їх врахування у місії, стратегічних програмах і планах розвитку підприємства, позиціонуванні товарів на цільових сегментах тощо. При цьому менеджмент і персонал певної компанії повинен чітко розуміти, як саме їх продукція чи діяльність впливатимуть на здоров'я людей, навколишнє середовище тощо. І, як результат, у такій компанії головна та стратегічні цілі її розвитку корелюють із цілями сталого розвитку, простежується спрямованість на зменшення карбонового сліду (carbon

print, black carbon print), на ведення соціально-відповідальної діяльності як у коротко-, так й довгостроковій перспективі. У результаті, підприємство повинно проводити детальне вивчення життєвого циклу продукції та вести пошук трансформації карбону в цьому циклі – від добування сировини до фази утилізації чи переробки продукції.

Важливим, на думку фахівців, є надання споживачам достовірної інформації щодо зусиль, які докладає компанія задля забезпечення «зеленого зростання» («Green Growth»), створення власного екобренду, позитивного впливу на навколишнє середовище, соціального розвитку певної території тощо. Отже, у сучасних умовах актуальним є активне впровадження принципів циркулярної і «зеленої» економіки, що базуються на засадах сталого розвитку і відображені в Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року [1].

Зазначимо, що маркетинговий план компанії формується під впливом її глобального бачення щодо «зеленого зростання», її положення на ринку, а це означає, що маркетинговий план повинен інтегрувати всі ті цілі, які вона планує досягти, а також розроблені на цій основі маркетингові стратегії (формулюють, як саме визначені стратегічні цілі будуть досягатися). Отже, план «зеленої» трансформації підприємства, що відображається у маркетинговому плані, передбачає розробку ефективного маркетингового комплексу заходів задля досягнення повного задоволення потреб кінцевих споживачів, підвищення добробуту власників підприємства та його капіталізації за умов дотримання принципів сталого розвитку.

На думку фахівців, існує декілька основних аспектів щодо створення ефективної і дієвої стратегії «зеленого маркетингу», а саме: дослідження ринків і вподобань, основних цінностей споживачів тощо має бути основою розвитку сучасного підприємства, особливо інноваційно-орієнтованого. Тому ідеологія «User Experience & Customer Centric» є провідним трендом сучасного маркетингу. Отже, спочатку потрібно визначити особливості ринку, його кон'юнктуру та місткість, вивчити основні цінності й переконання споживачів, інших зацікавлених сторін тощо, а потім на основі одержаних результатів розробити маркетинговий план, який буде враховувати засади циркулярної і «зеленої» економіки, а головне – буде відповідати вимогам і запитам споживачів; запропоновані продукти і послуги мають збалансувати потреби споживачів у якості, зручності і доступності екопродуктів (екослуг) підприємства з цілями сталого розвитку та «зеленого

зростання».

Водночас необхідно забезпечити прозорість у всьому маркетинговому комплексі на основі залучення споживачів до маркетингових комунікацій і просування продукції та/або послуг на ринок; потрібно шукати таких бізнес-партнерів і постачальників, які б у своїй діяльності також керувалися засадами сталого розвитку, прагнули б до «зеленого» переходу. Крім цього, існує необхідність у налагоджені співпраці компанії з усіма стейкхолдерами, які поділяють принципи щодо сталого розвитку і «зеленого зростання»; доцільно також розробити комплекс ключових показників для вимірювання ефективності діяльності підприємства і обов'язково повідомляти споживачам і спільноті в цілому щодо прогресу компанії у цьому напрямі [2].

Як показує досвід, важливою складовою маркетингового комплексу є диджиталізований маркетинг – маркетинг, ключовим драйвером якого виступають інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ). Зокрема, дослідження компанії Campaign Monitor показало, що 64 % підприємств використовують електронний маркетинг для залучення клієнтів, а, за оцінками American Express, 40 % клієнтів очікують на обслуговування за допомогою штучного інтелекту. Водночас 24 % компаній впроваджують цифрові платформи для забезпечення автоматизації і прискорення обміну даними [3].

У 2008 р. Україна ввійшла до Міжнародної європейської інноваційної науково-технічної програми «EUREKA», яка є провідною відкритою платформою для міжнародного співробітництва у сфері інновацій [4], а у вересні 2022 р. Київський національний університет імені Тараса Шевченка і корпорація «Науковий парк КНУ імені Тараса Шевченка» доєдналися до ініціативи EIT HEI Initiative Європейського інституту інновацій і технологій (European Institute of Innovation and Technology), стали членами консорціуму «International Capacity Building in Innovation, Transfer and Entrepreneurship» with Focus on ShaRed Expertise in Higher Education Institutions (INTREPID-HEI).

Серед відомих у всьому світі ініціатив Європейського інституту інновацій і технологій у сфері сталого розвитку і раціонального використання природних ресурсів, у тому числі й руху у напрямку «зеленого енергетичного переходу», необхідно назвати такі: EIT InnoEnergy, Deep Tech, EIT Climate KIC, EIT Alumni, EIT Digital. EIT InnoEnergy сприяє досягненню стабільності енергетичного сектору, підтримує сталі технологічні інновації в галузі енергетики, включаючи Deep Tech-інновації.

Такі технології спрямовані на суттєве зниження витрат на енергію, підвищення продуктивності систем, зменшення викидів парникових газів, створення нових робочих місць і підвищення конкурентоспроможності енергетичної галузі в цілому [5].

Зазначимо, що ініціатива EIT Climate KIC є найбільшим державно-приватним партнерством в ЄС, спрямованим на подолання проблем, пов'язаних із глобальними змінами клімату на планеті, діяльність якої здебільшого спрямована на впровадження інновацій задля побудови економіки з нульовими викидами сполук карбону [6]. Щодо EIT Alumni, то вона об'єднує широку міжнародну спільноту агентів трансформацій, які реалізують проекти, засновані на принципах сталого розвитку, циркулярної і «зеленої» економіки, та які сприяють позитивному впливу на економіку ЄС і світу в цілому. Це досягається за допомогою впровадження інновацій та ефективної підприємницької діяльності [7]. Своєю чергою, EIT Digital сприяє впровадженню інноваційних рішень і технологій через європейську екосистему, що об'єднує понад 200 європейських корпорацій, стартапів, науково-дослідних установ, закладів вищої освіти та інших учасників. Студенти, дослідники, інженери, бізнесмени і підприємці співпрацюють у цій відкритій інноваційній атмосфері, створюючи креативні й проривні рішення [8, 9].

Окрім того, такі відомі рамкові програми ЄС з досліджень та інновацій як «Горизонт Європа» [10], Програми наукових досліджень та Євратом [11] також приділяють значну увагу проектам у сфері «зелених» технологій та інновацій.

Відомо, що у світовій практиці паралельно з концепцією циркулярної і «зеленої» економіки вдало співіснують концепції «Green Growth» («зелене зростання») та сталого розвитку [12, 13]. Ці концепції зорієнтовані на збереження навколишнього природного середовища, забезпечення раціонального використання природних ресурсів та забезпечення соціальної справедливості. Обидві концепції мають на меті підвищення добробуту людей, зниження екологічних ризиків і загроз якості навколишнього середовища.

Як бачимо, концепції «Green Growth» і «зеленої економіки» добре узгоджуються між собою, оскільки у якості кінцевої цілі передбачають досягнення сталого розвитку суспільства і біосфери. Водночас концепція «зеленої» економіки і «Green Growth»-концепція мають і певні відмінності [14]. Насамперед це простежується у рівнях їх реалізації, оскільки перша з них має

на меті стратегічні цілі, спрямовані на глобальні системні виклики (найвищий рівень), а друга передбачає екологізацію продуктів, послуг, процесів, технологій тощо, і це є дещо низьким рівнем. При цьому обидві концепції спрямовані на гармонізацію трьох складових суспільного життя – економічної, екологічної та соціальної сфер, тобто, є багатоаспектними, коли на перший план висуваються саме взаємозв'язки між економікою, природою і соціумом.

Отже, за своїм змістом зазначені концепції – це певний алгоритм дій для забезпечення трансформації національної економічної системи (або певної галузі) у бік сталого і збалансованого розвитку, раціонального використання природних ресурсів та задоволення потреб суспільства у безпечному навколишньому середовищі. Тобто, «зелену» економіку можна представити як практично зорієнтовану концепцію досягнення сталого розвитку суспільства і біосфери.

Узагальнюючи вищезазначене, доходи-мо висновку, що забезпечення збалансованого розвитку суспільства потребує «зеленого енергетичного переходу» і передбачає комплексні зміни у всіх секторах національної економіки. Але, незважаючи на значну кількість досліджень з теми «зеленого переходу» і сталого розвитку, а також щодо використання альтернативних джерел енергії, раціонального природокористування тощо, залишається багато невирішених і дискусійних питань, які вимагають проведення досліджень у напрямі імплементації концепцій сталого розвитку, циркулярної і «зеленої» економіки, «зеленого зростання» в маркетинговій діяльності інноваційних підприємств.

Зважаючи на вищесказане, нами було поставлено такі завдання дослідження: провести аналіз маркетингової діяльності інноваційно-орієнтованих підприємств в аспекті забезпечення їх сталого функціонування на цільових сегментах ринку; встановити особливості розробки маркетингової стратегії інноваційного стартапу з урахуванням концепцій «Green Growth», циркулярної і «зеленої» економіки та сталого розвитку; запропонувати алгоритм просування екопродукції та екопослуг на ринку.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження трансформації бізнес-процесів інноваційно-орієнтованих підприємств у напрямі реалізації принципів сталого розвитку, циркулярної і «зеленої» економіки та розроблення на цій основі імплементаційних заходів щодо їх впровадження у маркетингову стратегію із урахуванням сучасних трендів розвитку суспільства на принципах Industry 4.0 та економіки знань.

Матеріал і методи дослідження. Дослідження побудоване на вивченні, узагальненні та критичному осмисленні світового і вітчизняного досвіду щодо імплементації засад циркулярної і «зеленої» економіки в управлінні маркетинговою діяльністю інноваційних підприємств. У процесі дослідження використовувалися прийоми системного, ситуаційного, порівняльного та економічного аналізів для вивчення особливостей імплементації засад циркулярної і «зеленої» економіки, сталого розвитку, «зеленого» маркетингу, екологічного менеджменту тощо у діяльності інноваційно-орієнтованих стартапів. Зазначені прийоми застосовувалися під час вивчення впливу елементів комплексу маркетингу на споживача й аналізі підходів різних авторів до цього питання. Комплексний, структурно-логічний і динамічний підходи використовувалися для розроблення алгоритму маркетингового просування «зеленої» продукції на ринку. Для цього використовувалися також методи систематизації та узагальнення, методи адаптації релевантного інструментарію маркетингу до «Green Growth»-концепції і концепцій сталого розвитку, циркулярної і «зеленої» економіки.

Результати дослідження та обговорення. На основі критичного аналізу наукових джерел [3] встановлено, що під маркетинговою діяльністю, як правило, розуміють такі види діяльності, як: діяльність, спрямовану на задоволення потреб споживачів і пов'язану зі здійсненням функцій маркетингу; діяльність, яка надає змогу пристосовувати виробництво до вимог ринку; творчу управлінську діяльність у системі маркетингу; важливу складову виробничо-збутової діяльності.

Встановлено, що більшість дослідників під маркетинговою діяльністю розуміють процес виявлення і задоволення попиту споживачів, а також сукупність можливостей та дій підприємства у цьому напрямі. Наголошується, що ця діяльність передбачає так звану управлінську концепцію – систему планування, ціноутворення, просування і управління виробничо-збутовою діяльністю, що заснована на комплексному аналізі ринку. Серед основних принципів маркетингової діяльності підприємства фахівці відзначають інноваційний підхід, програмно-цільове управління, орієнтацію на попит, поєднання методів кількісного і якісного аналізу ринку, єдність інформаційного і фізичного маркетингу, електронний маркетинг, логістичну модель організації, перетворення маркетингу на «центр» прибутку, пріоритетне кадрове забезпечення тощо [3].

У сучасному диджиталізованому суспільстві інновації, зокрема, й у сфері «зеленого переходу», нерозривно пов'язані із впровадженням в усі сфери діяльності людини штучного інтелекту, досягненнями ІКТ, застосуванням екологічно прийнятних і ресурсощадних технологій [13]. На думку дослідниці І. Г. Миколенко [16], трансформація маркетингового управління, тобто, перехід від збутової до інноваційно-маркетингової концепції управління підприємством, передбачає узгодження маркетингової системи як із зовнішнім середовищем, так і з іншими сферами управління. У цьому аспекті заслуговує на увагу думка дослідників [3] про те, що в умовах нестабільності середовища маркетингова діяльність потребує докорінної зміни маркетингових стратегій, імплементації підходів до маркетингового менеджменту і «зеленого зростання», диверсифікації інструментарію маркетингових інформаційних комунікацій.

Відомо, що задля досягнення «зеленого енергетичного переходу» та всебічної підтримки «зеленого зростання» у світі реалізується багато стартапів, зокрема, SolarCity, Powerpack, Powerwall, Ecoisme, Go To-U, SolarGaps, CA UGrid, GreenFuel, E-Lin, мережа «ТОКА», Sirocco Energy, eCozy, WallSwitch від Ajax Systems, Carbominer для локального уловлювання CO₂ з повітря та інші, досвід діяльності і маркетингового забезпечення яких теж потребують певного узагальнення і врахування у практиці вітчизняних інноваційно-орієнтованих підприємств [13].

Важливо уточнити дефініцію терміну «трансформація», який автори у науковій праці [17, с. 50] пропонують трактувати як «... якісні перетворення маркетингової системи підприємства, що уможлиблює перехід на принципово новий рівень її функціонування й розвитку, який здійснюється послідовно та безперервно на всіх етапах». Отже, дослідники акцентують увагу на активному переході маркетингової системи у якісно новий стан, який відповідатиме сучасним тенденціям – глобалізації, диджиталізації, клієнтоцентричності та кластеризації і «зеленому зростанню» економіки.

Своєю чергою, застосування принципів маркетингового менеджменту надає змогу швидко реагувати на зміни у зовнішньому середовищі та досягати соціально-економічного ефекту. Водночас маркетинговий менеджмент потрібно розглядати тільки у контексті цілісної системи управління підприємством [18]. У зв'язку з цим дослідники Г. Рзаєв та І. Корольчук [15] запропонували такі підходи до управління маркетинговою діяльністю, як системний, процесний, комплексний та організаційний.

Узагальнимо особливості розробки маркетингової стратегії та комплексу маркетингу інноваційно-орієнтованого підприємства, які нами було обґрунтовано при розробці та впровадженні інноваційного стартап-проекту «Bioenergy-Startup». Цей стартап призначений для вдосконалення способу отримання екологічно дружнього біодизельного пального. Загальновідомо, що реалізація стартап-проекту та його функціонування на ринку як повноцінної компанії вимагає не тільки удосконалення підходів до управління його діяльністю, а й застосування релевантного і сучасного маркетингового інструментарію, його періодичного оновлення та доповнення із урахуванням змін ринкового середовища [13, 19].

Актуальність цього питання пояснюється тим, що маркетинг вже давно став інструментом підвищення конкурентоспроможності підприємства на ринку, формування його позитивного іміджу в соціально-економічному середовищі. Практично будь-яка діяльність у сфері маркетингу пов'язана з пошуком й аналізом інформації про ринок, аналогічні чи споріднені товари, про споживачів, посередників, постачальників, конкурентів тощо. Отже, маркетинг потрібно розглядати не як складову елементів управління підприємством, а як його головну функцію, яка визначає зміст усієї виробничої та економічної діяльності підприємства.

Своєю чергою, маркетинг має спиратися на ефективний і дієвий інструментарій. Це насамперед такі найважливіші елементи маркетингу, як 4P (Marketing Mix – комплекс маркетингу або маркетинг-мікс), зокрема: Product (продукт чи товар), Price (ціна), Place (місце, збут, розподіл) та Promotion (просування). Цей інструментарій є вибором такого співвідношення ключових елементів, які сприяють формуванню конкурентних переваг продукту на цільових сегментах ринку та його привабливості для потенційних споживачів.

На думку деяких дослідників, останніми роками перелік елементів Marketing Mix значно розширився. До нього, зокрема, увійшли ще кілька P: People (люди), Personal Selling (персональний продаж) та Package (упаковка) та ін. Наприклад, дослідник С. Я. Касян вважає, що маркетингові процеси підприємств у системі Marketing Mix віддзеркалює система 12P [20].

У цьому випадку маркетингова стратегія підприємства міститиме вже комплекс інструментарію з 12 дієвих маркетингових інструментів, а саме: Product – товар; Price – ціна; Place – канали збуту; Personnel-marketing – внутрішній маркетинг; Points of contacts – пункти контакту зі споживачами; Process of sales – процес прода-

жу; Points of feedback – отримання зворотного зв'язку від клієнтів; Positioning / Differentiation – позиціонування і диференціація маркетингових заходів; Promotion & Public relations – просування і PR; Participation – приваблення споживачів; Program of loyalty – програми лояльності; Politics of social responsibility» – політика соціальної відповідальності [21, 22].

Проте існують і думки фахівців стосовно того, що конфігурація Marketing Mix нібито не вносить нічого нового до маркетингових стратегій підприємства. Тому, наприклад, автор роботи [20] пропонує до маркетингового комплексу включати ще такі складові, як 4A (Acceptability – допустимість, Affordability – можливість закупівлі, Availability – доступність, Awareness – поінформованість); 4E (Ethics – етика, Esthetics – естетика, Emotions – емоції, Eternities – єдність); 2P + 2C + 3 (Personalisation – персоналізація, Privacy – приватність, Customer Service – споживчий сервіс, Community – спільнота, Site – інтернет-сторінка чи веб-ресурс, Security – безпека, Sales Promotion – просування) [21]. Вважаємо, що Marketing Mix типу 2P + 2C + 3S доцільніше застосовувати здебільшого в інтернет-маркетингу, зважаючи

на те, що за ІТ-технологіями – майбутнє світової економіки.

Отже, узагальнюючи вищесказане, ми пропонуємо авторську схему (рис. 1), яка відображає вплив елементів комплексу маркетингу на споживача. Згідно з цією схемою, на споживача впливають не тільки чотири найважливіші елементи комплексу маркетингу 4P, а й складові 4A, 4E та 2P + 2C + 3S. Проте зазначимо, що, незалежно від того, застосовується класична формула 4P або інша формула з наведеного переліку, комплексність і системність мають бути обов'язковими елементами маркетингової діяльності інноваційно-орієнтованого підприємства.

Це стосується не тільки цілісної системи, а й окремих її складових. Наприклад, всі елементи комплексу 4P перебувають у взаємозалежності, а тому розробка політики підприємства по кожній із складових відбувається у чітко визначеній послідовності. Так само системним має бути й проведення маркетингових досліджень підприємством, що передбачають збирання, оброблення і аналіз даних за такими напрямками, як дослідження ринку, поведінки споживачів, товарної, цінової, збутової та розподільчої політики [23].

Рис. 1. Вплив елементів комплексу маркетингу Marketing Mix на споживача

Джерело: сформовано авторами на основі аналізу [20–22].

Своєю чергою, маркетингові стратегії як комплекс заходів, що націлені на досягнення поставлених маркетингових цілей, мають на меті зорієнтувати компанію на досягнення поставлених цілей у конкретних умовах ринку; встановити конкурентні переваги та підвищити конкурентоспроможність підприємства; мінімізувати ризики; розробити план розвитку підприємства та позиціонування його на ринку; визначити і детально вивчити цільову аудиторію з метою розробки оптимальних методів залучення й утримання клієнтів. Основні етапи вибору і реалізації маркетингової стратегії інноваційного підприємства у взаємозв'язку з описаними вище концепціями сталого розвитку, циркулярної і «зеленої» економіки представлено на рисунку 2.

Отже, в контексті «зеленого енергетичного переходу», концепцій «Green Growth» та сталого розвитку, а також враховуючи описані вище типи комплексів маркетингу Marketing Mix, важливо розробити для досліджуваного стартапу систему маркетингового інстру-

ментарію, впровадження якого формувало б конкурентні переваги проекту, зокрема, екологічно дружні. Очевидно, що ці конкурентні переваги повинні корелювати із принципами циркулярної і «зеленої» економіки [12, 13]. Це, зокрема, й заходи з ощадливого використання енергії, збереження запасів природних ресурсів тощо, а також такі, що сприятимуть декарбонізації виробництва і мінімізації карбонового сліду, запобігаючи змінам клімату на планеті.

«Зелений маркетинг» як інструмент ринкової діяльності повинен забезпечувати оптимальну швидкість просування екологічно дружньої продукції (або екопослуг), з якою співвідносяться найбільш вигідні темпи її продажу та обігу мінімальних витрат на зберігання запасів, а також є можливість повністю задовольнити споживчий попит. У такому випадку «зелений маркетинг» виступає у якості прискорювача (каталізатора) процесів, що відбуваються у системі «виробництво-обмін-споживання» [27].

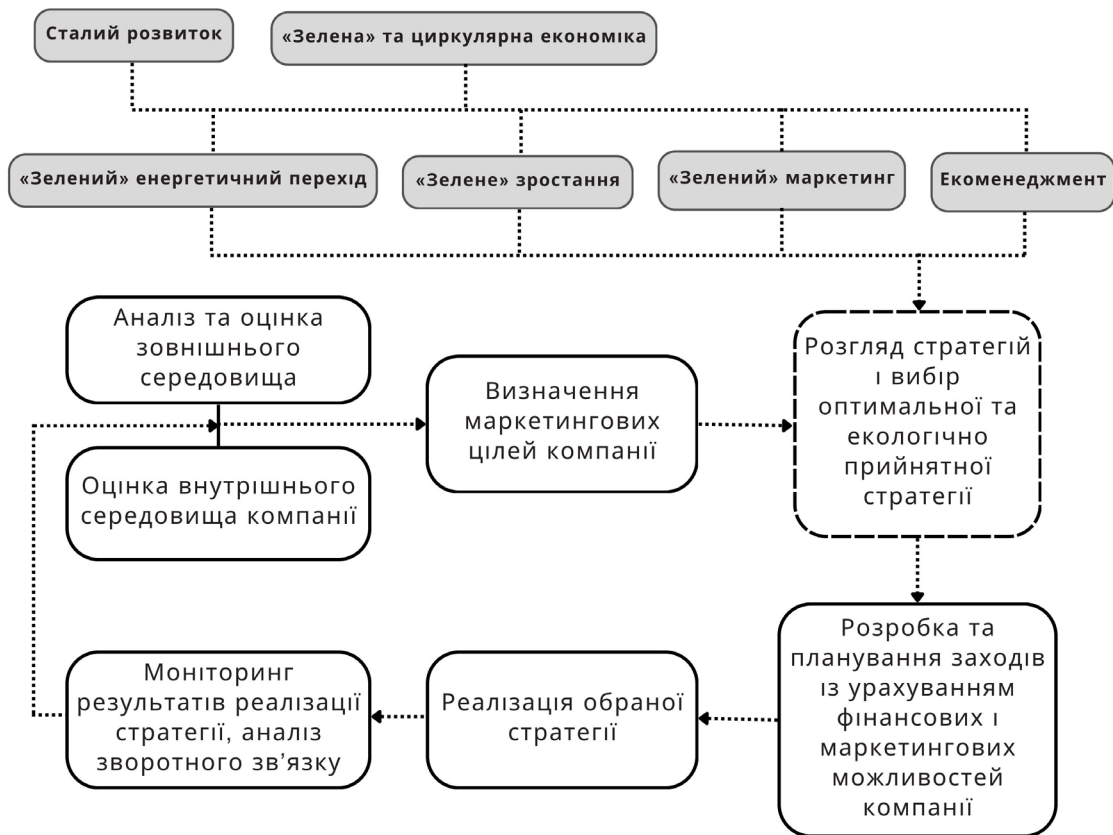

Рис. 2. Основні етапи вибору і реалізації маркетингової стратегії інноваційного підприємства у взаємозв'язку з екологічно зорієнтованими концепціями

Джерело: сформовано авторами на основі [24–26].

На рисунку 3 схематично показано розроблений для проєкту «Bioenergy-Startup» алгоритм маркетингового просування «зеленої продукції» – відновлювальних біологічних видів дизельного пального на вітчизняний ринок пального та мастильних матеріалів. Запропонований алгоритм маркетингового просування «зеленої» продукції авторського стартапу на першому етапі передбачає планування і постановку цілей просування продукції за SMART-принципом із урахуванням концепцій циркулярної і «зеленої» економіки, сталого розвитку тощо.

Зазначимо також, що алгоритм просування «зеленої» продукції стартапу проводиться із урахуванням не тільки засад вищеписаних екологічно зорієнтованих концепцій та їх імплементації у діяльність інноваційного підприємства, а й з урахуванням основних принципів маркетингу 4P і мінімізації потенційних екологічних ризиків від використання для живлення авто- і спецтранспорту, котельних установок, традиційного викопного дизельного пального тощо.

Рис. 3. Алгоритм маркетингового просування продукції інноваційного стартапу «Bioenergy-Startup»

Джерело: авторська розробка.

Після цього передбачено формування основних напрямів стратегічного управління маркетинговою діяльністю, підбір релевантного маркетингового інструментарію та здійснення відповідних заходів. На завершальному етапі проводиться оцінка ефективності кампанії та її окремих складових, здійснюються коригувальні дії, а отримані результати в подальшому використовують для планування і постановки цілей наступних кампаній.

Висновки. Отже, проведене дослідження надає змогу дійти висновку, що для виконання поставлених цілей сталого розвитку, «зеленого переходу» і «зеленого зростання» необхідно, по-перше, на національному рівні розробити цілісну й дієву стратегію, яка передбачала б проведення наукових досліджень у сфері розробки «зелених» технологій і вдосконалення існуючих на принципах циркулярної і «зеленої» економіки та сталого розвитку.

По-друге, імплементація «Green Growth»-концепції і відповідних маркетингових стратегій інноваційно-орієнтованих підприємств потребує застосування ефективного й дієвого маркетингового інструментарію, який, своєю чергою, має на меті «зелене зростання» економіки та сталий розвиток підприємств. По-третє, визначальним концептом «зеленого зростання» є перехід підприємств до енергоефективного, ресурсозберігаючого, інноваційного та соціально зорієнтованого розвитку, який спирається на забезпечення балансу між природою, виробництвом і суспільством та передбачає активне залучення ІКТ, новітніх екологічно дружніх технологічних рішень.

Доведено, що на сьогодні інноваційним підприємствам вже недостатньо застосовувати екологічні підходи лише для розроблення нового екопродукту (екослуги) або для скорочення енерго- та інших витрат. На сьогодні важливо застосовувати новітній маркетинговий інструментарій на засадах «зеленої» економіки, створювати власний екоімідж (екобренд) підприємства задля завоювання довіри споживачів та гідного місця на ринку. Очевидно, що імплементація маркетингового інструментарію і маркетингової стратегії, відповідно до концепцій «зеленого зростання» і циркулярної та «зеленої» економіки, а також сталого розвитку суспільства і біосфери з активним залученням засобів ІКТ і штучного інтелекту надасть змогу, на нашу думку, не лише сформувати конкурентоспроможну інноваційну маркетингову стратегію підприємства, але й забезпечить підвищення якості його управління та подальшого ефективного розвитку.

У дослідженні висвітлено вплив елементів комплексу маркетингу на споживача – чотирьох найважливіших складових комплексу маркетингу 4P, а також 4A (допустимість, можливість закупівлі, доступність, поінформованість), 4E (етика, естетика, емоції, єдність) та 2P + 2C + 3S (персоналізація, приватність, споживчий сервіс, спільнота, веб-ресурс, безпека, просування). Обґрунтовано алгоритм маркетингового просування «зеленої» продукції авторського стартапу, який на першому етапі передбачає планування і постановку цілей просування продукції за SMART-принципом із урахуванням концепцій циркулярної і «зеленої» економіки, сталого розвитку тощо. Після цього передбачено формування основних напрямів стратегічного управління маркетинговою діяльністю, підбір релевантного маркетингового інструментарію, реалізацію відповідних заходів.

На завершальному етапі алгоритм передбачає здійснення оцінювання ефективності проведеної кампанії та її окремих складових, проведення коригувальних дій, а отримані результати в подальшому можуть бути використаними для планування і постановки цілей наступних кампаній. Таким чином, реалізується трансформація бізнес-процесів у напрямі імплементації принципів сталого розвитку, концепцій «Green Growth», циркулярної і «зеленої» економіки у маркетингову стратегію інноваційно-орієнтованих підприємств із урахуванням основних трендів розвитку суспільства на принципах Industry 4.0 та економіки знань, особливо в умовах воєнного та післявоєнного періодів.

Подяка. Автори висловлюють щиру вдячність колегам, які завдяки порадам, зауваженням і побажанням сприяли цьому дослідженню. Особливу подяку висловлюємо к. хім. н., доценту О. І. Василькевичу і завідувачу лабораторією М. Б. Степанову за допомогу у реалізації інноваційного екоорієнтованого стартап-проєкту.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року. *Верховна Рада України*: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-p#n12> (дата звернення: 18.08.2023).
2. Стратегія «зеленого маркетингу» та чотири Р маркетингу. *Українська бібліотека LibreTexts*: URL: <https://cutt.ly/xw93pg7G> (дата звернення: 27.10.2023).
3. Гнатишин Л. Б., Дранус Л. С., Прокопишин О. С., Трушкіна Н. В. Трансформація підходів до маркетингового менеджменту підприємств агропромислового комплексу в умовах диджиталізації. *Економічний вісник Донбасу*. 2022. № 3 (69). С. 47-58. DOI: 10.12958/1817-3772-2022-3(69)-47-58.
4. Міжнародна програма EUREKA. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/nauka/yevrointegraciya/mizhnarodna-programa-eureka> (дата звернення : 19.09.2023).
5. Accelerating Sustainable Energy Innovations. *EIT InnoEnergy*. URL: <https://www.innoenergy.com> (дата звернення: 15.10.2023).
6. We are Europe's leading climate innovation initiative. *EIT Climate-KIC*. URL: <https://www.climate-kic.org> (дата звернення : 15.10.2023).
7. Find your peers at EIT Alumni. *EIT Alumni*. URL: <https://eit.europa.eu/our-communities/eit-alumni> (дата звернення : 15.10.2023).
8. Join Europe's Largest Digital Innovation ecosystem. For a Strong Digital Europe. Inclusive. Fair. Sustainable. *EIT Digital*. URL: <https://www.eitdigital.eu> (дата звернення: 15.10.2023).
9. Європейський інститут інновацій і технологій. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/nauka/yevrointegraciya/>

ramkovi-programi-z-doslidzen-ta-innovacij-gorizont-2020- (дата звернення : 15.10.2023).

10. Horizon Europe Strategic Plan (2021–2024). European Commission. Directorate-General for Research and Innovation. Directorate A – Policy & Programming Centre. Unit Unit A.3 – Horizon Strategic Planning and Programming. 1st edition. Brussels, 2021. 96 p.

11. Програма з досліджень та навчання Євратом. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/nauka/uevointegraciya/uevratom> (дата звернення : 25.10.2023).

12. Кофанов О. Є., Зозульов О. В., Кофанова О. В. «Зелені технології» та маркетинговий інструментарій у забезпеченні сталого розвитку підприємств гірничодобувної промисловості. *Маркетинг і цифрові технології*. 2023. № 2. С. 19–31. DOI: 10.15276/mdt.7.2.2023.2

13. Кофанов О. Є., Зозульов О. В., Кофанова О. В. Інноваційність і планування бізнес-процесів стартапів у контексті «зеленого енергетичного переходу». *Маркетинг і цифрові технології*. 2023. № 3. С. 95–114. DOI: 10.15276/mdt.7.3.2023.7

14. Прушківська Е. В., Шевченко Ю. О. Розвиток «зеленої економіки»: національний аспект. *Бізнесінформ*. 2013. № 3. С. 186–191. URL: http://business-inform.net/pdf/2013/3_0/186_191.pdf (дата звернення: 29.09.2023).

15. Рзаєв Г. І., Корольчук І. І. Управління маркетинговою діяльністю підприємства та напрями її удосконалення. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2019. № 5. С. 195–198. DOI: 10.31891/2307-5740-2019-274-5-197-200.

16. Миколенко І. Г. Напрями розвитку маркетингової діяльності сільськогосподарських підприємств. Актуальні проблеми розвитку аграрних підприємств: монографія. Полтава: ПДАА, 2017. URL: <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/prpdaa/4.1/196.pdf> (дата звернення: 29.09.2023).

17. Hnatyshyn L., Prokopyshyn O., Trushkina N. Transformation of marketing activity of agricultural enterprises in the digital economy: Theoretical aspects. *Digitalization and Information Society. Selected Issues: Monograph 53 / Edited by A. Ostenda, T. Nestorenko*. Katowice: Publishing House of University of Technology, 2022. P. 361–372.

18. Пачева Н. О., Подзігун С. М. Організація маркетингового менеджменту в системі управління підприємством. *Економіка та суспільство*. 2022. № 38. С. 21–25. DOI: 10.32782/2524-0072/2022-38-21.

19. Kofanov O., Zozulov O., Solntsev S., Bazherina K. Dynamic decision-making framework for evaluating the market potential and success of innovative startups on the basis of a marketing research approach using R. *Academy Review*. 2023. № 2 (59). P. 202–217. DOI: 10.32342/2074-5354-2023-2-59-14

20. Касян С. Я. Енергоощадна цінність логістичних та комунікаційних детермінант маркетингової діяльності високотехнологічних підприємств в електронному бізнесі: монографія. Дніпро: М-во освіти і науки України, Нац. техн. ун-т «Дніпровська політехніка», 2020. 232 с.

21. Kasian S. J., Korablova K. Aspekty teoretyczne i metodologiczne kreowania marketingu mix przedsiębiorstw Europy Środkowo-Wschodniej. *Молодіжний науковий вісник Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара. Серія: «Економічні науки». Збірник наукових праць студентів, аспірантів та молодих вчених*. Дніпропетровськ : Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. 2015. № 4 (10). С. 4–12.

22. Приймак В., Гинда С. Роль інформації та інформаційних ресурсів у сучасній економіці України. *Вісник Львівського університету. Серія економічна*. 2014. № 51. С. 16–21.

23. Красноруцький О. О., Данько Ю. І. Розвиток маркетингу на ринку агропродовольчої продукції України: монографія. Харків: Вид-во «Майдан», 2009. 262 с.

24. Саєнко М. Г. Стратегія підприємства: підручник. Тернопіль: Економічна думка, 2006. 390 с.

25. Морозова М. Е. Стратегічне планування. Поняття і етапи стратегічного планування. Київ: Вид-во Університету менеджменту освіти, 2019. URL: https://lib.iitta.gov.ua/718325/1/%D0%9C%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F_.pdf (дата звернення: 29.09.2023).

26. Кофанов О. Є., Писаренко Н. Л., Кофанова О. В. Інноваційність управлінських заходів та маркетингового інструментарію «зеленої економіки» в диджиталізованому суспільстві знань. *Економічний вісник НТУУ «Київський політехнічний інститут»*. 2023. № 26 С. 120–127. DOI: 10.20535/2307-5651.26.2023.287418

27. Бочко О. Ю. Основні підходи до визначення сутності кооперації в аграрній сфері. *Наукові дослідження – теорія та експеримент 2007: матеріали третьої міжнародної науково-практичної конференції*. Полтава, 2007. С. 30–33.3.

REFERENCES

1. Stratehiia rozvytku sfery innovatsiinoi diialnosti na period do 2030 roku [Strategy for the development of the innovative activity for the period up to 2030]. Verkhovna Rada Ukrainy [Verkhovna Rada of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-p#n12>.

2. Stratehiia zelenoho marketynhu ta chotyry P marketynhu [Green marketing strategy and the marketing mix]. Ukrainska biblioteka LibreTexts [Ukrainian library LibreTexts]. Available at: <https://cutt.ly/xw93pg7G>.

3. Hnatyshyn, L. B., Dranus, L. S., Prokopyshyn, O. S., Trushkina, N. V. (2022). Transformatsiia pidkhodiv do marketynhovoho menedzhmentu pidpriemstv ahropromysloвого kompleksu v umovakh didzhytalizatsii [Transformation of approaches to marketing management of agricultural enterprises in the context of digitalization]. *Ekonomichniy visnyk Donbasu* [Economic Herald of Donbas]. Issue 3(69), pp. 47–58. DOI: 10.12958/1817-3772-2022-3(69)-47-58.

4. Mizhnarodna prohrama EUREKA [International program EUREKA]. Ministerstvo osvity i

- nauky Ukrainy [Ministry of Education and Science of Ukraine]. Available at: <https://mon.gov.ua/ua/nauka/yevrointegraciya/mizhnarodna-programa-eureka>.
5. Accelerating Sustainable Energy Innovations. EIT InnoEnergy. Available at: <https://www.innoenergy.com>.
6. We are Europe's leading climate innovation initiative. EIT Climate-KIC. Available at: <https://www.climate-kic.org>.
7. Find your peers at EIT Alumni. EIT Alumni. Available at: <https://eit.europa.eu/our-communities/eit-alumni>.
8. Join Europe's Largest Digital Innovation ecosystem. For a Strong Digital Europe. Inclusive. Fair. Sustainable. EIT Digital. Available at: <https://www.eitdigital.eu>.
9. Yevropeyskyi instytut innovatsii i tekhnologii [European Institute of Innovation and Technology]. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy [Ministry of Education and Science of Ukraine]. Available at: <https://mon.gov.ua/ua/nauka/yevrointegraciya/ramkovi-programi-z-doslidzen-ta-innovacij-gorizont-2020-ta-gorizont-yevropa-ta-iniciativi-yevropejskoyi-komisiyi-yevropejskij-zelenij-kurs/yevropejskij-institut-innovacij-i-tehnologij>.
10. Horizon Europe Strategic Plan 2021–2024. (2021). European Commission. Directorate-General for Research and Innovation. Directorate A – Policy & Programming Centre. Unit A.3 – Horizon Strategic Planning and Programming. 1st edition. Brussels. 96 p.
11. Prohrama z doslidzen ta navchannia Yevratom [Euratom Research and Training Program]. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy [Ministry of Education and Science of Ukraine]. Available at: <https://mon.gov.ua/ua/nauka/yevrointegraciya/yevratom>.
12. Kofanov, O., Zozulov, O., Kofanova, O. (2023). Zeleni tekhnologii ta marketynhovi instrumentarii u zabezpechenni staloho rozvytku pidpriemstv hirnychodobuvnoi promyslovosti [Green technologies and marketing tools in ensuring sustainable development of mining enterprises]. *Marketynh i tsyfrovi tekhnologii [Marketing and Digital Technologies]*. Issue 2, pp. 19–31. DOI: 10.15276/mdt.7.2.2023.2
13. Kofanov, O., Zozulov, O., Kofanova, O. (2023). Innovatsiinist i planuvannia biznes-protsesiv startapiv u konteksti zelenoho enerhetychnoho perekhodu [Innovativeness and business process planning of startups in the context of green energy transition]. *Marketynh i tsyfrovi tekhnologii [Marketing and Digital Technologies]*. Issue 3, pp. 95–114. DOI: 10.15276/mdt.7.3.2023.7
14. Prushkivska, E. V., Shevchenko, Yu. O. (2013). Rozvytok «zelenoi ekonomiky»: natsionalnyi aspekt [Development of the «green economy»: national aspect]. *Biznesinform [Businessinform]*. Issue 3, pp. 186–191. Available at: http://business-inform.net/pdf/2013/3_0/186_191.pdf.
15. Rzaiev, H. I., Korolchuk, I. I. (2019). Upravlinnia marketynhovoio diialnistiu pidpriemstva ta napriamy yii udoskonalennia [Management of marketing activity of the enterprise and directions of its improvement]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu [Bulletin of Khmelnytsky National University]*. Issue 5, pp. 195–198. DOI: 10.31891/2307-5740-2019-274-5-197-200.
16. Mykolenko, I. H. (2017). Napriamy rozvytku marketynhovoio diialnosti silskohospodarskykh pidpriemstv. Aktualni problemy rozvytku ahrarykh pidpriemstv: monohrafiia [Directions of development of marketing activities of agricultural enterprises. Actual problems of development of agricultural enterprises: the monograph]. Poltava: PDAA. Available at: <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/4.1/196.pdf>.
17. Hnatyshyn, L., Prokopyshyn, O., Trushkina, N. (2022). Transformation of marketing activity of agricultural enterprises in the digital economy: Theoretical aspects. *Digitalization and Information Society. Selected Issues: Monograph 53*. Edited by A. Ostenda, T. Nestorenko. Katowice: Publishing House of University of Technology, pp. 361–372.
18. Pacheva, N. O., Podzihun, S. M. (2022). Orhanizatsiia marketynhovoio menedzhmentu v systemi upravlinnia pidpriemstvom [Organization of marketing management in the system of enterprise management]. *Ekonomika ta suspilstvo [Economy and society]*. Issue 38, pp. 21–25. DOI: 10.32782/2524-0072/2022-38-21.
19. Kofanov, O., Zozulov, O., Solntsev, S., Bazherina, K. (2023). Dynamic decision-making framework for evaluating the market potential and success of innovative startups on the basis of a marketing research approach using R. *Academy Review*. Issue 2 (59), pp. 202–217. DOI: 10.32342/2074-5354-2023-2-59-14.
20. Kasian, S. Ya. (2020). Enerhooshchadna tsinnist lohistychnykh ta komunikatsiinykh determinant marketynhovoio diialnosti vysokotekhnolohichnykh pidpriemstv v elektronnomu biznesi: monohrafiia [Energy-saving value of logistics and communication determinants of marketing activities of high-tech enterprises in e-business: the monograph]. Dnipro: M-vo osvity i nauky Ukrainy, Nats. tekhn. un-t «Dniprovskia politekhnika» [Ministry of Education and Science of Ukraine, National Technical University «Dnipro Polytechnic»], 232 p.
21. Kasian, S. J., Korablova, K. (2015). Aspekty teoretyczne i metodologiczne kreowania marketingu mix przedsiebiorstw Europy Środkowo-Wschodniej. Molodizhnyi naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho natsionalnoho universytetu imeni Olesia Honchara. Serii: «Ekonomichni nauky». Zbirnyk naukovykh prats studentiv, aspirantiv ta molodykh vchenykh [Youth Scientific Bulletin of Oles Honchar Dnipro National University. Series: «Economic Sciences». Collection of scientific papers of students, graduate students and young scientists]. Dnipropetrovsk : Dnipropetrovskyi natsionalnyi universytet imeni Olesia Honchara [Oles Honchar Dnipropetrovsk National University]. Issue 4 (10), pp. 4–12.
22. Pryimak, V., Hynda, S. (2014). Rol informatsii ta informatsiinykh resursiv u suchasni ekonomitsi Ukrainy [The role of information and information resources in the modern economy of Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii ekonomichna [Bulletin of Lviv University. Economic Series]*. Issue 51, pp. 16–21.
23. Krasnorutskyi, O. O., Danko, Yu. I. (2009). Rozvytok marketynhu na rynku ahroprodovolchoi produktsii Ukrainy: monohrafiia [Development of marketing in the market of agro-food products of Ukraine:

monograph]. Kharkiv: Vyd-vo «Maidan» [Maidan Publishing House], 262 p.

24. Saenko, M. H. (2006). *Stratehiia pidpriemstva: pidruchnyk* [Enterprise strategy: the textbook]. Ternopil: Ekonomichna dumka [Economic thought], 390 p.

25. Morozova, M. E. (2019). *Stratehichne planuvannia. Poniattia i etapy stratehichnoho planuvannia* [Strategic planning. Concept and stages of strategic planning]. Kyiv: Vyd-vo Universytetu menedzhmentu osvity [University of Education Management Publishing House]. Available at: <https://lib.iitta.gov.ua/718325/1/%D0%9C%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0>

26. Kofanov, O., Pysarenko, N., Kofanova, O. (2023). *Innovatsiini upravlinskykh zakhodiv ta marketynhovoho instrumentarii zelenoi ekonomiky v didzhitalizovanomu suspilstvi znan* [Innovativeness of management measures and marketing tools of the green economy in the digitalized knowledge society]. *Ekonomichnyi visnyk NTUU «Kyivskiy politekhnichnyi instytut»* [Economic Bulletin of NTUU «Kyiv Polytechnical Institute»]. Issue 26, pp. 120–127. DOI: 10.20535/2307-5651.26.2023.287418

27. Bochko O. Yu. (2007). *Osnovni pidkhody do vyznachennia sutnosti kooperatsii v ahrarnii sferi* [Basic approaches to defining the essence of cooperation in the agricultural sector]. *Naukovi doslidzhennia – teoriia ta eksperyment 2007: materialy tretoi mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Scientific research – theory and experiment 2007: Materials of the third international scientific and practical conference]. *Poltava*, pp. 30–33.3.

Implementation of the principles of circular and «green» economy in the strategic management of marketing activities of innovation-oriented enterprises in the war and post-war conditions

Kofanov O., Kofanova O.

The paper aims to analyze the marketing activities of innovation-oriented enterprises to ensure their sustainable operation in the target market segments, and to identify the specific features of developing a marketing strategy for an innovative startup taking into account the concepts of «Green Growth», circular economy and sustainable development, and to propose an algorithm for promoting eco-products and eco-services in the

market. In this regard, the purpose of the article is to study the transformation of business processes of innovation-oriented enterprises towards the implementation of the principles of sustainable development, circular and «green» economy and, on this basis, to develop implementation measures for their introduction into the marketing strategy of an enterprise, taking into account the main trends in the development of society based on the principles of Industry 4.0 and the knowledge economy, especially in the conditions of the war and post-war periods. It is argued that in these conditions it is important to build a theoretical and methodological framework for ensuring the competitiveness of innovation-oriented enterprises, in particular, startups, by developing a strong marketing strategy; the need to reformat it towards the development of a «green» image (eco-brand) of the enterprise, increasing environmental awareness and environmental culture of the company's management and staff, suppliers, partners, consumers, and other counterparties is emphasized. As a result of the analysis, an algorithm for marketing promotion of «green» products of the author's innovation-oriented startup was proposed. In the first stage, the algorithm involves planning and setting goals for product promotion according to the SMART principle, taking into account the concepts of circular and «green» economy, sustainable development, etc. After that, the main directions of strategic management of marketing activities are formed, relevant marketing tools are selected, and relevant measures are implemented. At the final stage, the effectiveness of the campaign, its components, etc. is evaluated, corrective actions are taken, and the results are used to plan and set goals for the next campaigns. Thus, the transformation of business processes towards the implementation of the principles of sustainable development, the concepts of «Green Growth», circular and «green» economy into the marketing strategy of innovation-oriented enterprises, taking into account the main trends in the development of society based on the principles of Industry 4.0 and the knowledge economy, is being implemented.

Key words: «green energy transition», «green growth», «green marketing», circular economy, «green» economy, marketing activities, marketing strategy, innovative entrepreneurship, startup, biofuel, sustainable development.

Copyright: Кофанов О. Є., Кофанова О. В. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:

Кофанов О. Є.
Кофанова О. В.

<https://orcid.org/0000-0003-2181-9288>
<https://orcid.org/0000-0002-9851-6392>

Наукове видання

Економіка та управління АПК

Збірник наукових праць

№ 1 (189) 2024

Редактор О.В. Славінська

Комп'ютерне верстання: В.С. Мельник

Зареєстрований у сфері друкованих медіа
(ідентифікатор R30-03971, затверджено рішенням Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення №1425 від 25.04.2024 р.).

Формат 60x84¹/₈. Ум. др. арк. 19,2. Тираж 300.

Підписано до друку 24.05.2024 р.

Видавець і виготовлювач:

Білоцерківський національний аграрний університет,
09117, Біла Церква, Соборна площа, 8/1, тел. 33-11-01,
e-mail: redakciavidil@ukr.net

Свідоцтво внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції

№ 3984 ДК від 17.02.2011 р.